

John Adams
Library,

IN THE CUSTODY OF THE
BOSTON PUBLIC LIBRARY.

SHELF N^o:

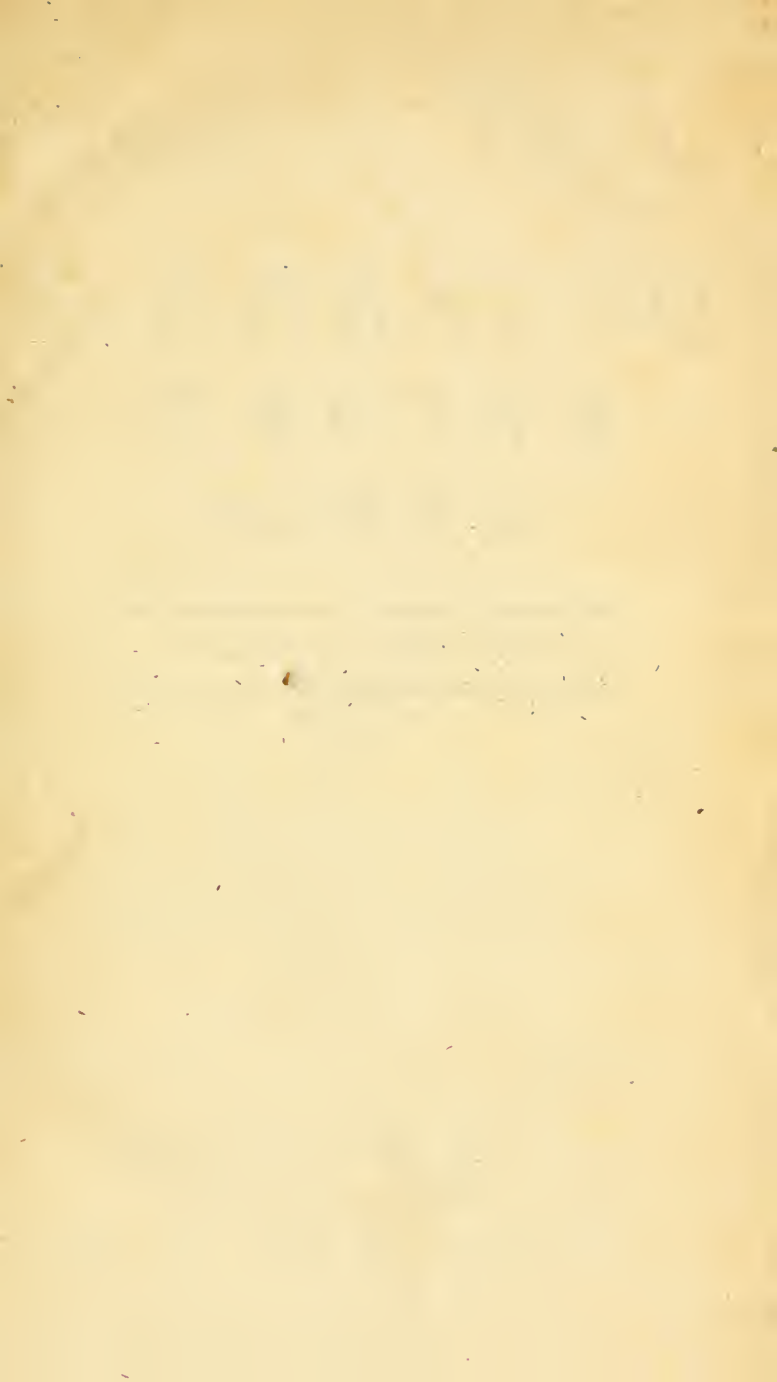
ADAMS

144.2

v.6

2-8

C. CORNELII
TACITI
OPERA.

TOMUS SEXTUS.

C. CORNELL
TACITUS
DE RE

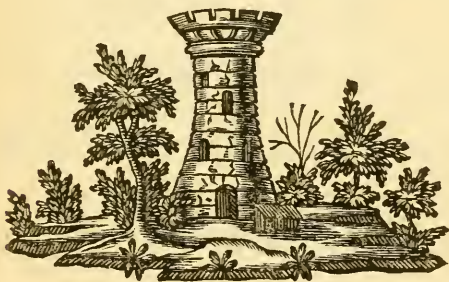
FORM 3000

C. CORNELII
TACITI
OPERA

SUPPLEMENTIS,
NOTIS ET DISSERTATIONIBUS

ILLUSTRAVIT
GABRIEL BROTIER.

TOMUS SEXTUS.

PARISIIS,

Ex Typographia L. F. DELATOUR,
viâ San-Jacobeâ.

M. DCC. LXXVI.

Cum Approbatione & Privilegio Regis.

C. CORNELIUS

TACITUS

DE RE RUSTICA

LIBER PRIMUS

NOTA ET DIVERSA

DE RE RUSTICA

DE RE RUSTICA

Adams

144.2

v. 6

DE RE RUSTICA

DE RE RUSTICA

DE RE RUSTICA

DE RE RUSTICA

C. CORNELIUS

TACITUS

DE MORIBUS GERMANORUM:

DE VITA AGRICOLÆ.

DIALOGUS DE ORATORIBUS.

A C C E S S I T

SUPPLEMENTUM DIALOGI

DE ORATORIBUS.

B R E V I A R I U M

L I B E L L I

DE SITU , MORIBUS ,
ET POPULIS GERMANIÆ.

I. **G**ERMANIÆ situs. II. Incolæ.
Nominis origo. III. Carmina , bar-
ditus : variceque antiquitates. IV.
Corporum habitus. V. Soli natura.
VI. Germanorum arma. VII. Reges,
duces , sacerdotes. VIII. Feminarum
constantia & veneratio. IX. Dii ,
Mercurius , Hercules , Mars , Isis.
Simulacra nulla. X. Auspicia , sor-
tes : ex equis , e captivis præfagia.
XI. Consultationes publicæ & con-
ventus. XII. Pænæ. Jus. XIII. Scu-
tum , framea juvenibus data. Princi-
pum comites : eorum virtus & fama.

XIV. *Gentis bellica studia.* XV. *Pacis artes, venatio & otium. Col-
 lata principibus munera.* XVI. *Vi-
 corum domorumque forma. Specus,
 suffugium hiemi, & receptaculum
 frugibus.* XVII. *Hominum, femi-
 narumque vestitus.* XVIII. *Severa
 matrimonia. Dos a marito data.*
 XIX. *Adulterii pœna, maritis per-
 missa.* XX. *Liberorum educatio.
 Successionis leges.* XXI. *Patris,
 propinqui amicitiaë inimicitiaëque
 susceptaë. Homicidiorum pretia. Hos-
 pitalitas.* XXII. *Victus: ebrietas:
 rixæ: in conviviis consultationes.*
 XXIII. *Potus, cibi.* XXIV. *Ju-
 ventæ ludicrum. Aleæ furor.* XXV.
Servi, libertini. XXVI. *Agrorum
 cultus & partitio. Anni tempora.*
 XXVII. *Funera. Hæc hæctenus in
 commune.* XXVIII. *Singularum
 gentium instituta. Galli, olim validi,*

in Germaniam transgressi. Helvetii,
Boii, Gallica gens. Avariscorum,
Oforum incertum genus. Treveri,
Nervii, Germanicæ originis populi,
ut & Vangiones, Triboci, Nemetes,
Ubii. XXIX. Batavi, Cattorum
proles. Mattiacorum gens. Decu-
mates agri. XXX. Catti, militari
disciplinâ præcipui. XXXII. Ussi-
pii, Tencteri, equitatu præstantes.
XXXIII. Bructerorum sedes a
Chamavis & Angrivariis occupatæ.
XXXIV. Dulgibini. Chasuari. Frisii
majores & minores. XXXV. Chauci,
pacis studiosi. XXXVI. Cherusci &
Fosi, a Cattis victi. XXXVII.
Cimbrorum parva civitas, gloria in-
gens. XXXVIII. Suevorum mores.
XXXIX. Semnonum religio. XL.
Langobardi. Reudigni. Aviones.
Angli. Varini. Eudoses. Suardones.
Nuithones. Herthi, seu Terræ matris,

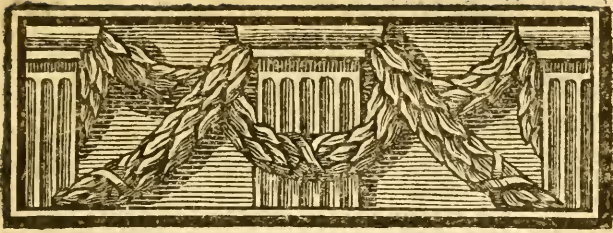
*commune sacrum. XLI. Hermunduri.
 XLII. Narisci. Marcomanni. Quadi.
 XLIII. Marsigni. Gothini. Osi. Bu-
 rii. Lygiorum civitates. Arii. Hel-
 vecones. Manimi. Elysi. Naharvali.
 Alcis numen. Gothones. XLIV.
 Suionum civitates. XLV. Mare pi-
 grum. Æstii succinum legunt. Sito-
 nes, quibus femina imperat. XLVI.
 Peucini. Venedi. Fenni. Eorum feri-
 tas & paupertas. Hominum monstra;
 Hellusii, Oxiones.*

Libellum hunc scripsit Tacitus

A.U.C. J. C.

DCCCLI. 98. Coss. { M. COCCIO Nervâ Aug. IV,
 M. ULPIO Trajano Cæsare II.

C. CORNELII
TACITI

DE SITU, MORIBUS,
ET POPULIS GERMANIÆ
LIBELLUS.

GERMANIA omnis a Gallis Rætisque & Pannoniis, Rheno & Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque, mutuo metu, aut montibus separatur. Cetera Oceanus ambit, latos sinus, & insularum immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus, ac regibus; quos bellum aperuit. Rhenus, Ræticarum

Alpium inaccessio ac præcipiti vertice ortus, modico flexu, in Occidentem versus, septentrionali Oceano miscetur. Danubius, molli & clementer edito montis Abnobæ jugo effusus, plures populos adit; donec in Ponticum mare sex meatibus erumpat: septimum enim os paludibus hauritur.

II. IPSOS Germanos indigenas crediderim, minimèque aliarum gentium adventibus & hospitibus mixtos: quia nec terrâ olim, sed classibus advehebantur, qui mutare sedes quærebant; & immensus ultrâ, utque sic dixerim, adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur. Quis porrò, præter periculum horridi & ignoti maris, Asiâ, aut Africâ, aut Italiâ relictâ, Germaniam peteret? informem terris, asperam cælo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriæ & annalium genus est) « Tuistonem deum, terrâ editum, & filium » Mannum, originem gentis conditoremque. Manno tres filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano » Ingævones, medii Hermiones, ceteri » Istævones vocentur ». Quidam autem, licentiâ vetustatis, « plures deo ortos »

»pluresque gentis appellationes, Marfos,
 »Gambrivios, Suevos, Vandalios» ad-
 firmant: «eaeque vera & antiqua nomina.
 »Ceterùm Germaniæ vocabulum recens,
 »& nuper additum: quoniam, qui primi
 »Rhenum transgressi Gallos expulerint,
 »ac nunc Tungri, tunc Germani vocati
 »sint: ita nationis nomen, non gentis,
 »evaluisse paulatim, ut omnes, primùm
 »a victore, ob metum, mox a seipsis
 »invento nomine, *Germani* vocarentur».
 «Fuisse apud eos & Herculem» memo-
 rant; primumque omnium virorum for-
 tium ituri in prælia canunt.

III. SUNT illis hæc quoque carmina;
 quorum relatu, quem *Barditum* vocant,
 accendunt animos, futuræque pugnae for-
 tunam ipso cantu augurantur: terrent
 enim, trepidantve, prout sonuit acies.
 Nec tam voces illæ, quàm virtutis con-
 centus, videntur: adfectatur præcipuè
 asperitas soni, & fractum murmur, ob-
 jectis ad os scutis, quò plenior & gravior
 vox repercussu intumescat. Ceterùm &
 «Ulixem» quidam opinantur, «longo
 »illo & fabuloso errore in hunc Oceanum
 »delatum, adisse Germaniæ terras, Af-
 »ciburgiumque, quod, in ripâ Rheni
 »situm, hodieque incolitur, ab illo conf-

»titutum, nominatumque ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ;
 »Aram quinetiam Ulixi consecratam;
 »adjecto Laertæ patris nomine, eodem
 »loco, olim repertam: monumentaque,
 »& tumulos quosdam, Græcis literis ins-
 »criptos, in confinio Germaniæ Rætiæque
 »adhuc extare»: quæ neque confirmare
 argumentis, neque refellere in animo
 est: ex ingenio suo quisque demat, vel
 addat fidem.

IV. IPSE eorum opinionibus accedo;
 qui «Germaniæ populos nullis aliis alia-
 »rum nationum conubiis infectos, pro-
 »priam, & sinceram, & tantum suū
 »similem gentem exstitisse» arbitrantur.
 Unde habitus quoque corporum, quam-
 quam in tanto hominum numero, idem
 omnibus: truces & cærulei oculi, rutilæ
 comæ, magna corpora, & tantum ad
 impetum valida: laboris atque operum
 non eadem patientia: minimèque sitim
 æstumque tolerare, frigora atque inedia
 celo solove adsueverunt.

V. TERRA, etsi aliquantò specie dif-
 fert, in universum tamen aut silvis hor-
 rida, aut paludibus fœda: humidior,
 quàm Gallias, ventosior, quàm Noricum ac
 Pannoniam aspicit: satis ferax, frugi-
 ferarum arborum impatiens, pecorum

fecunda, sed plerumque improcera: ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent: eaque solæ & gratissimæ opes sunt. Argentum & aurum propitii an irati dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione & usu haud perinde adficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis & principibus eorum muneri data, non in aliâ vilitate, quàm quæ humo finguntur: quamquam proximi ob usum commerciorum aurum & argentum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt, atque eligunt: interiores simplicius & antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem, & diu notam, Serratos, Bigatosque. Argentum quoque magis, quàm aurum sequuntur, nullâ affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilius usui est promiscua ac vilia mercantibus.

VI. NE ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis, aut majoribus lanceis utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas* gerunt, angusto & brevi ferro, sed ita acri, & ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit,

vel cominus vel eminus pugnent : & eques quidem scuto frameâque contentus est : pedites & missilia spargunt , plura singuli , atque in immensum vibrant : nudi , aut sagulo leves : nulla cultûs jactatio : scuta tantùm lectissimis coloribus distinguunt : paucis loricae : vix unî alterive castis , aut galea. Equi non formâ , non velocitate conspicui : sed nec variare gyros , in morem nostrum , docentur. In rectum , aut uno flexu dextros agunt , ita conjuncto orbe , ut nemo posterior sit. In universum æstimanti , plus penes peditem roboris : eoque mixti præliantur , aptâ & congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum , quos ex omni juventute delectos ante aciem locant. Definitur & numerus : centeni ex singulis pagis sunt : idque ipsum inter suos vocantur : & quod primò numerus fuit , jam nomen & honor est. Acies per cuneos componitur. Cedere loco , dummodo rursus instes , consilii quàm formidinis arbitrantur. Corpora fuorum etiam in dubiis præliis referunt. Scutum reliquisse præcipuum flagitium : nec aut sacris adesse , aut concilium inire ignominioso fas : multique superstites bellorum , infamiam laqueo finierunt.

VII. REGES ex nobilitate ; duces ex

virtute sumunt. Nec regibus infinita, aut libera potestas: & duces exemplo potiùs quàm imperio: si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsumunt. Ceterùm, neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum: non quasi in pœnam, nec ducis jussu, sed velut deo imperante, quem adesse bellantibus credunt: effigiesque, & signa quædam, detracta lucis, in prælium ferunt. Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ & propinquitates: & in proximo pignora: unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium: hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exigere plagas pavent. Cibosque & hortamina pugnantibus gestant.

VIII. MEMORIÆ proditur quasdam acies, inclinatas jam, & labantes, a feminis restitutas, constantiâ precum, & objectu pectorum, & monstratâ cominus captivitate, quam longè impatientiùs feminarum suarum nomine timent: adeò, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellæ quoque nobiles

imperantur. Inesse quinetiam sanctum aliquid, & providum putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus, sub divo Vespasiano, Veledam, diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & compluris alias venerati sunt, non adulatione, nec tamquam facerent deas.

IX. DEORUM maximè Mercurium colunt, cui certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum & Isidi sacrificat. Unde causa & origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quòd signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet advectam religionem. Ceterùm, nec cohibere parietibus deos, neque in ullam humani oris speciem adsimulare, ex magnitudine cælestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud: quod solâ reverentiâ vident.

X. AUSPICIA, sortesque, ut qui maximè observant. Sortium consuetudo simplex: virgam, frugiferæ arbori decidam, in furculos amputant, eosque, notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuitò spargunt: mox, si

publicè consulitur, sacerdos civitatis, sine privatim, ipse paterfamiliae, precatus deos, caelumque suspiciens, ter singulos tollit, sublato, secundum impressam antè notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla, de eadem re, in eundem diem, consultatio: sine permissum, auspicio- rum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hìc notum, avium voces, volatusque interrogare. Proprium gentis, equorum quoque praesagia ac monitus experiri: publicè aluntur iisdem nemoribus ac lucis, candidi, & nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros deorum, illos conscios putant. Est & alia observatio auspicio- rum, quâ gravium bellorum even- tus explorant. Ejus gentis, cum quâ bellum est, captivum quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis committunt: victoria hujus, vel illius, pro praesudicio accipitur.

XI. DE minoribus rebus principes consultant, de majoribus omnes: ita tamen,

ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coeunt, nisi quid fortuitum & subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auspiciatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. Sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul, nec ut iussi conveniunt, sed & alter, & tertius dies cunctatione coeuntium absumitur. Ut turbæ placuit, confidunt armati. Silentium per sacerdotes, quibus tum & coercendi jus est, imperatur. Mox rex, vel princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam jubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur: sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensûs genus est, armis laudare.

XII. LICET apud concilium accusare quoque, & discrimen capitis intendere. Distinctio pœnarum ex delicto: proditores & transfugas arboribus suspendunt: ignavos, & imbelles, & corpore infames, cœno ac palude, injectâ insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit,

tamquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed & levioribus delictis, pro modo, pœna: equorum pecorumque numero convicti multantur: pars multæ regi, vel civitati, pars ipsi qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicosque reddunt. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul & auctoritas, adsunt.

XIII. NIHIL autem neque publicæ neque privatæ rei, nisi armati agunt. Sed arma sumere non antè cuiquam moris, quàm civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus scuto frameaque juvenem ornant: hæc apud illos toga, hic primus juventæ honos: ante hoc domûs pars videntur, mox reipublicæ. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adolescentulis adsignant. Ceteri robustioribus ac jampridem probatis aggregantur: nec rubor inter comites aspici. Gradus quintetiam & ipse comitatus habet, judicio ejus, quem sectantur: magnaue & comitum æmulatio, quibus primus apud principem suum locus; & principum,

cui plurimi & acerrimi comites. Hæc dignitas, hæ vires, magno semper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præsidium. Nec solùm in suâ gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat: expetuntur enim legationibus, & muneribus ornantur, & ipsâ plerumque famâ bella profligant.

XIV. CUM ventum in aciem, turpe principi virtute vinci; turpe comitatu; virtutem principis non adæquare. Jam verò infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus adsignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoriâ pugnant: comites pro principe. Si civitas, in quâ orti sunt, longâ pace & otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia & ingrata genti quies, & faciliùs inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueare: exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulæ, & quamquam

incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. Materia munificentiae per bella & raptus. Nec arare terram, aut exspectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes & vulnera mereri: pigrum quinimmo & iners videtur sudore acquirere, quod possis sanguine parare.

XV. QUOTIENS bella non ineunt, non multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno, ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegatâ domûs, & penatium, & agrorum curâ feminis senibusque, & infirmissimo cuique ex familiâ, ipsi habent: mirâ diversitate naturæ, cum iidem homines sic ament inertiam, & oderint quietem. Mos est civitatibus, ultrô ac viritim conferre principibus, vel armatorum, vel frugum, quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent præcipuè finitimarum gentium donis, quæ non modò a singulis, sed publicè mittuntur: electi equi, magna arma, phaleræ, torquesque. Jam & pecuniam accipere docuimus.

XVI. NULLAS Germanorum populis urbes habitari, satis notum est: ne patitur quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus,

ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis & cohærentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitiam ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos, aut tegularum usus: materiâ ad omnia utuntur informi, & citra speciem, aut delectationem. Quædam loca diligentius illinunt terrâ, ita purâ ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent & subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi & receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejusmodi locis molliunt: & si quando hostis advenit, aperta populatur: abdita autem & defossa, aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quærenda sunt.

XVII. TEGUMEN omnibus sagum, fibulâ, aut, si desit, spinâ confertum. Cetera intecti, totos dies juxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatæ ac Parthi, sed strictâ & singulos artus exprimente. Gerunt & ferarum pelles, proximi ripæ negligenter, ultiores exquisitiùs, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, & de-

tracta velamina spargunt maculis pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus, atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis quàm viris habitus, nisi quòd feminae sæpius lineis amictibus velantur, eosque purpurâ variant, partemque vestitûs superioris in manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos: sed & proxima pars pectoris patet.

XVIII. QUAMQUAM severa illic matrimonia: nec ullam morum partem magis laudaveris: nam propè soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus offert. Interfunt parentès & propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quæsitâ, nec quibus nova nupta comatur; sed boves, & frenatum equum, & scutum cum frameâ, gladioque. In hæc munera uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro offert. Hoc maximum vinculum, hæc arcana sacra, hos conjugales deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculo-

rumque sociam , idem in pace , idem in prælio passuram aufuramque : hoc juncti boves , hoc paratus equus , hoc data arma denuntiant. Sic vivendum , sic pereundum : accipere se , quæ liberis inviolata ac digna reddat , quæ nurus accipiant , rursusque ad nepotes referant.

XIX. ERGO septâ pudicitia agunt ; nullis spectaculorum inlecebris , nullis conviviorum inritationibus corruptæ. Litterarum secreta viri pariter ac feminæ ignorant. Paucissima in tam numerosâ gente adulteria , quorum pœna præsens , & maritis permiffa. Accisis crinibus , nudatam , coram propinquis , expellit domo maritus , ac per omnem vicum verberare agit : publicatæ enim pudicitia nulla venia : non formâ , non ætate , non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet : nec corrumpere & corrumpi , sæculum vocatur. Meliùs quidem adhuc eæ civitates , in quibus tantùm virgines nubunt , & cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum , quo modo unum corpus , unamque vitam , ne ulla cogitatio ultrâ , ne longior cupiditas , ne tamquam maritum , sed tamquam matrimonium ament. Numerum liberorum finire , aut quemquam ex

agnatis necare, flagitium habetur: plusque ibi boni mores valent, quàm alibi bonæ leges.

XX. IN omni domo nudi ac sordidi; in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas. Inter eadem pecora, in eâdem humo degunt, donec ætas separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera juvenum Venus; eoque inexhausta pubertas: nec virgines festinantur; eadem juvena, similis proceritas: pares validæque miscentur: ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, & in accipiendis obsidibus magis exigunt; tamquam ii, & animum firmiùs, & domum latiùs teneant. Heredes tamen successorumque sui cuique liberi: & nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patruum, avunculi. Quantò plus propinquorum, quò major adfinium numerus, tantò gratiosior senectus: nec ulla orbitatis pretia.

XXI. SUSCIPERE tam inimicitias, seu

patris, seu propinqui, quàm amicitias
 necesse est: nec implacabiles durant.
 Luitur enim etiam homicidium certo
 armentorum ac pecorum numero, reci-
 pitque satisfactionem uniuersa domus:
 utiliter in publicum; quia periculosiores
 sunt inimiciæ iuxta libertatem. Convic-
 tibus & hospitibus non alia gens effusiùs
 indulget. Quemcumque mortalium arcere
 tecto, nefas habetur: pro fortunâ quis-
 que apparatus epulis excipit. Cùm defe-
 cere, qui modò hospes fuerat, monstrator
 hospitii & comes, proximam domum non
 invitati adeunt: nec interest: pari huma-
 nitate accipiuntur. Notum ignotumque,
 quantum ad jus hospitii, nemo discernit.
 Abeunti, si quid poposcerit, concedere
 moris: & poscendi invicem eadem faci-
 litas. Gaudent muneribus: sed nec data
 imputant, nec acceptis obligantur.

XXII. VICTUS inter hospites comis.
 Statim e somno, quem plerumque in
 diem extrahunt, lavantur, sæpiùs calidâ,
 ut apud quos plurimùm hiems occupat.
 Lauti, cibum capiunt: separatæ singulis
 sedes, & sua cuique mensa. Tum ad
 negotia, nec minus sæpe ad convivia pro-
 cedunt armati. Diem noctemque conti-
 nuare potando, nulli probrum. Crebræ;

ut inter vinolentos rixæ, rarò conviciis, sæpiùs cæde & vulneribus tranfiguntur. Sed & de reconciliandis invicem inimicis, & jungendis adfinitatibus, & adsciscendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviiis consultant: tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc secreta pectoris, licentiâ joci. Ergo detecta & nuda omnium mens, posterâ die retractatur; & salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

XXIII. POTUI humor ex hordeo aut frumento, in quamdam similitudinem vini corruptus. Proximi ripæ & vinum mercantur. Cibi simplices: agrestia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem. Adversùs sitim, non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minùs facilè vitiis, quàm armis vincuntur.

XXIV. GENUS spectaculorum unum, atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se, atque infestas frameas, saltu jaciunt.

Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quæstum tamen, aut mercedem: quamvis audacis lasciviæ pretium est, voluptas spectantium. Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tantâ lucrandi perdendive temeritate, ut, cùm omnia defecerunt, extremo ac novissimo jactu de libertate & de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit: quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur. Ea est in re pravâ pervicacia: ipsi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriæ exsolvant.

XXV. CETERIS servis, non, in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono, injungit: & servus hæctenus paret. Cetera domûs officia uxor ac liberi exsequuntur. Verberare servum ac vinculis & opere coercere, rarum. Occidere solent, non disciplinâ & severitate, sed impetu & irâ, ut inimicum, nisi quòd impunè. Libertini non multum supra servos sunt, rarò aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus, quæ regnantur. Ibi enim & super

Ingenuos & super nobiles ascendunt : apud ceteros , impares libertini libertatis argumentum sunt.

XXVI. FENUS agitare , & in usuras extendere , ignotum : ideoque magis servatur , quàm si vetitum esset. Agri , pro numero cultorum , ab universis per vices occupantur , quos mox inter se secundùm dignationem partiuntur : facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant ; & superest ager : nec enim cum ubertate & amplitudine solî labore contendunt , ut pomaria conferant , & prata separent , & hortos rigent : sola terræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species : hiems , & ver , & æstas intellectum ac vocabula habent : autumnî perinde nomen ac bona ignorantur.

XXVII. FUNERUM nulla ambitio : id solùm observatur , ut corpora clarorum virorum certis lignis cumentur. Struem rogi nec vestibus , nec odoribus cumulant : sua cuique arma , quorundam igni & equus adjicitur. Sepulcrum cespes erigit. Monumentorum arduum & operosum honorem , ut gravem defunctis , aspernantur. Lamenta ac lacrimas citò , dolorem & tristitiam tardè ponunt. Feminis

lugere honestum est : viris meminisse.
 XXVIII. HÆC in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. Nunc singularum gentium instituta, ritusque, quatenus differant, quæ nationes e Germaniâ in Gallias commigraverint, expediam. Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum divus Julius tradit : eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim annis obstabat, quominus, ut quæque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc, & nullâ regnorum potentiâ divisas? Igitur inter Hercyniam silvam, Rhenumque & Mœnum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc *Boiemi* nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrùm Aravisci in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cùm eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est : quia pari olim inopiâ ac libertate, eadem utriusque ripæ bona malaque erant. Treveri & Nervii circa affectationem Germanicæ originis ultro ambitiosi sunt, tamquam per hanc

gloriam sanguinis, a similitudine & inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint, ac libentius *Agrippinenses* conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, & experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

XXIX. O M N I U M harum gentium virtute præcipui Batavi, non multum ex ripâ, sed insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus, & seditione domesticâ in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos, & antiquæ societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exempti oneribus & collationibus, & tantum in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio & Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita sede finibusque in suâ ripâ, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc

terræ suæ solo & cælo acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque confederint, eos, qui Decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, & inopiâ audax, dubiæ possessionis solum occupavere. Mox limite acto, promotisque præsiidiis, sinus imperii, & pars provinciæ habentur.

XXX. ULTRA hos Catti initium fedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceteræ civitates, in quas Germania patescit: durant siquidem colles, paullatimque rarefcunt: & Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, & major animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare nocrem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi ratione disciplinæ concessum, plus reponere in duce, quàm in exercitu. Omne robur in pedite, quem super arma ferramentis quoque & copiis onerant. Alios ad prælium ire videas,

Cattos ad bellum : rari excursus & fortuita pugna. Equestrium sanè virium id proprium, citò parare victoriam, citò cedere. Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiæ est.

XXXI. ET aliis Germanorum populis usurpatum rarâ & privatâ cujusque audentiâ, apud Cattos in consensum vertit, ut primùm adoleverint, crinem barbamque summittere, nec, nisi hoste cæso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem & spolia, revelant frontem, seque « tum demum » pretia nascendi retulisse, dignosque patriâ ac parentibus » ferunt. Ignavis & imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper anulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se cæde hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Jamque canent insignes, & hostibus simul suisque monstrati : omnium penes hos initia pugnarum : hæc prima semper acies, visu nova. Nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura : prout ad quemque venère, aluntur : prodigi alieni, contemptores suî : donec exsanguis senectus tam duræ virtuti impares faciat.

XXXII. PROXIMI Cattis certum jam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri super solitum bellorum decus, equestris disciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quàm Tencteris equitum. Sic instituere majores, posterius imitantur. Hi lusus infantium, hæc juvenum æmulatio, perseverant senes: inter familiam, & penates, & jura successionum, equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natus, sed prout ferox bello & melior.

XXXIII. Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos & Angrivarios immigrasse narratur, pulsus Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum, seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum: nam ne spectaculo quidem prælii invidere: super LX millia, non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat quæso, duretque gentibus, si non amor nostrî, at certè odium suû: quando, urgentibus imperii fatibus, nihil jam præstare fortuna majus potest, quàm hostium discordiam.

XXXIV. ANGRIVARIOS & Chamavos

A tergo Dulgibini, & Chafuari cludunt, aliaque gentes haud perinde memoratae. A fronte Frisii excipiunt. « Majoribus » minoribusque Frisiis » vocabulum est, ex modo virium: utraque nationes usque ad Oceanum Rheno prætenduntur, ambiuntque immensos insuper lacus, & Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illà tentavimus: & superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu quidquid ubique magnificentum est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis deorum credere, quàm scire.

XXXV. H A C T E N U S in Occidentem Germaniam novimus. In Septentrionem ingenti flexu redit. Ac primò statim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantùm Chauci, sed & implent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit justitiâ tueri:

sine cupiditate, sine impotentia, quieti
secretique, nulla provocant bella, nullis
raptibus aut latrociniis populantur. Idque
præcipuum virtutis ac virium argumen-
tum est, quòd, ut superiores agant, non
per injurias adsequuntur. Prompta tamen
omnibus arma, ac, si res poscat, exer-
citus: plurimum virorum equorumque:
& quiescentibus eadem fama.

XXXVI. IN latere Chaucorum Cat-
torumque, Cherusci nimiam ac marcen-
tem diu pacem illaceffiti nutrierunt:
idque jucundius, quàm tutius fuit: quia
inter impotentes & validos falsò quiescas:
ubi manu agitur, modestia ac probitas
nomina superioris sunt. Ita qui olim «boni
»æquique Cherusci», nunc «inertes ac
»stulti» vocantur: Cattis victoribus for-
tuna in sapientiam cessit. Tracti ruinâ
Cheruscorum & Fosi, contermina gens,
adversarum rerum ex æquo focii, cum
in secundis minores fuissent:

XXXVII. EUMDEM Germaniæ situm
proximi Oceano Cimbri tenent, parva
nunc civitas, sed gloriâ ingens: veterisque
famæ latè vestigia manent, utrâque ripâ
castra, ac spatia, quorum ambitu nunc
quoque metiaris molem manusque gentis,
& tam magni exercitûs fidem. Sexcente

simum & quadragesimum annum Urbs nostra agebat, cum primùm Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. Ex quo si ad alterum Imperatoris Trajani consulatum computemus, ducenti ferme & decem anni colliguntur: tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi spatio, multa invicem damna. Non Samnis, non Pœni, non Hispaniæ, Galliæve, ne Parthi quidem sæpius admonere: quippe regno Arfacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quàm eadem Crassi, amisso & ipse Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens objecerit? At Germani Carbone, & Cassio, & Scauro Aurelio, & Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio fuis, vel captis, quinque simul consulares exercitus populo Romano, Varum, tresque cum eo legiones, etiam Cæsari abstulerunt: nec impunè C. Marius in Italiâ, divus Julius in Galliâ, Drusus ac Nero & Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæsaris minæ in ludibrium versæ. Inde otium, donec occasione discordiæ nostræ & civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus

triumphati magis, quàm victi sunt.

XXXVIII. NUNC de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune *Suevi* vocentur. Insigne gentis obliquare crinem, nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis: sic Suevorum ingenui a servis separantur. In aliis gentibus, seu cognatione aliquâ Suevorum, seu (quod sæpe accidit) imitatione, rarum, & intra juventæ spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retro sequuntur, ac sæpe in ipso solo vertice religant: principes & ornatiorem habent: ea cura formæ, sed innoxia. Neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quamdam & terrorem, adituri bella, compti, ut hostium oculis, ornantur.

XXXIX. «VETUSTISSIMOS se nobilissimosque Suevorum» Semnones memorant. Fides antiquitatis, religione firmatur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum & priscâ formidine sacram, omnes ejusdem sanguinis populi legationibus coeunt, cæsoque publicè homine celebrant barbari ritûs horrenda primordia.

Est & alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, & potestatem numinis præ se ferens: si fortè prolapsus est, attolli & insurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagis habitantur: magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

XL. CONTRA Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed præliis & periclitando tuti sunt. Reudigni deinde; & Aviones, & Angli, & Varini, & Eudoses, & Suardones, & Nuithones, fluminibus aut silvis muniuntur: nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Herthum, id est, Terram matrem colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehì populis, arbitrantur. Est in insulâ Oceani castum nemus, dicatum in eo vehiculum, veste contactum; attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali deam intelligit, vectamque bobus feminis multâ cum veneratione prosequitur. Latè tunc dies, festa loca;

quæcumque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum; pax & quies tunc tantùm nota, tunc tantùm amata, donec idem sacerdos fatiatam conversatione mortalium deam templo reddat: mox vehiculum & vestes, & si credere velis, numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit id, quod tantùm perituri vident.

XLI. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut quo modo paullo antè Rhenum, sic nunc Danubium sequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoque solis Germanorum non in ripâ commercium, sed penitus, atque in splendidissimâ Rætiæ provinciæ coloniâ: passim & sine custode transeunt; & cùm ceteris gentibus arma modò castraque nostra ostendamus, his domos, villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclitum & notum olim; nunc tantùm auditur.

XLII. Juxta Hermunduros Narisci; ac deinde Marcomanni & Quadi agunt. Præcipua Marcomannorum gloria viref-

que, atque ipsa etiam sedes, pulsus olim Boiis, virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons est, quatenus Danubio pergitur. Marcomannis, Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt, ex gente ipsorum, nobile Marobodui & Tudri genus: jam & externos patiuntur. Sed vis & potentia regibus, ex auctoritate Romanâ: rarò armis nostris, sæpius pecuniâ juvantur.

XLIII. NEC minùs valent retro Marfigni, Gothini, Osi, Buri: terga Marcomannorum, Quadorumque claudunt: e quibus Marfigni, & Buri sermone cultuque Suevos referunt. Gothinos Gallica, Oso Pannonica lingua cœarguit, non esse Germanos; & quòd tributa patiuntur: partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt: Gothini, quò magis pudeat, & ferrum effodiunt: omnesque hi populi pauca campestrium, ceterùm saltus & vertices montium jugumque infederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimæ gentes agunt: ex quibus latissimè patet Lygiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet.

Arios, Helveconas, Manimos, Elyfios; Naharvalos. Apud Naharvalos antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed « deos, in- » interpretatione Romanâ, Castorem Pol- » lucemque » memorant. Ea vis numini: nomen *Alcis*: nulla simulacra, nullum peregrinæ superstitionis vestigium: ut fratres tamen, ut juvenes venerantur. Ceterùm Arii super vires, quibus enumeratos paullo antè populos antecedunt, truces, insitæ feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta, tincta corpora: atras ad prælia noctes legunt: ipsâque formidine atque umbrâ feralis exercitûs terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi in omnibus præliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gothones regnantur, paullo jam adductiùs, quàm ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii, & Lemovii: omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, & erga reges obsequium.

XLIV. SUIONUM hinc civitates, ipso in Oceano, præter viros armaque classibus valent: forma navium eò differt, quòd utrimque prora paratam semper appulsui

frontem agit : nec velis ministrantur , nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum , ut in quibusdam fluminum , & mutabile , ut res poscit , hinc vel illinc remigium. Est apud illos & opibus honos : eoque unus imperitat , nullis jam exceptionibus , non precario jure parendi : nec arma , ut apud ceteros Germanos , in promiscuo , sed clausa sub custode , & quidem seruo : quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus. Otiosæ porro armatorum manus facilè lasciviunt : enimverò neque nobilem , neque ingenuum , ne libertinum quidem armis præponere regia utilitas est.

XLV. TRANS Suionas aliud mare pigrum , ac propè immotum , quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides : quòd extremus cadentis jam Solis fulgor in ortus edurat , adèò clarus , ut sidera hebetet. Sonum insuper emergentis audiri , formasque deorum , & radios capitis aspici persuasio adjicit. Illuc usque (& fama vera) tantùm natura. Ergo jam dextro Suevici maris litore Æstiorum gentes alluuntur : quibus ritus habitusque Suevorum , lingua Britannicæ propior. Matrem deùm venerantur : insigne superstitionis , formas aprorum gestant. Id pro armis

omnique tutelâ : securum deæ cultorem etiam inter hostes præstat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceteroque fructus patientiùs, quàm pro solitâ Germanorum inertia, laborant. Sed & mare scrutantur; ac soli omnium succinum, quod ipsi *Glesum* vocant, inter vada atque in ipso litore legunt. Nec, quæ natura, quæve ratio gignat, ut barbaris, quæsitum compertumve. Diu quinetiam inter cetera ejectamenta maris jacebat, donec luxuria nostra dedit nomen: ipsis in nullo usu; rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quædam atque etiam volucra animalia plerumque interlucent, quæ implicata humore, mox durescente materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quæ vicini Solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa litora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tedæ accenditur, alitque flammam pinguem & olentem: mox ut in picem resinamve lentescit. Suionibus

Sitonum gentes continuantur. Cetera similes, uno differunt, quòd femina dominatur: in tantum non modò a libertate, sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviæ finis.

XLVI. PEUCINORUM, Venedorumque, & Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam dubito: quamquam Peucini, quos quidam Baïarnas vocant, sermone, cultu, fede, ac domiciliis, ut Germani agunt: sordes omnium ac torpor: procerum conubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum fœdantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererant. Hi tamen inter Germanos potiùs referuntur, quia & domos fingunt, & scuta gestant, & pedum usu ac pernicitate gaudent; quæ omnia diversa Sarmatis sunt, in plauastro equoque viventibus. Fennis mira feritas, fœda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles: cubile humus: sola in sagittis spes, quas inopiâ ferri, ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Passim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque

suffugium, quàm ut in aliquo ramorum
nexu contegantur: huc redeunt juvenes,
hoc fenum receptaculum. Sed beatius
arbitrantur, quàm ingemere agris, illa-
borare domibus, suas alienasque fortunas
spe metuque versare. Securi adversùs ho-
mines, securi adversùs deos, rem diffi-
cillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto
quidem opus esset. Cetera jam fabulosa:
« Hellusios & Oxionas ora hominum vul-
»tusque, » corpora atque artus ferarum
»gerere»: quod ego, ut incompertum,
in medium relinquam.

B R E V I A R I U M
V I T Æ

CN. JULII AGRICOLÆ.

I. *IN* scribendâ clarorum virorum vitâ mos. **II.** *Pericula.* **III.** *Tacito animos addit præsens temporum felicitas.* **IV.** *Cn. Julii Agricolæ stirps, pueritia : adolescentiæ studia.* **V.** *Prima castrorum rudimenta in Britannia.* **VI.** *Ejus matrimonium : quæstura : tribunatus plebis : prætura : sacra ædilitas.* **VII.** *Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. In Vespasiani partes transgressus, vicesimæ legioni in Britannia præest.* **VIII.** *Ibi alienæ famæ curâ suam promovet.* **IX.** *Inter patricos adsciscitur: Aquitaniam regit. Inde consul, Tacito filiam suam uxore*

*rem dat : Britanniae præponitur ,
 adjecto pontificatus sacerdotio. X.
 Britanniae descriptio. XI. Incolarum
 origo , habitus , sacra , sermo , mores.
 XII. Eorum militia , regimen , con-
 ventus : cælum , solum , metalla ,
 margarita. XIII. Victæ gentis inge-
 nium. Cæsarum in Britanniam ex-
 peditiones. XIV. Consulares legati
 Aulus Plautius , Ostorius Scapula ,
 Didius Gallus , Veranius , Suetonius
 Paullinus. XV. Britanniae rebellio.
 XVI. Boudicea , generis regii femi-
 na , Britannorum dux. Motum hunc
 compescit Paullinus ; cui successere
 Trebellius Maximus & Vettius Bo-
 lanus , sed ignavi. XVII. Rem resti-
 tuunt magni duces , Petilius Cerialis
 & Julius Frontinus. XVIII. Agri-
 cola Britanniae præficitur. Victis
 Ordovicibus , Monam insulam in
 ditionem recipit. XIX. Præclaræ*

artes , quibus provinciam regit , bel-
 lorum causas amovet. XX. Terrore ;
 clementiâ parta pax. XXI. Libera-
 libus artibus & voluptatibus mol-
 liuntur Britannorum animi. XXII.
 Novæ gentes apertæ & vastatæ.
 XXIII. Bello acquisita præsidis
 firmantur. XXIV. De occupandâ
 Hiberniâ consilium. XXV. Civitates
 trans Bodotriam sitæ explorantur.
 Motus Caledoniorum. XXVI. Ii
 nonam legionem adgrediuntur : ce-
 dunt territi. XXVII. Redit tamen
 animus ; conspirantque civitates.
 XXVIII. Usipiorum cohors miro ca-
 su Britanniam circumvecta. XXIX.
 Calgacus bellum parat ; montemque
 Grampium occupat. XXX. Egre-
 gia ejus oratio. XXXIII. Roma-
 nos quoque adloquitur Agricola.
 XXXV. Atrox cruentumque præ-
 lium. XXXVIII. Penes Romanos

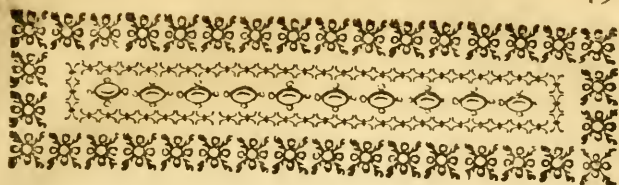
viçtoria. Britanniam circumvehi præcipit Agricola. XXXIX. Domitianus, fronte lætus, peçtore anxius, nuntium viçtoricæ excipit. XL. Triumphalia tamen ornamenta statuatque decerni jubet: condito odio, donec provinciâ decedat Agricola. Is, e Britannia redux, modestè agit. XLI. Ejus e Principe, ex aulâ pericula. XLII. Excusat se ne proconsulatum sortiatur. XLIII. Moritur, Domitiani veneno, ut fama fuit, interceptus. XLIV. Ejus ætas, forma, honores, opes. XLV. Mortis opportunitas, ante Domitiani atrocitates. Taciti in Agricolam pietas. XLVI. Ex virtute solatia, virtutisque documenta.

Agricolæ vitam scripsit Tacitus

A.U.C. J.C.

DCCCL. 97. Coss. { M. COCCIO Nervâ Aug. III,
L. VERGINIO Rufo III.

CN. JULII

CN. JULII AGRICOLÆ

VITA,

SCRIPTORE

C. CORN. TACITO.

CLARORUM virorum facta moref-
que posteris tradere antiquitus usitatum,
ne nostris quidem temporibus, quam-
quam incuriosa suorum ætas omisit, quo-
tiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit
ac supergressa est vitium, parvis magnif-
que civitatibus commune, ignorantiam
recti & invidiam. Sed apud priores, ut
agere memoratu digna pronum, ma-
gisque in aperto erat; ita celeberrimus
quisque ingenio, ad prodendam virtutis
memoriam, sine gratiâ aut ambitione,

Tom. VI.

C

bonæ tantùm conscientiæ pretio, ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare, fiduciam potiùs morum, quàm arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio & Scauro citra fidem, aut obtrectationi fuit: adeò virtutes iisdem temporibus optimè æstimantur, quibus facillimè gignuntur. At mihi nunc, narraturo vitam defuncti hominis, veniâ opus fuit: quam non petissem, ni cursaturus tam sæva & infesta virtutibus tempora,

II. LEGIMUS, cùm Aruleno Rustico Pætus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modò auctores, sed in libros quoque eorum sævitum, delegato triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani, & libertatem senatûs, & conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiæ professoribus, atque omni bonâ arte in exsilium actâ, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profectò grande patientiæ documentum: & sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset; ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones & loquendi audiendique

commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostrâ potestate esset oblivisci, quàm tacere.

III. N U N C demum redit animus : & quamquam, primo statim beatissimi sæculi ortu, Nerva Cæsar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Trajanus, nec spem modò ac vorum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam, ac robur adsumpserit : naturâ tamen infirmitatis humanæ, tardiora sunt remedia, quàm mala ; & ut corpora lentè augefcunt, citò exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris faciliùs, quàm revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertie dulcedo : & invisâ primò desidia, postremò amatur. Quid si, per quindecim annos, grande mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque sævitiâ Principis interciderunt ? Pauci, & , ut ita dixerim, non modò aliorum, sed etiam nostrî superstites sumus ; exemptis e mediâ vitâ tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes propè ad ipsos exactæ ætatis terminos per silentium venimus : non tamen pigebit, vel inconditâ ac rudi voce, memoriam prioris servitutis, ac testimonium præsentium

bonorum composuisse. Hic interim liber honori Agricolæ, foci mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit, aut excusatus.

IV. C NÆU S Julius Agricola, veteri & illustri Foro Juliensium coloniâ ortus, utrumque avum procuratorem Cæsarum habuit: quæ equestris nobilitas est: pater Julius Græcinus senatorii ordinis, studio eloquentiæ sapientiæque notus, iisque virtutibus iram Caii Cæsaris meritis. Namque Marcum Silanum accusare iussus, & quia abnuerat, interfectus est. Mater Julia Procilla fuit, raræ castitatis: in hujus sinu indulgentiâque educatus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerit, locum Græcâ comitate & provinciali parcimoniâ mistum, ac bene compositum. Memoriâ teneo, solitum ipsum narrare, «se in primâ juventâ studium philosophiæ acriùs, ultra quàm concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coercuisset»: scilicet sublime & erectum

ingenium , pulchritudinem ac speciem
 excelsæ magnæque gloriæ vehementiùs ,
 quàm cautè , appetebat : mox mitigavit
 ratio & ætas : retinuitque , quod est diffi-
 cillimum , ex sapientiâ modum.

V. PRIMA castrorum rudimenta in
 Britannia Suetonio Paullino , diligenti ac
 moderato duci , adprobavit : electus ,
 quem contubernio æstimaret. Nec Agri-
 cola licenter , more juvenum , qui mili-
 tiam in lasciviam vertunt , neque segni-
 ter , ad voluptates & comæatus , titulum
 tribunatûs & incitiam retulit : sed noscere
 provinciam , nosci exercitui , discere a
 peritis , sequi optimos , nihil appetere
 jactatione , nihil ob formidinem recusare ,
 simulque & anxius & intentus agere. Non
 fanè aliàs exercitior , magisque in am-
 biguo Britannia fuit : trucidati veterani ,
 incensæ coloniæ , intersepti exercitus :
 tum de salute , mox de victoriâ certavere.
 Quæ cuncta etsi consiliis ductuque alterius
 agebantur , ac summa rerum , & reci-
 peratæ provinciæ gloria in ducem cessit ;
 artem & usum & stimulos addidere juveni :
 intravitque animum militaris gloriæ cu-
 pido , ingrata temporibus , quibus sinistra
 erga eminentes interpretatio , nec minus
 periculum ex magnâ famâ , quàm ex malâ.

VI. HINC ad capeffendos magistratus in Urbem digreffus, Domitiam Decidianam, fplendidis natalibus ortam, fibi junxit: idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mirâ concordia, per mutuam caritatem, & invicem fe anteponendo, nifi quod in bonâ uxore tantò major laus, quantò in malâ plus culpæ eft. Sors quæfturæ provinciam Afiam, proconfulem Salvium Titianum dedit; quorum neutro corruptus eft: quamquam & provincia dives, ac parata peccantibus, & proconful, in omnem aviditatem pronus, quantâlibet facilitate redempturus effet mutuam difimulationem mali. Auctus eft ibi filiâ, in subsidium fimul & folatium: nam filium, antè fublatus, brevî amifit. Mox inter quæfturam, ac tribunatum plebis, atque etiam ipfum tribunatûs annum quiete & otio tranfit, gnarus fub Nerone temporum, quibus inertia pro fapientia fuit. Idem præturæ tenor, & filentium: nec enim iurifdictio obvenerat. Ludos, & inania honoris, modo rationis atque abundantia duxit, uti longè a luxuria, ita famæ propior. Tum electus a Galbâ ad dona templorum recognofcenda, diligentiffimâ conquifitione fecit,

ne cuius alterius sacrilegium respublica ,
quàm Neronis sensisset.

VII. SEQUENS annus gravi vulnere
animum domumque ejus adflixit : nam
classis Othoniana , licenter vaga , dum
Intemelios (Liguriæ pars est) hostiliter
populatur , matrem Agricolæ in prædiis
suis interfecit : prædiaque ipsa , & magnam
patrimonii partem , diripuit , quæ causa
cædis fuerat. Igitur ad sollemnia pietatis
profectus Agricola , nuntio affectati a
Vespasiano imperii deprehensus , ac statim
in partes transgressus est. Initia principa-
tûs , ac statum Urbis Mucianus regebat ,
admodum juvene Domitiano , & ex pa-
ternâ fortunâ tantùm licentiam usurpante.
Is missum ad delectus agendos Agricolam ,
integrèque ac strenuè versatum , vicesimæ
legioni tardè ad sacramentum transgressæ
præposuit , ubi decessor seditiosè agere
narrabatur : quippe legatis quoque con-
sularibus nimia ac formidolosa erat. Nec
legatus prætorius ad cohibendum potens ,
incertum suo an militum ingenio : ita
successor simul & ultor electus , rarissimâ
moderatione maluit videri invenisse bo-
nos , quàm fecisse.

VIII. PRÆERAT tunc Britannia Vet-
tius Bolanus , placidiùs , quàm feroci

provincia dignum est : temperavit Agricola vim suam , ardoremque compescuit , ne cresceret ; peritus obsequi , eruditusque utilia honestis miscere . Brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit . Habuerunt virtutes spatium exemplorum . Sed primò Cerialis labores modò & discrimina ; mox & gloriam communicabat : sæpe parti exercitûs in experimentum , aliquando majoribus copiis ex eventu præfecit : nec Agricola unquam in suam famam gestis exultavit ; ad auctorem & ducem , ut minister , fortunam referebat : ita virtute in obsequendo , verecundiâ in prædicando , extra invidiam , nec extra gloriam erat .

IX. REVERTENTEM ab legatione legionis divus Vespasianus inter patricios adscivit , ac deinde provinciæ Aquitanix præposuit , splendidæ in primis dignitatis , administratione ac spe consulatûs , cui destinarat . Credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse , quia castrensis jurisdictio secura & obtusior , ac plura manu agens , calliditatem fori non exerceat . Agricola naturali prudentiâ , quamvis inter togatos , facilè justèque agebat . Jam verò tempora curarum remissionumque divisa : ubi conventus ac judicia poscerent ,

gravis, intentus, severus, & sæpius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultrà potestatis persona: tristitiam, & arrogantiam, & avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam sæpe boni indulgent, ostentandâ virtute, aut per artem quæsit: procul ab æmulatione adversùs collegas, procul a contentione adversùs procuratores: & vincere inglorium, & atteri sordidum arbitrabatur. Minùs triennium in eâ legatione detentus, ac statim ad spem consulatûs revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper erât fama, aliquando & elegit. Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, & statim Britannia præpositus est, adjecto pontificatûs sacerdotio.

X. BRITANNIÆ situm populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curæ ingeniive referam; sed quia tum primùm perdomita est: itaque quæ priores nondum comperta,

eloquentiâ percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac cælo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hispaniæ obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inspicitur: Septemtrionalia ejus, nullis contrâ terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniæ Livius veterum, Fabius Rusticus recentium, eloquentissimi auctores, oblongæ scutulæ vel bipenni adsimulavere: & est ea facies citra Caledoniam, unde & in universum fama est transgressa: sed immensum & enorme spatium procurrentium extremo jam litore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primùm Romana classis circumvecta, insulam esse Britanniam adfirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit, domuitque: dispecta est & Thule, quam hæctenus nix, & hiems abdebat: sed mare pigrum & grave remigantibus perhibent: ne ventis quidem perinde attolli: credo quòd rariores terræ montesque, causa ac materia tempestatum, & profunda moles continui maris tardiùs impellitur. Naturam Oceani atque æstûs neque quærere hujus operis est, ac

multi retulere : unum addiderim , nunquam latius dominari mare , multum fluminum huc atque illuc ferre , nec litore tenuis accrescere aut resorberi , sed influere penitus atque ambire , & jugis etiam ac montibus inferi velut in suo.

XI. CETERUM , Britanniam qui mortales initio coluerint , indigenæ an advecti , ut inter barbaros , parum compertum. Habitus corporum varii : atque ex eo argumenta : namque rutilæ Caledoniam habitantium comæ , magni artus , Germanicam originem adseverant. Silurum colorati vultus , & torti plerumque crines , & posita contra Hispania , Iberos veteres trajecisse , easque sedes occupasse fidem faciunt : proximi Gallis , & similes sunt : seu durante originis vi ; seu , procurrentibus in diversa terris , positio cæli corporibus habitum dedit : in universum tamen æstimanti , Gallos vicinum solum occupasse , credibile est. Eorum sacra deprehendas , superstitionum persuasione : sermo haud multum diversus : in deposcendis periculis eadem audacia ; & , ubi advenere , in detrectandis eadem formido : plus tamen ferociæ Britanni præferunt , ut quos nondum longa pax emollierit : nam Gallos quoque in bellis floruisse ac-

cepimus : mox segnitia cum otio intravit ,
amissâ virtute pariter ac libertate : quod
Britannorum olim victis evenit : ceteri
manent , quales Galli fuerunt.

XII. IN PEDITE robur : quædam natio-
nes & curru præliantur : honestior auriga ,
clientes propugnant : olim regibus pare-
bant , nunc per principes factionibus &
studiis trahuntur : nec aliud adversùs vali-
dissimas gentes pro nobis utilius , quàm
quòd in commune non consulunt. Rarus
duabus tribusve civitatibus , ad propul-
sandum commune periculum conventus :
ita , dum singuli pugnant , universi vin-
cuntur. Cælum crebris imbris ac ne-
bulis fœdum : asperitas frigorum abest.
Dierum spatia ultra nostri orbis mensu-
ram : nox clara , & extremâ Britannia
parte brevis , ut finem atque initium lucis
exiguo discrimine internoscas. « Quòd si
»nubes non officiant , aspici per noctem
»Solis fulgorem , nec occidere & exfur-
»gere , sed transire » adfirmant : scilicet
extrema & plana terrarum , humili umbrâ ,
non erigunt tenebras , infraque cælum &
sidera nox cadit. Solum , præter oleam
vitemque , & cetera calidioribus terris
oriri sueta , patiens frugum , secundum :
tardè mitescunt , citò proveniunt : eadem-

que utriusque rei causa, multus humor terrarum, cælique. Fert Britannia aurum, & argentum, & alia metalla, pretium victoriæ: gignit & Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur, nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannîâ, prout expulsa sint, colligi: ego faciliùs crediderim naturam margaritis deesse, quàm nobis avaritiam.

XIII. IPSI Britanni delectum, ac tributa, & injuncta imperii munera impigre obeunt, si injuriæ absint: has ægre tolerant, jam domiti ut pareant, nondum ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Julius cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prosperâ pugnâ terruerit incolas, ac litore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, & in rempublicam versa Principum arma, ac longa oblivio Britannîæ etiam in pace. «Consilium» id divus Augustus vocabat; Tiberius «præceptum». Agitasse Caium Cæsarem de intrandâ Britannîâ fatis constat, ni velox ingenio, mobilis pænitiâ, & ingentes adversùs Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque,

& adsumpto in partem rerum Vespasiano : quod initium venturæ mox fortunæ fuit : domitæ gentes , capti reges , & monstratus fatis Vespasianus.

XIV. CONSULARIUM primus Aulus Plautius præpositus , ac subinde Ostorius Scapula , uterque bello egregius : redactaque paullatim in formam provinciæ proxima pars Britannia : addita insuper veteranorum colonia : quædam civitates Cogiduno regi donatæ (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit) vetere ac jam pridem receptâ populi Romani consuetudine , ut haberet instrumenta servitutis & reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit , paucis admodum castellis in ulteriora promoris , per quæ fama aucti officii quæreretur. Didium Veranius excepit , isque intra annum extinctus est. Suetonius hinc Paullinus biennio prosperas res habuit , subactis nationibus , firmatisque præsidiis : quorum fiducia Monam insulam , ut vires rebellibus ministrantem , adgressus , terga occasione patefecit.

XV. NAMQUE absentia legati remoto metu , Britanni agitare inter se mala servitutis , conferre injurias , & interpretando accendere. « Nihil profici patientiâ,

» nisi ut graviora , tamquam ex facili
» tolerantibus , imperentur : singulos sibi
» olim reges fuisse , nunc binos imponi ;
» e quibus legatus in sanguinem , procu-
» rator in bona faviret : æquè discordiam
» præpositorum , æquè concordiam sub-
» jectis exitiosam : alterius manus , cen-
» turiones alterius , vim & contumelias
» miscere : nihil jam cupiditati , nihil
» libidini exceptum : in prælio fortio-
» rem esse , qui spoliet : nunc ab ignavis ple-
» rumque & imbellibus eripi domos ,
» abstrahi liberos , injungi delectus , tam-
» quam mori tantùm pro patriâ nescienti-
» bus : quantulum enim transisse militum ,
» si sese Britanni numerent ? sic Germa-
» nias excussisse jugum ; & flumine , non
» Oceano , defendi : sibi patriam , con-
» juges , parentes , illis avaritiam & luxu-
» riam causas belli esse : recessuros , ut
» divus Julius recessisset , modò virtutes
» majorum suorum æmularentur ; neve
» prælii unius aut alterius eventu pavescerent : plus impetûs , majorem confiantiam penes miseros esse. Jam Britan-
» norum etiam deos misereri , qui Romanum ducem absentem , qui relegatum in aliâ insulâ exercitum detinerent :
» jam ipsos , quod difficillimum fuerit ,

»deliberare : porro in ejusmodi consiliis
 »periculosius esse deprehendi , quàm au-
 »dere».

XVI. H^IS atque talibus invicem in-
 tincti , Boudiceâ , generis regii feminâ ,
 duce (neque enim sexum in imperiis dis-
 cernunt) sumpserunt universi bellum : ac
 sparsos per castella milites confectati ,
 expugnatis præsiidiis , ipsam coloniam
 invasere , ut sedem servitutis : nec ullum
 in barbaris sævitix genus omisit ira &
 victoria. Quòd nisi Paullinus , cognito
 provinciæ motu , properè subvenisset ;
 amissa Britannia foret : quam unius prælii
 fortuna veteri patientiæ restituit , tenen-
 tibus arma plerisque , quos conscientia
 defectionis , & propius ex legato timor
 agitabat. Hic cum egregius cetera , arro-
 ganter in deditos , & , ut suæ quoque
 injuriæ ultor , durius consulere ; missus
 Petronius Turpilianus , tamquam exora-
 bilior : & delictis hostium novus , eoque
 penitentix mitior , compositis prioribus ,
 nihil ultrà ausus , Trebellio Maximo pro-
 vinciam tradidit. Trebellius segnior &
 nullis castrorum experimentis , comitate
 quâdam curandi provinciam tenuit. Di-
 dicere jam barbari quoque ignoscere vitiis
 blandientibus : & interventus civilium

armorum præbuit justam segnitæ excusationem : sed discordiâ laboratum , cùm adfuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius , fugâ ac latebris vitatâ exercitûs irâ , indecorus atque humilis , precariò mox præfuit : ac velut pacti , exercitus licentiam , dux salutem : hæc seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus , manentibus adhuc civilibus bellis , agitavit Britanniam disciplinâ. Eadem inertia erga hostes , similis petulantia castrorum : nisi quòd innocens Bolanus , & nullis delictis invisus , caritatem paraverat loco auctoritatis.

XVII. SED ubi cum cetero orbe Vespasianus & Britanniam recipervit ; magni duces , egregii exercitus , minuta hostium spes : & terrorem statim intulit Petilius Cerialis , Brigantum civitatem , quæ numerosissima provinciæ totius perhibetur , adgressus : multa prælia , & aliquando non incruenta : magnamque Brigantum partem aut victoriâ amplexus , aut bello. Et cùm Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset , sustinuit quoque molem Julius Frontinus , vir magnus , quantum licebat , validamque & pugnacem Silurum gentem armis subegit ; super virtutem hostium , lo-

eorum quoque difficultates eluctatus.

XVIII. Hunc Britanniaë statum, has bellorum vices mediâ jam æstate transfessus Agricola invênit, cum & milites, velut omisâ expeditione, ad securitatem, & hostes ad occasionem verterentur. Ordovicum civitas haud multò ante adventum ejus, alam, in finibus suis agentem, propè universam obtriverat: eoque initio erecta provincia, & quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta æstas, sparsi per provinciam numeri, præsumpta apud militem illius anni quies, tarda & contraria bellum inchoaturo, & plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviâ discrimini statuit: contractisque legionum vexillis & modicâ auxiliorum manu, quia in æquum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quò ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: cæsâque propè universâ gente, non ignarus instandum famæ, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, cujus possessione revocatum Paullinum rebellionem totius Britanniaë suprâ memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis

consiliis , naves deerant : ratio & constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis , lectissimos auxiliarium , quibus nota vada , & patrius nandi usus , quo simul seque , & arma , & equos regunt , ita repente immisit , ut obstupefacti hostes , qui classem , qui naves , qui mare exspectabant , nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petitâ pace , ac deditâ insulâ , clarus ac magnus haberi Agricola : quippe cui ingredienti provinciam , quod tempus alii per ostentationem , aut officiorum ambitum transigunt , labor & periculum placuisset. Nec Agricola , prosperitate rerum in vanitatem usus , expeditionem aut victoriam vocabat , victos continuisse : ne laureatis quidem gesta profecutus est : sed ipsâ dissimulatione famæ famam auxit , æstimantibus quantâ futuri spe tam magna tacuisset.

XIX. CETERUM animorum provinciæ prudens , simulque doctus per aliena experimenta , parum profici armis , si injuriæ sequerentur , causas bellorum statuit exscindere. A se suisque orsus , primam domum suam coercuit ; quod plerisque haud minùs arduum est , quàm provinciam regere. Nihil per liberos servosque

publicæ rei : non studiis privatis , nec ex commendatione , aut precibus centurionum milites adscire , sed optimum quemque fidelissimum putare : omnia scire , non omnia exsequi : parvis peccatis veniam , magnis severitatem commodare : nec pœnâ semper , sed sapius pœnitentiâ contentus esse : officiis & administrationibus potiùs non peccaturos præponere , quàm damnare , cùm peccassent. Frumenti & tributorum auctiorem æqualitate munerum mollire , circumcisis , quæ in quæstum reperta , ipso tributo graviùs tolerabantur : namque per ludibrium adfidere clausis horreis , & emere ultro frumenta , ac vendere pretio cogebantur : devortia itinerum & longinquitas regionum indicebatur , ut civitates a proximis hibernis in remota & avia deferrent ; donec , quod omnibus in promptu erat , paucis lucrosum fieret.

XX. HÆC primo statim anno comprimendo , egregiam famam paci circumdedit ; quæ vel incuriâ , vel tolerantia priorum , haud minùs quàm bellum timebatur. Sed ubi æstas advenit , contracto exercitu , multus in agmine , laudare modestiam , disjectos coercere : loca castris ipse capere , æstuaria ac silvas ipse præ-

tentare: & nihil interim apud hostes quietum pati, quominus subitis excursibus popularetur: atque ubi fatis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multæ civitates, quæ in illum diem ex æquo egerant, datis obsidibus, iram posuere, & præsiidiis castellisque circumdatæ, tantâ ratione curâque, ut nulla antè Britannia nova pars inlaccessita transierit.

XXI. SEQUENS hiems saluberrimis consiliis absumpta: namque ut homines dispersi ac rudes, eoque bello faciles, quieti & otio per voluptates adsuescerent; hortari privatim, adjuvare publicè, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, & castigando segnes: ita honoris æmulatio pro necessitate erat. Jam verò principum filios liberalibus artibus erudire, & ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modò linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent: inde etiam habitûs nostri honor, & frequens toga: paullatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, & balnea, & conviviorum elegantiam: idque apud imperitos «humanitas» vocabatur, cùm pars feruitutis esset.

XXII. TERTIUS expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (æstuario nomen est) nationibus: quâ formidine territi hostes, quamquam conflictatum sævis tempestatibus exercitum, laceßere non ausi: ponendisque insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientiùs legisse: nullum ab Agricolâ positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione ac fugâ desertum. Crebræ eruptiones: nam adversùs moras obsidionis, annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hiems, & sibi quisque præsidio, inritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna æstatis hibernis eventibus pensare, tum æstate atque hieme juxtâ pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus interceptit: seu centurio, seu præfectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur: ut erat bonis comis, ita adversùs malos injucundus: ceterùm ex iracundiâ nihil supererat: secretum & silentium ejus non timeres: honestius putabat offendere, quàm odisse.

XXIII. QUARTA æstas obtinendis, quæ percurrerat, insumpta: ac si virtus

exercituum & Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsâ Britannîâ terminus. Nam Clota & Bodotria, diversi maris æstibus per immensum revectæ, angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum præsiidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

XXIV. QUINTO expeditionum anno, nave primâ transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis præliis domuit: eamque partem Britannîæ, quæ Hiberniam aspicit, copiis intruxit, in spem magis, quàm ob formidinem: siquidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, & Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus, si Britannîæ comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum cælumque, & ingenia cultusque hominum haud multùm a Britannîâ differunt: meliùs aditus portusque per commercia & negotiatores cogniti. Agricola expulsus seditione domesticâ unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitîæ in occasionem retinebat. Sæpe ex eo audivi, legione unâ & modicis auxiliis debellari obtinerique

Hiberniam posse. Idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, & velut e conspectu libertas tolleretur.

XXV. CETERUM ætate, quâ sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultrâ gentium, & infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit: quæ ab Agricolâ primùm adsumpta in partem virium, sequebatur egregiâ specie, cùm simul terrâ, simul mari bellum impelleretur, ac sæpe iisdem castris pedes, equesque, & nauticus miles, mixti copiis & lætitiâ, sua quisque facta, suos casus attollerent: ac modò « silvarum & montium profunda », modò « tempestatum ac fluctuum adversa », hinc « terra & hostis », hinc « auctus Oceanus » militari jactantiâ compararentur. « Britan- nos » quoque, ut ex captivis audiebatur, « visa classis obstupefaciebat, tamquam, » « aperto maris sui secreto, ultimum victis » « perfugium clauderetur ». Ad manus & arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore famâ, uti mos est de ignotis, « oppugnasse ultro », castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: « regrediendumque citra »
» Bodotriam,

«Bodotriam, & excedendum potiùs,
 »quàm pellerentur», ignavi specie pru-
 dentium admonebant: cùm interim co-
 gnoscit, «hostes pluribus agminibus in-
 »rupturos». Ac ne superante numero,
 & peritiâ locorum circumiretur, diviso
 & ipse in tres partes exercitu incessit.

XXVI. QUOD ubi cognitum hosti;
 mutato repentè consilio, universi nonam
 legionem, ut maximè invalidam, nocte
 adgressi, inter somnum ac trepidationem
 cæsis vigilibus, irrupere. Jamque in ipsis
 castris pugnabant, cùm Agricola, iter
 hostium ab exploratoribus edoctus, &
 vestigiis infecutus, velocissimos equitum
 peditumque adsultare tergis pugnantium
 jubet, mox ab universis adjici clamorem:
 & propinquâ luce fulsere signa: ita anci-
 piti malo territi Britanni: & Romanis
 redit animus; ac securi pro salute, de
 gloriâ certabant: ultro quinetiam erupere:
 & fuit atrox in ipsis portarum angustiis
 prælium, donec pulsî hostes; utroque
 exercitu certante, his, ut tulisse opem,
 illis, ne eguisse auxilio viderentur: quòd
 nisi paludes & silvæ fugientes texissent,
 debellatum illâ victoriâ foret.

XXVII. C U J U S constantiâ ac famâ
 ferox exercitus, «nihil virtuti suæ invium:

»penetrandam Caledoniam, invenien-
 »dumque tandem Britanniae terminum,
 »continuo præliorum cursu», fremebant: atque illi modò cauti ac sapientes, prompti post eventum ac magniloqui erant: iniquissima hæc bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute, sed occasione & arte ducis rati, nihil ex arrogantia remittere, quominus juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, cœtibus ac sacrificiis conspirationem civitatum facerent: atque ita inritatis utrimque animis discessum.

XXVIII. EADEM æstate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, & in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis, exemplum & rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendere: & uno remigrante, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum provehebantur: mox hæc atque illà rapti, & cum plerisque Britannorum, sua defensionum, prælio congressi, ac sæpe victores,

aliquando pulsi , eò ad extremum inopiæ venêre , ut infirmissimos suorum , mox forte ductos vescerentur : atque ita circumvecti Britanniam , amissis per insciam regendi navibus , pro prædonibus habitî , primùm a Suevis , mox a Frisiis intercepti sunt : ac fuere , quos per commercia venundatos , & in nostram usque ripam mutatione eumentium adductos , indicium tanti casûs inlustravit. Initio ætatis Agricola , domestico vulnere ictus , anno antè natum filium amisit. Quem casum neque , ut plerique fortium virorum , ambitiosè , neque per lamenta rursus ac mærorem muliebriter tulit : & in luctu bellum inter remedia erat.

XXIX. Igitur præmissâ classe , quæ pluribus locis prædata , magnum & incertum terrorem faceret , expedito exercitu , cui ex Britannis fortissimos , & longâ pace exploratos addiderat , ad montem Grampium pervenit quem jam hostes infederant. Nam Britanni , nihil fracti pugnæ prioris eventu , & ultionem aut servitium exspectantes , tandemque docti , commune periculum concordîâ propulsandum , legationibus & fœderibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque super triginta millia armatorum aspiciebantur ,

& adhuc adfluebat omnis juvenus, & quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes: cùm inter plures duces virtute & genere præstans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, prælium poscentem, in hunc modum locutus fertur.

XXX, « QUOTIENS causas belli &
 » necessitatem nostram intueor, magnus
 » mihi animus est, hodiernum diem,
 » consensumque vestrum, initium liber-
 » tatis totius Britanniaë fore. Nam & uni-
 » versi servitutis expertes, & nullæ ultrà
 » terræ, ac ne mare quidem securum,
 » imminente nobis classe Romanâ: ita
 » prælium atque arma, quæ fortibus ho-
 » nestis, eadem etiam ignavis tutissima
 » sunt. Priores pugnaë, quibus adversùs
 » Romanos variâ fortunâ certatum est,
 » spem ac subsidium in nostris manibus
 » habebant: quia nobilissimi totius Bri-
 » tanniaë, eoque in ipsis penetralibus siti,
 » nec servientium litora aspicientes, oculos
 » quoque a contactu dominationis invio-
 » latos habebamus. Nos, terrarum ac li-
 » bertatis extremos, recessus ipse ac sinus
 » famæ in hunc diem defendit: nunc ter-
 » minus Britanniaë patet: atque omne
 » ignotum pro magnifico est. Sed nulla

» jam ultrà gens, nihil nisi fluctus & saxa,
 » & infestiores Romani: quorum super-
 » biam frustra per obsequium & modestiam
 » effugeris: raptores orbis, postquam
 » cuncta vastantibus defuere terræ, &
 » mare scrutantur: si locuples hostis est;
 » avari: si pauper, ambitiosi: quos non
 » Oriens, non Occidens, satiaverit: soli
 » omnium, opes atque inopiam pari af-
 » fectu concupiscunt: auferre, trucidare,
 » rapere falsis nominibus, *imperium*;
 » atque ubi solitudinem faciunt, *pacem*
 » appellant».

XXXI. « LIBEROS cuique ac propin-
 » quos suos natura carissimos esse voluit:
 » hi per delectus, alibi servituti, aufe-
 » runtur: conjuges sororesque etsi hostilem
 » libidinem effugiant, nomine *amicorum*
 » atque *hospitum* polluantur. Bona fortu-
 » nasque in tributum egerunt; in annonam
 » frumentum: corpora ipsa ac manus,
 » silvis ac paludibus emuniendis, inter
 » verbera ac contumelias, conterunt. Nata
 » servituti mancipia semel veneunt, atque
 » ultro a dominis aluntur: Britannia ser-
 » vitudinem suam quotidie emit, quotidie
 » pascit. Ac sicut in familiâ recentissimus
 » quisque fervorum & conservis ludibrio
 » est: sic in hoc orbis terrarum vetere

» famulatu, novi nos & viles in excidium
 » petimur. Neque enim arva nobis, aut
 » metalla, aut portus sunt, quibus exer-
 » cendis reservemur. Virtus porro ac fe-
 » rocia subjectorum ingrata imperantibus:
 » & longinquitas ac secretum ipsum, quò
 » tutius, eò suspectius. Ita sublatâ spe
 » veniæ, tandem sumite animum, tam
 » quibus salus, quàm quibus gloria carif-
 » sima est. Trinobantes, feminâ duce,
 » exurere coloniam, expugnare castra,
 » ac, nisi felicitas in fœcordiam vertisset,
 » exuere jugum potuere: nos integri &
 » indomiti, & libertatem non in præsen-
 » tiâ latari, primo statim congressu non
 » ostendamus quos sibi Caledonia viros
 » seposuerit?

XXXII. « AN eamdem Romanis in
 » bello virtutem, quam in pace lasciviam
 » adesse creditis? Nostris illi dissensionibus
 » ac discordiis clari, vitia hostium in glo-
 » riam exercitûs sui vertunt: quem con-
 » tractum ex diversissimis gentibus, ut
 » secundæ res tenent, ita adversæ dissol-
 » vent: nisi si Gallos, & Germanos, &
 » (pudet dictu) Britannorum plerosque,
 » licèt dominationi alienæ sanguinem
 » commodent, diutiùs tamen hostes quàm
 » servos, fide & affectu teneri putatis:

»metus & terror est , infirma vincula
 »caritatis : quæ ubi removeris , qui timere
 »desierint , odisse incipient. Omnia vic-
 »torix incitamenta pro nobis sunt : nullæ
 »Romanos conjuges accendunt : nulli
 »parentes fugam exprobraturi sunt : aut
 »nulla plerisque patria , aut alia est : paucos
 »numero , circum trepidos ignorantia ,
 »cælum ipsum , ac mare , & silvas , ignota
 »omnia circumspectantes , clausos quo-
 »dammodo ac vinctos dii nobis tradide-
 »runt. Ne terreat vanus aspectus , & auri
 »fulgor atque argenti , quod neque tegit ,
 »neque vulnerat. In ipsâ hostium acie
 »inveniemus nostras manus : agnoscent
 »Britanni suam causam : recordabuntur
 »Galli priorem libertatem : deserent illos
 »ceteri Germani , tamquam nuper Usipii
 »reliquerunt. Nec quidquam ultrâ for-
 »midinis : vacua castella , senum colonia ,
 »inter malè parentes & injustè imperan-
 »tes , ægra municipia & discordantia :
 »hïc dux , hïc exercitus : ibi tributa &
 »metalla , & ceteræ servientium pœnæ ,
 »quas in æternum proferre , aut statim
 »ulcisci , in hoc campo est. Proinde ituri
 »in aciem , & majores vestros , & posteros
 »cogitate » .

XXXIII. EXCEPERE orationem alacres,

D iv

& barbari moris cantu, & fremitu, clamoribusque dissonis. Jamque agmina, & armorum fulgores, audentissimi cujusque procurfu: simul instruebantur acies: cum Agricola, quamquam latum & vix munitis coercitum militem accendendum adhuc ratus, ita differuit: « Octavus
 » annus est, commilitones, ex quo virtute
 » & auspiciis imperii Romani, fide atque
 » operâ vestrâ Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot præliis, seu fortitudine
 » adversus hostes, seu patientiâ ac labore
 » pane adversus ipsam rerum naturam
 » opus fuit, neque me militum, neque
 » vos ducis panituit. Ergo egressi, ego
 » veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae, non
 » famâ, nec rumore, sed castris & armis
 » tenemus. Inventa Britannia, & subacta.
 » Equidem sæpe in agmine, cum vos paludes, montesve, & flumina fatigarent,
 » fortissimi cujusque voces audiebam,
 » quando dabitur hostis, quando acies?
 » Veniunt e latebris suis extrusi: & vota
 » virtusque in aperto, omniaque prona
 » victoribus, atque eadem victis adversa.
 » Nam ut superasse tantum itineris, silvas
 » evasisse, transisse æstuaria, pulchrum ac
 » decorum in frontem; ita fugientibus

»periculosissima, quæ hodie prosperrima
 »sunt. Neque enim nobis aut locorum
 »eadem notitia, aut comœntuum eadem
 »abundantia: sed manus, & arma, &
 »in his omnia. Quod ad me attinet,
 »jam pridem mihi decretum est, neque
 »exercitûs, neque ducis terga tuta esse.
 »Proinde & honesta mors turpi vitâ po-
 »tior; & incolumitas ac decus, eodem
 »loco sita sunt: nec inglorium fuerit,
 »in ipso terrarum ac naturæ fine ceci-
 »disse».

XXXIV. «SI novæ gentes atque ignota
 »acies constitisset; aliorum exercituum
 »exemplis vos hortarer: nunc vestra de-
 »cora recensete, vestros oculos interro-
 »gate. Ii sunt, quos proximo anno, unam
 »legionem furto noctis adgressos, clamore
 »debellastis: ii ceterorum Britannorum
 »fugacissimi: ideoque tandiu superstites.
 »Quomodo silvas saltusque penetranti-
 »bus, fortissimum quodque animal contrâ
 »ruere, pavida & inertia ipso agminis
 »sono pelluntur; sic acerrimi Britanno-
 »rum jam pridem ceciderunt: reliquus
 »est numerus ignavorum & metuentium:
 »quos quòd tandem invenistis, non res-
 »titerunt, sed deprehensi sunt novissimi:
 »res & extremo metu corpora defixere in.

» his vestigiis , in quibus pulchram &
 » spectabilem victoriam ederetis. Tran-
 » sigite cum expeditionibus , imponite
 » quinquaginta annis magnum diem , ad-
 » probate reipublicæ numquam exercitui
 » imputari potuisse , aut moras belli , aut
 » causas rebellandi » .

XXXV. ET adloquente adhuc Agri-
 colâ militum ardor eminebat , & finem
 orationis ingens alacritas consecuta est ,
 statimque ad arma discursum. Instinctos
 ruentesque ita disposuit , ut peditum auxi-
 lia , quæ octo millia erant , mediam aciem
 firmarent : equitum tria millia , cornibus
 adfunderentur : legiones pro vallo stetere ,
 ingens victoriæ decus citra Romanum
 sanguinem bellanti , & auxilium , si pel-
 lerentur. Britannorum acies in speciem
 simul ac terrorem editioribus locis consti-
 terat , ita ut primum agmen æquo , ceteri
 per acclive jugum connexi velut insurge-
 rent : media campi covinarius & eques
 strepitu ac discurfu complebat. Tum Agri-
 cola , superante hostium multitudine ,
 veritus , ne simul in frontem , simul &
 latera suorum pugnaretur , diductis ordi-
 nibus , quamquam porrectior acies futura
 erat , & « arcessendas » plerique « legiones »
 admonebant , promptior in spem , &

firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantiâ, simul arte Britanni, ingentibus gladiis, & brevibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes, ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod & ipsis vetustate militiæ exercitatum, & hostibus inhabile parva scuta & enormes gladios gerentibus: nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum, & in arcto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora fœdare, & tractis, qui in æquo obstiterant, erigere in colles aciem cœpere; ceteræ cohortes, æmulatione & impetu commistæ, proximos quosque cedere: ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriæ relinquebantur. Interim equitum turnæ fugere, covinarii peditum se prælio miscuere: & quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus, & inæqualibus locis hærebant: minimèque equestris ea pugnae facies erat, cum ægre diu stantes, simul

equorum corporibus impellerentur, ac sæpe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos, aut obvios incurfabant.

XXXVII. ET Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium infederant, & paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paullatim, & circumire terga vincentium cœperant: ni idipsum veritus Agricola quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferociùs accurrerant, tantò acriùs pulsos in fugam disjecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum: transvectæque præcepto ducis a fronte pugnantium alæ, averfam hostium aciem invasere. Tum verò patentibus locis grande & atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere, atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hostium, prout cuique ingenium erat, catervæ armatorum paucioribus terga præstare, quidam inermes ultro ruere, ac se morti offerre. Passim arma, & corpora, & laceri artus, & cruenta humus: & aliquando etiam victis ira virtusque: postquam silvis appropinquarunt, collecti, primos sequentium, incautos & locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique

Agricola, validas & expeditas cohortes indaginis modo, & sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare jussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari, & vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere: finis sequendi nox & fatietas fuit: caesa hostium ad decem millia: nostrorum trecenti sexaginta cecidere: in quibus Aulus Atticus, praefectus cohortis, juvenili ardore & ferocia equi hostibus illatus.

XXXVIII. ET nox quidem gaudio praedaeque lata victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deferere domos, ac per iram ultro incendere: eligere latebras, & statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi aspectu pignorum suorum, saepius concitari: satisque constabat saevisse quosdam in conjuges ac liberos, tamquam misererentur. Proximus dies faciem victoriae latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta,

nemo exploratoribus obuius : quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugæ vestigia, neque usquam conglobari hostes compertum, & exactâ jam æstate spargi bellum nequibat, in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, præfecto classis « circumvehi Britanniam » præcepit : datæ ad id vires, & præcesserat terror : ipse peditem atque equites lento itinere, quò novarum gentium animi ipsâ transitûs morâ terrentur, in hibernis locavit. Et simul classis secundâ tempestate ac famâ Trutulensem portum tenuit, unde proximo latere Britannia lecto omnis redierat.

XXXIX. Hunc rerum cursum, quamquam nullâ verborum jactantiâ epistolis Agricolaë auctum, ut Domitiano moris erat, fronte lætus, pectore anxius excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum e Germaniâ triumphum, emptis per commercia, quorum habitus & crines in captivorum speciem formarentur : at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium casis, ingenti famâ celebrari. Id sibi maximè formidolosum, privati hominis nomen supra Principis attolli : frustra studia fori, & civilium artium decus in silentium acta, si mili-

tarem gloriam alius occuparet : & cetera utcumque faciliùs dissimulari , ducis boni Imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus , quodque sævæ cogitationis indicium erat , secreto suo satiatus , optimum in præsentia statuit , reponere odium , donec impetus famæ & favor exercitûs languesceret : nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

XL. IGITUR « triumphalia ornamenta , » & illustris statuæ honorem , & quidquid » pro triumpho datur » , multo verborum honore cumulata , decerni in senatu jubet , addique insuper opinionem , Syriam provinciam Agricolæ destinari , vacuam tum morte Atilii Rufi consularis , & majoribus reservatam. Credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam , codicillos , quibus ei Syria dabatur , tulisse , cum præcepto , ut , si in Britannia foret , traderentur : eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolæ , ne appellato quidem eo , ad Domitianum remeasse : sive verum istud , sive ex ingenio Principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate & frequentia occurrentium introitus esset ,

vitato amicorum officio, noctu in Urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo, & nullo sermone, turbæ servientium immixtus est. Ceterùm ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus: adèd ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem æstimare mos est, viso aspectoque Agricolâ, quærerent famam, pauci interpretarentur.

XLI. CREBRO per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est: causa periculi non crimen ullum, aut querela læsi cujusquam, sed infensus virtutibus Príncipeps, & gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea inseguta sunt reipublicæ tempora, quæ sileri Agricolam non sine-
rent: tot exercitus in Mœsiâ Daciâque, & Germaniâ Pannoniâque, temeritate aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati & capti: nec jam de limite imperii & ripâ, sed de hibernis legionum & possessione dubitatum. Ita cùm damna damnis continuarentur, atque omnis annus

funeribus & cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, constantiam, & expertum bellis animum, cum inertia & formidine eorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore & fide, pessimi malignitate & livore, pronum deterioribus Principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur.

XLII. ADERAT jam annus, quo proconsulatum Asiæ & Africæ sortiretur, & occiso Civicâ nuper, nec Agricolæ consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessere quidam, cogitationum Principis periti, qui, « iturus ne esset in provinciam », ultro Agricolam interrogarent: ac primò occultius « quietem & otium » laudare, mox « operam suam in adprobandâ excufatione » offerre: postremò non jam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxere ad Domitianum: qui paratus simulatione, in arrogantiam compositus, & audiit preces excufantis, & cum adnuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficii invidia: salarium tamen, proconsulari solitum offerri, &

quibusdam a seipso concessum, Agricola non dedit: sive offensus, non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse, quem læseris: Domitiani verò natura præceps in iram, & quò obscurior, è irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricola leniebatur: quia non contumacia, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris est illicita mirari, posse etiam sub malis Principibus magnos viros esse: obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, è laudis excedere, quò plerique per abrupta, sed in nullum reipublicæ usum, ambitiosâ morte inclaruerunt.

XLIII. FINIS vitæ ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine curâ fuit. Vulgus quoque, & hic aliud agens populus, & ventitavere ad domum, & per fora, & circulos locuti sunt: nec quisquam, auditâ morte Agricola, aut lætatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor, « veneno interceptum ». Nobis nihil comperti adfirmare ausim: ceterùm per omnem valetudinem ejus, crebrius, quàm ex more principatûs per nuntios

visentis , & libertorum primi , & medicorum intimi venêre : sive cura illud , sive inquisitio erat. Supremo quidem die , momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat , nullo credente , sic accelerari , quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit , securus jam odii , & qui faciliùs dissimularet gaudium , quàm metum. Satis constabat , lecto testamento Agricolaë , quo coheredem optimæ uxori & piissimæ filiaë Domitianum scripsit , lætatum eum , velut honore iudicioque : tam cæca & corrupta mens assiduis adulationibus erat , ut nesciret a bono patre non scribi heredem , nisi malum Principem.

XLIV. NATUS erat Agricola , Caio Cæsare , tertium consule , Idibus Juniis : excessit sexto & quinquagesimo anno , decimo Kalendas Septembres , Collegâ Priscoque consulibus. Quòd si habitum quoque ejus posteri noscere velint , decen-tior quàm sublimior fuit : nihil metûs in vultu : gratia oris supererat : bonum virum faciliè crederes , magnum libenter. Et ipse quidem , quamquam medio in spatio integræ ætatis ereptus , quantum ad gloriam , longissimum ævum peregit.

Quippe & vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat; & consularibus ac triumphalibus ornamentis prædito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimis non gaudebat; speciosæ contigerant: filiâ atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente famâ, salvis adfinitatibus & amicitiiis, futura effugisse. Nam sicuti durare in hac beatissimi sæculi luce, ac Principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur: ita festinata mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo, & velut uno ictu, rempublicam exhaustit.

XLV. NON vidit Agricola obsessam curiam, & clausum armis senatum, & eâdem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exsilia & fugas. Unâ adhuc victoriâ Carus Metius censebatur, & intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, & Massa Bebius jam tum reus erat. Mox nostræ duxere Helvidium in carcerem manus: nos Maurici, Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, jussitque scelera, non

ſpectavit : præcipua ſub Domitiano miſeriarum pars erat , videre & aſpici : cùm ſuſpiria noſtra ſubſcriberentur : cùm denotandis tot hominum palloribus ſufficeret lævus ille vultus & rubor , quo ſe contra pudorem muniebat. Tu verò felix , Agricola , non vitæ tantùm claritate , ſed etiam opportunitate mortis : ut perhibent , qui interfuerunt noviffimis ſermonibus tuis , conſtans & libens fatum excepiſti , tamquam pro virili portione innocentiam Prîncipi donares. Sed mihi filiaque , præter acerbitatem parentis erepti , auget mæſtitiam , quòd adſidere valetudini , fovere deficientem , fatiari vultu , complexu , non contigit : excepiſſemus certè mandata vocesque , quas penitus animo figeremus. Noſter hic dolor , noſtrum vulnus : nobis tam longæ abſentia conditione ante quadriennium amiſſus es. Omnia ſine dubio , optime parentum , adſidente amantiffimâ uxore , ſuperfuere honori tuo : paucioribus tamen lacrimis compoſitus es , & noviffimâ in luce deſideravere aliquid oculi tui.

XLVI. Si quis piorum manibus locus ; ſi , ut ſapientibus placet , non cum corpore exſtinguuntur magnæ animæ : placidè quieſcas , noſque , domum tuam , ab

infirmo desiderio, & muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangifas est: admiratione te potiùs, temporali-
 bus laudibus, &, si natura suppeditet, *similitudine decoremus*. Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filia-
 quoque uxori praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, fa-
 mamque ac figuram animi magis, quàm corporis, complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quæ mar-
 more, aut aere finguntur: sed ut vultus hominum, ita simulacra vultûs imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis aeterna: quam tenere & exprimere non per alie-
 nam materiam & artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet, mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, famâ rerum. Nam multos veterum, velut inglorios & ignobiles, oblivio obruet, Agricola, posteritati narratus & traditus, superstes erit.

BREVIARIUM

DIALOGI

DE ORATORIBUS.

ET SUPPLEMENTI.

P
 I. **P**RÆFATIO, scribendique dialogi occasio. II. Personæ, Curiatius Maternus, M. Aper, Julius Secundus. III. Maternum poetam a poeticis studiis avocare studet Secundus. IV. Excusat se Maternus. V. Instat Aper; & contendit utilitate, voluptate, dignitate, famâ oratoriam artem arti poeticæ anteponendam. VIII. Quod Marcelli Eprii & Crispi Vibii exemplis & opibus confirmat. IX. Contrâ poeticæ inanem & infructuosam laudem esse. X. Hortatur ergo Maternum ut ab auditoriis & theatris ad forum

*causasque se convertat. XI. Maternus
 poetas defendit. XII. Iis pura, inno-
 centia, divina sunt studia: magna
 fama. XIII. Speciosæ opes: felix
 contubernium. Inquieta verò & anxia
 oratorum vita. XIV. Hæc tractan-
 tibus, intervenit Vipstanius Messala.
 Is antiquorum admirator, recentium
 contemptor, Aprum a novorum rhe-
 torum more ad antiquorum oratorum
 formam trahere nititur. XV. Inde de
 antiquis & recentibus disputatio.
 XVI. In antiquorum venerationem
 conspirant Messala, Secundus, &
 Maternus. Aper antiquos insecatur,
 & sæculi sui partes tuetur. XVII.
 Incertum enim esse & obscurum anti-
 quorum nomen. XVIII. Plures quo-
 que eloquentiæ species. Malignitate
 humanâ, vetera in laude, præsentia
 in fastidio esse. XIX. Cassium Seve-
 rum.*

rum ; quem antiquitatis terminum
constituunt , non inscitiâ , sed iudicio
& intellectu ad novum dicendi genus
se transtulisse. XX. Multa veteris
eloquentiæ vitia. Recentem esse lætio-
rem & pulchriorem. XXI. De Calvo,
Cælio , C. Cæsare , Bruto , eorum
Ciceronisque carminibus , de Asinio
& Corvino iudicia. XXII. Ciceronis
laudes & vitia. XXIII. Summam
eloquentiæ artem esse , antiquorum
egregia quæque imitari , & a recenti-
bus feliciter reperta miscere. XXIV.
Maternus Messalam hortatur non ad
laudationem antiquorum , quos fama
sua satis laudat , sed ut causas , cur
in tantum ab eorum eloquentiâ præ-
sens ætas recesserit , aperiat. XXV.
Messala quædam tamen de antiquo-
rum nomine , & iudicia de Calvo ,
Asinio , Cæsare , Cælio , Bruto ,

Cicerone, retractat. XXVI. C. Gracchum, L. Crassum laudat. Mæcenatem verò, Gallionem & Cassium Severum reprehendit. XXVII. Messalam longiùs vagantem ad propositum retrahit Maternus. XXVIII. Causas ergo cur eloquentia ceteræque artes a vetere gloriâ desciverint adfert Messala, desidiam juventutis, negligentiam parentum, inscientiam præcipientium, & oblivionem moris antiqui. XXXIII. Hæc cùm evolveret Messala, eum resitantem impellit Maternus, ut prosequatur, & quomodo veteres ingenia alerent, doceat. XXXIV. Messala veteris juvenum institutionis artes explicat. XXXV. Recentioris vitia reteggit. At in hac parte mutilus est Messalæ sermo. Periit integra Julii Secundi oratio. In Materno defunt quoque initia. Quæ desiderantur supplere juvat,

ut facilius sit hujusce dialogi sensum adsequi, ejusque utilitates percipere. 1. *Reteētis pravæ institutionis vitiis, Messala juvenum inscitiam, cū ad veros judices ventum est, explodit, eosque, sine ullā publici privatique juris experiētiā, exilitantūm elegantiam turgidāve granditate ridiculos scenicisque præceptorum suorum artibus instructos prodire ostendit.* 2. *Histrionicā hac institutione perditam esse eloquentiam concludit.* 3. *Maternum & Secundum hortatur ut altiores alias, si quæ sint, causas aperiant.* 4. *Julius Secundus non tam novas corruptæ eloquentiæ causas expromit, quàm a Messalā allatas explicat, earumque originem demonstrat.* 5. *Mutatā nempe republicā, mutata sunt ingenia; & sub Principibus non eloquentia, sed ingenii fama, curæ fuit.*

In Annæo Senecâ cœpit illa ingenii prurigo. 6. Ejus exemplo & fortunâ fuit incitata. 7. Neque priscis Vespasiani virtutibus repressa. Immo in dies audacior forum irrupit. 8. Suasque in laudes subsellia conduxit, duce Largio Licinio. 9. Fessam tantis propudiis eloquentiam cessasse ait Julius Secundus; Maternumque iis deterritum Musas esse sectatum. 10. Fatetur Maternus se irrepentibus in forum vitiis fuisse commotum; trahente tamen naturâ, ad Musarum castra transfugisse. 11. Mox ut motam quæstionem dirimat, eloquentiæ disertique generis dicendi vices atque ingenia expendit: Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat. 12. Nec miratur eloquentiam desiisse, quæ Ciceroni superstes esse non valuit. 13. Neque Principum arbitriis erat accomodata. Nusquam

enim eloquentiam esse, nisi ubi sit libertas. 14. Inde tantam eloquentiæ vim fuisse in Demosthene. Cetera habet Tacitus. XXXVI. Ipsâ temporum perturbatione & licentiâ, cum vigeret respublica, eloquentiam olim valuisse. XXXVII. Iis temporibus neminem magnam potentiam sine eloquentiâ fuisse consecutum. XXXVIII. Cn. Pompeium eloquentiæ nocuisse, cum eam adstrinxit, frenosque ei imposuit. XXXIX. Immo ipsis oratorum pænulis fractam eam fuisse & dejectam, quòd pompâ plausuque indigeat. XL. Probitate quoque & modestiâ eam elanguisse, cum naturâ sit contumax; temeraria & arrogans. XLI. Pro varietate ergo temporum variam fuisse eloquentiam; suasque esse quibusvis temporibus laudes & utilitates. XLII. Dialogi conclusio.

Habitus est hic dialogus.

A. U. C. J. C.

DCCCXXVIII. 75. Coss. { FLAVIO VESPASIANO
 Aug. VI,
 TITO VESPASIANO
 Cæsare IV.

C. CORNELII

TACITI

DIALOGUS

DE ORATORIBUS.

ACCESSIT SUPPLEMENTUM,

Auctore GABRIELE BROTIER.

SÆPE ex me requiris, Juste Fabi, cur; cum priora sæcula tot eminentium oratorum ingeniis gloriâque effloruerint, nostra potissimum ætas deserta, & laude eloquentiæ orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat: neque enim ita appellamus nisi antiquos: horum autem temporum disertis, causidici, & advocati,

E iv.

& patroni, & quidvis potiùs, quàm oratores vocantur. Cui percunctationi tuæ respondere, & tam magnæ quæstionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris malè existimandum sit, si idem adsequi non possumus, aut de judiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo reperendus esset, quos eandem hanc quæstionem pertractantes, juvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoriâ ac recordatione opus est, ut quæ a præstantissimis viris & excogitata subtiliter & dicta graviter accepi, cùm singuli diversas, vel easdem, sed probabiles causas adferrent, dum formam sui quisque & animi, & ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis: neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac multùm vexatâ & irrisâ vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferreret.

II. NAM postero die, quàm *Curatius Maternus* Catonem recitaverat, cùm offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragœdiæ argumento sui

oblitus, tantùm Catonem cogitasset, eâque de re per Urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum *M. Aper*, & *Julius Secundus*, celeberrima tum ingenia fori nostri: quos ego in judiciis non utrosque modò studiosè audiebam, sed domi quoque & in publico adsectabar, mirâ studiorum cupiditate, & quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum, & disputationes, & arcana semotæ dictionis penitus exciperem: quamvis malignè plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem, & Aprum ingenio potiùs & vi naturæ, quàm institutione & literis famam eloquentiæ consecutum. Nam & Secundo purus, & pressus, & in quantum satis erat, profluens sermo non defuit: & Aper communi eruditione imbutus, contemnebat potiùs literas quàm nesciebat, tamquam majorem industriæ & laboris gloriam habiturus, si ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum, & quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

III. Tum *Secundus*: Nil ne te, inquit, Materne, fabulæ malignorum terrent,

quominus offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares; & sublatis, si quæ pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, sed tamen securiorem? Tum ille, Leges tu quidem si volueris, & agnosces, quæ audisti: quòd si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragœdiam disposui jam, & intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem festino, ut dimissâ priore curâ, novæ cogitationi toto pectore incumbam. Adeò te tragœdiæ istæ non fatiant, inquit *Aper*, quominus, omissis orationum & causarum studiis, omne tempus modò circa Medeam, ecce nunc circa Thyesten, consumas? cùm tot amicorum causæ, tot coloniarum & municipiorum clientelæ in forum vocent, quibus vix sufficeres; etiam si non novum tibi ipse negotium importasses, Domitium, & Catonem: id est, nostras quoque historias, & Romana nomina, Græcorum fabulis aggregares.

IV. ET *Maternus*, Perturbarer hac tuâ severitate, nisi frequens & assidua nobis contentio jam propè in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare & insequi.

poetas intermittis, & ego, cui desidiam advocacionum objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendæ adversùs te poeticæ exerceo. Quò lator magis, oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum veter versus facere, vel, quod jampridem opto, suâ quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus satis mihi superque sudatum est, sanctiorem istam & angustiorem eloquentiam colam.

V. Ego verò, inquit *Secundus*, antequam me judicem *Aper* recuset, faciam, quod probi & modesti judices solent, ut in his cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est, alteram apud eos partem gratiâ prævalere. Quis enim nescit, neminem mihi conjunctiorem esse & usu amicitiae, & adsiduitate contubernii, quàm *Saleium Bassum*, cùm optimum virum, tum absolutissimum poetam? porro si poetica accusatur, non alium video reum locupletiore. *Securus* sit, inquit *Aper*, & *Saleius Bassus*, & quisquis alius studium poeticæ & carminum gloriam fovet, cùm causas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum litis hujus inveni, non patiar, *Maternum* societate plurium defendi: sed & ipsum

solum apud vos arguam, quòd natus ad
 eloquentiam virilem & oratoriam, quâ
 parare simul & tueri amicitias, adsciscere
 nationes, complecti provincias possit,
 amittit studium, quo non aliud in civi-
 tate nostrâ vel ad utilitatem fructuosius,
 vel ad dignitatem amplius, vel ad Urbis
 famam pulchrius, vel ad totius imperii
 atque omnium gentium notitiam illustrius
 excogitari potest. Nam si ad utilitatem
 vitæ omnia consilia factaque nostra diri-
 genda sunt, quid erit tutius, quàm eam
 exercere artem, quâ semper armatus
 præsidium amicis, opem alienis, salutem
 periclitantibus, invidis verò & inimicis
 metum & terrorem ultro feras, ipse se-
 curus, & velut quâdam perpetuâ potentiâ
 ac potestate munitus? cujus vis & utilitas,
 rebus prospere fluentibus, aliorum præ-
 sidio & tutelâ intelligitur: sin proprium
 periculum increpuit, non hercule lorica,
 aut gladius in acie firmitus munimentum,
 quàm reo & periclitanti eloquentia, præ-
 sidium simul & telum, quo propugnare
 pariter, & incessere, vel in iudicio, sive
 in senatu, sive apud Principem possis.
 Quid aliud infestis patribus nuper Æpurius
 Marcellus, quàm eloquentiam suam op-
 posuit? qui accinctus & minax, disertam

quidem, sed inexercitatum, & ejusmodi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minimè contradicendum Maternum meum arbitrer.

VI. Ad voluptatem oratoriæ eloquentiæ transeo, cujus jucunditas, non uno aliquo momento, sed omnibus propè diebus, & propè omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero & ingenuo animo, & ad voluptates honestas nato, quàm videre plenam semper & frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire, non pecuniæ, non orbitati, neque officii alicujus administrationi, sed sibi ipsi dari? illos quinimmo orbos, & locupletes, & potentes venire plerumque ad juvenem, & pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnæ potentiæ voluptas, quàm spectare homines veteres, & senes, & totius Urbis gratiâ subnixos, in summâ omnium rerum abundantiâ confitentes, id quod optimum sit, se non habere? Jam verò, qui togatorum comitatus, & egressus! quæ in publico species! quæ in judiciis veneratio! quod gaudium confurgendi adsistendique inter

tacentes, in unum converfos: coire populum, & circumfundi coram, & accipere affectum quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, & imperitorum quoque oculis exposita, percenseo. Illa secretiora, & tantum ipsis orantibus nota, majora sunt. Sive accuratam meditatamque adfert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus & constantia: sive novam & recentem curam non sine aliquâ trepidatione animi adtulerit, ipsa sollicitudo commendat eventum, & lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciæ, atque ipsius temeritatis vel præcipua jucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu ferantur atque elaborentur, gratiora tamen, quæ suâ sponte nascuntur.

VII. EQUIDEM ut de me ipse fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus, & in civitate minimè favorabili natus, quæsturam, aut tribunatum, aut præturam accepi: quàm eos, quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulæcumque in dicendo facultatis, aut reum prospere defendere, aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare, aut apud Princi-

pem ipsos illos libertos & procuratores Principum tueri & defendere datur. Tum mihi supra tribunatus, & præturas, & consulatus ascendere videor, tum habere, quod in se, non in alio, oritur, nec codicillis datur, nec cum gratiâ venit. Quæ fama & laus cujuscvis artis cum oratorum gloriâ comparanda est, qui non illustres in Urbe solùm apud negotiosos & rebus intentos, sed etiam apud juvenes & adulescentes, quibus modò recta & indoles est, & bona spes suî? Quorum nomina priùs parentes liberis suis ingerunt? quos sapius vulgus imperitum, & tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat, & digito demonstrat? Advenæ quoque & peregrini, jam in municipiis & coloniis suis auditos, cùm primùm Urbem attigerunt, requirunt, ac vultus agnoscere concupiscunt.

VIII. AUSIM contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modò locutus sum, & Crispum Vibium (libentiùs enim novis & recentibus, quàm remotis & oblitteratis exemplis utor) non minùs esse in extremis partibus terrarum, quàm Capuæ, aut Vercellis, ubi nati dicuntur: nec hoc illi alterive ter millies festertium præstat, quamquam ad has ipsas opes possunt

videri eloquentiæ beneficio venisse, sed ipsa eloquentia, cujus numen & cælestis vis multa quidem omnibus sæculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed hæc, ut suprâ dixi, proxima, & quæ non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus. Nam quò sordidiùs & abjectiùs nati sunt, quòque notabilior paupertas & angustia rerum nascentes eos circumsteterunt, eò clariora, & ad demonstrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illustriora exempla sunt: quòd sine commendatione natalium, sine substantiâ facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitiam agunt feruntque cuncta, atque ab ipso Principe cum quâdam reverentiâ diliguntur. Quia Vespasianus, venerabilis senex, & patientissimus veri, bene intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quæ ab ipso acceperint, quæque ipsi accumulare, & in alios congerere promptum est: Marcellum autem & Crispum, attulisse ad amicitiam suam, quòd non a Principe acceperint, nec accipi possit. Minimum

inter tot ac tanta locum obtinent imagines, ac tituli, & statuae, quae neque ipsa tamen negliguntur: tam hercule, quam divitiae, & opes, quas facilius invenies, qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur & honoribus, & ornamentis, & facultatibus, refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentiâ causis forensibus & oratorio studio dederunt.

IX. NAM carmina & versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem & infructuosam consequuntur. Licet hæc ipsa, & quæ deinde dicturus sum, aures tuæ, o Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon, aut Jason disertè loquitur? quis ideo domum defensus, & tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam, vel, si hoc honorificentius est, præclarissimum vatem deducit, aut salutatur, aut prosequitur? Nempe, si amicus ejus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium incidit, ad hunc Secundum recurreret, aut ad te, Materne, non, quia poeta es,

neque ut pro eo versus facias : hi enim Basso domi nascuntur , pulchri quidem & jucundi : quorum tamen hic exitus est , ut , cùm toto anno , per omnes dies , magnâ noctium parte , unum librum extudit & elucubravit , rogare ultro & ambire cogatur , ut sint , qui dignentur audire : & ne id quidem gratis : nam & domum mutuatur , & auditorium exstruit , & subsellia conducit , & libellos dispergit : & ut beatissimus recitationem ejus eventus prosequatur , omnis illa laus intra unum aut alterum diem , velut in herbâ vel flore præcepta , ad nullam certam & solidam pervenit frugem : nec aut amicitiam inde refert , aut clientelam , aut mansurum in animo cujusquam beneficium , sed clamorem vagum , & voces inanes , & gaudium volucre. Laudavimus nuper , ut miram & eximiam Vespasiani liberalitatem , quòd quingenta sestertia Basso donasset. Pulchrum id quidem , indulgentiam Principis ingenio mereri : quantò tamen pulchrius , si ita res familiaris exigat , se ipsum colere , suum ingenium propitiare , suam experiri liberalitatem ? Adjice quòd poetis , si modò dignum aliquid elaborare & efficere velint , relinquenda conversatio amicorum ,

& jucunditas Urbis, deferenda cetera officia, utque ipsi dicunt, *in nemora & lucos*, id est, in solitudinem recedendum est.

X. NE opinio quidem & fama, cui soli serviunt, & quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, æquè poetas quàm oratores sequitur: quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam Urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cùm ex Hispaniâ, vel Asiâ, ne quid de Gallis nostris loquamur, in Urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeò si quis requirit, & semel vidit, transit & contentus est; ut si picturam aliquam, vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, detetream a carminibus, si modò in hac studiorum parte oblectare otium, & nomen inferere possunt famæ: ego verò omnem eloquentiam omnesque ejus partes sacras & venerabiles puto: nec solùm cothurnum vestrum, aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque jucunditatem, & elegorum lascivias, & iamborum amari-

tudinem, & epigrammatum lusus, &
 quamcumque aliam speciem eloquentia
 habeat, anteponendam ceteris aliarum
 artium studiis credo: sed tecum mihi,
 Materne, res est, quòd, cùm natura tua
 in ipsam arcem eloquentiæ ferat, errare
 mavis, & summa adeptus, in levioribus
 subsistis. Ut si in Græciâ natus esses, ubi
 ludicras quoque artes exercere honestum
 est, ac tibi Nicostrati robur ac vires dii
 dedissent, non paterer immanes illos ad
 pugnam datos lacertos, levitate jaculi aut
 jactu disci vanescere: sic nunc te ab audi-
 toriis & theatris, in forum & ad causas
 & ad vera prælia voco: cùm præsertim
 ne ad id quidem confurgere possis, quod
 plerisque patrocinator, tamquam minus
 obnoxium sit offendere poetarum, quàm
 oratorum studium. Effervesce enim vis
 pulcherrimæ naturæ tuæ, nec pro amico
 aliquo, sed quod periculosius est, pro
 Catone offendis: nec excusatur offensa
 necessitudine officii, aut fide advocationis,
 aut fortuitæ & subitæ dictionis impetu:
 meditatus videris elegisse personam nota-
 bilem, & cum auctoritate dicturam.
 Sentio quid responderi possit: hinc in-
 gentes ex his assensus, hinc in ipsis audi-
 toriis præcipuè laudari, & mox omnium

sermonibus ferri. Tolle igitur quietis & securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem: nobis satis sit privatas & nostri sæculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, & probata sit fides, & libertas excusata.

XI. QUÆ cum dixisset Aper acrius, ut solebat, & intento ore: remissus & subridens *Maternus*, Paravi, inquit, me, non minus diu accusare oratores, quam Aper laudat. Fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret poetas, atque carminum studium profunderet: arte quâdam mitigavit, concedendo his, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid & eniti fortasse possum, ita recitatione tragœdiarum ingredi famam auspiciatus sum, tum quidem, cum in Nerone improbam, & studiorum quoque sacra profanantem *Vatini* potentiam fregi: & hodie si quid in nobis notitiæ ac nominis est, magis arbitror carminum, quam orationum gloriâ partum: ac jam me sejungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos, & egressus, aut frequentiam salutationum

concupisco : non magis quàm æra , & imagines , quæ etiam , me nolente , in domum meam intruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem meliùs innocentia tueor , quàm eloquentia : nec vereor , ne mihi unquam verba in senatu , nisi pro alterius discrimine , facienda sint.

XII. NEMORA verò , & luci , & secretum ipsum , quod Aper increpabat , tantam mihi afferunt voluptatem , ut inter præcipuos carminum fructus numerem , quòd nec in strepitu , nec sedente ante ostium litigatore , nec inter fordes ac lacrimas reorum componuntur , sed secedit animus in loca pura atque innocentia , fruiturque sedibus sacris. Hæc eloquentiæ primordia , hæc penetralia : hoc primùm habitu cultuque commoda mortalibus , in illa casta , & nullis contacta vitis , pectora influxit : sic oracula loquebantur. Nam lucrosæ hujus , & sanguinantis eloquentiæ usus , recens , & malis moribus natus , atque , ut tu dicebas , Aper , in locum teli repertus. Ceterùm felix illud , & , ut more nostro loquar , aureum sacculum , & oratorum & criminum inops , poetis & vatibus abundabat , qui benefacta canerent , non qui malè admiffa defenderent. Nec ullis aut gloria major ,

aut augustior honor : primùm apud deos, quorum proferre responsa, & interesse epulis ferebantur : deinde apud illos diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem caufidicorum, sed Orphea ac Linum, ac si introspicere altiùs velis, ipsum Apollinem accepimus : vel, si hæc fabulosa nimis & composita videntur, illud certè mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quàm Demostheni, apud posteros : nec angustioribus terminis famam Euripidis, aut Sophoclis, quàm Lysia, aut Hyperidis includi : plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quàm qui Virgilio detrectent. Nec ullus Asinii aut Messalæ liber tam illustris est, quàm Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.

XIII. Ac ne fortunam quidem vatum, & illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquietâ & anxîâ oratorum vitâ : licèt illos certamina & pericula sua ad consulatus evexerint : malo securum & secretum Virgilio secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratiâ caruit, neque apud populum Romanum notitiâ. Testes Augusti epistolæ, testis ipse populus, qui auditis in theatro ver-

sibus Virgilii, surrexit universus, & fortè præsentem spectantemque Virgilium veneratus est, sic quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio, vel dignitate vitæ, vel perpetuitate famæ, cesserit. Nam Crispus & Marcellus, ad quorùm exempla me vocas, quid habent in hac præsentì fortunâ concupiscendum? quòd timent?, an quòd timentur? quòd cùm quotidie aliquid rogentur, hi, quibus præstant, indignantur? quòd alligati cum adulatìone, nec imperantibus unquam satis servi videntur, nec nobis satis liberi? Quæ hæc summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me verò dulces, ut Virgilius ait, Musæ, remotum a sollicitudinibus, & curis, & necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontes ferant: nec infanum ultrà & lubricum forum, famamque pallentem, trepidus experiar: non me fremitus salutantium, nec anhelans libertus excitet: nec incertus futuri, testamentum pro pignore scribam: nec plus habeam, quàm quod possim, cui velim, relinquere, quandocumque fatalis & meus dies veniet; statuarque tumulo non
mæstus

mæstus & atrox, sed hilaris & coronatus :
& pro memoriâ mei, nec consulat quisquam, nec roget.

XIV. Vix dum finierat Maternus, concitatus & velut instinctus, cum *Vipstanius Messala* cubiculum ejus ingressus est, suspicatusque ex ipsâ intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem: Num parum tempestivus, inquit, intervêni, secretum consilium & causæ alicujus meditationem tractantibus? Minimè, minimè, inquit *Secundus*; atque adeò vellem maturiùs intervenisses: delectasset enim te & Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret, exhortatus est, & Materni pro carminibus suis lata, utque poetas defendi decebat, audentior, & poetarum quàm oratorum similior oratio. *Me* verò, inquit, & sermo ipse infinitâ voluptate adfecisset, atque id ipsum delectat, quòd vos viri optimi & temporum nostrorum oratores, non forensibus tantùm negotiis, & declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed ejusmodi etiam disputationes adjungitis, quæ & ingenium alunt, & eruditionis & literarum jucundissimum oblectamentum, cum vobis qui illa disputatis,

adferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercule non minùs probari video in te, Secunde, quòd Julii Asiatici vitam componendo, spem hominibus fecisti plurimum ejusmodi librorum, quàm in Apro, quòd nondum a scholasticis controversiis recessit; & otium suum mavult novorum rhetorum more, quàm veterum oratorum, consumere.

XV. TUM *Aper*, Non desinis, *Mesala*, vetera tantùm & antiquã mirari, nostrorum autem temporum studia inridere atque contemnere. Nam hunc tuum sermonem sæpe excepi, cùm oblitus & tuæ, & fratris tui eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes. Atque ideò credo audaciùs, quòd maligni in iis opinionem non verebaris, cùm eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares. Neque illius, *inquit*, sermonis mei pænitentiam ago, neque aut *Secundum*, aut *Maternum*, aut teipsum, *Aper*, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrùm, ut causas hujus infinitæ differentiæ scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro: & quod quibusdam solutio est,

mihî auget quæstionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longiùs absit Æschine & Demosthene Sacerdos iste Nicetes, & si quis alius Ephesum vel Mitylenas contentis scholasticorum clamoribus quatit, quàm Afer, aut Africanus, aut vos ipsi a Cicerone, aut Asinio recessistis.

XVI. MAGNAM, inquit *Secundus*, & dignam tractatu quæstionem movisti: sed quis eam justius explicaverit, quàm tu, ad cujus summam eruditionem & præstantissimum ingenium cura quoque & meditatio accessit? Et *Messala*, Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis antè impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis. Pro duobus inquit *Maternus*, promitto: nam & ego & *Secundus* exsequemur partes, quas intellexerimus te non tam omisisse quàm nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, & tu paullo antè dixisti, & ipse satis manifestus est jamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam. Non enim, inquit *Aper*, inauditum & indefensum sæculum nostrum patiar hac vestrâ conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum ætatem.

significatione istâ determinetis? Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres & olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses & Nestor, quorum ætas mille fere & trecentis annis sæculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem & Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi & Alexandri temporibus floruisse: ita tamen ut utrique superstites essent. Ex quo apparet, non multò plures quàm cccc annos interesse inter nostram & Demosthenis ætatem: quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur: si ad naturam sæculorum & respectum immensi hujus ævi, perquàm breve, & in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, «is est magnus & verus annus, quo eadem positio cæli siderumque, quæ cum maximè est, rursus existet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII M DCCCCLIV complectitur»; incipit Demosthenes vester, quem vos veterem & antiquum fingitis, non solùm eodem anno quo nos, sed fere eodem mense exstitisse.

XVII. SED transeo ad Latinos oratores, in quibus non Meneium, ut puto,

Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis antepone soletis: sed Ciceronem, & Cæsarem, & Cœlium, & Calvum, & Brutum, & Asinium, & Messalam: quos quidem eur antiquis temporibus potiùs adscribatis, quàm nostris, non video: nam ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe & Pansâ consulibus, ut Tiro libertus ejus scripsit, septimo Idus Decembris occisus est, quo anno divus Augustus in locum Pansæ & Hirtii se & Q. Pedium consules suffecit: statue sex & quinquaginta annos, quibus mox divus Augustus rempublicam rexit: adjice Tiberii tres & viginti, & prope quadriennium Caii, ac bis quater-nosdenos Claudii & Neronis annos, atque ipsum Galbæ, & Othonis, & Vitellii unum annum, ac sextam jam felicitis hujus principatûs stationem, quâ Vespasianus rempublicam fovet, centum & viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas. Nam ipse ego in Britannîâ vidi senem, qui se fateretur ei pugnæ interfuisse, quâ Cæsarem inferentem arma Britannîæ, arcere litoribus, & pellere adgressi sunt. Ita si eum, qui armatus C. Cæsari restitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum

aliquod in Urbem pertraxisset, idem Cæsarem ipsum & Ciceronem audire potuit, & nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant: ex quo colligi potest, & Corvinum ab illis & Asinium audiri potuisse. Nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius pæne ad extremum duravit. Nec dividatis sæculum, & antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorundem hominum aures agnoscere ac velut conjungere & copulare potuerunt.

XVIII. HÆc ideo prædixi, ut si qua ex horum oratorum famâ gloriâque, laus temporibus adquiritur, eandem docerem in medio sitam, & propiorem nobis, quàm Ser. Galbæ, C. Carboni, quosque alios antiquos meritò vocaremus. Sunt enim horridi, & impoliti, & rudes, & informes, & quos utinam nullâ parte imitatus esset Calvus vester, aut Cælius, aut ipse Cicero? Agere enim fortiùs jam & audentiùs volo, si illud antè prædixero, mutari cum temporibus formas quoque & genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus, plenior & uberior;

sic Graccho politior & ornatioꝛ Crassus ;
 sic utroque distinctioꝛ , & urbanioꝛ , &
 altioꝛ Cicero ; Cicerone mitioꝛ Corvinus ,
 & dulcioꝛ , & in verbis magis elaboratus .
 Nec quaero , quis disertissimus : hoc in-
 terim probasse contentus sum , non esse
 unum eloquentiæ vultum , sed in illis
 quoque , quos vocatis antiquos , plures
 species deprehendi ; nec statim deterius
 esse , quod diversum est : vitio autem
 malignitatis humanæ vetera semper in
 laude , præsentia in fastidio esse . Num
 dubitamus inventos , qui pro Catone
 Appium Cæcum magis mirarentur ? Satis
 constat ne Ciceroni quidem obtrectatores
 defuisse , quibus inflatus , & tumens , nec
 satis pressus , sed supra modum exultans ,
 & superfluens , & parum Atticus videre-
 tur . Legistis utique & Calvi & Bruti ad
 Ciceronem missas epistolas : ex quibus
 facile est deprehendere , Calvum quidem
 Ciceroni visum exsanguem & attritum ,
 Brutum autem otiosum atque disjunctum .
 Rursumque Ciceronem a Calvo quidem
 malè audivisse , tamquam solutum &
 enervem : a Bruto autem , ut ipsius verbis
 utar , tamquam fractum atque elumbem .
 Si me interroges , omnes mihi videntur
 verum dixisse . Sed mox ad singulos ve-

niam, nunc mihi cum universis negotium est.

XIX. NAM quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum adfirmant flexisse ab illâ vetere, atque directâ dicendi viâ: non infirmitate ingenii, nec incitiâ literarum, transtulisse se ad id dicendi genus contendo, sed iudicio & intellectu. Vidit namque, ut paullo antè dicebam, cum conditione temporum ac diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perfererat prior iste populus, ut imperitus & rudis, imperitissimarum orationum spatia: atque id ipsum laudabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ita verò longa principiorum præparatio, & narrationis altè repetita series, & multarum divisionum ostentatio, & mille argumentorum gradus, & quidquid aliud aridissimis Hermagoræ & Apollodori libris præcipitur, in honore erat: quòd si quis odoratus philosophiam, atque ex eâ locum aliquem orationi suæ infereret, in cælum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim hæc nova & incognita: & ipsorum quoque oratorum paucissimi præ-

cepta rhetorum, aut philosophorum placita, cognoverant. At hercule pervulgatis jam omnibus, cum vix in cortinâ quisquam adsistat, qui elementis studiorum & si non instructus, at certè imbutus sit, novis & exquisitis eloquentiæ itineribus opus est, per quæ orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi, aut potestate, non jure & legibus cognoscunt, & nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed sæpe ultro admonent, atque aliò transgredientem revocant, & festinare se testantur.

XX. QUIS nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suæ præfantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exspectabit? Quis de exceptione & formulâ perpetietur illa immensa volumina, quæ pro M. Tullio, aut A. Cæcinâ legimus? Præcurrit hoc tempore iudex dicentem, & nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore & cultu descriptionum invitatus & corruptus est, averfatur dicentem. Vulgus quoque adsistentium, & adfluens & vagus auditor, adsuevit jam exigere lætitiâ, & pulchritudinem

orationis; nec magis perfert in judiciis tristem & impexam antiquitatem, quam si quis in scenâ, Roscii, aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. Jam verò juvenes, & in ipsâ studiorum incude positi, qui profectûs sui causâ oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre & dignum memoriâ volunt. Traduntque invicem, ac sæpe in colonias ac provincias suas scribunt, sive in suis aliquis argutâ & brevi sententiâ effulsit, sive locus exquisito & poetico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterino inquinatus, sed ex Horatii, & Virgilii, & Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus & judiciis obtemperans nostrorum oratorum ætas, pulchrior & ornatior existit. Neque ideo minùs efficaces sunt orationes nostræ, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent & auro radiantur?

XXI. EQUIDEM fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum

tenere , nec unum de populo Canuti aut Aride Furnio & Toranio , quique alios in eodem valetudinario hæc ossa & hanc maciem probant. Ipse mihi Calvus , cùm unum & viginti , ut puto , libros reliquerit , vix in unâ aut alterâ oratiunculâ satisfacit : nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video : quotus enim quisque Calvi in Asitium , aut in Drusum legit ? at hercule in hominum studiosorum manibus versantur accusationes , quæ in Vatinium inscribuntur , ac præcipuè secunda ex his oratio : est enim verbis ornata , & sententiis auribus iudicum accommodata : ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset , nec voluntatem quin sublimiùs & cultiùs diceret , sed ingenium ac vires defuisse. Quid ? ex Cœlianis orationibus ? nempe hæc placent , si non universæ , at partes earum , in quibus nitorem & altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem verborum , & hians compositio , & inconditi sensus redolent antiquitatem : nec quemquam ad eò antiquarium puto , ut Cœlium ex eâ parte laudet , quâ antiquus est. Concedamus sanè C. Cæsari , ut propter magnitudinem cogitationum & occupationes rerum , minus in eloquentiâ

effecerit, quàm divinum ejus ingenium postulabat: tam hercule, quàm Brutum philosophiæ suæ relinquamus. Nam in orationibus minorem esse famâ suâ, etiam admiratores ejus fatentur: nisi fortè quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, ceterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui & carmina eorundem miratur: fecerunt enim & carmina, & in bibliothecas retulerunt, non meliùs quàm Cicero, at feliciùs, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenius & Appios studuisse. Pacuvium certè, & Accium, non solùm tragædiis, sed etiam orationibus suis expressit: adeò durus & siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in quâ non eminent venæ, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra, & exurgit toris, ipsosque nervos rubor tegit & decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetit, quominus lætitiâ nitoremque nostrorum temporum exprimeret: viderimus, inquam judicio ejus vis aut animi, aut ingenii suffecerit.

XXII. AD Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æqualibus suis fuit, quæ mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ullâ re magis ejusdem ætatis oratores præcurrit, quàm judicio. Primus enim excoluit orationem, primus & verbis delectum adhibuit, & compositioni artem: locos quoque lætiores attentavit, & quasdam sententias invenit; utique in his orationibus, quas senior jam & juxta finem vitæ composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque & experimentis didicerat; quod optimum dicendi genus est. Nam priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus, tardè commovetur, rarè incalescit: pauci sensus aptè & cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre possis: & velut in rudî ædificio, firmus sanè paries & duraturus, sed non satis expolitus & splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac laudatum patrem familiæ, non eo tantùm volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiã quod visum & oculos delectet: non eã solùm instrui supellectile, quæ necessariis usibus sufficiat, sed

fit in apparatu ejus & aurum, & gemmæ; ut sumere in manus, & aspicere sæpius liceat: quædam verò procul arceantur, ut jam oblitterata & olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tardâ & inertî structurâ, in morem Annalium, componantur: fugiat fœdam & infulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno & eodem modo terminet.

XXIII. NOLO irridere *rotam fortunæ*, & *jus Verrinum*, & illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententiâ positum, *esse videatur*. Nam & hoc invitus retuli, & plura omisi, quæ tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant: neminem nominabo, genus hominum signasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, & Lucretium pro Virgilio legunt: quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennæ aut Varronis sordet: qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos more prisco apud judicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: aded mæsti & inculti, illam

ipsam quam jactant sanitatem, non firmitate, sed jejunio; consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quæ animi anxietate contingit, parum est ægrum non esse, fortem; & lætum, & alacrem volo: propè abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos verò, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate sæculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam & te, Messala, video lætissima quæque antiquorum imitantem: & vos, Maternæ ac Secundæ, ita gravitati sensuum nitorem & cultum verborum misceris; ea electio inventionis, is ordo rerum, & quotiens causa poscit, ubertas; ea, quotiens permittitur, brevitatis, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis; ut etiam si nostra judicia malignitas & invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posterii nostri.

XXIV. QUÆ CUM Aper dixisset, Agnoscitis ne, inquit *Maternus*, vim & ardorem Apri nostri? quo impetu sæculum nostrum defendit! quàm copiosè ac variè vexavit antiquos! quanto non solùm ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione & arte, ab ipsis mutuatus est, per quæ mox

ipſos inceſſeret ! Tuum tamen, Meſſala, promiſſum immutaſſe non debes : neque enim deſenſores antiquorum exigimus, nec quemquam noſtrorum, quamquam modò laudati ſumus, hiſ, quos inſectatus eſt Aper, comparamus : ac ne ipſe quidem ita ſentit, ſed more veteri, & a veſtris philoſophis ſæpe celebrato, ſumpſit ſibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum, ſatis enim illos fama ſua laudat, ſed cauſas, cur in tantum ab eloquentiâ eorum reſceſſerimus ; cùm præſertim centum & viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

XXV. TUM *Meſſala* : Sequar a te præſcriptam formam, Materne : neque enim diu contradicendum eſt Apro, qui primùm, ut opinor, nominis controverſiam movit, tamquam parum propriè antiqui vocarentur, quos ſatis conſtat ante centum annos fuiſſe. Mihi autem de vocabulo pugna non eſt, ſive illos antiquos, ſive majores, ſive quo alio mavult nomine, appellet : dummodo in conſeſſo ſit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuiſſe. Ne illi quidem parti ſermonis ejus repugno, ſi quominus fatetur, plures formas dicendi

etiam iisdem sæculis, nedum diversis, exstitisse. Sed quomodo inter Atticos oratores primæ Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Æschines, & Hyperides, & Lysias, & Lycurgus obtinent, omnium autem consensu hæc oratorum ætas maximè probatur: sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit: Calvus autem, & Asinius, & Cæsar, & Cælius, & Brutus, suo jure, & prioribus, & sequentibus anteponuntur: nec refert, quòd inter se specie differant, cùm genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cælius, gravior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiæ ferunt: ut si omnium pariter libros in manus sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quamdam judicii ac voluntatis similitudinem & cognationem. Nam quòd invicem se obtrexerunt, & sunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur, non est oratorum vitium, sed hominum. Nam & Calvum, & Asinium, & ipsum Ciceronem credo solitos & invidere, & livere, & ceteris humanæ infirmitatis vitiis adfici: solùm

inter hos arbitror Brutum, non malignitate, nec invidiâ, sed simpliciter, & ingenuè, judicium animi sui detexisse: an invideret Ciceroni, qui mihi videtur ne Cæsari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam & C. Lælium attinet, & si quos alios antiquorum agitare non desistit, non exigit defensorem, cum fatear quædam eloquentiæ eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultæ, defuisse.

XXVI. CETERUM si, omisso optimo illo, & perfectissimo genere eloquentiæ, eligenda sit forma dicendi, malim hercule C. Gracchi impetum, aut L. Crassi maturitatem, quàm calamistros Mæcenatis, aut tinnitus Gallionis: adeò melius est oratorem vel hirtâ togâ induere, quàm fucatis & meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo, hercule, ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lasciviâ verborum, & levitate sententiarum, & licentiâ compositionis, histrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas esse debeat, laudis, & gloriæ, & ingenii loco plerique jactant, cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa fœda & præpostera, sed tamen frequens quibusdam excla-

matio, ut oratores nostri tenerè dicere, histriones disertè saltare dicantur. Equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magnâ parte librorum suorum plus vis habeat, quàm sanguinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omisâ modestiâ, ac pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus, & studio feriendi plerumque detectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterùm, ut dixi, sequentibus comparatus, & varietate eruditionis, & lepore urbanitatis, & ipsarum virium robore, multùm ceteros superat: quorum neminem Aper nominare, & velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam, ut incusato Asinio, & Cœlio, & Calvo, aliud novum agmen produceret, pluresque, vel certè totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæsari, singulis demum singulos opponeremus. Nunc detrectasse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum & in commune. Veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpisset: quotus enim quisque scho-

lasticorum non hac suâ persuasione fruitur, ut se ante Ciceronem numeret, sed planè post Gabinianum?

XXVII. At ego non verebor nominare singulos, quò faciliùs, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit & deminuta eloquentia. Appropera, inquit *Maternus*, & potiùs exsolve promissum: neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me equidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare, paullo antè, planè mitiore eloquentiâ, & temporum nostrorum, miratus, antequam te Aper offenderet majores tuos laceffendo. Non sum, inquit, offensus Aprinâ disputatione; nec vos offendi decebit: si quid fortè aures vestras perstringet; cùm sciatis hanc esse ejusmodi sermonum legem, judicium animi, citra damnum affectûs, proferre. Perge, inquit *Maternus*, & cùm de antiquis loquaris, utere antiquâ libertate, a quâ vel magis degeneravimus, quàm ab eloquentiâ.

XXVIII. Et *Messala*, non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes adsignatis

proferendi in medium, quæ omnes sentimus. Quis enim ignorat & eloquentiam, & ceteras artes, descivisse ab istâ vetere gloriâ, non inopiâ hominum, sed desidiâ juventutis, & negligentâ parentum, & inscientiâ præcipientium, & oblivione moris antiqui? quæ mala primùm in Urbe nata, mox per Italiam fusa, jam in provincias manant: quamquam nostra nobis notiora sunt. Ego de Urbe, & his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos statim excipiunt, & per singulos ætatis gradus cumulantur; si priùs de severitate ac disciplinâ majorum circa educandos formandosque liberos pauca prædixero. Jam primùm, suus cuiusque filius, ex castâ parente natus, non in cellâ emptæ nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cujus præcipua laus erat, tueri domum, & inservire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis ejusdem familiæ soboles committeretur, coram quâ neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modò curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quâdam ac verecundiâ temperabat.

Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Cæsaris, sic Atiam Augusti matrem præfuisse educationibus, ac produxisse principes liberos accepimus: quæ disciplina ac severitas eò pertinebat, ut sincera, & integra, & nullis pravitatibus detorta, uniuscujusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas, & sive ad rem militarem, sive ad juris scientiam, sive ad eloquentiæ studium inclinasset, id solum ageret, id univèrsum hauriret.

XXIX. AT nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis & erroribus teneri statim & rudes animi imbuuntur. Nec quisquam in totâ domo pensi habet, quid coram infante domino, aut dicat, aut faciât: quando etiam ipsi parentes nec probitati, neque modestiæ, parvulos adsuefaciunt, sed lasciviæ & libertati; per quæ paullatim impudentia irrepit, & sui alienique contemptus. Jam verò propria & peculiaris hujus Urbis vitia pæne in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor, & gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus & obsessus animus quantulum loci

bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne præceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos non severitate disciplinæ, nec ingenii experimento, sed ambitione salutantium, & illecebris adulationis. Transeo prima dicentium elementa, in quibus & ipsis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoscendis, nec in evolvendâ antiquitate, nec in notitiâ vel rerum, vel hominum, vel temporum, satis operæ infumitur: sed expetuntur, quos rhetoras vocant; quorum professio quando primùm in hanc Urbem introducta sit, quamque nullam apud majores nostros auctoritatem habuerit, statim docuero.

XXX. REFERAM necesse est animum ad eam disciplinam, quâ usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor, & quotidiana meditatio, & in omni genere studiorum exercitationes, ipsorum etiam continentur libris. Notus est nobis utique Ciceronis liber, qui Brutus inscribitur, in cujus extremâ parte, (nam prior commemorationem veterum

oratorum habet) sua initia, suos gradus, suæ eloquentiæ velut quamdam educationem refert: se apud Q. Mucium jus civile didicisse; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiæ partes penitus hausisse: neque his doctoribus contentum, quorum eî copia in Urbe contigerat, Achaiam quoque & Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriæ, non musicæ, non grammaticæ, non denique ullius ingenuæ artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticæ subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognovit: ita enim est, optimi viri, ita ex multâ eruditione, ex pluribus artibus, & omnium rerum scientiâ, exundat & exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis & facultas, sicut ceterarum rerum, angustis & brevibus terminis cluditur: sed is est orator, qui de omni quæstione pulchre, & ornatè, & ad persuadendum aptè dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

XXXI. HÆC sibi illi veteres persuadebant: ad hæc efficienda intelligebant
opus

opus esse, non ut rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus, controversiis linguam modò & vocem exercerent, sed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de justo & injusto disputatur. Hæc enim est oratori subjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis fere de æquitate, in deliberationibus de honestate dicimus, ita ut plerumque hæc ipsa invicem misceantur: de quibus copiosè, & variè, & ornatè nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam, & vim virtutum, pravitateque vitiorum, & intellectum eorum, quæ nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut faciliùs iram judicis vel instiget, vel leniat, qui scit quid ira; promptiùs ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia, & quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos, sive apud cupidos, sive apud invidentes, sive apud tristes, sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: & prout cujusque natura postulabit, adhibebit manum, & temperabit orationem, parato omni

instrumento, & ad omnem usum reposito. Sunt apud quos adstrictum, & collectum, & singula statim argumenta concludens dicendi genus, plus fidei meretur; apud hos dedisse operam dialecticæ proficiet. Alios fusa, & æqualis, & ex communibus ducta sensibus oratio, magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos, & in omnem disputationem paratos jam locos. Dabunt Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem: ne Epicuri quidem & Metrodori honestas quasdam exclamationes adsumere, hisque, prout res poscet, uti, alienum erit oratori: neque enim sapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, sed eum, qui non quasdam artes audire, sed omnes liberaliter debet. Ideoque & juris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, & grammaticâ, musicâ, & geometriâ imbuebantur. Incidunt enim causæ plurimæ quidem, ac pæne omnes, quibus juris notitia desideratur: pleræque autem, in quibus hæ quoque scientiæ requiruntur.

XXXII. NEC quisquam respondeat sufficere ut ad tempus simplex quiddam & uniforme doceamur. Primùm enim

aliter utimur propriis, aliter commodatis: longèque interesse manifestum est, possideat quis quæ profert, an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque ubi minimè credas, eminent & excellit. Idque non doctus modò & prudens auditor, sed etiam populus intelligit: ac statim ita laude prosequitur, ut legitimè studuisse, ut per omnes eloquentiæ numeros isse, ut denique oratorem etiam fateatur: quem non posse aliter existere, nec existisse unquam confirmo, nisi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus exierit: quod adèd negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum sex quoque quotidiani sermonis, fœda ac pudenda vitia deprehendantur, ut ignorant leges, non teneant senatusconsulta, jus civitatis ultro derideant: sapientiæ verò studium & præcepta prudentium penitus reformident, in paucissimos sensus & angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam regno suo: ut quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa & amputata, sine apparatu, sine honore, pene dixerim sine ingenuitate, quasi una

ex fordidissimis artificiis, discatur. Ego hanc primam & præcipuam causam arbitror, cur tantum ab eloquentiâ antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo, quàm apud Græcos Demosthenem? quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriæ proditum est. Et Cicero, his, ut opinor, refert verbis, *quidquid in eloquentiâ effecerit, id se non rhetorum, sed Academiæ spatiis consecutum*. Sunt aliæ causæ magnæ & graves, quas a vobis aperiri æquum est, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, &, quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi: qui si fortè hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum juris & philosophiæ scientiam, tamquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse.

XXXIII. Et *Maternus*, mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adèdè peregisse nondum videris, ut inchoasse tantùm, & velut vestigia ac lineamenta quædam ostendisse videaris. Nam quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostræ desidiæ & inscientiæ adversùs acerrima & fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici quid aut

illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes, jam & forum ingressi, confirmare & alere ingenia sua soliti sint: neque enim arte & scientiâ, sed longè magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, & hi significare vultu videntur. Deinde cùm Aper quoque & Secundus idem annuissent, *Messala*, quasi rursus incipiens: Quoniam initia & semina veteris eloquentiæ satis demonstrasse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudiri que soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum, quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas, aut tam varias res potest, nisi ut scientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiæ accedat: per quæ colligitur eandem esse rationem, & percipiendi, quæ proferas, & proferendi, quæ perceperis: sed si cui obscuriora hæc videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, id certè concedet, instructum & plenum his artibus animum, longè paratiorem ad eas exercitationes venturum, quæ propriæ circa oratoriam videntur.

XXXIV. ERGO apud majores nostros

juvenis ille , qui foro & eloquentiæ parabatur , imbutus jam domesticâ disciplinâ , refertus honestis studiis , deducebatur a patre , vel a propinquis , ad eum oratorem , qui principem in civitate locum obtinebat : hunc sectari , hunc prosequi , hujus omnibus dictionibus interesse , sive in judiciis , sive in concionibus adsuescebat , ita ut altercationes quoque excipere , & jurgiis interesse , utque sic dixerim , pugnare in prælio disceret : magnus ex hoc usus , multum constantiæ , plurimum judicii juvenibus statim contingebat , in mediâ luce studentibus , atque inter ipsa discrimina , ubi nemo impunè stultè aliquid , aut contrariè dicit , quominus & judex respuat , & adversarius exprobret , ipsi denique advocati aspernentur. Igitur verâ statim & incorruptâ eloquentiâ imbuebantur : & quamquam unum sequerentur , tamen omnes ejusdem ætatis patronos in plurimis & causis & judiciis cognoscebant : habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam , ex quâ facilè deprehenderent quid in quoque vel probaretur , vel displiceret. Ita nec præceptor deerat optimus quidem , & electissimus , qui faciem eloquentiæ , non imaginem præstaret : nec adversarii &

æmuli, ferro, non rudibus dimicantes: sed auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis & faventibus, ut nec bene dicta dissimularentur. Scitis enim magnam illam & duraturam eloquentiæ famam non minùs in diversis subselliis parari, quàm suis: quinimmo constantiùs surgere ibi, fideliùs corroborari. Atque hercule sub ejusmodi præceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator judiciorum, eruditus & adsuëfactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notæ leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, sæpe cognitæ populi aures, sive accusationem susceperat, sive defensionem, solus statim & unus cuicumque causæ par erat. Nonodecimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vicesimo Cæsar Dolabellam, altero & vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multò ætate antecedens Calvus Vatinius, iis orationibus infecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

XXXV. AT nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum, qui rhetores vocantur: quos paullo ante Ciceronis tempora exstitisse, nec placuisse

majoribus nostris, ex eo manifestum est; quòd, L. Crasso & Domitio censoribus, cludere, ut ait Cicero, ludum impudentiæ jussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis adferant. Nam in loco nihil reverentiæ, sed in quem nemo nisi æquè imperitus intrat. In condiscipulis nihil profectûs, cùm pueri inter pueros, & adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate & dicant, & audiantur. Ipsæ verò exercitationes magnâ ex parte contrariæ. Nempe enim duo genera materia- rum apud rhetores tractantur, suaforiæ, & controversiæ. Ex iis suaforiæ quidem, etsi tamquam planè leviores & minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur; controversiæ robustioribus adsignantur, quales per fidem, & quàm incredibiliter compositæ! Sequitur autem ut materiæ, abhorrenti a veritate, declamatio quoque adhibeatur. Sic fit ut tyrannidarum præmia, aut vitiatarum electiones, aut pestilentiæ remedia, aut incesta matrum, aut quidquid in scholâ quotidie agitur, in foro vel rarò, vel numquam, ingentibus verbis persequantur: cùm ad veros

judices ventum est, [juvenes, puerilibus institutis sine ullâ privati publicique juris experienciâ per plures annos innutriti, nihil afferunt quod fori dignitatem deceat, aut clientium alat utilitates. At vitia, quæ umbratici doctores iis infudere, irreverenter & temere explicant. Hinc, si præceptorem audaciâ turgidum fuerint nacti, hos videas altâ cervice, torvis oculis, plenis buccis, superboque totius corporis habitu declamationum portenta cum inani verborum fragore crepantes. Contrâ si iis fuerit doctor ex illo mellitorum hominum grege, qui fucatae artis lenociniis ingenii famam aucupantur, crispantes cernas adolescentulos, qui renidenti vultu, fractâ pronuntiatione, gestu supplici verba suspendant, sententias intricant, argutias agglomerent, seque ad omnes scenicas artes vertant, quibus fucum faciant, atque suâ admirationem moveant.

2. HISTRIONICA hac institutione eloquentiam perdidimus, quæ non venalibus præceptis, sed egregiâ naturâ in libertatem pronâ & ad quosvis motus paratâ, bonâ mente recti verique studiosâ, magnis exemplis, plurimâ legum scientiâ, fervidâ civium patriæque caritate, longâ ac severâ cum cogitandi, tum scribendi

ac dicendi exercitatione formatur & perficitur. Hæc dum apud nos viguere, floruit simul eloquentia. Ubi senescere cœpere, paulatim quoque eloquentia relanguit; adventitiisq; vitiis obruta, jacet conspulta, nec umquam, (utinam me mea fallat opinio) resurget. Constat enim ætatum artiumque omnium experientiã a modicis & rudibus initiis ad summum perfectumque evectas fuisse bonas hominum mentes: ab illo autem perfectionis apice si semel exciderint, humanarum virium humanæve fortis non esse, unde descensum est regredi.

3. MESSALA, cùm hæc acri intentione dixisset, ad Maternum & Secundum conversus, vestrum est, inquit, altiores illas rerum vices, aut si qua alia est causa cur ab eloquentiã deflexerimus, evolvere. Tibi enim, Materne, pro poetico tuo jure, credita deûm arcana. Te, Secunde, quidquid in foro reconditum docuere longa experientia ingensque gloria. Tum subridens *Maternus*, a te, *Messala*, impositas, a nobis susceptas partes exsequemur. At, licèt me deûm interpretem dixeris, prior tamen *Secundus* sententiam suam aperiat. In his enim, quas tractamus, quæstionibus explicandis, plus valet usus

& meditatio, quam vel divinus numinum afflatus.

4. OBSEQUIAR, inquit *Secundus*; idque tantò libentiùs præstitero, quòd Messalæ sententiam potiùs sum confirmaturus, quam novam meamque inducturus. Semper enim existimavi, ut pictores a pictoribus, poetas a poetis, sic oratores ab oratoribus esse instituendos; multùmque vitii esse in scholis rhetorum, qui se doctores eloquentiæ profitentur, quam numquam novere, aut si novere, numquam discipulis sunt tradituri, cùm scholarum tædiis vel decora præceptorum ingenia deterantur, discipulorum obruantur. Lentiùs tamen mutata fuisset veteris eloquentiæ forma, si sola ingruissent scholarum vitia. At ubi supervenere pessima exempla, juvenum licentia, popularisque assentatio, tum eloquentia præcipiti casu in exitiabilem irreparabilemque ruinam prolapsa est; nosque ad eas, quibus nunc coarctamur, diferti sermonis angustias fuimus detrusi. Quàm autem pessimis exemplis id fuerit factum ipsi vidistis.

5. ILLORUM enim temporum meministis, quibus hæc civitas famæ, quam armis literisque paraverat, pertæsa, intentatas iniit vias, ut non majorum, sed

fuis, laudibus celebraretur. Reipublicæ libertas in Principum dominationem cesserat, eorumque artibus cavebatur, ut fastiditâ externâ veteraque gloriâ toti ad domesticas novasque delicias converteremur. Dum in hæc otia resolvimur, & suum quisque ingenium miris modis contorquet, quibus ignotos ad gloriam aditus aperiat, omnes vicit infelix L. Annæi Senecæ facilitas. Absit a me inhonesta hæc malignitas, ut veras viri laudes deterram. Egregia in eo sapientiæ studia, nec fractum malorum Principum odiis animum ipse suspexi semperque suspiciam. At neque veritas patitur ut, quam perniciem eloquentiæ intulerit, dissimulem.

6. CETERUM naturâ fortunâque paratus fuit Seneca, ut eam literis mutationem inveheret. Copiosum enim illi erat ingenium, molle, amœnum, eruditio multiplex, majorque commendatio ex sapientiæ studiis, quæ numquam plus laudis obtinent, quàm cum mores periere. Usus & sæculi sui auribus, dicendi genus attemperavit facile, breve, sermoni proximum, verbis circumcisum, sententiis frequens, & jugi vitiorum infectatione ad admirationem compositum. Mirum ut placuit nova hæc orationis species,

in quâ cuius obvia semperque expedita ingenii ac virtutis ostentatio. Forum Senecæ laudibus statim personuit. Incensa ad imitandum omnium studia. Super hæc adfuit fortuna, quæ eum aulae deliciis, fortè & libidinibus, immiscuit. Subsecuta mox Caii Cæsaris invidia, deinde pericula, quibus æquè inclaruit. Novissimum tandem ac maximum celebritatis adjuvmentum Nero Princeps discipulus, post interfector, ingenii famæ pondus & splendorem addidere. Tum puduit eloquentiæ, quæ apud animos novitatis furore circumactos non modò nihil pristinae dignitatis retinebat, sed cuius etiam ars cultusque in ludibria verterant. Favebat adhuc temporum ratio, quibus virtus erat pavida, sceleri nihil illicitum. Utrique contraria eloquentia, quæ huic lentior, illi invalidior videbatur. Juvit ergò in hac temporum acerbitate verbis parcere, præcipitare sensus, momento exitium inferre aut avertere, & si esset pereundum, insigni dicto notescere. His dulcibus Senecæ vitiis tantisque fortunæ varietatibus victa est eloquentia, & disertis sermonis invecita necessitas.

7. MUTATIS tamen postea temporibus, cum vigilantissimus Vespasianus,

priscae virtutis quâ sese Romana res in summum laudis fastigium olim extulit observantissimus, publicam tranquillitatem simul & libertatem restituit, studiis addidit decus & emolumentum, illuxit spes emendari posse fori ingenia. Conspirabat non modò voluntas Principis, qui optima quæque laudibus & præmiis promovebat: aderant quoque ejus filiorum exempla, dum literarum monumentis generis sui nobilitatem, partamque bellis gloriam amplificant. At præter quàm quòd vitiata semel ingenia, plerumque sunt inemendabilia, quominus emendantur obstitit juvenilis licentia & popularis favor. Vobis enim compertum est quàm audacter, post prostratam forenses eloquentiam, eruperit juvenum licentia. Nihil modesti, nihil antiqui moris fuit reliquum. Antè ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi aliquo consulari producente, qui eos ostenderet foro, adsignaret famæ. Ubi autem exarsit licentia, refractis pudoris & reverentiæ claustris, omnia omnibus patuere. Juvenes sine fautore, sine commendatore, solâ suâ audaciâ confisi, non inducuntur, sed irrumpunt. Non eos moratur loci majestas, legum sanctitas, officii dignitas:

ne eos quidem movet novitatis & tenuitatis suæ conscientia. Quantò quis obscurior, tantò est arrogantior.

8. IN hac mali summâ unicum supererat subsidium, famæ periculum. Leve illud & extremum præsidium infregit Largius Licinius. Is enim, ne fama foret incipiti, primus auditores corrogavit, pretio implevit subsellia, ingenti coronâ se accinxit, infinitos clamores conduxit. Quos cum audiisset Domitius Afer, forense artificium periisse exclamavit. Perire quidem cœperat, nunc verò propè funditus extinctum & eversum est. Nam si paucos exceperis, quos excelsa mens a liberalibus honestisque studiis nondum retraxit, ceteros omnes sequuntur auditores, actoribus similes, conducti & redempti mancipēs. Convenitur in mediâ basilicâ, ubi tam palam sportulæ, quàm in triclinio dantur. Ex judicio in judicium pari mercede transitur. Græcâ quidem Latinâque linguâ tantam fœditatem notavimus; &, ob novam infamiam, novis excogitatis nominibus, σοφοκλείς illos & *laudicenos* irrisimus. Quibus tamen jocularibus dicteriis vitium non sustulimus; sed, quod vulgò contingit, celebritatem fiduciamque ei addidimus.

9. INDE crescit in dies indignitas ; nec tantum ingenui , sed & fervi , vix pueritiam egressi , ad laudandum trahuntur : nec intelligentes , aut intelligentibus similes , sed ne audientes quidem , maximè si quis imperitissimus , ideoque laudum avidissimus juvenis ad dicendum accesserit , basilicas implent clamoribus , aut potiùs ululatibus. Neque enim alio vocabulo potest exprimi theatri quoque indecora laudatio. Quæ cum reputo fori nostri propudia , haud miror , Maternæ , te jam dudum receptui cecinisse , & , cum perierit forensis gloria , te Musis totum te addixisse. Id unum oro , quoniam nostræ disputationi , de causis corruptæ apud nos eloquentiæ finem impositurus es , addas velim utrum tibi sit meliorum temporum spes , & quæ possit esse emendationis ratio doceas.

10. FATEOR , inquit *Maternus* , me irrepentibus in forum vitiis haud mediocriter fuisse commotum. Magis adhuc me offendebat ; quòd in dies invalesceret ferox scelus , pudendum cum defendere-
tur , exitiabile si impugnaretur. Nondum tamen a forensi studio fuisset retractus , ni imperiosior natura me Musis devovisset. Certum enim ac deliberatum mihi erat ;

quod in foro nobilissimum & incorruptum supererat sequi, veterum oratorum exempla non eâdem eloquentiâ vi, quam nostra non ferunt tempora, sed pari constantiâ æmulari, pro virili parte adversùs imminentiâ mala me accingere, & civium fortunas, dignitatem, salutem tueri. At, ut modò dixi, naturæ aliò trahenti parere jussus, ad tranquilliora & securiora Musarum castra transfugi. Animo tamen hæret semper fori amor & cura.

II. SÆPE etiam, cùm meditabundus solusque obambulo, in forenses revolvor cogitationes, mecumque reputo veteris eloquentiæ casum, disertis nostri sermonis originem, utriusque causas & utilitates. Quid hac super re mihi visum explicabo, non contradicendi studio, neque ut sensus meos persuadeam; sed ut in hac disputatione partes meas impleam, nostrisque vel discordibus sententiis magis elucescat veritas. Ignoscat itaque Aper, si hujus temporis ingenia majorum ingeniis non anteferam, licèt nostra minimè deprimam. Ne succenseat Messala, quem tu quoque, Secunde, adfectatus es. Vitia, quæ acerrimè, ut integerrimos decebat viros, exagitastis, ego pariter odi. Vos tamen rhetoribus haud ita infensos voluissem,

non quòd eos renovandæ eloquentiæ habiles existimem, sed quòd multos noverim morum integritate, severitate disciplinæ, literarum cultu formandæ juventuti utilissimos. Hos etiam inter unus eminere cœpit, qui quantum hac in re consequi valet humana industria, tantum præstabit. Illum prior ætas laudasset, mirabitur postera. At ne tibi, Secunde, vana spes illudat: neque hujus, neque aliûs cujusvis artificio reviviscet eloquentia, quam, cùm nondum pullulassent nostræ ætatis vitia, rerum & temporum necessitate amisimus.

12. N I H I L enim hîc constans & æternum: omnia mutationi obnoxia. Atque ut corporibus valetudinis, ita quoque ingeniis fatale est summum claritatis incrementum. Ubi primùm crescere non possunt, statim decrescunt, & semper in deterius vergunt. Ea est humanarum rerum suprema lex, cui omnis ætas, gentes omnes, quæ suû memoriam reliquere, ante nos paruerunt. Insuper viget egregia quidem, dura tamen, naturæ necessitas, numquam magis quàm in literis potens. Una enim & simplex unicum tantum modò patitur exemplar, ad quod, si semel emicuit, accedere arduum est,

quod superare velle vanum est & absurdum. Ineluctabile illud fatum ne vincere quidem potuit ipsa Græcia, fecundissima ingeniorum parens. Unicus illi Homerus, unicus Plato, unicus Demosthenes. Pari lege premimur; nec vereor superba futurae ætatis judicia: ut apud nos unicus est Virgilius, unicus quoque erit Cicero. Per septingentos ferme annos de hac exemplaris gloriâ oratoribus nostris certare licuit. Postquam intonuit sublime & eloquentissimum Ciceronis os, desit certamen. Occupatâ eloquentiæ gloriâ, nova laus per disertum dicendi genus fuit quaerenda, quod ipsa invexisset mutata rei publicæ forma.

13. TEMPORIBUS enim & fortunæ semper attemperata est oratio. Apud agrestes ferosque homines, pauca sunt verba, dura, ac vix juncta, quæ necessitati tantum sufficiant. Contrâ iis, qui Principum arbitriis reguntur, regnorumque tranquillitati & opibus insuevere, elegans copiosusque sermo, ad assentationem compositus, qui otio & luxui abundè suppetat. Gentibus autem, quæ communi societatis legumque vinculo continentur, at primævum libertatis jus retinere, quod singuli vel capitis periculo defendere

teneantur, & a nemine sine scelere violari valeat, prompta, acris, vivida pugnaque oratio. Et si fortè interna oriantur dissidia, aut si externa vis servitium minitans ingruat, statim in eloquentiæ fulmina erumpunt, quibus aut turbida ingenia seditionum flammam exsuscitent, aut egregii cives publicos hostes arceant, & commune libertatis bonum tueantur, eloquentiâ suâ haud minùs, quàm armis, terribiles.

14. INDE liberas apud gentes nobilitata tot oratorum nomina. Inde oratorum summus, Demosthenes, ad summum eloquentiæ gloriæque fastigium evectus est. Vidit patriam, deliciis diffluentem, opibus corrumpi facilem, nec jam servitium paventem. Vidit patriæ inhiantem regem, victoriis nobilem, exercitibus formidandum, auri copiâ superbum, dolo, virtute potentem, omnia aufurum, dum modò invisam sibi libertatem exscinderet. Unus Demosthenes, solâque suâ eloquentiâ armatus, adversùs domesticos externosque hostes stat interritus: patriam a veterno revocat, & novo libertatis amore succendit: Philippum eludit, artes ejus reteggit, ei conflatur odia. Quantis opus fuit eloquentiæ fulguribus, ut animos per-

fringeret? Quantâ orationis vi, ut parata tot machinamenta subverteret? Quot illi subeunda pericula! At iis valescebat discriminibus, Patriæ caritate, servitii odio, libertatis æstu instinctus, certâque immortalitatis spe, quam jam præsentiscebatur, animatus, nihil valebat nisi excelsum, nisi sublime, sine ullo privatae utilitatis studio, ob patriam tantum & publicam rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat.

XXXVI. MAGNA eloquentia, sicut flamma, materiâ alitur, & motibus excitatur, & urendo clarescit. Eadem ratio in nostrâ quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quæ, compositâ, & quietâ, & beatâ republicâ, tribui fas erat: tamen istâ perturbatione ac licentiâ plura sibi adsequi videbantur, cum, mixtis omnibus, & moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduae & populare nomen, hinc conciones magistratuum pæne pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum, & adsignatae etiam domibus inimiciæ, hinc procerum factiones, &

affidua senatûs adversûs plebem certamina : quæ singula etsi distrahebant rempublicam , exercebant tamen illorum temporum eloquentiam , & magnis cumulare præmiis videbantur ; quia quantò quisque plus dicendo poterat , tantò faciliùs honores adsequebatur ; tantò magis , in ipsis honoribus , collegas suos anteibat ; tantò plus apud principes gratiæ , plus auctoritatis apud patres , plus notitiæ ac nominis apud plebem parabat : hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant : hos ituri in provincias magistratus reverebantur , hos reversi colebant : hos & præturæ & consulatus vocare ultro videbantur : hi ne privati quidem sine potestate erant , cùm & populum , & senatum consilio & auctoritate regerent : quin immo sibi ipsi persuaserant , neminem sine eloquentiâ aut adsequi posse in civitate , aut tueri conspicuum & eminentem locum : nec mirum , cùm etiam inviti ad populum producerentur : cùm parum esset in senatu breviter censere , nisi qui ingenio & eloquentiâ sententiam suam tueretur : cùm in aliquam invidiam aut crimen vocati , suâ voce respondendum haberent , cùm testimonia quoque in publicis non absentes , nec per tabellam

dare , sed coram & præsentibus dicere cogere-
 rentur. Ita ad summa eloquentiæ præ-
 mia magna etiam necessitas accedebat ,
 & commoda. Disertum haberi , pulchrum
 & gloriosum : sed contrà mutum & elin-
 guem videri , deforme habebatur. Ergo
 non minùs rubore , quàm præmiis stimu-
 labantur : ne clientelarum loco potiùs ,
 quàm patronorum numerarentur : ne tra-
 ditæ a majoribus necessitudines ad alios
 transirent : ne tamquam inertes , & non
 suffecturi honoribus , aut non impetra-
 rent , aut impetratos malè tuerentur.

XXXVII. NESCIO an venerint in
 manus vestras hæc vetera , quæ & in an-
 tiquorum bibliothecis adhuc manent , &
 cum maximè a Muciano contrahuntur :
 ac jam undecim , ut opinor , Actorum
 libris , & tribus Epistolarum composita ,
 & edita sunt. Ex his intelligi potest Cn.
 Pompeium & Marcum Crassum non viri-
 bus modò & armis , sed ingenio quoque
 & oratione valuisse : Lentulos , & Metel-
 los , & Lucullos , & Curiones , & ceteram
 procerum manum , multum in his studiis
 operæ curæque posuisse : nec quemquam
 illis temporibus magnam potentiam , sine
 eloquentiâ , consecutum. His accedebat
 splendor rerum , & magnitudo causarum ,

quæ & ipsa plurimum eloquentiæ præstant. Nam multum interest, utrumne de furto, aut formulâ, & interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis fociis, & civibus trucidatis: quæ mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, quo nihil tale patimur: ita cum acciderent, ingentem eloquentiæ materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram & illustrem orationem efficere potest, nisi qui causam parem invenit. Non, opinor, Demosthenem orationes illustrent, quas adversus tutores suos composuit: nec Ciceronem, magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina, & Milo, & Verres, & Antonius, hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit reipublicæ malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quæstionis meminerimus, sciamusque nos de eâ re loqui, quæ facilius turbidis & inquietis temporibus existit. Quis ignorat utilius ac melius esse frui pace, quàm bello vexari? Plures tamen bonos præliatores bella, quàm pax ferunt. Similis eloquentiæ conditio. Nam quò

sæpius

sæpius steterit tamquam in acie, quòque plures & intulerit ictus, & exceperit, quò major adversarius, eò acrior, qui pugnas sibi asperas desumpserit, tantò altior, & excelsior; & illis nobilitatus criminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura velint.

XXXVIII. TRANSEO ad formam & consuetudinem veterum judiciorum: quæ etsi nunc aptior est veritati, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, & liberæ comperendnationes erant, & modum dicendi sibi quisque sumebat, & numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus hujusmodi spatia, tertio consulatu, Cn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frenos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud prætores gererentur: apud quos quantò majora negotia olim exerceri solita sint, quod majus argumentum est, quàm quòd causæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeò splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Brutj, neque Cælii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber

apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii, quæ *pro heredibus Urbiniæ* inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitæ, postquam longa temporum quies, & continuum populi otium, & assidua senatûs tranquillitas, & maximi Principis disciplina, ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat?

XXXIX. PARVUM & ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum, dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse penulas istas, quibus adstricti & velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria & tabularia credimus, in quibus jam fere plurimæ causæ explicantur? Nam quomodo nobiles equos cursus & spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi & soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quinimmo curam & diligentis styli anxietatem contrariam experimur: quia sæpe interrogat iudex; quando incipias: & ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter probationibus & testibus, silentium patronus indicit: unus inter hæc dicenti ac alter adsistit, & res velut in

solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, & velut quodam theatro: qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant: cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent: cum clientelæ quoque, & tribus, municipiorum etiam legationes, ac pars Italiæ periclitantibus adfisteret: cum in plerisque judiciis crederet populus Romanus suâ interesse quid judicaretur. Satis constat C. Cornelium, & M. Scaurum, & T. Milonem, & L. Bestiam, & P. Vatinius, concursu totius civitatis & accusatos & defensos: ut frigidissimos quoque oratores, ipsa certantis populi studia, excitare & incendere poterint. Itaque hercule ejusmodi libri exstant, ut ipsi quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur.

XL. JAM verò conciones assiduæ, & datum jus potentissimum quemque vexandi, atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum, ne a P. quidem Scipione, aut Sullâ, aut Cn. Pompeio abstinere, & ad incessendos principes viros, ut est natura invidiæ, populi etiam histriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otiosâ & quietâ re loquimur, & quæ probitate & modestiâ

gaudeat : sed est magna illa & notabilis eloquentia , alumna licentiæ , quam stulti libertatem vocabant , comes seditionum , effrenati populi incitamentum , sine obsequio , sine servitute , contumax , temeraria , arrogans , quæ in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium , quem Cretensem accepimus ? quarum civitatum severissima disciplina , & severissimæ leges traduntur. Ne Macedonum quidem , ac Persarum , aut ullius gentis , quæ certo imperio contenta fuerit , eloquentiam novimus. Rhodii quidam , plurimi Athenienses oratores exstiterunt , apud quos omnia populus , omnia imperiti , omnia , ut sic dixerim , omnes poterant. Nostra quoque civitas , donec erravit , donec se partibus , & dissensionibus , & discordiis confecit , donec nulla fuit in foro pax , nulla in senatu concordia , nulla in judiciis moderatio , nulla superiorum reverentia , nullus magistratum modus , tulit sine dubio valentiorum eloquentiam , sicuti indomitus ager habet quasdam herbas lætiores. Sed nec tanti reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit , ut pateretur & leges : nec bonæ formæ eloquentiæ Cicero tali exitu pensavit.

XLI. SIC quoque, quod superest ex antiquis oratoribus, forum, non emendatæ, nec usquam ad votum compositæ, civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat, nisi aut nocens, aut miser? quod municipium in civitatem nostram venit, nisi quod aut vicinus populus, aut domestica discordia agitat? quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset non queri, quàm vindicari. Quòd si inveniretur aliqua civitas, in quâ nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator, sicut inter sanos medicus. Quomodo tamen minimum usûs minimumque profectûs ars medentis habet in his gentibus, quæ firmissimâ valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, & in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cùm optimi citò consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cùm de republicâ non imperiti & multi deliberent, sed sapientissimus & unus? Quid voluntariis accusationibus, cùm tam rarè & tam parcè peccetur? Quid invidiosis & excedentibus modum defensionibus, cùm clementia cognoscentis obviam pericli-

tantibus eat? Credite, optimi, &, in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus sæculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas vestras, vestra tempora repentè mutasset; nec vobis summa illa laus & gloria in eloquentiâ, neque illis modus & temperamentum defuisset. Nunc quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam & magnam quietem, bono sæculi sui quisque, citra obtrectationem alterius, utatur.

XLII. FINIERAT Maternus. Tum *Messala*: erant quibus contradicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi jam dies esset exactus. Fiet, inquit *Maternus*, postea arbitrato tuo, & si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. Ac simul adsurgens, & Aprum complexus, Ego, inquit, te poetis; *Messala*, antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus & scholasticis, inquit. Cùm adrisissent, discessimus.

NOTÆ

IN LIBRUM

C. CORN. TACITI

DE MORIBUS GERMANORUM,

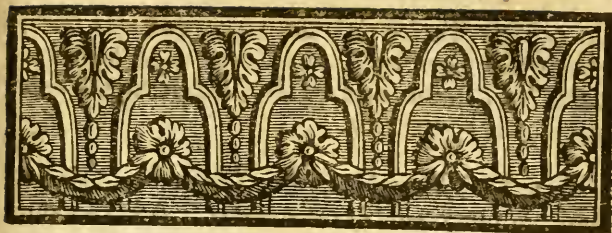
VITAM AGRICOLÆ,

DIALOGUM DE ORATORIBUS,

E T

IN SUPPLEMENTUM DIALOGI.

NOTÆ

IN LIBRUM

C. CORN. TACITI

DE MORIBUS

GERMANORUM.

LIBRUM C. Cornelii Taciti de situ, moribus, & populis Germaniæ, meditandum potiùs, quàm legendum, paulo fusiùs sum expositurus, quòd in eo juris nostri politici fontes lateant. Verè enim dixit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XXX, 19. *Il est impossible d'entrer un peu avant dans notre droit politique, si l'on ne connoît parfaitement les loix & les mœurs des peuples Germains.* Brevis quidem est libellus, sed alto Taciti ingenio & immensâ rerum copiâ plenus; quem paucis, sed egregiè, laudavit idem Cl. de Montesquieu, loc.

cit. cap. 2. Tacite fait un ouvrage exprès sur les mœurs des Germains : il est court, cet ouvrage ; mais c'est l'ouvrage de Tacite, qui abrégéoit tout, parce qu'il voyoit tout.

CAP. I. *Germania omnis.* Germania, de qua nunc agitur, est Transrhenana. Ad Occasum Rheno, ad Meridiem Danubio, ad Orientem Vistulâ, Sarmatiâ Daciâque, ad Septemtrionem Oceano terminatur. Occidentem versùs prætenduntur Galli, versùs Meridiem Ræti & Pannonii, versùs Orientem Sarmatæ & Daci; cetera versùs Septemtrionem ambit Oceanus, latos sinus, les Golfes de Bothnie & de Finlande, complectens.

Gallis. Galliâ Belgicâ, quæ superiorem inferioremque Germaniam cis Rhenum continebat.

Rætisque. Malè vulgò *Rætiis*. Hæc de populis, non de regionibus sunt intelligenda. Vide priorem Taciti editionem, Tom. IV, pag. 173. Ræti latissimè patebant, easque regiones occupabant, quas nunc dicimus, *le pays des Grisons, partie de la Suabe & de la Bavière.*

Aut montibus. Montibus Sarmaticis, nunc les *Montagnes de Hongrie*; & ubi non erant montes, mutuo metu bellicosorum populorum.

Immensa spatia. Incompertâ Romanis hac terrarum parte, Scandinaviam, la *Scandinavie*; & Eningiam, la *Finlande*, insulas esse falsò existimabant, ut opportuniùs dicetur infra cap. 44.

Nuper cognitis. Verè *nuper cognitis*. Locum hunc egregiè illustrat Plautii Æliani monumentum, quod edidi in priore Taciti editione, Tom. III, pag. 512. Ibi memoratur Plautius, proprætor Mœsiæ, qui plura quàm centum millia ex numero Transdanubianorum ad præstanda tributa cum conjugibus ac liberis & principibus aut regibus suis transduxit; motum Orientem Sarmatarum

compressit ; ignotos antè aut insensos populo Romano reges signa Romana adoraturos in ripam quam tuebatur perduxit ; regibus Bastarnarum & Rhoxolanorum filios , regibus Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit ; ab aliquibus eorum obsides accepit , per quæ pacem provinciæ & confirmavit & protulit. Adde Domitiani bella , quibus fortè reges aliquot innotuere.

Ræticarum Alpium. Nunc les montagnes des Grisons. Mons verò, cujus e vertice Rhenus oritur, hodie dicitur *Vogelberg*. Vide Cl. Marsili, *Danubius Pannonico-Mysicus*, Tom. 6, tabul. 4. Quomodo Rhenus in Oceanum effundatur dictum est suprâ Annal. II, 6.

Montis Abnobæ. Mons ille Germanis nunc dicitur *Schwartz-wald*, Gallis *la Forêt noire*. Hic, diu ignoratam, Danubii originem feliciter detexit illustr. Comes Marsili, anno 1702. Vide eruditum ejus opus, jam laudatum, Tom. VI, pag. 4. Danubii origo a *Doneschingen* perperam antea ducebatur. Agathemerus II, 4, ait Danubium a suis fontibus ad Vindoboniam, *Vienne*, dici ; Istrum verò a Vindobonâ ad Pontum Euxinum appellari. At Plinius IV, 12, sect. 24, unde primùm *Illyricum* alluit Istrum vocari scribit.

In Ponticum mare. Nunc *la Mer noire*. Rem hæctenus inauditam prodidit literis Constantinopoli scriptis anno 1713 unus e Missionnariis Societatis Jesu : scilicet fluenta Danubii per mare Ponticum ad Mediterraneum usque, proprio colore distincta, ita devolvi, ut naves ex *Ægeo* mari, *l'Archipel*, in Propontidem, *la Mer de Marmora*, nisi adverso fluminis impetu, sese pleno alveo exonerantis, transfretare non possint. Hoc nos docuit Cl. Homannus *Danubii Tabulâ novissimâ*. Quædam tamen, haud absimilia, jam prodiderat Plin. IV, 12, sect. 24, *singula*, inquit, Istri ora tanta

sunt, ut prodatur in quadraginta millia passuum longitudinis vinci mare, dulcemque intelligi haustum.

CAP. II. *Indigenas.* Indigenæ, & quasi e terrâ prognati, veteribus scriptoribus dicti sunt populi omnes, quorum origo eos latebat. Nostram superioremque ætatem meliora docuit major eruditionis copia, facilior frequentiorque peregrinationum usus, ac maximè linguarum notitia. Iis subsidiis aperta mundi commercia. Eruditis omnibus jam compertum Scythicam esse Germanorum originem. Ipsaque *Germania Scythiæ contermina*, Plin. VIII, 15.

Adventibus & hospitiis. Aliter & verè ipse Tacitus infrâ cap. 28 & 43, Gallos, Gothinos, & Ofos, advenas atque hospites memorat. His tamen adventibus & hospitiis minimè mixtos fuisse Germanos, censent eruditi Germani: vim imperii penes eos semper fuisse: alienigenas verò precariò tantùm, & ut vulgò loquimur *par droit d'aubaine*, habitasse.

Nec terra olim. Immo primùm terrâ, deinde classibus, sed serò, & cùm artes adolevissent, mutatæ hominum sedes.

Adversus Oceanus. Bene quidem. Nec antiquitus tantùm, sed, vigente etiam imperio Romano, adversus Oceanus raris navibus adibatur, ob exiguam rei nauticæ scientiam. Drusus, pater Claudii Imperatoris, *Oceanum Septemtrionalem primus Romanorum ducum navigavit*, Sueton. in Claud. cap. 1. Quantum autem discriminis, violentiâ Oceani, adierit Germanicus, vidimus suprâ Annal. II, 23.

Germaniam peteret. Nondum satis valida ratio. Rudes barbarique homines tutas potiùs, quàm lætas, sedes quæsiere. Inde loca horrida, quæ vix

habitari posse crederemus, a nonnullis antehabita. Fateor, gratissimæ sunt Asiæ, Africæ, Italiæque sedes. At neque statim florentes fuere, sed lentè, vigentibus imperiis, & adulto luxu. Præterea nec illata Germania, nec suis caret commodis: immo viris virtutique aptissima. Adde non statim relictas sedes lætissimas, ut tristiores occuparentur: sed, ut in Germaniâ, de quâ nunc agitur, immorer, Asia, hominibus fœta, primùm in Scythiam effusa: Scythia in conterminam Germaniam: ac si quid decessit voluptati, accrevit humanitati, ut toto hoc libro demonstrabitur.

Carminibus antiquis. Omnibus retro sæculis; & apud barbaras omnes gentes, ut ex Americæ populis nobis adhuc compertum, idem fuit carminum usus, eadem utilitas. Carolus Magnus, teste Eginhardo, in ejus vitâ, cap. 29, *barbara & antiquissima carmina, quibus veterum regum abtus & bella canebantur, scripsit, memoriæque mandavit.*

Tuistonem. Utrùm Tuistonis nomine lateat Dei; rerum omnium conditoris, memoria; Mannusque referat vel Adam, ejusque tres filios Cain, Abel & Seth, vel Noe & ejus liberos, Sem, Cham & Japhet: an Tuisto, ut sensit Cl. Leibnitius, sit ipse Teut, aut Teutates, Gallorum Hispanorumque cultu & famâ celeberrimus, id est rex herosve Celto-Scythia, qui magnam Asiæ & Europæ partem armis occupaverit, hominumque mores formaverit, variis agitur disputationibus, quas non est instituti nostri fusiùs persequi.

Quidam autem. Duas inter illas sententias mediam protulit, & quinque gentium capita recenset Plinius IV, 14. *Germanorum genera quinque. Vindili, quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Guttones. Alterum genus Ingævones, quorum pars Cimbri, Teutoni, ac Chaucorum*

gentes. Proximi autem Rheno, *Istævones*, quorum pars *Cimbri mediterranei*. *Hermiones*, quorum *Suevi*, *Hermunduri*, *Catti*, *Cherufci*. Quinta pars *Peucini*, *Basternæ*, supra dictis contermini *Dacis*. De singulis hisce populis opportuniùs suis locis dicetur.

Gambrivios. Eos unus Tacitus, & hoc tantùm loco, memorat. Nempe *Marforum* & *Gambri-viorum* diu nomina periere.

Vandalios. Idem sunt, quos Plinius supra cit. *Vindilos* appellat. *Vandalii*, seu *Vandali*, *Galliam*, *Hispaniam*, *Africam*, *Italiam* terruere; at tandem in *Africâ* excisi sunt. Unum superest *Suevorum* nomen.

Vera & antiqua. *Marfi*, *Gambrivii*, *Suevi*, *Vandalii* sunt vera & antiqua nomina. Contra vero *Ingævones*, *Hermiones*, *Istævones*, fabulosa, nec tam populorum, quàm locorum sitûsque vocabula. Nempe *Ingævones* sunt juxta eruditos *Germanos die Innvohner*, id est, versùs mare interius habitantes, Gallicè *les habitants du fond*: *Istævones*, *die Vestvohner*, versùs occidentem habitantes, *les habitants de l'Occident*. *Hermiones*, *die Herrumvohner*, in medio habitantes, *les habitants du milieu*. Unde fortè nec *Hermiones*, nec *Herminones*, sed *Hermivones*, sunt dicendi.

Germaniæ vocabulum recens. Primò fuere tantùm nomina populorum; postea fuere & virtutis cognomina: sic dicti sunt *Germani*, id est viri bellicosi, ut mox explicabitur. Ab illo cognomine; terra ipsa appellata est *Germania*. Quod *Germaniæ* vocabulum recens, & nuper additum. *Germanorum* autem nomen jam pridem auditum, ut constat ex *Fastis Capitolinis*, apud *Cl. Piranesi*, *Lapides Capitolini*, pag. 42, *M. CLAUDIVS M. F. M. N. MARCELLVS. AN. DXXXI. COS. DE. GALLEIS.*

INSUBRIBVS. ET. GERMAN. K. MART. ISQVE.
 SPOLIA. OPĪMA. RETTVLIT. DVCE. HOSTIVM.
 VIRDVMARO. AD. CLASTIDIVM. INTERFECTO.
 Galli Insubres, eorumque focii, mercedeve con-
 ducti, Germani, cæsi sunt ad Clastidium, nunc
Chiazzero, dans le Milanéz, anno Urbis conditæ
 DXXXI, juxta Fastos Capitolinos, ante Christum
 222.

Gallos expulerint. Inde cùm de Belgis quæreret
 Julius Cæsar, Bell. Gall. II, 4, reperiebat ple-
 rosque Belgas esse ortos a Germanis, Rhenumque
 antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi
 consedisse: Gallosque, qui ea loca incolerent,
 expulisse.

Nunc Tungri, tunc Germani. Rem egregiè
 illustrat Julius Cæsar Bell. Gall. loc. cit. doceretque
 primos, qui Rhenum transgressi sunt, fuisse
 Cœdrufos, Eburones, Cæresos, Pæmanos,
 qui uno nomine Germani appellantur. Germa-
 nus, id est *Wehr mann*, armorum vir, *homme*
d'armes, homme de guerre. Vetus enim & frequens
Win G mutatio. Primò nomen hoc fuit nationis
 victricis Cisrhenanæ, non verò totius gentis Trans-
 rhenanæ: sed paulatim evaluit; & Transrhenanī
 omnes nomen, quod victor ob metum incutien-
 dum repererat, ipsi usurpavere, reputantes idem
 nominis ob bellicæ gloriæ claritudinem sibi deberi.
 Tungrorum olim magnum fuit nomen; exstatque
 adhuc veteris gloriæ memoria in eâ locorum
 amplitudine, quam dicimus, *l'ancien diocèse de*
Tongres. Observandum autem est eundem esse
 Tungrorum locum, quem Franci, duce Phara-
 mundo, primùm occupavere, quem postea Clo-
 doveus Magnus armis recepit. Et hæc sunt Francici
 nostri regni incunabula.

Et Herculem. Nulla exstitit bellicosa gens,
 quæ Herculem, id est virum, stupendâ vi gran-

dibusque factis insignem, non habuerit; eoque non superbierit. Sunt quoque eruditi viri, qui existiment coloniarum duces ab Asiâ profectos, ut diversas Europæ regiones occuparent, vulgò vocitatos fuisse Hercules.

Virorum fortium. Sic suprâ Annal. II, 88; de Arminio dictum, *caniturque adhuc barbaras apud gentes.*

CAP. III. *Barditum vocant.* Sunt qui *barritum* mallent: at *barrire* elephantorum est, quos ne noverant quidem Germani. *Bardire* verò cervorum est, quos sæpissimè audiebant continuoque venabantur tum Germani, tum Galli, apud quos celeberrimus fuit barditus. Inde vates, qui hoc modulo utebantur, dicti sunt bardi. De quibus egregiè Lucanus I, 447.

*Vos quoque, qui fortes animas, belloque peremptos
Laudibus in longum vates dimittitis ævum,
Plurima securi fudistis carmina bardi.*

Canadensibus quoque populis sua sunt carmina; *des chansons de guerre*, cuique genti, cuique etiam familiæ propria. Vide P. de Charlevoix; *Journal historique d'un voyage de l'Amérique*, Lettre XIV, pag. 217.

Fabuloso errore. Bene quidem. Hac tamen fabulâ, multi, ut laudem scientiæ quærerent, populorum origines historiarumque initia corrumpere.

Asciburgiumque. Asciburgium, nunc *Asbourg*; dans le comté de Meurs.

Incolitur. Ibi erant hiberna alæ, ut vidimus suprâ Hist. IV, 33. Ibi Cluverii ætate reperta antiquitatis Romanæ rudera.

Græcis literis inscriptos. Neque ita mirum; cum a Græcis ad Gallos, Germanosque literæ

devenierint. Quâ de re plura dixi in priore Taciti editione Tom. IV, pag. 176.

Idem omnibus. Pariter Juvenalis Satyr. XIII, 164.

*Cærule quis stupuit Germani lumina ? flavam
Cæsariem, & madido torquentem cornua cirro ?
Nempe quod hæc illis natura est omnibus una.*

Rutilæ comæ. Inde Seneca, de irâ, III, 26. *Iniquus autem est, qui commune vitium singulis objecit. Non est Æthiopsis inter suos insignitus color : nec rufus crinis, & coæctus in nodum apud Germanos : utrumque decet. Rutilatos arte crines vidimus supra in Supplemento Annal. VIII, 38.*

Magna corpora. Sic Annal. I, 64 Germanorum *procera membra* ; & Hist. V, 18, *immensa corpora*. Videtur Germanorum plurimos tunc saltem sex pedibus altos fuisse. Eâ proceritate adhuc valebant ætate Sidonii Appollinaris. Inde, inter victores Germanos positus, excusat, quòd senipedes versus non scribat. Libr. XII, carm. 12, vers. 10.

*Spernit senipedem stylum Thalia,
Ex quo septipedes videt patronos.*

Fortè & ipse senipēs, id est, quinque pedibus, & sex circiter uncias, ut Gallicè loquimur, *de cinq pieds près de six pouces*. Pes enim Romanus æquat ferme pedis Gallici uncias undecim. Contrà verò Germani septipedes erant, id est, alti pedes sex & uncias fere quinque, *six pieds près de cinq pouces*. Sidonius, VIII, Epist. 9, memorat adhuc Burgundiones septipedes. Ob hanc Germanorum proceritatem, Varro I *Hebdomadam* dixisse videtur summum adolescendi humani corporis septem pedes. *Cuncto mortalium generi minorem in dies fieri mensuram observat Plinius VII, 16.* Quod

non ita certum est. Superiore enim & hoc nostro sæculo vidimus homines, qui erant septem, octo etiam, & ampliùs pedes alti.

CAP. V. *Noricum ac Pannoniam. La Baviere, l'Autriche.*

Impatiens. Tunc enim acriora, longioraque erant frigora, cum terra silvis horreret. Sic apud Canadenses populos; in Americà, cælum solumque mitescere cœperunt, cum immensa silvarum spatia incensa sunt. Adde Germanos ne frugiferas quidem arbores coluisse, solasque segetes terræ imperasse, ut dicitur infrà cap. 26.

Plerumque improcera. Id jam observatum suprâ Annal. IV, 72. At cur magna hominum corpora, pecorum improcera? Causa, ni fallor, quòd homines validis exercitiis, vitâ liberrimâ, & omnibus curis vacuâ, copiosis pinguibusque cibis, largo potu in magnitudinem excrescerent. Contrâ pecora pluviis, frigore, gelu diu rigida minuerentur, sine eâ frontis gloriâ, quæ adedò vividè emicat in iis omnibus locis, ubi serenum sudumque est cælum. Mutato postea Germaniæ cultu, mutata quoque pecorum forma, & fuere proceriora. Pecora autem sunt oves, capræ, boves, jumenta, &c. Armenta maximè boves. Vide Digest. libr. XXXII, de legatis & fideicommissis 3, leg. 81, & libr. L, Tit. 16, de verborum significatione, leg. 89.

Nec tamen adfirmaverim. Meritò quidem. Nam ipse Tacitus, cum postea Annales scriberet, prodit Annal. XI, 20. Curtium Rufum in agro Mattiaco reclusisse specus, *quærendis venis argenti*, tenuemque fuisse fructum. Nunc verò compertum inter cetera metalla nonnullas auri argentique fodinas in Germaniâ reperiri. Rariores sunt auri fodinæ; extant tamen, & in quibus non fulvum

modò , sed album quoque aurum invenitur. Vide Balbinum , *Miscellanea Historica regni Bohemiæ* , Tom. I , pag. 37 , 40 & seqq.

Non in alia vilitate. Id est , pari vilitate ; seu æquè vilia , & iisdem usibus , ac quæ humo fiuntur.

Serratos , Bigatosque. Interiores Germani simpliciter agebant , & , ut mos barbaris omnibus , permutatione utebantur. Rheni autem & Danubii ripis proximi , ob usum commerciorum , aurum & argentum in pretio habebant : formas quasdam Romanæ pecuniæ agnoscebant , atque eligebant. Pecuniam probabant veterem & diu notam , ferratos maximè & bigatos denarios. Quâ in re se cautissimos præbebant , more barbarorum , qui falli se semper opinantur. Nam invalescentibus apud Romanos vitiis , corrupta fuerat moneta. *Livius Drusus in tribunatu plebis octavam partem æris argento miscuit* , Plin. XXXIII , 3. *Miscuit denario triumvir Antonius ferrum. Miscentur æra falsæ monetæ : alii e pondere subtrahunt . . . igitur ars facta denarios probare* , Plin. XXXIII , 9. Germani , ne his fraudibus deciperentur , pecuniam probabant veterem & diu notam ; eligebant maximè denarios ferratos , id est quorum margines in modum ferræ erant incisi : sic enim apparebat sincerine nummi & solido argento , an adulterini , intus ferro æreve pleni , & extrâ argenti bracteâ obtecti , quales olim multos vidi in Museo Collegii Ludovici Magni. Eligebant quoque bigatos denarios. Eorum nominis originem docet Plinius , XXXIII , 3. *Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ : & inde bigati quadrigatique dicti.* Bigati autem erant optimo argento , & Imperatorum denariis ponderosiores. Ideo a barbaris eligebantur. Hic est hujusce loci sensus , quem mirum in modum vexabant interpretes , rati *ferratos* dici

nummos, quibus ferræ forma erat impressa, quales numquam extitere in Romanâ pecunia; aut ferrâ, coronâve, cinctos, ne arroderentur diminuerentur, quòd Gallicè dicimus *le cordon*, cujus usum non novere Romani. Serratorum, bigatorum, quadrigatorumque nummorum magna copia fuit in Museo Collegii Ludovici Magni.

Quam aurum sequuntur. Sic quoque Romani, &, ut puto, primùm eâdem, quâ barbari, ratione: deinde usu & consuetudine. Plinius XXXIII, 3, sect. 15. *Equidem miror populum Romanum victis gentibus in tributo semper argentum imperitasse, non aurum: sicut Carthagini cum Hannibale victæ argenti pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri.*

CAP. VI. *Supereft.* Abundabat quidem ferrum in terræ visceribus; at, ut inde extraheretur, & igne molliretur, barbaris neque patientia, neque industria, neque necessitas. Potior eorum virtus, semperque obvia. Præterea utebantur lapideis armis, quorum copia maxima in Germanorum sepulcris reperitur, ut videre est apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 892, ubi eorum imagines exhibet.

Majoribus lanceis. Ob ferri penuriam, ac fortè etiam ob difficilem usum, rarò utebantur majoribus lanceis. Inde in Annalium Historiarumque libris, ubi tot prælia Germanorum vidimus, numquam majores lanceæ, sed prælongæ hastæ, quibus sanè infixæ erat framea, memorantur.

Frameas gerunt. Frameas dictas fuisse a cus-pide, quæ *pfriem*, vel *priem* appellatur, observat Dithmarus. Germanicâ autem regis Childerici framea in ejus tumulo reperta est. Imaginem vide apud eruditum Chifletium, *Anastasis Childerici, Francorum regis*, pag. 218. Postea cum ferrum

abundaret, Germani gladiis præcipuè usi sunt : at variandis equorum gyris fuere semper inhabiles. Quibus de rebus si plura volueris, vide priorem Taciti. editionem, Tom. IV, pag. 177.

Pugnent. Quibus tamen, quòd enormes essent, impediabantur, si inter silvas virgultave esset pugnandum, ut vidimus suprà Annal. II, 14. Alioquin hastæ illæ ingentes ad vulnera facienda, quamvis procul, aptissimæ. Vide Annal. I, 64.

Missilia. Licèt valde mutatà sit pugnandi ratio, manent tamen nobis veterum Germanorum arma. Ut iis, ita nobis sunt duo gladiatorum genera : alii acuti, *l'épée* ; alii sine acumine, *le sabre* : majores lanceæ, *la halebarde* : hastæ, seu frameæ, *la longue pique* : missilia, *la hache d'armes*. Sic & Canadensibus populis suum est missile, *le casse-tête*. Præterea reperiuntur in veterum Germanorum sepulcris globuli lapidei perforati, quos sanè, alligatis funibus, ejaculabantur. Eorum imagines vide apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*. Tom. I, pag. 892.

Sagulo. De fago infrà cap. 17. Cùm pugnabant, majore sul parte nudi erant, teste Cæsare apud Dion. XXXVIII, pag. 89. *Γυμνοὶ τὸ πλεῖστον εἰσὶ.*

Scuta tantum. Scuta Germanorum *immensa*, id est magnitudine corporis, suprà Annal. II, 14, lectissimis coloribus fucata. Hæc prima virtutis, deinde nobilitatis, insignia ; inde, labentibus sæculis, Heradicæ artis, quam dicimus *les Armoiries*, *le Blason*, origo. Privatorum scuta coloribus tantùm distincta, principes ad decus, & ad tutamentum, (nam difficiliùs penetrabantur) animalium effigies scutis addebant.

Paucis loriceæ. Vide suprà Annal. II, 14. Cimbrorum habitum paulo aliter describit Plutarchus in Mario, pag. 420. *Galeas*, inquit, *gerebant*, quæ erant in belluarum ricтус aliasque inusitatas

figuras formatæ, & alatis cristis, ut altiores viderentur, fastigiatæ. Loricis ferreis erant ornati; candidis micabant scutis. Singulis erat telum bipenne; & pede collato, ingentibus gravibusque utebantur gladiis. At hæc arma in itinere fuere comparata, ut observat eruditus Eccardus, de Origine Germanorum, pag. 78. Inde Holfatici tumuli ejus temporis, parum æris, ferrum nullum habent. In iis reperiuntur acumina hastarum lapidea, & gladiatorum loco cunei, quos vulgus lapides ceraunios appellat.

Cassis aut Galea. Isidorus XVIII, 14. Cassis de laminâ est: galea de corio. Igitur ferrea fuit cassis, coriacea galea.

In morem nostrum. Optimumque Romanorum morem, quem versibus, cedro dignis, expressit Virgilius, Georgic. III, 182.

*Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati; tracluque gementem
Ferre rotam, & stabulo frænos audire sonantes:
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, & plausæ sonitum cervicis amare:
Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris
Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, & jamque tremens, & jam inscius ævi.
At, tribus exactis, ubi quarta accesserit æstas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis, sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis: tum cursibus auras
Tum vocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis;
Æquora, vix summâ vestigia ponat arenâ.*

Quomodo autem milites Romani equos infilire; defilire docerentur tradit Vegetius I, 18; sed pro more suo jejunè.

Mixti præliantur. Quem præliandi morem

egregiè describit Julius Cæsar Bell. Gall. I, 48. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis causâ, delegerant. Cum his in præliis versabantur, ad hos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concurrebant. Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumfistebant; si quò erat longiùs progrediendum, aut celeriùs recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut júbis equorum sublevati, cursum æquarent.

Centeni ex singulis pagis. Ut hæc intelligantur, observandum Germanos divisos fuisse in populos, populos in pagos, pagos in vicos. Germani appellavere pagos suos *Gowen*. Sic adhuc Helvetii in pagos, Gallicè *en Cantons*, dividuntur. Vici autem dicebantur *Hunderte*. Inde originem sumpserunt Anglorum *Hundredæ*. Centeni ex singulis pagis legebantur: & quod primò numerus fuit, jam nomen & honor est. Nempe, auctore erudito *Dithmaro*, vocabantur *die hunderte*, seu centeni: nobis, *les Centeniers*. Plures a magnis populis fuisse lectos videtur ex Julio Cæsare, Bell. Gall. IV, 1. Suevorum gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educunt. Reliqui domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur. Armati legebantur heribanno, seu exercitûs edicto. Inde apud nos adhuc manet vox *Arriereban*.

Per cuneos. Vegetius III, 19. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ juncta cum acie primò angustior, deinde latior procedit, & adversariorum ordines rumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant *caput*

porcinum. Acies, sic composita, trianguli pyramidisve speciem referebat, cujus pars angustior hostem versùs dirigebatur. Cùm plures gentes in eodem exercitu essent, singulæ propriis cuneis componebantur, ut vidimus suprà Hist. IV, 16. De cuneo, quem Gallicè dicimus *le coin*, vel *l'ordre rostral*, vide Cl. de Sigras, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. XXV, pag. 440 & seqq.

Cedere loco. Exemplum vide suprà Annal. II, 11.

Referunt. Sanè ut eos patriis sepulcris conderent.

Præcipuum flagitium. Id quoque immeritò obijcere summa erat injuria. Inde in lege Salicâ Tit. XXXIII, 5. *Si quis homo ingenuus alio improperaverit, quòd scutum suum jactasset, & fugâ lapsus fuisset, & non potuerit adprobare.* MALB. AVSTRAPO, DC den. qui faciunt sol. XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur*. Cùm ad explicandum illustrandumque hunc Taciti librum sæpe laudanda sit lex Salica, satis sit hìc præmonuisse apud Romanos semper citari legem materiamque legis; sic legem ambitûs, majestatis, peculatûs, repetundarum dici: haud aliter apud Germanos citari judicium & materiam judicii. Itaque MALB. seu malbergium, idem est ac judicium. *Austrappen* significat fugere. MALB. AVSTRAPO est *judicium de fugitivis*. Vide eruditum Eccardum in Notis ad Legem Salicam.

CAP. VII. *Duces ex virtute*. Reges, regno; duces bello, præerant. Ex his Germanorum ducebus originem apud Gallos habuisse Majores domûs, *les Maires du Palais*, meritò sensit Cl. de Vertot, *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, Tom. 2, pag. 627. Vide & Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XXXI, 4. Si reges virtute æquè,
ac

ac nobilitate præstabant, imperatoriam illam dignitatem obtinebant. Plures autem reges ducesve vulgò in bella conveniebant: tum præstantior imperabat, & communem in bello obtinebat magistratum, qui nullus erat in pace. Inde Julius Cæsar Bell. Gal. VI, 22. *In pace nullus est communis magistratus.* Impositus autem scuto, & sustinentium humeris vibratus, dux eligebatur; ut dictum est suprâ Hist. IV, 15. Apud bellicosam gentem idem regibus factitatum, ut videre est apud Gregorium Turonensem II, 40. *Plaudentes tam parvis, quàm vocibus, eum, Clodovechum, clypeo evectum super se regem constituunt.* Apertius autem Vitiges, Gothorum rex, apud Cassiodorum, *Variarum*, libr. X, Ep. 31. *Indicamus parentes nostros Gothos inter procinctuales gladios, more majorum, scuto supposito, regalem nobis contulisse, præstante Deo, dignitatem. Ut honorem arma darent, cui bella opinionem pepererant. Non enim in cubilibus angustis, sed in campis latè patentibus electum me esse noveritis: nec inter blandientium delicata colloquia, sed, tubis concrepantibus, sum quæsitus; ut tali fremitu concitatus desiderio virtutis ingenitæ regem sibi martium Geticus (seu Gothicus) populus inveniret.*

Infinita, aut libera. Inde Ambiorix, Eburonum, gentis Germanicæ, rex, profitebatur sua esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quàm ipse in multitudinem, Jul. Cæsar, Bell. Gall. V, 27. Si Germanorum Canadensiumque principum potestatem conferas, eandem omnino reperies. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre XVIII*, pag. 268.

Nisi sacerdotibus permissum. Ita ut tamen vitæ necisque potestas maneret penes magistratum, de quo Jul. Cæsar, Bell. Gall. VI, 23. *Cùm bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magis-*

tratus qui ei bello præsent, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. Pœna sacerdotibus commissâ, ut imperantibus minus foret invidiæ, punientibus plus reverentiæ.

Effigies & signa quædam. Effigies ferarum, ut vidimus suprâ Hist. IV, 22, quas insigne religionis & tutelam habebant, ut dicitur infrâ cap. 45. Signa quoque, hostibus capta, quæ, in lucis, diis patriis suspendebantur. Vide Annal. I, 59. Ut Germani, sic & Canadenses populi deos suos, quos vocant *Manitous* in bellum præliumque ferunt. Vide P. de Charlevoix, *Journal Historique d'un voyage de l'Amérique*, Lettres XIV & XV, pag. 223 & 236.

In proximo pignora. Talem exercitûs ordinem vidimus suprâ Hist. IV, 18. Ita & apud Britannos in Annal. XIV, 54. Vide quoque Julium Cæsarem, *Bell. Gall. I, 51.*

Exigere plagas. Et exoptulare, si ignavi illæsi que redissent, aut indecora vulnera accepissent.

CAP. VIII. *Objectu pectorum.* Non modò feminæ objiciebant pectora, ne mariti filiive fugerent, sed & ipsæ, desperatis rebus, pugnabant. Hanc feminarum ferociam expertus est Marius, ut notabitur infrâ cap. 37, & cùm M. Aurelius Marcomannos, Quados, ceterosque socios Germanos vicisset, *inter cadavera barbarorum, corpora mulierum armata reperta sunt.* Ἐν μέντοι τοῖς νεκροῖς τῶν βαρβάρων, καὶ γυναικῶν σώματα ἀπλισμένα εὗρέθη. Dio LXXI, pag. 802.

Captivitate. Sic in acie Ariovisti feminæ, passis crinibus, & flentes, orabant suos milites, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar. *Bell. Gall. I, 51.*

Feminarum suarum nomine. Quàm suâ ipsorum causâ, ut mox dicitur.

Imperantur. Huc fortè spectant, quæ habet Suetonius in Aug. cap. 21. *A quibusdam novum genus obsidum feminas exigere tentavit : quòd negligere marium pignora sentiebat.*

Nec aut consilia earum. Eadem de Celtarum feminis vide apud Plutarchum, *de Virtutibus mulierum.* Tom. II, pag. 246. Par quoque Canadensium feminarum auctoritas. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre XIII*, pag. 208; & *Lettre XVIII*, pag. 269.

Responsa negligunt. Suffragatur Julius Cæsar, *Bell. Gall. I*, 50. *Cùm ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prælio non decertaret? hanc reperiebat causam, quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus & vaticinationibus declararent, utrum prælio committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam contendissent.* Quâ autem crudelitate apud Cimbros vaticinarentur illæ feminæ, docet Strabo *VII*, pag. 294.

Veledam. De quâ vide suprâ *Hist. IV*, 61 & 65.

Numinis loco habitam. Sed postea captivam. Adeò incerta vel fatidicarum fors! De câ Statius, *Silv. I*, 4, vers. 90.

*Non vacat Arctœas acies, Rhenumque rebellem,
Captivæque preces Veledæ, & (quæ maxima nuper
Gloria) depositam Dacis pereuntibus urbem
Pandere.*

Cùm Rutilius Gallicus Veledam cepisset, fortè Romam ducta est; indeque Tacitus dixit: Vidimus sub divo Vespasiano Veledam.

Compluris. Antiquè pro complures.

Deas. Nempe cùm viveret Aurinia, nondum invaluerat superstitio, quæ eas fecit deas. Inde Tacitus *Hist. IV*, 61. *Vetere apud Germanos*

more, quo plerasque feminarum fatidicas, & augescente superstitione, arbitrentur deas. Plura vide apud eruditum Keysslerum, Antiquitates Septentrionales, in Dissertat. de Mulieribus Fatidicis pag. 456 & seqq. Effigiem feminae fatidicae apud Gothos exhibet Columna Theodosiana, quam vide in Cl. Banduri Imperio Orientali. Postea verò tam immodicè feminas illas fecere deas, ut inter monumenta Germanica passim occurrant aræ Inscriptionesque positæ MATRIBVS vel MATRONIS SVEBIS, seu Suevis, TREVERIS, AVFANIS &c. Unicum tantùm exemplum proferam e Grutero, pag. xc, n. 10.

IN H. D. D
DIS. DEAB. Q. OMNIB.

MATRIBVS. VAP
THIABVS. ET GENIO.

LOCI. SACRVM. C
TAVRICIVS. B-F. COS. PRO SE
ET. SVIS. V. S. L. M.
POSVIT. ET. DEDI

Id est: In honorem divinæ domus, diis, deabusque omnibus, matribus Vapthiabus & Genio loci sacrum Caius Tauricius, beneficiarius consulis, pro se & suis votum solvens lubens meritò posuit & dedit, &c.

CAP. IX. *Deorum.* A Tacito dissentire videtur Julius Cæsar, Bell. Gall. VII, 21. *Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur, Solem & Vulcanum & Lunam; reliquos ne famâ quidem acceperunt.*

Distingue tempora, & summa erit Cæsarem inter ac Tacitum consensio. Cæsaris ætate suos, & barbaris fere omnibus familiares, deos habuere Germani Solem, Lunam & Vulcanum, id est ignem, quem sive e filice elicerent, sive velocissimo duorum lignorum affricu, ut Canadensibus barbaris adhuc mos est, excitarent, sive calidas aquas, quæ in regione occurrunt, spectarent, sive inter tonitrua stridentem audirent, admirari pariter ac venerari cœpere. Postea Gallorum & Romanorum contactu, Mercurium, Herculem, Martem acceperunt. Eorum cultus ætate Taciti vigeat. Cùm per Germaniam iter facerem plurima Neptuni monumenta reperi: alia aliorum deorum occurrunt. Scilicet, labentibus annis, Neptunus, ceteraque deorum caterva, in Germaniam venêre.

Mercurium. Eadem sane fuit apud Germanos, quæ apud Gallos, Mercurii cultus causa. De Gallis Julius Cæsar. Bell. Gall. VI, 17. *Deum maximè Mercurium colunt; hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.* Inde cùm olim in civitate Aquis, nunc Baden, celebrarentur commercia, atque hæc iter esset in Helvetios, præcipua ibi fuit Mercurii veneratio in monte lucoque prope Baden. Quem locum cùm adissem, ut ibi Mercurii monumentum inspicerem, reperi veterem lapidem, quem votivum fuisse puto, cui rudis imago Mercurii insculpta; undequaque longèque disjecti ingentes lapides jacebant: aras fuisse, & antiquissimæ religionis, cùm humanæ hostiæ litarentur, monumenta, arbitror. Hæc cùm cernerem, animam subibat Lucanus III, 392.

Lucus erat, longo numquam violatus ab ævo.

.

Hic barbara ritu

*Sacra deum, structæ diris feralibus aræ,
 Omnisque humanis lustrata cruoribus arbor.*

Humanis quoque hostiis. Inde Lucanus I, 444.

*Et quibus immitis placatur sanguine diro
 Teutates, horrensque feris altaribus Hesus*

Teutates est Mercurius; Hesus, Mars.

Concessis animalibus. Herculi quoque & Marti humanis hostiis litatum fuisse crediderim. De Marte constat, saltem flagrantibus bellis. Sic enim Arnob. XIII, 57. *Victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi, viri, cuncta victa occidioni dantur.* Procopius quoque, Bell. Goth. libr. II, homines Marti mactatos memorat. At ut Germani Scythicâ sunt origine, ita quoque multum Scythicæ religionis retinere. Hæc igitur, si lubet, confer cum iis quæ de Scythis habet Herodotus IV, 59 & seqq. pag. 240 & 241.

Isidi sacrificat. Asiam Europamque pervagata est religio Ægyptiaca. Repertæ in Germaniâ Inscriptiones non modo ISIDI, sed & I. O. M. SARAPIDI. Multa alia Ægyptiacorum sacrorum apud Germanos monumenta exhibet eruditus Schoepflin, *Alsatia Illustrata*, Tom. I, p. 499. Cultum autem Isidis in liburnam figuratæ illustrat Cl. Muratori, *Thesaur. Inscript.* Tom. I, p. xxv. Ibi videre est deam CLATRAM, quæ eadem est ac dea Isis. Dextrâ sistrum & serpentem tenet; sinistrâ, mensuram Nili crescentis: supra caput calathum gerit: retro est liburna. Cùm Germani deos in humani oris speciem non adsimularent, Isidem,

figuratam in liburnam, venerati sunt Suevi. Ipsos autem, qui Albim, Danubiumque accolerent, a mercatoribus Romanisve edoctos, Isidem, navigantium deam, coluisse minime mirum est. Sacrum illud pervulgatum, ac maximè agebatur mense Martio, cum renovaretur navigatio. Inde in Kalendario vetere. III Nonas Martii. ISIDIS NAVIGIUM. Vegetius V, 9, memorat hunc *natalem*, ut ita dicam, *navigationis*, qui *solemni certamine*, *publicoque spectaculo multarum gentium celebratur*. Qui plura volet de cultu Isidis apud Suevos, adeat Cl. de Fontenu, qui duas hoc de argumento dissertationes edidit, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. V, pag. 63 & seqq.

Advectam religionem. Ut Romani in veteribus suis nummis æreis, qui exstant plurimi, Saturni adventum puppi testati sunt, sic aliæ gentes ad se advectas religiones liburnâ in nummis suis expressâ sæpe declaravere.

Arbitrantur. Postea non arbitrati sunt; templaque & statuas deis suis posuere. In nummo Postumi, quem publicavit eruditus Sirmondus in notis ad Apollinarem Sidonium VIII, 11, videre est templum, in cujus vestibulo stat Hercules, cum epigraphe HERC. DEVSONIENSI. Id est *Herculi Deusoniensi*, qui Deusone, trans Rhenum, colebatur. Immo *templum Tanfanæ* memoratur suprâ Annal. I, 51. Vide infrâ cap. 44, templum Suionum.

Lucos ac nemora. Silvam Herculi sacram vidimus suprâ Annal. II, 12; lucum Baduhennæ, Annal. IV, 73; nemus sacrum, Hist. IV, 14. Silvas, religione vacuas, voluptatique redditas gratulatur Claudianus, de laudibus Stiliconis I, 218.

*Ut prœcul Hercyniæ per vasta silentia silvæ
Venari tutò liceat, lucosque vetustâ
Religione truces, & robora numinis instar
Barbarici, nostræ feriant impune secures.*

Secretum illud. De quo Seneca Ep. 41. *Si tibi occurrit vetustis arboribus, & solitam altitudinem egressis, frequens lucus, & conspectum cœli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens; illa proceritas silvæ, & secretum loci, & admiratio umbræ, in aperto tam densæ atque continuæ, fidem tibi numinis facit.* Breviter Plinius XII, 1. *Lucos atque in iis silentia ipsa adoramus.*

CAP. X. Observant. Id barbaris omnibus familiare; quibus, quò minor prudentia, eò major superstitio.

Virgam. Præfagas quoque virgas apud Scythas memorat Herodotus IV, 67, pag. 242, apud Alanos Ammianus Marcellinus XXXI, 2. Germanorum divinationem illustrat Rugianorum usus, de quo Saxo Grammaticus, *Historiæ Danicæ* libr. XIV, pag. 288, Rugiani, Balthici maris accolæ, tribus ligni particulis, parte alterâ albis, alterâ nigris, in gremium sortium loco coniectis, candidis prospera, furvis adversa signabant. Sortem illam & furculos, quos tenos vocabant, memorat lex Frisionum, Tit. XIV, leg. 1. Alia adhuc & antiquissima hujus divinationis vestigia vide apud Ezechielem XXI, 21 & Osee. IV, 13.

Consuletur. Meliùs, si publicè consultatur, ut volebat Muretus.

Paterfamilie. Etiam matresfamilias consultavisse patet ex loco Cæsaris Bell. Gall. I, 50, quem attuli suprâ cap. 8.

Avium. Inde in Concilio Leptinenſi, nunc *Leſtines*, anno J. C. 743, celebrato, in indiculo ſuperſtitionum, quæ prohibentur, agitur de *auguriis vel avium, vel equorum, vel boum ſtercoribus, vel ſternutatione.* Hartzeim, *Concilia Germaniæ*, Tom. I, pag. 51.

Proprium gentis. Proprium quoque Perſarum, qui, teſte Herodoto III, num. 85 & 86, Darium, hinnitu equi regem declaratum ſalutarunt. Memorat quoque libr. I, num. 189, in exercitu Cyri equos ſacros & candidos. Fugatum Xerxem anteibant equi ſacri & ſacer currus, ἵπποι οἱ ἱεροὶ, καὶ τὸ ἄρμα τὸ ἱερὸν, Herodot. VII, num. 55. Cauſam religionis docet Juſtinus I, 10. Nam & ſolem Perſæ unum deum eſſe credunt, & equos eidem ſacros ferunt. Rugianorum quoque ſacerdos auſpicia ex equo candido ſumebat, ut videre eſt apud Saxonem Grammaticum, loc. cit.

Iſdem nemoribus. Sacris nemoribus ac lucis.

Committunt. Inde ſingularia certamina, *les duels*, ferociæ ac ſuperſtitionis monumenta, diu tamen tamquam Dei judicium habita. Quâ de re multa habet Cl. de Montefquieu, *Eſprit des Loix*, XXVIII, 17.

CAP. XI. *Pertractentur.* Inſignem hunc locum & in arte politicâ ſummum tractat Cl. de Montefquieu, *Eſprit des Loix*, VI, 11. Tale libertatis & auctoritatis temperamentum Germanicis in ſilvis fuiſſe repertum miratur; & Anglos inde hauſiſſe politicam imperii ſui formam docet. Illam a Tacito expreſſam laudatamque jam vidimus ſuprà Annal. IV, 33.

Inchoatur Luna. De novâ lunâ vide Julium Cæſarem Bell. Gall. I, 50, laudatum ſuprà cap. 8.

Credunt. Adeò antiqua & apud omnes populos perſulgata lunaris poteſtatis fama, quæ ne in hac

quidem literarum luce penitus ex hominum animis exolevit! Quàm insanæ vires lunæ tribuerentur, vide apud Plinium II, 99.

Noctium computant. Hoc primævæ antiquitatis monumentum. Nec a diebus, sed a noctibus cœpta tempora, Genes. I, 5. Galli, ut ceteri barbari, id oblitī, *se omnes a Dite patre prognatos prædicant, idque a Druidibus proditum dicunt.* Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt, & dies natales, & mensium & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. Jul. Cæsar, Bell. Gall. VI, 18. Antiquitatis memoria exstat in veteri sermone Gallico *anuiët*, pro hac nocte, seu hodie, ut Sirmondo, Pithœo, aliisque probatum. Inde & vetus formula, *comparoir dedans les nuiëtis.*

Sic condicunt. Cùm tempus, quo quid faciendum constituunt; quo in jus veniendum condicunt; non tot dies, sed tot noctes constituunt condicuntve. Sic in Lege Salicâ Tit. XLVIII *inter decem noctes.* Tit. L. *in noctes XL.* & alibi passim *noctes* pro *dies* usurpantur,

Ut turbæ placuit. Meliùs, *ut turba placuit.* Id est, satis numerosa visa est. Sic quoque volebat Gronovius.

Confidunt armati. Medioque in campo. Horum adhuc conciliorum manent vestigia immensis lapidibus conspicua. Vide Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Dannemarck.* pag. 102 & seqq. Huc quoque referendum videtur Britannicum *Stone-Henge*, quod adhuc exstat prope oppidum *Ambersbury*, in *Wiltshire*: de quo vide *Camden's Britannia*, by Gibson, pag. 95. In iis verò conciliis videmus originem nostrorum conciliorum, quæ sub Merovingiis nostris regibus dicta sunt *les champs de Mars*; sub Carovingiis, *les champs*

de Mai ; deinde les Cours plénieres de Noël & de Pâque ; ac demum les États généraux.

Facundia est. Magna est apud barbaros eloquentiæ vis. Inde de Canadensibus populis P. Creuxius, *Historia Canadensis*, pag. 69. Quibus est dicendi vis a naturâ concessa, dominantur nimirum, præsuntque ceteris, pluribus, paucioribusve, ut cujusque major minorve est eloquentia.

Frameas concutiunt. Hoc armorum sono Civilis orationem approbatam vidimus suprâ Hist. IV, 15.

CAP. XII. *Proditores.* Sic Tassilo, dux Bajoariæ, la Baviere, proditionis reus, a Francis, Bajoariis, Langobardis, Saxonibus, & reliquis in concilio præsentibus, capite damnatus est. Sed Caroli Magni clementiâ, accisis crinibus & veste monasticâ indutus, in monasterium trusus est. Vide eruditum Eccardum, *De Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 725.

Arboribus suspendunt. Ut ibi vitam finirent. Unde si deponerentur, gravis erat pœna. Sic enim lex Salica, Tit. LXIX, Leg. 1. Si quis hominem vivum de furcâ tollere præsumpserit, & fugâ lapsus fuerit, ille qui eum tulerit, aut vitam pro ipso amittat, aut VIII *ss* den. qui faciunt solidos CC, Gallicæ monetæ libras 2,620, culpabilis judicetur. Ne mortuum quidem deponere licebat. Ibid. Leg. 4. Si quis sine consensu judicis, de ramo, ubi incrocatur, deponere præsumpserit, *ss* CC denar. qui faciunt solidos xxx, Gallicæ monetæ libras 393, culpabilis judicetur. Ita autem suspensos diu vixisse patet ex Riculfo clerico, de quo Gregorius Turonensis V, 50.

Ignavos & imbelles. Vidimus suprâ cap. 6, infrâ quoque videbimus cap. 14 & 31, ignavos & imbelles vixisse, sed squalidos & probrosos, ut tales homines decet. Qui sunt ergo ignavi

illi & imbelles, quorum flagitium capitale est? Existimaverim eos esse, qui, dato militiæ nomine, ad bellum non proficiscerentur. Vide Julium Cæsarem, *Bell. Gall. VI, 22*. Postea edixit Imperator Hlotharius in lege Longobardorum, libr. III, Tit. XIII, Leg. 1. *Quicumque liber homo a Comite suo fuerit admonitus, aut ministris ejus, ad patriam defendendam, & ire neglexerit, & exercitus supervenerit ad istius regni vastationem, vel ad contrarietatem fidelium nostrorum, capitali subiaceat sententiæ.* Illud crimen adhuc summum est apud Canadenses barbaros. Vide P. de Charlevoix, *Journal Historique d'un voyage dans l'Amérique*, Lettre XIV, pag. 217. Porro cum proditorum, transfugarum, ignavorum & imbellium odiosissima essent scelera flagitiave, inde, si immeritò objicerentur, atrocia erant convicia. Huc spectat Lex Salica, Tit. XXXIII, *de Conviciis*, Leg. 3. *Si quis alterum concacatum aut vulpeculam vocaverit, CXX den. qui faciunt sol. III,* Gallicæ monetæ libras 39, *culpabilis judicetur*, Leg. 4. *Si quis alterum leporem clamaverit, CCXL den. qui faciunt solid. VI,* Gallicæ monetæ libras 78, *culpabilis judicetur.*

Corpore infames. Flagitium illud apud Germanos adeò fuit pudendum, ut vel ejus nomen viro objecisse gravissimè plecteretur. In lege Salicâ, Tit. XXXIII, *de Conviciis*, Leg. 1. *Si quis alterum cinnitum vocaret, MALB. QVINTVO, DC den. qui faciunt sol. XV,* Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.* Erravit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XXX. 19, qui hæc ad torpore infames, *les poltrons*, retulit. Sed hac de re plura dixi in priore Taciti editione, Tom. IV, pag. 180.

Flagitia abscondi. Egregiè dictum. Flagitia enim vel pœnâ discuntur. Publicâ autem famâ

crefcit horror fcclerum. Turpia funt flagitia, iniqua fcclera. Inde Livius XXXIX, 16. *Minus tamen effct, fi flagitiis tantum effeminati forent. (ipforum magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem fraudibus abftinuiffent.* In lege Burgundionum Tit. XXXIV, leg. 1. *Si qua mulier maritum fuum, cui legitime juncta eft, dimiferit, necetur in luto.*

Levioribus delictis. Ne ita levia tamen delicta credideris. Iis enim annumerantur homicidia, adulteria, furta, aliaque id genus plurima, ut conftat ex Germanorum legibus ipfoque Tacito infra cap. 21. Verum ut cognofcantur quam effent illæ delictorum pœnæ, proponenda funt exempla, quibus Germanorum noftreque antiquitates illuftrantur.

De pœnis apud Germanos.

IN pœnis attendebant Germani ad damna; ad acerbitatem injuriarum, ad dignitatem perfonarum. Inde in Lege Salicâ, Tit. III, *de Furtis animalium*, Leg. 1. *Si quis vitulum lactentem furaverit, MALB. PEDERO, aut FREODO, CXX den. qui faciunt solid. III, Gallicæ monetæ libras 39, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ: Gallicè le capital & les frais de juftice.*

Leg. 9. *Si quis taurum furaverit, qui de tribus villis communes vaccas tenuerit (tres enim villæ, aut vici communem taurum pulcherrimumque alebant) hoc eft tres-bellio, MALB. CHAMTHEUTO M DCCC den. qui faciunt solid. XLV, Gallicæ monetæ libras 589, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 10. *Si quis taurum regis furaverit, MAL.*

CHAMUTEVO M. M. DC. Gallicæ monetæ libras 890, *excepto capitale & delaturâ.*

Apud venatorem populum pecorumque altorem magna in canibus utilitas. Inde Lex Salica, Tit. VI, *de Furtis canum*; Leg. 1. *Si quis canem segusium (un chien de chasse) magistro suo furaverit*, MALB. LEODASDI, DC den. qui faciunt solid. XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 2. *Si quis segusium magistrum canem (un chien dressé) furaverit*, MALB. TROVVIDOVVANO TUENE CHUENE, M DCCC den. qui faciunt solid. XLV, Gallicæ monetæ libras 589, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

In summâ quoque artium ruditate magna cultellorum pretia. Ideo lex Salica, Tit. LXXIII, *de Cultello sexxaudio*, id est *cultro alterius*, ut explicat eruditus Eccardus, Leg. 1. *Si quis alteri cultellum furaverit, & ei fuerit adprobatum, ipsum in loco restituat, & insuper DC den. qui faciunt sol. XV*, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur.*

Apud Saxones fuit sanè equis gratia plurima, quoniam ad eos servandos a Germanicâ humanitate descivere, atrociterque statuerunt, ut videre est in Lege Saxonum, Tit. IV, *de Furtis*, Leg. 1. *Qui caballum furaverit, capite puniatur.* Id tantò magis singulare, quòd in eâdem lege, Tit. II, *de occisionibus*, si nobilis, litus, servusve occisus, pecuniâ componitur.

Illata vis majoribus pœnis subjacebat. Sic lex Salica, Tit. XII, *de Furtis ingenuorum vel effractoris*, Leg. 1. *Si quis verò ingenuus de foris casâ quod valent duo denarii furaverit*, MALB. LEUDARDI, DC den. qui faciunt solid. XV, Gallicæ monetæ libras 196, *culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.*

Leg. 3. Si verò ingenuus de intus casâ furaverit, aut fregerit quod valent duo denar. MALB. ANTIDIO, M DCCC, qui faciunt sol. XLV, Gallicæ monetæ libras 589, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.

Leg. 5. Si verò ingenuus clavem effregerit; aut adulteraverit, & sic domum ingressus fuerit, & per furtum aliquid tulerit, MALB. ANTIDIO, M DCCC den. qui faciunt sol. XLV, Gallicæ monetæ libras 589, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.

Leg. 6. Si verò effregerit, & nihil tulerit, & fugiens evadit, propter effractionem tantùm M CC denar. qui faciunt sol. XXX, Gallicæ monetæ libras 393, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ.

Tentatum quoque crimen puniebatur, Lex Salica, Tit. XX, de Vulneribus, Leg. 1. Si quis alterum voluerit occidere, & colpus, Gallicè le coup, prætersallierit, MALB. seu LANDOVEVAS, M MD den. qui faciunt sol. LXII, & dimidium, Gallicæ monetæ libras 818, culpabilis judicetur.

Ceterum ex gravitate vulnerum major minorve pœna, teste Lege Salicâ, ibid. Leg. 3. Si quis hominem plagaverit, & sanguis ad terram cadit, & ei fuerit adprobatum, MALB. CHARFRIDO, DC den. qui faciunt solid. XV, Gallicæ monetæ libras 196, culpabilis judicetur.

Leg. 4. Si quis hominem in capite plagaverit, & exinde ossa exierint, MALB. CHARFRIDO, M CC den. qui faciunt solid. XXX, culpabilis judicetur.

Leg. 5. Si quis hominem ita plagaverit, ut cerebrum appareat, & tria ossa desuper cerebro exierint, MALB. AVDE AFENUS, M DCCC den. qui faciunt solid. XLV, Gallicæ monetæ libras 589, culpabilis judicetur. Expressior adhuc hac in re

Lex Saxonum, Tit. I, de *Vulneribus*, & Tit. XXII, de *Dolg.* ubi singulis ferme ictibus pœna pretiumque. Vide quoque Legem Ripuariorum, Tit. V, de *Debilitatibus*. Homicidii autem pretium habet Lex Salica, Tit. XLIV, de *Homicidiis ingenuorum*, Leg. 1. Si quis ingenuus Franco aut barbarum, aut hominem, qui Salicâ lege vivit, occiderit, MALB. LEVDI VIII^m den. qui faciunt sol. cc, Gallicæ monetæ libras 2620, culpabilis judicetur.

Si quis autem hoc scelus occuleret, gravior erat pœna. Unde Lex Salica, ibid. Leg. 2. Si verò eum in puteum aut sub aquam miserit, MALB. VVATH LEUDI XXIII^m denar. qui faciunt solid. dc, Gallicæ monetæ libras 7860, culpabilis judicetur. & Leg. 5, ubi de homine nobili agitur. Si verò eum de hallis aut de ramâ, Gallicè de halliers & de branchage, superoperuerit, similiter LXXII^m den. qui faciunt solid. M^{cccc}, Gallicæ monetæ libras 23,580, culpabilis judicetur.

Immo in his pœnis fuit populorum distinctio. Et Romana gens, tam diu domina gentium habita, deterrimæ conditionis facta est; ut patet ex Lege Ripuariorum, Tit. VII, de *Homicidio ingenuorum*. Leg. 1. Si quis ingenuus hominem ingenuum Ripuarium interfecerit, ducentis solidis culpabilis judicetur. & Tit. XXXVI, de *Diversis interfectionibus*. Leg. 1. Si quis Ripuarius advenam Francum interfecerit, ducentis solidis culpabilis judicetur. Leg. 2. Si quis Ripuarius advenam Burgundionem interfecerit, centum sexaginta solidis culpabilis judicetur. Leg. 3. Si quis Ripuarius advenam Romanum interfecerit, centum solidis multetur. Leg. 4. Si quis Ripuarius advenam Alamannum, seu Fresionem, vel Bajuvarium, aut Saxonem interfecerit, centum sexaginta solidis culpabilis judicetur. Pluribus abstineo,

he infinitus sim. Si quis autem Germanorum mores penitus cognoscere voluerit, eorum leges evolvat penitusque introspiciat.

Pecorumque numero. Eæ tunc solæ opes, ut dictum suprâ cap. 5. Postea accessit argenti aurique copia. Inde in lege Salicâ pœnæ omnes pecuniariæ sunt. Mansit tamen pecorum usus, ut patet ex lege Saxonum, Tit. XVIII. *Solidus est duplex: unus habet duos tremisses, id est, bos XII mensium, vel ovis cum agno: alter solidus tres tremisses, id est, bos XVI mensium. Majori solido aliæ compositiones, minori homicidia componuntur.* Ibidem, apud Westfalaios & Angratios & Ostfalaios *solidus est, secalis sceffila xxx, ordeï xl, avenæ lx. . . quadrimis (melius quadrimus) bos, duo solidi: duo boves, quibus arari potest, quinque solidi: bos bonus tres solidi: vacca cum vitulo, solidi duo & semis.* Solidus autem Saxonicus duorum tremissium valebat Gallicæ monetæ libras ferme 9. Solidus trium tremissium valebat eadem libras 13. Multa quoque & hac de re curiosa habent leges Ripuariorum, Tit. XXXVI, de *Diversis interfectionibus, Leg. II.* Si quis *we-regeldum* (id est multam, seu compositionem) *solvere debet, bovem cornutum videntem & sanum pro duobus solidis tribuat, vaccam cornutam videntem & sanam pro uno solido tribuat, equum videntem & sanum pro sex solidis tribuat, equam videntem & sanam pro tribus solidis tribuat, spatam cum scogilo (id est gladium ensive cum vaginâ) pro septem solidis tribuat, spatam absque scogilo pro tribus solidis tribuat, bruniam bonam (id est loriam bonam) pro duodecim solidis tribuat, helmum cum directo (id est cassem galeamve cum apice) pro sex solidis tribuat, bainbergas bonas (id est feminalia bona, Gallicè des cuiffarts) pro sex solidis tribuat, scutum cum*

lanceâ pro duobus solidis tribuat, acceptorem non domitum (id est accipitrem juvenem nec venationi exercitatum) pro tribus solidis tribuat, commorsum gruarium (id est accipitrem, qui mordet gruem, seu qui in venatione gruum est exercitatus; inde adhuc nobis Gallicè les grueries) pro sex solidis tribuat, acceptorem mutatum (id est, accipitrem qui plumas mutavit, Gallicè après la mue) pro duodecim solidis tribuat. Leg. 12. Quòd si cum argento solvere contigerit, solido duodecim denarios, sicut antiquitus est constitutum. Solidus ille Ripuariorum valebat Gallicæ monetæ libras ferme 4. Nihil hoc loco præstantius, ut Germanorum mores opesque æstimentur.

Pars multæ. Multa illa passim in lege Salicâ appellatur fredum, id est pax, quòd solveretur regi vel civitati, quasi tutoribus firmatoribusque pacis ac securitatis publicæ. Hac de re egregiè differuit Cl. de Montesquieu, Esprit des Loix, XXX, 20. At idem Cl. Scriptor, loc. cit. cap. 19, opinatur Germanos adhuc fuisse in statu naturæ tempore Taciti. Cui vix assentiar. Ubi enim reges, ubi civitates, ubi freda, seu multæ, quæ regi, vel civitati, ubi Widrigilda, id est, certæ compositiones, quæ ipsi qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvantur, ibi desit status naturæ, ibi vigent legum imperia.

Et Principes. Paucis explicanda civilis Germanorum οἰκονομία. Erant divisi in populos. Alii regnabantur, ibi reges: aliis placuit civitas, quæ prima est reipublicæ forma, ibi principes. Reges regno, principes civitati præerant. Tum in regnis, tum in civitatibus rem militarem regebant duces. Populi autem dividebantur in pagos. Sic Semnones centum pagis habitabantur, ut dicitur infrà cap. 39. Helvionum gens quingentis pagis incolebat, Plin. IV, 13. Singulis pagis unus erat princeps,

aut potius comes, qui jura reddebat. *Pagi*, ut notatum est suprâ cap. 6, pag. 191, subdividebantur in *Vicos*, seu *Hundredas*, quæ centenæ centuriæve dicebantur, quod centum villas continerent. In unoquoque vico unus erat ex plebe comes, aut potius centenus, qui & centenarius appellatus est. Coram centeno centenariove minores causæ dirimebantur. Coram comite causæ omnes tam majores, quàm minores, cognoscebantur ac judicabantur. Inde in lege Alamannorum, Tit. XXXVI, leg. 1. *Conventus secundum antiquam consuetudinem fiat in omni centenâ coram comite, aut suo Misso, & coram centenario ipsum placitum fiat.* Et in Capitularibus Caroli Magni & Ludovicî Imperatoris, III, 79. *Ut pullus homo in placito centenarii neque ad mortem, neque ad libertatem suam amittendam, vel ad res reddendas, vel mancipia judicetur; sed ista in præsentia comitis, vel Missorum nostrorum, judicentur.* Penes illos comites & centenarios consilium erat & auctoritas, ut patet. Centeni autem a Tacito dicti sunt *Comites* ex usu Romanorum, apud quos honorum nomina erant *Cæsar*, *Legatus Cæsaris*, & *comites legati*. Vide Digest. libr. I, Tit. 22, de *Officio Adsefforum*, leg. 4. Tempora autem conventuum placitorumque Gallicè, *les plaids*, ita determinat lex Alamannorum, Tit. XXXVI, leg. 2. *Ipsium placitum fiat de sabbato in sabbatum, aut quali die comes, aut centenarius voluerit, a septem in septem noctes, quando pax parva est in provinciâ: quando autem melior est, post XIII noctes fiat conventus in omni centenâ, sicut superiùs diximus.* Sub dio, loco paulo editiore, ulmo, quercu, aliâve densâ arbore obumbrante, conventus celebrabantur.

CAP. XIII. *Armati agunt.* Ipsique judices ar-

mati. Inde in Lege Salicâ, Tit. XLVII, leg. 14. *In ipso Mallo, id est, placito, seu conventu judiciali, scutum habere debent.* Morem illum retinere populi omnes Germanicæ originis. Apud eos decoris & urbanitatis est in publicum non prodire, nisi gladio accinctos. Contrâ verò Romani tantum in bello armati.

Juvenem ornant. Hæc Equestris nobilitatis, *la Chevalerie*, avorum nostrorum memoriâ celebratissimæ initia. Filii regum a regibus exteris arma accepisse videntur. Inde cum Audoin, Gepidorum victor, a Langobardis incitaretur, ut cum filio suo Alboin, victoriæ particeps, pranderet, id negavit: *scitis enim, inquit, non esse apud nos consuetudinem, ut regis filius cum patre prandeat, nisi prius a rege gentis extræ arma suscipiat.* Warnefridus, *de Gestis Langobardorum*, I, 23.

Toga. Ut toga, de quâ dictum Annal. XII, 41, Romanæ juventæ primus honos, sic scutum frameaque prima Germanicæ juventutis decora. Quæ affecti videntur duodecimo aut quintodecimo ætatis anno. Interim nullis educationis deliciis fracti, ut videbimus infrâ cap. 20, ad bellicam virtutem adulescebant, seque civitatibus approbabant. Inde Seneca Ep. XXXVI. *Si in Germaniâ natus esset, protinus puer tenerum hastile libraret.* Idem Seneca, de Irâ, I, 11. *Germanis quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur innutriunturque: quorum unica illis cura est, in alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magnâ ex parte non tegumenta corporum provisâ sunt; non suffugia adversus perpetuum cæli rigorem.* Plura vide infrâ cap. 24.

Domus pars. A servis non discreti. Vide infrâ cap. 19.

Principis dignationem. Principis dignitatem;

Sic apud Livium, II, 16. *Appius inter Patres lectus, haud ita multò post in principum dignationem pervenit.* Id est, inter principes cives Romanos habitus est, ut rectè explicat Pichena.

Inter comites. Comites illos, *Compagnons*, rectè vertit Cl. de Montesquieu; & ad hujus ævi mores appositè. Germanis, *Gesell*, *compagnon d'armes*. Tanta verò apud Germanos illorum comitum fuit existimatio, ut si occiderentur læderenturve, triplo major, quàm pro ceteris ingenuis hominibus solvenda esset compositio, ut videbimus infrà ad cap. 21, ubi de homicidiorum pretio dicemus.

Hæc dignitas, hæc vires. Hunc locum caputque sequens ferme integrum mirâ brevitate & elegantia vertit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XXX, 3. Illustri exemplo Gallicam linguam latinæ Cornelianæque brevitati non esse imparem.

CAP. XIV. *Profligant.* Pæne conficiunt. De verbo *profligare* dictum suprâ Hist. II, 4. Diu apud nos viguit hæc comitum dignitas, hæc fama. Resurgat in ephebeo militari, *l'École militaire!*

Superstitem principi suo. Indè cùm Chonodomarum, Alamannorum rex, a Romanis fuisset captus, *comites ejus ducenti numero, & tres amici junctissimi, flagitium arbitrati post regem vivere, vel pro rege non mori, si ita tulerit casus, tradidere se vincendos.* Ammian. Marcellin. XVI, 13.

Exigunt enim. Inde originem juris clientelaris, *l'origine du Vasselage*, non immeritò repetit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XXX, 3. Tunc quidem bellator princeps, bellatrici nobilitati equum, frameam, cibos dabat. Deinde, ortâ cupiditate, data pecunia, demum prædia, quæ primùm beneficia tantùm fuere, postea he-

reditaria : tunc dicta sunt *les Fiefs*. Unde leges, quæ maximè nunc vigent, *les Loix féodales*.

Frameam. De quâ suprâ cap. 6.

Exspectare annum. Ut colligantur fruges.

Vocare hostes. Id est provocare. Sic Virgilius, Georg. IV, 76.

Magnisque vocant clamoribus hostem.

Nempe provocant, ut explicat Servius.

CAP. XV. *Non multum venatibus*. Lipsius; Ernestus, Menage, alique multi eruditi viri, deletam volunt particulam *non*. Certè rectè omittetur. Idem tamen sensus, seu retinetur, seu omittitur. Plus enim temporis per otium transigunt, quàm venatibus. Paucis mensibus venantur: reliquum anni somno ciboque datum. Hæc adhuc Canadensium populorum vita. Oratoriè magis, quàm verè, Jul. Cæsar, Bell. Gall. VI, 21, Germanorum *vita omnis in venationibus & in studiis rei militaris consistit*.

Ipsi hebent. Egregiè dictum. Nec in Canadensium silvis aliter vivitur. Id graphicè expressit P. Creuxius, *Historia Canadensis*, pag. 65. *Si iter venationemque exceperis, humi sedent, aut in latus alterum incumbunt: stare ipsis pro carnificinâ: crura illico intumescere causantur*. Causam hujus inertiae jam suprâ attulerat idem scriptor, pag. 57. *Extra venationem bellaque, quidquid laborum ærumnarumque vitam quotidianam exercitam habet, totum fere id in miseras feminas viri rejiciunt, tamquam contra decorum sit quidquam a se hujuscemodi ministeriorum attingi*.

Mirâ diversitate. Immo naturæ omnino consonâ. Apud barbaros extrema sunt omnia: pax, bellum; motus, inertia; amor, odium. Nihil moderati. Causa est, quòd impetu magis, quàm ratione, regantur.

Ultero ac viritim. Hæc tributorum primordia. At tunc collationes fiebant sponte ultroque ac sine ullâ necessitate. Fiscorum initia vidimus suprâ cap. 12, cùm *pars multæ regi, vel civitati*, exsolveretur. Vectigalium usus, docuere Romani, qui ea a Germanis exigebant. Vide suprâ Hist. IV, 65.

Vel armentorum. Sic postea, cùm vigerent tributa, jussi sunt Saxones regibus nostris Clothario I & Pipino annum tributum quingentos boves vaccaſve ſolvere. Vide eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 84 & 480.

Vel frugum. Atque etiam multò poſt tributa melle, frugibus, & alio quolibet terræ proventu ſoluta ſunt. Vide eruditum Eccardum, *ibid.* p. 392.

Necessitatibus. Ad ſumptus belli, aliasque neceſſitates, atque in primis ad publicorum convivorum impenſas. Inde præter *Steora*, ſeu tributa annua, *Oſterſtuopha*, ſeu Paſchalia pocula, cùm publicus conventus *le champ de Mars*, poſtea *le champ de Mai*, eſſet proximus, regibus nostris perſolvebantur. *Eccardus*, *ibid.* Diu vigit ille uſus. Apud majores noſtros, cùm eorum filii ad equeſtrem nobilitatem evehebantur, *étoient faits Chevaliers*, ſubditi populi munera offerabant. Novis noſtris regibus munera adhuc offerimus, eaque dicimus, *le joyeux avènement*; quæ pro ſuâ humanitate & liberalitate remiſit beneficentiſſimus rex LUDOVICUS XVI, ut jam dixi ſuprà Tom. V, pag. 399.

Phaleræ, torqueſque. Hæc militaria dona, virtutiſque bellicæ inſignia; de quibus plura vide in priore Taciti editione Tom. I, pag. 353; & Tom. III, pag. 412. Erant & phaleræ, quibus ornabantur equi. Vide Sidonium Apollinarem *Epist.* IV, 20.

Docuimus. Pessimo quidem instituto, & quod in Romani imperii ruinam cessit. Germani enim, teste Herodiano libr. VI, pag. 139, pecuniæ sunt avidi, & semper auro pacem Romanis cauponabantur. Τάτω γὰρ (χρημάτων) μάλιστα Γερμανοὶ πείθονται, φιλόαργυροὶ τε ὄντες καὶ τὴν εἰρήνην αἰεὶ πρὸς Ῥωμαίους χρυσίᾳ καπηλεύοντες.

CAP. XVI. Urbes habitari. Diuque mansit hic usus. Nam ne unius quidem urbis memoria apud Ammianum Marcellinum, qui bella Romanorum in Germaniâ descripsit. Itaque non urbium, sed vicorum sunt nomina, quæ habet Ptolemæus II, 11. Germanis ne fuere quidem oppida, licet aliter scripserit Julius Cæsar. Vide Cluverium, *Germania Antiq.* I, 13, pag. 104.

Spatio circumdat. Illud spatium, domui circumjectum, & sepibus cinctum, fuit celebratissima illa terra Salica, quæ erat virilis, non muliebris, sexûs hereditas. Sed hac de re plura vide infra ad cap. 20, ubi de successionis legibus apud Germanos agitur. Vide & Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XVIII, 22.

Adversus casus ignis. Et pace quidem, magisque adhuc bello, metuendos. *Ferventes enim fusili ex argillâ glandes fundis, & fervescita jacula in casas,* quæ stramentis erant tectæ, jacere noverant, ut accipimus ex Julio Cæsare, *Bell. Gall.* V, 42. Canadenses populi, Germanis incautiores, casas parum separant; ideoque incendiis sæpe obnoxii.

Materia. Lignis informibus utebantur.

Illinunt terra. Terram illam sanè e suis montibus effodiebant. Fortè etiam e Britanniâ advectam usurpabant. Anno 1647, in insulâ *Walcheren*, in *Zelandiâ*, reperta sunt plurima monumenta deæ *Nehalenniæ* posita. Inter votivas Inscriptiones

una exstat : OB MERCES RITE CONSERVATAS M. SECUND. SILVANVS NEGOTTOR (id est negotiator) CRETARIVS BRITANNICIANVS V. S. L. M. Id est votum solvit lubens meritò.

Subterraneos specus. Sic quoque de Sarmatis Mela II, 1. *Ob sæva hiemis admodum assiduæ, demersis in humum sedibus, specus aut suffossæ habitant.* Kircherus, ætate suâ, cum Germania per quadraginta fere annos bellis conflagravit, vidit Germanos quamplurimos, qui se cum pecoribus, armentis, ceterisque facultatibus in altissimorum montium antra reciperent. De his aliisque subterraneis specubus multa & curiosâ habet Kircherus, *Mundus Subterraneus*, VIII, 3, pag. 100.

CAP. XVII. *Sagum.* Pallium quoddam quadrum fuit sagum, dictus quoque *rheno* : haud absimilis Hungarico Polonove pallio, *le manteau de Housfard.* Jul. Cæsar, Bell. Gall. VI, 21. *Pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.* Et Isidorus XIX, 23, *Rhenones, sunt velamina humerorum & pectoris usque ad umbilicum, atque intortis villis adeò hispida, ut imbres respuant.* Mela III, 3. *Viri sagis velantur, aut libris arborum, quamvis sævâ hieme.* Hæc fortè pauperum tegumenta. Si de Germanorum vestibus plura volueris, adi eruditum Pelloutier, *Histoire des Celtes*, II, 6.

Spina confertum. Sic Virgilius *Æneid.* III, 593.

Confertum tegmen spinis.

Cetera intecti. Viri mulieresque ita intecti. Vide Julium Cæsarem, Bell. Gall. VI, 21.

Juxta focum atque ignem. Et sanè inter fumi vortices. Sic vivunt Canadenses populi. Ingentes ignes in stramineis eorum casis ardent. Supernè

quidem imminet magnum foramen, quod noctæ adversus imbrium nivisque casus claudunt. Tanta verò fumi nubes, ut, ni longa esset adsuetudo, & in terrâ ubi levior est aer, recubarent, penitus suffocarentur.

Parthi. Fluitantem hanc Sarmatarum ac Parthorum vestem nummi plurimi exprimunt. Sarmatarum laxitatem imitati sunt Cisthenani Vangiones ac Batavi. Lucanus I, 430.

*Et qui te laxis imitantur, Sarmata, braccis
Vangiones, Batavique truces.*

Stricta. Quam exprimit Apollinaris Sidonius, Carm. V, vers. 244.

*Strictiùs assutæ vestes procera coercent
Membra virùm: patet his altato tegmine poples.*

Idem Sidonius Epist. IV, 20, comites Sigismeris describit: *Quorum pedes, perone setoso, talos adusque vinciebantur. Genua, crura, suræque sine tegmine. Præter hoc vestis alta, stricta, versicolor, vix appropinquans exertis poplitibus. Manicæ sola brachiorum principia velantes. Viridantia saga limbis marginata puniceis, penduli ex humero gladii, balteis super currentibus, strinxerant clausa bullatis latera rhenonibus.*

Negligenter. Rheni ac Danubii ripæ proximi negligenter, ac sine delectu, ferarum pelles gestabant, quòd commerciorum facilitate aliæ vestes, alii cultus placerent. Ulteriores verò, Oceani ac Baltici maris accolæ, quibus nullus per commercia cultus, exquisitiùs pellibus utebantur.

Eligunt feras. Quibus molliora, nitidioraque velamina.

Spargunt maculis. Varietate colorum latantur omnes barbari. Inde Germani pelles suas maculis spargebant, & e diversarum belluarum pellibus

diversas lacinias adsuebant, ut major esset varietas. Nos quoque, licet elegantius, nivea murium Ponticorum vellera, *les Hermines*, nigris agnorum maculis spargimus.

Oceanus exterior, atque ignotum mare. Oceanus Septentrionalis ac mare pigrum, *la mer glaciale*, de quo dicitur infra cap. 45. Sic adhuc Septentrionales populi, *les Groenlandois*, *les Eskimaux*, barbaræ veterum Germanorum reliquæ, rangiferorum, spinacum, *les rennes*, *les chiens de mer*, pellibus vestiuntur.

Lineis amicibus. Idem testatur Plinius XIX, 1, *Vela texunt... & Transrhenani hostes: nec pulchriorem aliam vestem eorum feminae novere.*

Purpura. Haud sanè exquisitâ illâ purpurâ, quâ fulgebant proceres Romani; sed aliâ vulgari, de quâ Plinius XVI, 18, *Item vaccinia... Gallia etiam purpuræ tingendæ causâ ad servitiorum vestes.*

Ac lacertos. Lacerti, pars brachiorum humeris proxima.

CAP. XVIII. *Matrimonia.* Germanorum pudicitiam, severitatemque matrimoniorum testantur veteres omnes leges. Unum tantum aut alterum exemplum e Lege Salicâ seligam. Lex Salic. Tit. XIV, *de Ingenuis hominibus, qui mulieres ingenuas rapiunt.* Leg. 8. *Si quis puellam sponsatam tulerit, & sibi in conjugium sociaverit,* MALB. ANASTHEO, MMD. den. qui faciunt sol. LXII cum dimidio, Gallicæ monetæ libras 818, culpabilis judicetur. Leg. 9. *Sponso autem ejus DC den. qui faciunt sol. XV,* Gallicæ monetæ libras 196, culpabilis judicetur. Leg. 10. *Si quis puellam sponsatam, druthe ducente ad maritum (id est, sponsâ maritum adeunte) & eam in viâ aliquis adsalierit, & cum ipsâ violenter*

mæchatus fuerit, *MALB. CHANGICALDÓ, VIIIAM den. qui faciunt solid. CC*, Gallicæ monetæ libras 2,620, culpabilis judicetur. *Leg. 12. Si quis sororem, aut fratris filiam, aut certè alterius gradûs consobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, sceleratis nuptiis sibi junxerit, huic pænæ subjaceat, ut a tali consortio separetur; atque etiam si filios habuerint, non habeantur legitimi heredes, sed infamiâ sunt notati. Leg. 13. Si quis ingenuam feminam aut puellam, contubernio factò, seu in itinere, aut quolibet loco adsalierit, & vim illi inferre præsumpserit, tam unus quàm plurimi. qui in ipsâ violentiâ fuerint admixti, CC solid. Gallicæ monetæ libras 2,620, unusquisque ipsorum culpabilis judicetur. Et si adhuc de illo contubernio remanserint, qui scelus istud non admisisse noscuntur, & tamen ibidem fuerint, eorum quilibet pro ipsis XLV sol. Gallicæ monetæ libras 589, culpabilis judicetur. Vide & Tit. XXIII, de Manu mulierum non stringendâ.*

Magis laudaveris. Quantò pars illa morum apud Germanos fuit laudabilior, tantò apud Romanos, teste Juvenali, *Satyr. VI*, pejor, & in dies corruptior. Unde Salvianus, *de Gubernatione Dei*, libr. VII. *Esse inter Gothos non licet scortatorem Gothum: soli inter eos, præjudicio nationis ac nominis, permittuntur impuri esse Romani... Impudicitiam nos diligimus, Gothi execrantur: puritatem nos fugimus, illi amant: fornicatio apud illos crimen. atque discrimen est, apud nos decus... Omne impuritatis scelus, omnis impuditiæ turpitude a Romanis admittitur, & a barbaris vindicatur. Ibidem Vandalorum pudicitiam laudat.*

Prope soli barbarorum. Inter Canadenses populos eadem temperantia apud Hurones reperta.

P. de Charlevoix, *Journal Historique d'un voyage dans l'Amérique*, Lettre XIX, pag. 283.

Ob nobilitatem. Sic Ariovisto duæ fuere uxores, Jul. Cæsar, *Bell. Gall.* I, 53. Aliis plures. Tantòque diutiùs duravit hæc licentia, quòd in eâ erat & opulentia argumentum, & nobilitatis insigne. Vide Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XVIII, 25.

Non uxor marito. Manet adhuc apud nos prisca usûs memoria in uxorum dote, *le douaire*; illumque illustrent veteres Formulæ, quæ scriptæ sunt, cum opes humanitasque crevissent. Sic autem Formula XIV, de Donatione in sponsâ factâ. *Lex & consuetudo exposcit; ut quicquid inter sponsum & sponsam de futuris nuptiis fuerit definitum vel largitum, aut ex consensu parentum, aut ipsi si sui juris sunt, scripturarum solennitate firmetur.* Idcirco ego in Dei nomine ille N. dum multorum habetur percognitum, quòd ego te illa N. unâ cum consensu parentum, vel amicorum nostrorum, tuâ spontaneâ voluntate sponsavi, mihi placuit ut aliquid de rebus meis per hunc titulum libelli dotis ante dies nuptiarum tibi confirmare deberem. Quod ita & feci. Ergo dono tibi donatumque esse volo locellum, rem proprietatis meæ, nuncupantem illum N. situm in pago illo N. cum terris, ædificiis, accolabus, mancipiis, libertis, vineis, silvis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, mobilibus & immobilibus, cum omni supra posito suisque adjacentiis tam de alode, quàm & de comparato, seu de qualibet adtracto, totum & ad integrum, sicut a me præsentis tempore videtur esse possessum; & in fabricaturas aurum tantum, argentum tantum, vestimenta. Hæc omnia superius jam dicta per hunc titulum libelli dotis diebus nuptiarum tibi sum impleturus, vel traditurus, ita ut, dum ad-

vixeris, secundum legis ordinem teneas atque possideas, nostrisque qui ex nobis procreati fuerint filiis vel filiabus derelinquas. Si quis verò, si ego ipse, aut ulla quislibet persona fuerit, qui contra hanc donationem aliquid agere vel calumniam generare præsumpserit, illud quod repetit non vindicet, & insuper contra cui litem intulerit solidos centum componat. Et hæc donatio meis vel bonorum hominum manibus roborata cum stipulatione subnixa firma permaneat. Immo & apud Germanos emebantur uxores, ut patet ex Lege Saxonum, Tit. VI, de Conjugiis, Leg. 1. Uxorem ducturus CCC solidos, Gallicæ monetæ lib. 3,930, det parentibus ejus: si autem sine voluntate parentum, puellâ tamen consentiente, ducta fuerit, bis trecentos solidos, Gallicè monetæ libras 7,860, parentibus ejus componat. Si verò nec parentes, nec puellâ consenserunt, id est, si per vim raptâ est, parentibus ejus trecentos solidos, puellæ CCXL, Gallicæ monetæ libras 3,144, componat, eamque parentibus restituat. Plura vide, si volueris, in Lege Burgundionum, Tit. LXVI, & Tit. LXIX, de Wittemon, id est, de Dote. Vide quoque Legem Salicam, Tit. XLVII, & Legem Ripuariorum, Tit. XXXVII. Quâ autem pompâ uxorem peterent, intelligi potest ex epistolâ Sidonii Apollinaris, IV, 20. Sidonius Donatio suo salutem. Tu cui frequenter arma, & armatum, & armatos inspicere jucundum est, quam voluptatem putamus mente conciperes, si Sigismerem, regium juvenem, ritu atque cultu gentilicio ornatum, ut pote sponsum, seu petitorum, prætorium foci expetere vidisses! Illum equus quidem phaleris comptus, immo equi radiantibus gemmis onusti antecedeabant, vel etiam subsequebantur: cum tamen hoc magis ibi decorum conspiciebatur, quòd præcursoribus suis, sive pedisequis, pedes

Et ipse medius incessit, flammeus cocco, rutilus auro, lacteus serico. Tum cultu tanto, coma rubore cuti concolor. Regulorum quoque socio- rumque comitantum forma Et in pace terribilis: quorum pedes primi, perone setoso, talos adusque vinciebantur. Genua, crura, suræque sine teg- mine. Præter hoc vestis alta, stricta, versicolor, vix appropinquans exertis poplitibus. Manicæ sola brachiorum principia velantes. Viridantia saga limbis marginata puniceis, penduli ex humero gladii balteis super currentibus strinxerant clausa bullatis latera rhenonibus. Eo quo comebantur ornatu muniebantur, lanceis uncatis, securibus- que missilibus dextræ refertæ, clypeis lævam partem adumbrantibus, quorum lux in orbibus nivea, fulva in umbonibus, ita censum prodebat, ut studium. Cuncta prorsus hujusmodi, ut in ac- tione thalamorum, non appareret minor Martis pompa, quàm Veneris.

Munera. Alia sunt Canadensium munera, & viliora; sed quibus uxores quoque laborum ad- moneantur. P. de Charlevoix, *ibid.* pag. 286.

Conjugales deos. Hæc arcana sacra in Neronis nuptiis vidimus suprâ Annal. XV, 37.

Liberis inviolata. Bene quidem; & sic in lege Saxonum, Tit. VII, de Dote. Ostfalai & Angrarii volunt, si femina filios genuerit, habeat dotem, quam in nuptiis accepit, quamdiu vivit, filiisque dimittat.

CAP. XIX. Septa pudicitia. Sic ferme Livius III, 44. Postquam omnia pudore septa animad- verterat.

Speâculorum inlecebris. Seneca, Epist. VII. Nihil verò est tam damnosum bonis moribus, quàm in aliquo speâculo desiderare. Tunc enim per vo- luptatem faciliùs vitia surrepunt. Quid me existi-

mas dicere? avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior.

Literarum secreta. Literas quidem noverant; ut patet ex Marobodui & Adgandestrii epistolis, *Annal. II, 63 & 88.* At amatoria & furtiva literarum secreta viri pariter ac feminae ignorabant. Præterea rarissimus fuit literarum usus apud rudem bellicosamque gentem. Ea rusticitas diu obtinuit. Inde, ut annalibus nostris compertum, non modo plebs, sed & nobiles viri, & militari gloriâ præstantissimi, ut illustrissimus *du. Guesclin*, aliique plurimi, nec scribere, ne legere quidem noverant.

Maritis permessa. Atque ita quidem lex Wisigothorum, *libr. III, Tit. IV, de Adulteriis, leg. 3.* *Si cujuslibet uxor adulterium fecerit, & deprehensa non fuerit, ante judicem competentibus & iudiciis maritus accuset. Quod si mulieris adulterium manifestè patuerit, adulter & adultera secundum superioris legis ordinem ipsi tradantur: ut quod de eis facere voluerit, in ejus proprio consistat arbitrio. Leg. 4.* *Si adulterum cum adulterâ maritus vel sponsus occiderit, pro homicidâ non teneatur. Lex autem Burgundionum, Tit. LXVIII, leg. 1.* *Si adulterantes inventi fuerint, & vir ille occidatur & femina. Leg. 2.* *Nam hoc observandum est, ut aut utrumque occidat: aut si unum occiderit, pretium ipsius solvat, sub eâ traditione pretii, quæ est prioribus legibus constituta.*

Accisis crinibus. Apud Germanos multum decus in crinibus. Ideo accisi crines ob scelus, pœna; sine crimine, injuria fuit. Vide Legem Salicam, *Tit. XXVIII, de Homicidiis parvulorum, leg. 2 & 3,* & legem Burgundionum, in additamento primo, *Tit. V. De his, qui mulieribus corruptis crines in curte suâ capulaverint. Id est, amputaverint.*

Verbere agit. Apud Saxones ipsæ feminae erant violatæ pudicitia vindices, teste S. Bonifacio. Archiepiscopo Mogunrino, in Epistolâ ad Ethelbaldum, Anglorum regem. *In antiquâ Saxonîâ, nunc la Westphalie, si virgo paternam domum cum adulterio commaculaverit, vel si mulier maritata, fracto fœdere matrimonii, adulterium perpetraverit, aliquando cogunt eam propriâ manû per laqueum suspensam vitam finire, & super bustum illius incensæ & concrematæ corruptorem ejus suspendunt: aliquando congregato exercitu femineo, flagellatam eam mulieres per pagos circumquaque ducunt; virgis cædentes & vestimenta ei abscindentes juxta cingulum & cultellis suis totum corpus ejus secantes & pungentes, minutis vulneribus cruentatam & laceratam de villâ in villam mittunt, & occurrunt semper novæ flagellatrices, zelo pudicitia adductæ, usque dum eam aut mortuam, aut vix vivam derelinquant; ut ceteræ timorem adulterandi & luxuriandi habeant.* Vide Michaelem Alfordum, *Annales Ecclesie Anglo-Saxonicae*, Tom. II, pag. 569, & Eccardum, *de rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 472.

Publicatæ enim. Verius, *publicatæ etiam;* ut id ad innuptas pertineat.

Sæculum vocatur. Primum vitiis pudor est & infamia; mox gliscunt audaciâ: demum mores fiunt; tum, profligatâ pudicitia, vivere, sæculum vocatur.

Æ civitates. Tales videntur fuisse Cimbrorum civitates, ut conjicere licet ex Valerio Maximo VI, 1, num. 3. *Extern. Teutonum conjuges Marium victorem orarunt, ut ab eo virginibus Vestalibus dono mitterentur, affirmantes æquè se, atque illas virilis concubitûs expertes futuras, eâque re non impetratâ, laqueis sibi, nocte proximâ,*

226 IN LIBRUM DE MORIBUS
*spiritum eripuerunt. Vide jam dicta supra cap. 8 ,
not. 6.*

*Virgines nubunt. Contrà verò apud Romanos
in immensam licentiam trahebantur leges. Quod
de Thelesinâ adulterâ queritur Martialis VI , 7.*

Julia lex populis ex quo , Faustine , renata est.

Arque intrare domos jussa pudicitia est ,

Aut minus , aut certè non plus tricesima lux est ;

Et nubit decimo jam Thelesina viro.

Quæ nubit toties , non nubit ; adultera lege est.

Offendor mæchâ simpliciore minus.

De eodem argumento multa passim occurrunt ,
maximè apud Martialem & Juvenalem.

*Tamquam matrimonium. Sic , vel extincto ma-
rito , superstes manebat matrimonii fides , pro
quâ apud nonnullas gentes erat moriendum.
Unde S. Bonifacius , in Epist. cit. Winedi ,
quod fœdissimum & deterrimum genus hominum ,
tam magno zelo matrimonium mutuo amore obser-
vant , ut mulier viro proprio mortuo , vivere
recuset : & laudabilis mulier inter illos esse ju-
dicatur , quæ propriâ manu sibi mortem attulit ,
ut in unâ strue pariter ardeat cum viro suo. De
Herulis idem habet Procopius , Bell. Gothic.
libr. II. Canadenses populi aliter suam in matri-
monium observantiam testantur. Primo enim
nuptiarum anno castè vivunt , & si qua mulier
hoc temporis spatio gravida videtur , ab omnibus
irridetur. Vide P. de Charlevoix , loc. cit. *Lettre
XIX* , pag. 286. Sic matrimonium ipsi barbari
coluere , ut omnem libidinis suspensionem amotam
vellent.*

*Finire. At nihil Romæ frequentius fuit , maximè
apud divites feminas , quæ partûs discrimina hor-
rebant. Unde Juvenalis , VI , 593.*

Sed jacet aurato vix ulla puerpera lecto.

*Tantum artes hujus, tantum medicamina possunt,
Quæ steriles facit, atque homines in ventre necandos
Conducit.*

Contrà Germani, & liberorum salutis & multitudi-
dini, mirâ severitate consulebant; ut videre est
in Lege Salicâ, Tit. XXVIII, de Homicidiis
parvulorum, Leg. 1. Si quis puerum infrâ duo-
decim annorum, non tonsoratum occiderit, MALB.
ASCHARA LEVDARDI. XXIIII den. qui faciunt
solid. DC, Gallicæ monetæ libras 7,860, culpa-
bilis judicetur. Leg. 4. Si quis feminam inge-
nuam gravidam trabattit (id est graviter percutit),
& ipsa femina fuerit mortua, MALB. ANVANO
LEVDINIA XXVIII den. qui faciunt sol. DCC;
Gallicæ monetæ libras 9,190, culpabilis judicetur.
Leg. 5. Si quis verò infantem in ventre matris
sue occiderit, MALB. ANOVVADO, VIII den.
qui faciunt sol. CC, Gallicæ monetæ libras 2,620.
Leg. 7. Si quis feminam ingenuam, postquam
infantes habere non potest, occiderit, MALB.
LEODINIA, VIII denar. qui faciunt sol. CC,
culpabilis judicetur. Leg. 8. Si quis feminam
ingenuam, postquam cæperit infantes habere,
occiderit, MALB. LEODINIA. XXIIII den. qui
faciunt solid. DC, culpabilis judicetur. Leg. 9.
Si quis puellam ingenuam occiderit, MALB. EX
MALA LEVDI, VIII den. qui faciunt sol. CC,
culpabilis judicetur. Tantum liberis parentibusque
pretium! Ex hoc sanè liberorum studio profluxit
apud Germanos jus *Hagenstolziatus*, quod adhuc
viget in superiore Palatinatu & superiore circulo
Rhenano, le Haut-Palatinat & le Haut-Rhin.
Hagestoltzen autem, Gallicè *les vieux Garçons*,
dicuntur cælibes, quinquaginta annos nati. Qui
si moriantur, eorum quidem bona feudalialia alo-

dialiaque ad propinquos pertinent ; at bona eorum industriâ parata , in pœnam cælibis vitæ ærarium publicum sibi vindicat. Vide Cl. Hubner, *Géographie universelle* , Tom. IV , pag. 471.

Quemquam ex agnatis. Adgnati dicuntur , qui sunt per patrem cognati ex eâdem familiâ. Digest. libr. XXVI , Tit. 4 , leg. 7 , & libr. XXXVIII , Tit. 10 , leg. 10 , num. 2. Præterea apud Romanos , adoptio non jus sanguinis , sed jus adgnationis adfert. Digest. libr. I , Tit. 7 , de Adoptionibus , leg. 23. Porro cum apud Germanos vigeret adoptio , flagitium sanè apud eos fuit non modò ex liberis , cognatis , sed & ex adoptatis quemquam necare.

Boni mores valent. Haud aliter de Scythis Justinus II , 2. *Justitia , gentis ingeniis culta , non legibus.* Apud Germanos plus boni mores valebant , quàm apud Romanos bonæ leges , de quibus dictum suprâ III , 25 & 26. Quàm audacter autem ex leges spernerentur sapissimè queruntur Patres , ac maximè Minucius Felix , in Octavio , cap. 30. *Vos enim video procreatos filios nunc feris & avibus exponere , nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere : sunt quæ in ipsis visceribus , medicaminibus epotis , originem futuri hominis extinguant , & parricidium faciant antequam pariant.* Adeò malum illud Romæ inoleverat , ut ipse Plinius XXIX , 4 , sect. 37 , atrocium excuset , quoniam aliquarum fecunditas plena liberis tali veniâ indiget. Meliùs Wisigothi , in hanc corruptelam fortè contactu Romanorum tracti , id scelus severissimis pœnis coercuere. Sic enim lex Wisigothorum , libr. VI , Tit. 3 , leg. 1. *Si quis mulieri prægnanti potionem ad avorsum aut pro necando infante dederit , occidatur : & mulier , quæ potionem ad avorsum facere quæsit , si ancilla est , cc flagella suscipiat ; si*

ingenua, careat dignitate personæ, & cui iusserimus servitura tradatur. Vide & ibid. legem 7:

CAP. XX. *Nudi ac sordidi.* Ita quoque Mela, III, 3. *Maximo frigore nudi agunt antequam puberes, & longissima apud eos pueritia.* Vide & Senecam laudatum supra cap. 13, not. 3. Apud Germanos autem, ut & apud Canadenses existimaverim pueros, a lacte depulso, sibi penitus fuisse permisso, ut, quales eos natura finxerat, adolescerent. De Canadensibus vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre XIX*, pag. 288.

Uberibus alit. Hodieque apud Canadenses populos sua quemque mater per tres annos alit. Inde hi artus, validaque corpora. P. Charlevoix, loc. cit. *Lettre XIX*, pag. 288.

Ancillis ac nutricibus. Romana institutio virtusque perit, ubi primum nati infantes Græculis ancillis nutricibusque delegati. Vide supra *Dialog. de Orat. XXIX.*

Inter eadem pecora. Hic mos barbaris. Vide supra *Annal. IV*, 49.

Donec ætas. Illa ætas primum videtur fuisse annus duodecimus. Tunc enim puer legibus obnoxius, ut patet ex *Lege Salicâ*, Tit. XXVIII, *de Homicidiis parvulorum*, Leg. 6. *Si quis puer infra duodecim annorum aliquam culpam commiserit, fredus ei non requiratur.* De fredo dictum supra pag. 210. Deinde illa ætas fuit annus quintusdecimus. Sic enim in *Lege Ripuariorum*, Tit. LXXXI. *Ut parvulus non respondeat ante quindecim annos*, Leg. unic. *Si quis homo Riparius defunctus fuerit, vel interfectus, & filium reliquerit, usque ad quintumdecimum annum plenam nec causam prosequatur; nec in iudicio interpellatus responsum reddat. Quindecimo autem anno aut ipse respondeat aut defensorem eligat.*

Similiter & filia. Nec aliter, lex Burgundionum, Tit. LXXXVII, de Minorum contractibus, Leg. 1. Minorum ætati ita credidimus consulendum, ut ante XV. ætatis annos eis nec libertare, (id est, libertate donare, nec vendere, nec donare liceat. Hæc ergo fuit majorum ætas, Gallicè *la majorité*. Postea serior fuit, cum graviora fuere arma. Vide Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XVIII, 26.

Virtus agnoscat. Egregiè dictum. Nec aliter majorum annos militari virtute definivit Theodoricus, rex, apud Cassiodorum, *Variarum*, Ep. I, 38. *Juvenes nostri, qui ad exercitum probantur idonei, indignum est ut ad vitam suam disponendam dicantur infirmi: & putentur domum suam non regere, qui creduntur bella posse tractare.* Gothis ætatem legitimam virtus facit. Et qui valet hostem confodere, ab omni se jam debet vitio vindicare.

Sera juvenum venus. Hæc illustrat Jul. Cæsar Bell. Gall. VI, 21. Qui diutissimè impuberes permanserant, maximam inter suos ferunt laudem; hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum verò vigesimum feminæ notitiam habuisse in turpissimis habent rebus.

Pares validæque. Pares ætate, conditione, viribusque miscentur. Ubi enim inæqualis erat conditio multabantur. Lex Alamannorum, Tit. LVII, Leg. unic. Si autem duæ sorores absque fratre relicte post mortem patris fuerint, & ad ipsas hereditas paterna pertingat, & una nupsit sibi coæquali libero, alia autem nupsit aut colono regis, aut colono Ecclesiæ: illa quæ illi libero nupsit sibi coæquali, teneat terram patris earum. Res enim alias æqualiter dividant. Illa enim quæ illi colono nupsit, non intret in portionem terræ, quia sibi coæquali non nupsit. Aliter imminebat

pœna. In Lege Salicâ, Tit. XXIX, Leg. 5. *Si quis Francus alienam ancillam sibi publicè junxerit, ipse cum eâ in servitute permaneat.* In Lege Longobardorum, libr. II, Tit. 9, Leg. 2. *Si servus liberam mulierem aut puellam ausus fuerit sibi conjugio sociare, animæ suæ incurrat periculum: & illam, quæ servo fuerit consentiens, habeant parentes potestatem occidendi, aut foris provinciam transvendendi, & de rebus ipsius mulieris, faciendi quod voluerint. Et si parentes ejus infra anni spatium hoc facere distulerint, tunc liceat gastaldio, (id est, comiti) regis, aut aëtori, aut sculdasio (id est, judici), ipsam in curtem, (id est, in cortem) regis ducere, & intra pensiles ancillas constituere.* Vide & Legem Frisionum, Tit. 6.

Sororum filiis. Inde in nostrâ historiâ, Merovingiis regibus tanta in suas sorores earumque liberos studia, tanta pro iis suscepta bella. Quod jam observatum Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XVIII, 22.

Sui cuique liberi. Verè quidem. At apud bellicosam gentem terra salica ad lanceam, seu ad filios, non verò ad fufum, seu ad filias, pertinebat. Nec apud Germanos ullum erat testamentum. Iis ignota ars illa, quâ penes Romanos, hereditatis firmandæ servandæque specie, ple-rumque hereditas pervertebatur, semper imminuebatur. Germanorum hereditas ad liberos tota transibat. Quibus tamen successio-num legibus docendum.

De successio-num legibus apud Germanos.

GERMANICARUM successio-num leges habet Lex Salica, Tit. LXII, *de Alodis*, Leg. 1. *Si quis mortuus fuerit, & filios non dimiserit, si*

pater aut mater superstites fuerint , in ipsam hereditatem succedant.

Leg. 2. Si pater & mater non superfuerint ; & fratrem aut sororem dimiserit , in hereditatem ipsi succedant.

Leg. 3. Si isti non fuerint , tunc soror matris in hereditate succedat.

Leg. 4. Si verò soror matris non fuerit , sic soror patris in hereditate succedat.

Leg. 5. Et postea sic de illis generationibus ; quicumque proximior fuerit , ipsi in hereditate succedant , qui ex genere paterno veniunt.

Leg. 6. DE TERRA VERO SALICA IN MULIEREM NULLA PORTIO HEREDITATIS TRANSIT , SED HOC VIRILIS SEXUS ACQUIRIT , HOC EST , FILII IN IPSA HEREDITATE SUCCEDUNT. SED UBI INTER NEPOTES AUT PRONEPOTES , POST LONGUM TEMPUS , DE ALODE TERRAE CONTENTIO SUSCITATUR , NON PER STIRPES , SED PER CAPITA DIVIDANTUR.

Ex his legibus , sexta potissimum insignis est. Quæ ut intelligatur , advertendum in hac temporum antiquitate Germanos , uti observat eruditus Eccardus , habuisse domum , quam vocabant *Sal* ; circa domum fuisse *Salbuck* , seu curtim , Gallicè *courtil* , spatiumve terræ , domui circumdatum , & sepe cinctum. Spatium illud cum domo est *Seliland* , seu terra salica , quæ ad solos filios pertinebat : nec immeritò ; cum filia in aliam domum terramque salicam nuptiis transfirent.

His præmonitis , nihil manet difficultatis. Legem Salicam firmat tantum & explicat Lex Ripuariorum , Tit. LVI , de *Alodibus*.

Leg. 1. Si quis absque liberis defunctus fuerit ; si pater materque superstites fuerint , in hereditatem succedant.

Leg. 2. *Si pater materque non fuerint , frater & soror succedant.*

Leg. 3. *Si autem nec eos habuerit , tunc soror matris patrisque succedant. Et deinceps usque ad quintum genuculum (id est ad quintam generationem) , qui proximus fuerit , in hereditatem succedat. SED CUM VIRILIS SEXUS EXSTITERIT , FEMINA IN HEREDITATEM AVIATICAM NON SUCCEDAT.*

Hereditas illa aviatica , aliis paterna , aliis alodium , aliis terra salica dicta eadem & una res est , quæ ad virilem sexum , non ad muliebrem pertinebat. Plurimos adhuc Germanorum usus edocet Lex Angliorum & Werinorum , Tit. 6 , *de Alodibus.*

Leg. 1. HEREDITATEM DEFUNCTI FILIUS ; NON FILIA SUSCIPIAT. SI FILIUM NON HABUIT QUI DEFUNCTUS EST , AD FILIAM PECUNIA ET MANCIPIA , TERRA VERO AD PROXIMUM PATERNÆ GENERATIONIS CONSANGUINEUM PERTINEAT.

Leg. 2. *Si autem nec filiam habuit , soror ejus pecuniam & mancipia : terram proximus paternæ generationis accipiat.*

Leg. 3. *Si autem nec filium , nec filiam , neque sororem habuit , sed matrem tantum superstitem reliquit , quod filia vel soror debuerunt , mater suscipiat , id est pecuniam & mancipia.*

Leg. 4. *Quod si nec filium , nec filiam , nec sororem , aut matrem dimisit superstites , proximus , qui fuerit paternæ generationis , heres ex toto succedat , tam in pecuniâ atque mancipiis , quam in terrâ.*

Leg. 5. *Ad quemcumque hereditas terræ pervenerit , ad illum vestis bellica , id est lorica , &*

ultio proximi , & solutio leudis (id est compositionis , seu Weregildi) debet pertinere.

Leg. 6. Mater moriens filio terram , mancipia , pecuniam dimittat , filiaè verò spolia colli , id est murenas , nuscas (seu fibulas) , monilia , inares , vestes , armillas , vel quidquid ornamenti proprii videbatur habuisse.

Leg. 7. Si nec filium , nec filiam habuerit , sororem verò habuerit , sorori pecuniam & mancipia , proximo verò paterni generis terram relinquat.

Leg. 8. Usque ad quintam generationem paterna generatio succedat. Post quintam autem filia ex toto , sive de patris sive matris parte , in hereditatem succedat , & tunc demum hereditas ad summum a lanceâ transeat.

Veterem Germanorum usum mutavere Burgundiones , ut patet ex eorum Lege , Tit. XIV , de Successionibus , Leg. 1. Inter Burgundiones id volumus custodiri , ut si quis filium non reliquerit , in loco filii filia in patris matrisque hereditate succedat. Nec aliter Lex Saxonum , Tit. VII , de Heredibus , Leg. 1. Pater aut mater defuncti filio non filiaè hereditatem relinquunt. Leg. 4. Qui defunctus non filios , sed filias reliquerit , ad eas omnis hereditas pertineat ; tutela verò earum fratri vel proximo paterni generis deputetur.

Nihil verò veteris moris mansit apud Wisigothos , qui filiorum filiarumque jus commune fecere. Sic enim Lex Wisigothorum , libr. IV , Tit. 2. Ut sorores cum fratribus æqualiter in fratrum hereditate succedant , Leg. 1. Si pater vel mater intestati discesserint , tunc sorores cum fratribus in omni parentum facultate , absque alio objectu , æquali divisione succedant. Aliæ sunt plurimæ eadem de re eorum leges.

Apud nos verò , in regnatrice domo , viget & in immensum aucta Lex Salica , egregium imperii decus , & securitatis publicæ tutamentum.

Orbitatis pretia. Quæ erant Romæ maxima. Vide suprâ Annal. III , 25.

CAP. XXI. *Suscipere tam inimicitias.* Sic apud veteres populos consultum ne impunitate gliscerent injuriæ. Inde illi ultores sanguinis , quos videre est etiam apud Moysen , Num. XXXV , 19 & seqq. Legibus quoque Romanis statutum , Cod. libr. VI , Tit. XXXV , *de his , quibus , ut indignis , hæreditates auferuntur , leg. 1. Heredes , quos necem testatoris inultam omisisse constiterit , fructus integros cogantur reddere.*

Nec implacabiles. Apud bellatricem gentem & in cædes ultro ruentem , sapientissimè provisum , ut ira placabilis foret , & ipsa homicidia , non morte , sed pretio , luerentur , totaque interfecti domus reciperet satisfactionem. Sic enim nemo infensus , nemo ad ultionem intentus manet. At ne paupertate cresceret interfectoris audacia , optimè adhuc consultum primò , ut homicida quantum haberet solveret ; deinde , ut de reliquo satisfacere teneretur tota interfectoris domus. Quâ certè re vix quidquam utilius in publica commoda excogitari potuit , cùm , quantò major est libertas , tantò periculosiores sint inimicitia. Quibus autem carimoniis satisfaciendi necessitas in interfectoris domum transfret , docet Lex Salica , Tit. LXI , *de Chren crude.* Id est , *de vacuo , Leg. 1. Si quis hominem occiderit , & in totâ facultate non habuerit , unde totam legem impleat , duodecim juratores dabit , quod nec subtus terram , neque supra terram plus de facultate habeat , quàm donavit. Et postea debet*

in casam suam intrare, & de quatuor angulis terræ pulverem in pugno colligere, & postea in duropello, id est casæ limine, stare, & intus casam captare, id est respicere, debet, & sic de sinistrâ manu trans suas scapulas jactare super proximiores parentem. Quod si jam pater, aut mater, seu frater pro ipso solverunt, super sororem tunc matris, aut super ejus filios debet illam terram jactare: quod si isti non fuerunt, super tres de generatione patris & matris, qui proximiores sunt: & postea in camisiâ discinctus, discalceatus, palo in manu supra sepe salire, ut pro medietate quantum pro compositione deberet, aut quantum lex addicat, illi tres solvant de maternâ generatione: hoc & illi alii, qui de paternâ generatione veniunt facere debent. Lege autem 2. Si verò aliquis ex illis pauperior fuerit, & non habet unde solvat debitum, quicumque de illis plus alio habet exsolvat, & iterum super illum Chrenechruda, ille qui est pauperior jactet, ut ille totam legem solvat. Quod si hic etiam non habet, ut legem solvat, & totam legem componat, tunc illum, qui homicidium fecit, tollit, qui eum in fide suâ habet, & per quatuor Mallos præsentem faciat; & si eum per compositionem aut fidem nullus suorum tulerit, hoc est, eum redimat, aut pro eo persolvit, tunc de vitâ componit. Licet autem in hac lege Chren crude plurimum esset utilitatis, nonnihil tamen erat vitii, quod homicidarum furore, & legis severitate, multæ everterentur familiæ. Unde legem illam postea abrogavit Childebertus rex, Decret. Leg. 15, de Chrenecrudâ lex, quam paganorum tempore observabant, deinceps nunquam valeat, quia per ipsam cecidit multorum potestas. Melius ergo a Canadensibus provisum, penes quos non intersectoris domus, sed ipse vicus satisfacit. Tunc

enim nulla ingruit ruina ; reo autem plus pudoris. Vide P. de Charlevoix , *Journal historique d'un voyage de l'Amérique* , Lettre XVIII , pag. 274. Quæ forent apud Germanos homicidiorum pretia jam vidimus suprâ pag. 207. Vide & infrâ cap. 25.

Pecorum numero. Idem vidimus & illustravimus suprâ cap. 12.

Hospitiis. Optimum institutum , ut a nostris moribus nunc alienum , sic hodieque Canadensibus barbaris familiare. Apud nos , invicem per commercia innexos , languet hospitalitas , viget apud barbaros latrociniiis infames. Hujus discriminis causa in aperto. Scilicet commercia populos jungunt ; privatos dividunt , penes quos commerciorum usu omnia fiunt venalia. Et quantò magis apud gentem aliquam fervent commercia , tantò magis ab hospitalitate abhorret. Contrâ barbari commercia non norunt : latrocinia exercent , cùm indigent : hospitales sunt , quòd in hanc liberalitatem natura propendet , ipsisque expedit. Hæc pluribus ingeniosè explicat Cl. de Montesquieu , *Esprit des Loix* , XX , 2.

Effusus indulget. Aurei primævique hominum mores , quorum memoria apud barbaros ac maxime Canadenses adhuc viget. Hac de re plura habet P. Lafitau , *Mœurs des Sauvages Américains* , Tom. II , pag. 88 & seqq.

Nefas habetur. Sic quoque Julius Cæsar , *Bell. Gall. VI* , 23. *Hospites violare , fas non putant , qui quâque de causâ ad eos venerunt , ab injuriâ prohibent , sanctosque habent : iis omnium domus patent , victusque communicatur.* Mela III , 3. *Jus in viribus habent , adeò ut ne latrocinii quidem pudeat , tantùm hospitibus boni , mitesque supplicibus.* In lege Burgundionum , Tit. XXXVIII , leg. 1. *Quicumque hospiti venienti rectum aut focum negaverit , trium solidorum , Gallicæ monetæ*

librarum 39, *inlacione mulctetur*. At hospitium virtuti, non sceleri, datum. Rectè enim lex Salica, Tit. XVII, de *Expoliationibus*, leg. 2. *Si quis hominem mortuum exfodierit & expoliaverit*, MALB. THVRNICALT, IIIIM. qui faciunt solid. c, Gallicæ monetæ libras 1310, culpabilis judicetur. Leg. 3. *Et postea parentes defuncti judicem rogare debent, ut inter homines non habitet auctor sceleris; & qui ei hospitium dederit, antequam parentibus satisfaciat*, DC den. qui faciunt solid. xv, Gallicæ monetæ libras 196, culpabilis judicetur.

Cum defecere. Cùm defecere epulæ, vel cùm nihil epularum supersit ei, qui hospitem receperat.

Nec data imputant. Nec acceptis obligantur. En barbarorum mores; en vita. Iphis unum votum, una cogitatio, LIBERTAS.

CAP. XXII. *Sæpius calida*. Canadensibus populis iisque regionibus, quas gravius urit frigus, sunt & hypocausta, Gallicè *des étuves*.

Sua cuique mensa. Separatæ sedes, sua cuique mensa, id ex veteri populorum usu, & cùm vorax erat hominum genus. Idem passim reperire est apud Homerum ceterosque qui antiquos mores descripsere.

Procedunt armati. De hoc usu jam dictum suprâ cap. 13.

Cæde & vulneribus. Cruentam quoque & feralem Canadensium ebrietatem exprimit P. de Charlévoix, loc. cit. *Lettre VIII*, pag. 142. Apud Germanos severè coercitam hanc convivorum feritatem reperimus in *Lege Salicâ*, Tit. XLVI. *De Homicidiis in convivio factis*, leg. 1. *Si in convivio, ubi quatuor aut quinque fuerint homines, unus ex ipsis interfectus fuerit, ille qui*

remanet (id est, illi qui remanent) aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compositionem collectent, quæ lex usque ad septem, qui fuerint in convivio illo, convenit observare.

Consultant. Talem consultationem vide suprâ Hist. IV, 14. Nec alii Canadensibus populis mores. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre XIV*, pag. 217.

Postera die retractatur. Posterâ die retractantur, id est rursus perpenduntur hesternâ consilia. Sic salva est utriusque temporis ratio: nam in utroque tempore sua inest utilitas. Nempe deliberant, dum fingere nesciunt; constituunt, dum errare non possunt. Eadem omnino de Persis narrat Herodotus I, pag. 63, & Suidas in *οἷνς πικῆν*.

CAP. XXIII. *Potui humor.* Potum illum *Cerevisiam*, *la Biere*, vocamus. De quo Plinius XIV, 22. *Est & Occidentis populis sua ebrietas fruge madidâ... Ægyptus quoque e fruge sibi potus similis excogitavit: nullâque in parte mundi cessat ebrietas: meros quippe hauriunt tales succos, nec diluendo, ut vina mitigant. At Hercules illic tellus fruges parere videbatur. Heu, mirâ vitiorum solertia! inventum est quemadmodum aqua quoque inebriaret.*

Recens fera. Idem habet Mela III, 3. *Victu ita asperi inculti que ut crudâ etiam carne vescantur, aut recenti, aut cùm rigentem in ipsis pecudum ferarumque coriis manibus pedibusque subigendo renovarunt. Panis usu, carnisque coctæ, & dulcedine vini, in mollissimo Italiæ tractu, mitigatam Cimbrorum feritatem scribit Florus, III, 3.*

Lac concretum. Quod ne accipias de caseo, icèt auctore Julio Cæsare, *Bell. Gall. VI, 22, major pars victûs eorum lacte, & caseo, & carne*

consistit. Plinius, qui Germanorum mores peritus noverat, accuratior. *Mirum*, inquit, *barbaras gentes, quæ lacte vivunt, ignorare aut spernere tot sæculis, casei dotem, densantes id alioquin in acorem jucundum & pingue butyrum: spuma id est lactis, concretiorque, quam quod serum, le petit lait, vocatur. Non omittendum in eo olei vim esse, & barbaros omnes infantesque nostros ita ungi.* Plin. XI, 41. Lac ergo concretum, de quo Tacitus, butyrum est, Germanorum cibus & unguentum, ut videre est apud Apollinarem Sidonium, qui eorum habitum epulasque allio & cepâ fetidas describit, Carm. XII, 1.

Quid me, & si valeam, parare carmen

Fescenninicolæ jubes Diones

Inter crinigeras situm catervas,

Et Germanica verba sustinentem,

Laudantem tetrico subinde vultu,

Quod Burgundio cantat esculentus,

Infundens acido comam butyro!

• • • • •

Felicemque libet vocare nasum

Cui non allia sordidæque cepæ

Ruſtant mane novo decem apparatus.

Sine apparatu, sine blandimentis. Contrâ Romæ tanta erat populatio morum, tanta luxuria, ut parum esset in gulas condi maria terrasque, nisi nova in dies excogitarentur gulæ irritamenta. Coqui triumphorum pretiis parabantur. Nullusque prope jam mortalis æstimatur pluris, quàm qui peritissimè censum domini mergit, Plin. IX, 17.

Si indulseris ebrietati. Vitium illud barbarorum omnium commune, quod neque cruentis cædibus, neque mortibus præproperis emendatur.

Janus Taddæus ad hunc Taciti locum illustrandum scripsit libellum *de Germanorum veterum aviditate bibendi*, in quo non tam Germanos purgat, quàm ceteros populos accusat.

Armis vincentur. Sic nefariè suggestâ vitæ-aquâ, ut loquuntur, tot perempta Canadensium millia. Quod P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre VIII*, pag. 141, aliique multi queruntur.

CAP. XXIV. *Salto jaciunt.* Quo de Iusu Apollinaris Sidonius *Carm. V*, vers. 246.

Excussisse citas vastum per inane bipennes,

Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare.

Ludus & intortas præcedere saltibus hastas,

Inque hostem venisse priùs. Puerilibus annis

Est belli maturus amor.

Aut mercedem. Immensæ verò Romanorum in ludis impensæ. Immania histrionum pretia; & vel vigente republicâ, Roscius III D annua, Gallicæ monetæ libras 97,265, meritasse proditur, *Plin. VII*, 39. Excessere hæc pretia, luxuriante sub Principibus Româ.

Voluptas spectantium. Et ut civitatibus se adprobarent, ut vidimus suprâ cap. 13.

Temeritate. De hac barbarorum pervicaciâ pervulgatum exemplum protulit D. Ambrosius, in *Tobiam*, cap. XI. *Ferunt Hunnorum populos, Scythicam gentem ut & Germanos, omnibus bellum inferre nationibus, fœneratoribus tamen, iis qui e ludo fœnerantur, esse subiectos, & cum sine legibus vivant, aleæ solius legibus obedire; in procinctu ludere, tesseras simul & arma portare, & plures suis, quàm hostilibus ictibus interire. In victoriâ suâ captivos fieri, & spolia suorum perpèti, quæ pati ab hoste non noverint. Ideo numquam belli studia deponere, quòd victi aleæ ludo, cum totius prædæ munus amiserint, ludendi*

Subsidia requirunt bellandi periculo. Frequenter autem tanto ardore rapi, ut cum ea, quæ sola magnæ æstimant, arma victus tradiderit, ad unum aleæ jactum vitam suam potestati vel victoris, vel sæeneratoris, addicat. Denique constat, quod quidam, & Imperatori Romano cognitus, in fide pretium servitutis, quod sibi tali sorte superatus intulerat, suppliciis imperatæ mortis exsoluerit. Quo furore, ipso quoque libertatis periculo, talis suis, le jeu des osselets, ludant Canadenses populi memorant P. de Charlevoix, loc. cit. Lettre XVII, pag. 261, & P. Lafitau, Mœurs des Sauvages Américains, Tom. II, pag. 340.

Alligari se ac venire patitur. Non ita mirum est Germanos, ludi furore actos, voluntariam servitutem adiisse; cum, multa post sæcula, licet religio accessisset, humanitasque atque opes auxissent, homines ingenui & suæ mentis compotes, se ipsi venderent, & servituti manciparent. Quâ de re inter veteres Formulas, solemnis est Formula IX. Venditio de semetipso: qualiter homo liber venundetur. Domino semper meo illo N. Ego ille N. Placuit mihi, ut statum ingenuitatis meæ in vestrum deberem obnoxiare servitium. Quod ita & feci. Unde accepi a te pretium, in quod mihi bene complacuit, solidos tantos; ita ut ab hodiernâ die quicquid de me servo tuo, sicut de reliqua mancipia tua (Barbarè dictum pro de reliquis mancipiis tuis) facere volueris, a die præsentis liberam habeas potestatem. Et quod fieri non credo, si fuerit ulla quislibet persona qui contra hanc venditionem, quam ego meâ spontaneâ voluntate fieri rogavi, qui contra eam aliquid agere & calumniam generare conaverit, illud, quod repetit, non vindicet, & contra cui litem intulerit, auri libra una, argenti pondo quinque coactus exsolvat; & hæc venditio firma

permaneant. Dux nempe sunt res apud homines validissimæ, libido & necessitas. Ut libidini consulere, servitutem non reformidabant Germani. Sponte quoque illam adibant, ne inopi necessitati succumberent.

Fidem vocant. Hæc est fides, quâ semper viguit semperque vigebit alea. Verè enim D. Ambrosius loc. cit. *Habet & alea suas leges, quas fori jura non solvant. Notatur (si credi potest) infamiâ, qui putaverit renitendum, & infamiam sententia gravius, quàm censura judicialis inurit opprobrium.* Hanc fidem retinemus; & inde nobis *les dettes d'honneur.*

CAP. XXV. *Per familiam ministeriis.* Vidimus Annal. XIV, 43. Pedanium Secundum, qui in unâ domo ipsâque in Urbe quadringentos servos haberet. Divisa inter eos ministeria, aut potiùs ministeriorum nomina, quæ passim occurrunt in veteribus Inscriptionibus, ac maximè apud Cll. Piranesi, Gori, ceterosque qui sepulcralia Romanorum monumenta illustravere. Hæc familia urbana. Alia erat in agris familia rustica: ibi nova ministeria, nova nomina; in quibus plus quidem utilitatis, plurimum adhuc luxûs.

Ut colono. Colonum Gallicè dicimus, *un Fermier.* At in Germaniâ colonus erat servus.

Hactenus paret. Licèt servus apud Germanos suam sedem habeat, suos penates regat, paret tamen domino, nec habet libertatem: hactenus servus est. Tales fuere apud nos ante quatuor sæcula, quos servos, *les Serfs*, dicebamus. Postea Germani, Romanos imitati, servos habuere, deterioris conditionis; tunc penes eos mansit servorum nomen. Servi verò, ut ita dicam, coloni, dicti sunt *Lidi.* Hoc servorum

discrimen patet ex Lege Salicâ, Tit. XXX, & ex Lege Frifionum, Tit. XV.

Uxor ac liberi. Ac proinde non indigebant fervorum ministeriis.

Impune. Non impunè inimicum occidebant; siquidem homicidium numero pecorum lueretur. Suum verò servum occidere impune erat. Sed si quis alienum servum occideret, tunc solvendum erat servi domino pretium. Inde in Lege Salicâ, Tit. XI, leg. 2. *Si quis alienum servum furaverit, aut occiderit, aut vendiderit, aut ingenuum dimiserit, & ei fuerit adprobatum, MALB. THEV TEXACA, M CCC den. qui faciunt sol. XXXV; Gallicæ monetæ libras 458, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturâ. De ancillâ verò solidos xxx, Gallicæ monetæ libras 393. Capitale verò Gallicè dicitur, le capital, le prix de la chose. Delatura, les frais de justice.*

Libertini. Servi, si manumitterentur, libertatem adipiscebantur, & nuncupabantur liberti. Ordo illorum hominum, libertinorum dicebatur, non verò libertorum, ut rectè observat Cl. Ernestus. Cùm invaluit pecuniæ usus, servi manumittebantur, excussio ex eorum manu coram rege, vel civitate, denario. Unde homines isti *denariati* appellati sunt. Apud Germanos non multum supra servos erant; & si sine liberis mors eis obvenisset, eorum hereditas ad fiscum pertinebat, ut docet Lex Ripuariorum, Tit. LVII, leg. 4. *Si autem homo denariatus absque liberis discesserit, non alium nisi fiscum nostrum heredem relinquat.*

Quæ regnantur. Apud Germanorum gentes, quæ regnabantur, viciis regum abutebantur liberti, ut sibi potentiam struerent. Quâ structâ, super ingenuos & super nobiles ascendebant. Quantò

enim humilior fuit hoc hominum genus, tantò est superbior. Eandem, aut potius, ob imperii magnitudinem, immensam libertorum libidinem sub Imperatoribus Claudio, Nerone, Galbâ vidimus. Vide & Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XV, 19.

Ingenuos & super nobiles. Hic videmus quatuor conditionum discrimina nobiles nempe, ingenuos, libertinos, servos. Nobiles genere, dignitate, muneribus præcellabant. Ingenui origine stirpeque liberi, atque etiam, cum postea exigebantur tributa, a tributis immunes. Vide Gregorium Turonensem VII, 15. Libertini, qui, prius servi, fuerant manumissi: nondum tamen erant ingenui, sed libertini tantum, & libertinitatis obsequiis devincti. Servi autem, licet coloni, cum non essent sui juris, sed alienæ potestatis, verè serviebant. Illa conditionum diversitas sæpe memoratur in veteribus Germanorum legibus. Eam quoque videre est apud Saxonem Grammaticum in legibus Frothonis, Danorum regis, quas egregiè explicavit Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, pag. 111. Quomodo autem quis, non natus ingenuus in ingenuitatem assereretur docent veteres Formulæ, Formul. XII, de Ingenuitate. *Qui debitum sibi nexum relaxat servitium, in futuro apud Dominum sibi retribuere confidat. Igitur ego in Dei nomine ille N. pro remedio animæ meæ, vel æternâ retributione, servum juris mei nomine illum N. ingenuum esse præcipio, & in sacrosanctâ Ecclesiâ beatissimi Sancti illius N. sub præsentia sacerdotum ibidem consistentium ante cornu altaris ab omni vinculo servitutis eum absolvo. Ita ut deinceps, tanquam si ab ingenuis parentibus fuisset natus vel procreatus, eat, pergat partem quam maluerit, & sicut alii cives Romani vitam ducat ingenuam.*

Et si aliqua procreatio filiorum, vel filiarum, ex ipso orta fuerit, similiter vivat ingenua, & nulli heredum meorum, nec cuicumque aliæ personæ quicquam debeat servitutis, nec libertinitatis obsequium, nisi soli Deo, cui omnia subiecta sunt; vel pro cuius amore ipsum devotus obtuli patrociniū & defensionem cuicumque se elegerit in omnibus illius perfruatur arbitrio. Si quis verò quod futurum esse non credo, si fuerit aliquis ex heredibus meis, vel quislibet persona, qui contra hanc ingenuitatem venire aut eam refragare præsumpserit, illud quod repetit non vindicet, & insuper contra cui litem intulerit, solidos LX componat. Et præsens ingenuitas meis vel bonorum hominum manibus roborata cum stipulatione subnixa omnique tempore valeat incon-
vulsa.

Nunc verò quanti singulas conditiones fecerint Germani, ex diversis earum pretiis libet æstimare.

De diversis apud Germanos pretiis pro conditionum diversitate.

MIRUM sanè est—Cl. de Boulainvilliers alioque, in antiquâ nostrâ Historiâ non mediocriter exercitatos, eam, quam suprâ posuimus conditionum diversitatem negasse, duasque tantum fuisse classes, nobilitatem & servitutem, pervicaciùs adseverasse. Aliud certè docent veteres nostri scriptores. Idem quoque manifestè adstruunt veteres Germanorum leges.

Sic enim in lege Angliorum & Werinorum; Tit. I, de Homicidiis, Leg. 1. Si quis Adalungum occiderit, VC sol. Gallicæ monetæ libras 7,860, componat. Leg. 2. Qui liberum occiderit, CC sol. Gallicæ monetæ libras 2,620, componat.

Leg. 4. Qui *servum occiderit*, xxx sol. Gallicæ monetæ libras 390, componat. Sic quoque Saxonibus fuere Edlingi, Frilingi & Lassi, id est nobiles, ingenui, & serviles, ut videre est apud Lindenbrogium, in Glossario, pag. 1347. Idem patet ex lege Frisionum, Tit. XV.

Francis quoque fuere Antrussiones, seu nobiles, Ingenui, Lidi, Servi. Inde in Lege Salicâ, Tit. LXXIV, de Chreodiba. Id est, de cadaveris combustione, Leg. 1. Si quis hominem ingenuum seu in silvâ seu in quolibet loco occiderit, & ad celandum in igne combusserit, xxiiii m den. qui faciunt sol. dc, Gallicæ monetæ libras 7,860, culpabilis judicetur. Leg. 2. Si quis antrussionem vel feminam taliter interfecerit, aut celaverit, aut igne cremaverit, LXIIM (Verius LXXIIM) den. qui faciunt sol. m dccc, Gallicæ monetæ lib. 23,580, culpabilis judicetur. Tit. XXXVIII, de Homicidiis servorum, vel expoliationibus, Leg. 5. Si quis *servum alienum mortuum expoliaverit per furtum*, & spolia ipsa plus quàm xl denarios, Gallicæ monetæ libras 13, valeant, tulerit, MALB. THEN FRIO MOSIDO, dc den. qui faciunt sol. xv, Gallicæ monetæ libras 196, culpabilis judicetur. Leg. 6. Si quis verò homo ingenuus Lidum alienum expoliaverit, MALB. THEU MOSIDO, mcccc den. qui faciunt solid. xxxv, Gallicæ monetæ libras 458, culpabilis judicetur.

Servorum verò nomina, quæ postea apud Germanos, ut & apud nos, in dignitatum titulos evasere, simul & pretia habet Lex Salica, Tit. XI, de Servis mancipiis furatis. Si quis Majorem, le Grand-Maître, Inferiorem, le maître d'Hôtel, Scantionem, le Bouteillier ou l'Echanson, Mariscallum, le Maréchal, Stratorem, l'Ecuyer, Fabrum ferrarium, Aurificem sive Carpentarium,

*Vinitorem, vel Porcarium, vel Ministerialem furaverit, aut occiderit, vel vendiderit, valentem sol. XXV, Gallicæ monetæ libras 327, MALB. THEVCA TEXARA MCCCC den. qui faciunt sol. XXXV, Gallicæ monetæ libras 458, culpabilis judicetur, excepto capitale & delaturá. Hæc sint satis de conditionum diversitate apud Germanos. Vide & Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, XXX, 25, & Cl. Gautier de Sibert, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. XXXVII, pag. 541 & seqq.*

Impares Libertini. Apud ceteros populos, qui in Germaniâ non regnabantur, libertini erant infra ingenuos ac nobiles; quod certissimum libertatis argumentum.

CAP. XXVI. *Fenus agitare. Contrà vetus Urbis fenebre malum, & seditionum discordiarumque creberrima causa; ut vidimus suprâ Annal. VI, 16.*

Per vices occupantur. Potius per vicos occupantur: id enim innuit rerum series: ita quoque placitum Grotio, Conringio, Menagio, aliisque eruditis viris. De hoc Germanorum usu multa habet Julius Cæsar, Bell. Gall. VI, 21. Agriculturæ non student, majorque pars victus eorum lacte, & caseo, & carne consistit; neque quisquam agri modum certum aut fines proprios habet, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui unâ coierunt, quantum eis & quo loco visum est attribuunt agri, atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assiduâ consuetudine capti studium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos,

ædificent : ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones diffensionesque nascuntur : ut animi æquitate plebem contineant, cùm suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

Supereſt ager. Talem agrum Gallicè dicimus ; une terre en jachere.

Prata ſeparent. Fecundiora enim ſunt prata, ſi ſeparentur, quàm ſi pateant, ac ſint promiſcua.

*Bona ignorantur. Cùm pomaria non confere-
rent Germani, meſſibus contenti, fructiferum
autumnum ignorabant. Nunc quidem omnes au-
tumni fructus novit Germania : manet tamen
veteris memoriæ monumentum : neque ullum
adhuc nomen autumnii proprium : communi vo-
cabulo appellatur *Herbſt*, id eſt meſſis, quam
unam noverant veteres Germani. Videtur autem
primos mortalium duas tantùm anni tempeſtates,
æſtatem & hiemem, obſervaffe. Unde Moſes in
Geneti VIII, 22. *Æſtas & hiems, nox & dies.*
Deinde tres, ac demum quatuor anni tempeſtates
diſtinxere.*

CAP. XXVII. *Nulla ambitio. Contrà apud
Romanos maxima. C. Cæcilius Claudius Iſidorus
funerari ſe juſſit H-S XI, Gallicæ monetæ libris
213,984. Plinius XXXIII, 10. Hæc adhuc pri-
vati funera, & ante imperii luxum. At periti rerum
aſſeſſerant Arabiam non ferre tantum odorum
annuo fetu, quantum Nero princeps noviffimâ
Poppææ ſuæ die concremaverit, Plin. XII, 18.*

*Certis lignis. Quibus lignis ignotum. Divi-
nare haud vacat.*

*Cumulant. Ut mos fuit apud Romanos, qui
funebrem Orientis magnificentiam æmulati ſunt.
Sic Cornelia in funeribus Pompeii Magni apud
Lucanum IX, 175.*

Collegit veſtes, miſerique inſignia Magni,

*Armaque & impressas auro , quas gesserat olim
Exuvias , pictasque togas , velamina summo
Ter conspecta Jovi , funestoque intulit igni.*

Vide & apud Plutarchum in Syllâ , pag. 475 ,
illata in Syllæ funere decem & ducenta fercula
odorum , & grandia Syllæ ejusque lictoris simu-
lacro e thure & cinnamomo.

Equus adjicitur. Sic in sepulcro Childerici ,
Francorum regis , reperta ejus arma , framea ,
gladius : inventum quoque equi ejus caput , &
solea , fibulæ præterea phaleraque aureæ : quæ
omnia vide apud eruditos Joan. Jac. Chiffletium ,
Anastasis Childerici regis , pag. 96 , 219 & seqq.
ac Montfaucon , *les Monuments de la Monarchie
Françoise* , Tom. I , pag. 10 & seqq. Pars magna
adhuc existat Parisiis in Cimelio Regio. Præter
jam memorata corpusque Childerici , reperta
adhuc calvaria una , quæ fortè fuit ejus equifonis.
Sic enim de Scythis , Germanorum auctoribus ,
prodit Herodotus IV , 71.

Cespes frigit. Tumulum cespite exstructum jam
vidimus suprâ Annal. I , 62. Maximos quoque e
cespite tumulos regibus suis Scythas erexisse me-
morat Herodotus , loc. cit.

Operosum honorem. Molium illarum rudera
exstant adhuc Romæ in Cestii , Augusti , Hadriani
monumentis , aliisque plurimis , quæ passim &
maximè in viâ Appiâ occurrunt.

Viris meminisse. Id quoque apud Canadenses
populos vulgatum : *Lacrimæ viros dedecent.* Et
ad bellum profecturi , suos tantùm ita alloquuntur :
Sit nostrî memoria. Feminae autem viros , liberos ,
per annum integrum lugent , eosque hoc toto
tempore continuis ejulatibus mane , vespere ,
medio die , domi , foris vocant. Vide P. de
Charlevoix , loc. cit. *Lettre XXVI* , pag. 376.

CAP. XXVIII. *Divus Julius tradit.* Jul. Cæsar Bell. Gall. VI, 24. Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni & quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem: nuncque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani permanent; eodem victu & cultu corporis utuntur.

Helvetii. Helvetii, les Suisses, latius olim, quàm nunc, Lugdunum versùs habitavere. Præterea in Germaniam ingressi, eam tenuere inter Rhenum Mœnumque amnes Hercyniamque silvam, le Rhin, le Mein, & la forêt de Hartz.

Ulteriora Boii. Boii, Gallica gens & Helvetiis contermina, ut patet ex Strabone IV, pag. 206, & Julio Cæsare, Bell. Gall. I, 29. Victi a Cæsare sedem illam ab Æduis accepere, quam nunc dicimus le Bourbonnois. Antè in Germaniam profecti, & ultra Mœnum provecti, Hercyniam Silvam tenuere. Manet adhuc eorum nomen in Boiemi nomine, la Bohême. Quo tempore Helvetii Boiique Germaniam penetraverint, haud ita compertum. Id tamen videtur contigisse, cum Tarquinius Priscus Romæ regnaret. Tunc enim Ambigatus, rex Biturigum, le Berry, Sigovesum, sororis filium, in saltus Hercynios misit, ut prægravante turbâ regnum exoneraret, Livius V, 33 & seqq. Alia fuit Boiorum in Italiam expeditio, sed infelicioꝝ, Plin. III, 15. Vide quæ dixi supra

Tom. I, pag. 367, cum differerem in veteres Gallorum glorias.

Mutatis cultoribus. Augusti temporibus, Boii e Boiemo a Marcomannis pulsi, in Noricum concessere; & eorum de nomine dicta est Bojoaria, nunc *la Baviere*.

Aravisci. Ptolemæo quoque, II, 16, memorati. Hungariæ inferioris partem, quam dicimus *le Palatinat de Pilis*, tenebant. A Plinio III, 25, dicti videntur *Eravisci*, si valet eruditi Harduini conjectura.

Osis. Litem dirimere videtur Tacitus infra cap. 43; eosque Pannonicâ linguâ, aut potius dialecto, & tributorum patientiâ coarguit non esse Germanos. Marcomannis Quadisque ultérieures erant; partemque septentrionalem Transdanubianæ Hungariæ occupabant: fortè protensâ Silesiam usque, ubi *Offen, dans le Duché d'Oels*, locus salinis & arte vitrariâ nobilis. Ofos tamen Germanos esse contendit eruditus Pelloutier, *Histoire des Celtes*, I, 15, pag. 184. Sed non ita probabiliter.

Treveri & Nervii. Treveri, *le Diocese de Treves*. Nervii, *le Cambresis & le Hainau*.

Vangiones, Triboci, Nemetes. Vangiones, *le diocese de Worms*: Triboci, *le diocese de Strasbourg*: Nemetes, *le diocese de Spire*.

Ubii. Ubii, *le Diocese de Cologne*. Eos, Cattis exosos, & in partes Romanorum pronos, e Germaniâ in Gallias transgressos, in fidem recepit Marcus Agrippa, anno Urbis conditæ DCCXVII, Strabo libr. IV, pag. 194. Apud eos nata Agrippina, mater Neronis, Claudii uxor, in eorum oppidum veteranos coloniamque deduci impetravit; cui nomen inditum ex vocabulo ipsius, ut vidimus supra Annal. XII, 27.

Ut arcerent. Super ipsam Rheni ripam Ubios

Collocavit Agrippa, ut Germanos arcerent, non ut ipsi custodirentur, experimento fidei satis probati.

CAP. XXIX. *Batavi.* Batavi non modò insulam Rheni amnis, *le Bétuve*, sed aliquid ex ripâ, ubi aliquot Batavorum oppida, coluere. De his dictum suprâ Hist. IV, 12, & Hist. V, 19.

Antiquæ societatis. Unde Batavi dicti sunt *fratres & amici populi Romani*, ut constat ex vetere lapide apud Gruterum, pag. 72, num. 9,

CIV. BATAVI

FRATRES. ET. AMICI. P. R.

Publicanus. De publicanis dictum suprâ Annal. XIII, 50.

Oneribus & collationibus. Onera, collationes, *les corvées, les contributions.*

Reservantur. Vide suprâ Hist. IV, 12.

Mattiacorum gens. Mattiaci terras illas obtinere, quas nunc dicimus *partie de la Wétéravie, de la Hesse, d'Isenbourg, de Fulde.* Ibi Mattium, *Marpurg*, de quo suprâ Annal. I, 56, & Mattiaci fontes, nunc *Wis-baden, près de Mayence.* De Mattiaco agro dictum Annal. XI, 20.

Finibusque. Variis Germaniæ populis sui erant fines, quos solitudine defendebant. Id enim enixè curabant, ut circa ipsos, quæ jacebant, *vasta forent*, Mela III, 3. Quod quoque testatur Julius Cæsar Bell. Gall. IV, 3, *Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse.* Itaque unâ ex parte a Suevis circiter millia passuum DC (emendandum LX meritò monuere viri eruditi) *agri vacare dicuntur; & VI, 23, Civitatibus*

maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato.

In sua ripa. Usque ad Rheni ripam diffusæ Mattiaci, maximè cùm Ubii cis Rhenum, fuere transgressi.

Solo & cælo. Apud Batavos humidum cælum solumque; contrà apud Mattiacos siccum, unde Mattiaci acriùs animabantur, pro solitâ locorum animorumque cognatione.

*Decumates agros. Decumates agri, nunc la Suabe. Cùm, sub finem imperii Cæsaris Augusti, Marcomanni, relictis suis sedibus Rheno proximis, in Boiemum migrassent, vacua eorum loca ex Gallis, Rauracis scilicet & Sequanis, levissimus quisque occupavere. Agri illi Decumates inde dicti videntur, quòd incolæ, Germanorum incursionibus obnoxii, ut in Romanorum fidem reciperentur, proventuum decimam solverint. Eos vallo munivit Hadrianus. Vallum Neostadio, Neustat, oppido ad Danubium haud procul Almoni, Altmühl, fluvii ostiis sito, ad fluvium Nicrum, le Nekre, versùs oppidum Wimpinam, Wimpfen, per sexaginta leucarum Francicarum spatia continuatum. De Decumatibus agris, valloque, quod iis prætendebatur, plura vide apud eruditum Schoepflin, *Alsatia illustrata*, Tom. I, pag. 174, 241 & seqq.*

Limite actò. Cùm Decumates agri in Romanorum fidem fuissent recepti, tunc ultra Rhenum actus est limes imperii, promotaque præsidia; & agri Decumates habitati sunt tamquam sinus imperii, & pars provinciæ, Germaniæ scilicet superioris.

CAP. XXX. *Ultra hos Catti.* Ultra Decumates agros Catti, quorum amplissima sedes inter Rhenum, Mœnum, Salamque fluvios & silvam Bacenim, *le Rhin, le Mein, le fleuve Sala,* & *partie de la forêt de Hartz au-delà du Wésér;* ubi nunc *la Hesse, la Turinge, partie du diocèse de Paderborn, de l'Abbaye de Fulde & de la Franconie.* Observandum, quod eruditi viri sæpe jam monuere, ea, quæ Julius Cæsar, Florus, Ptolemæus, de Suevis dixere, de Cattis esse intelligenda. Eruditus Leibnitius, *Scriptores Brunsvicensis,* Tom. I, pag. 10, putat Cattos dictos esse a felibus, acerrimo animali quod ab aliis *Catte,* ab aliis *Hesse* nuncupatur.

Saltus Hercynius. De silvâ Hercyniâ jam dictum suprâ Annal. II, 45. Quæ verò hujus silvæ tunc fuerit facies scribit Plinius, Germaniæ oculatus testis, XVI, 2. *Hercyniæ silvæ roborum vastitas intacta ævis, & congenita mundo, propè immortali sorte miracula excedit. Ut alia omittantur fide caritura, constat attolli colles occurrentium inter se radicum repercussu: aut ubi secuta tellus non sit, arcus ad ramos usque, & ipsos inter se rixantes, curvari portarum patentium modo, ut turmas equitum transmittant.*

Stricti artus. Artus nervis validi; unde Vegetius I, 6. *Sit ergo adolescens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erectâ cervice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris & pedibus non superfluâ carne distentis, sed nervorum duritiâ collectis.*

Disponere diem. Disponere diem ad prælia: vallare noctem contra incursus. Contrâ solitum barbaris latitare diu, noctu adsultare, ut occultarentur insidiæ, majorque ingrueret terror. Si per noctem nihil molirentur, tunc nullâ lege,

256 IN LIBRUM DE MORIBUS
nullo ordine, somno ingluvieque oppressi jace-
bant.

Ratione disciplinæ. Ratione usuque disciplinæ
militaris acceptum.

In Duce. Optimè Florus II, 18, *Tanti exer-
citus, quanti Imperator.*

Ferramentis. Ferramentis ad opus, copiis ad
victum, peditem onerabant.

Ad prælium. Alios videas ire ad prælium,
unico impetu conficiendum; Catos, ad bellum
arte, disciplinâ, tempore, administrandum. Præ-
lium, *le combat*; bellum, *la guerre.*

Fortuita pugna. Apud Catos rari erant excur-
sus, rara quoque pugna fortuita.

Formidinem. Quò quis timidior, eò velocior.
Qui cunctatur, constantior est.

CAP. XXXI. *Vertit.* Id est, versum est. Sic
Quintus Curtius IV, 6. *Ira deinde vertit in
rabiem.*

Crinem barbamque. Sic privatâ audentiâ crinem
barbamque summisit Civilis, ut vidimus suprâ
Hist. IV, 61. Sic apud Paulum Warnefridum,
Hist. Longobard. III, 7. *Sex millia Saxonum,
qui bello superfuerant, devoverunt se, neque bar-
bam, neque capillos incisuros, nisi se de hostibus
Suevis ulciscerentur.* Recentior memoria Gulielmi
Lumeii ex comitibus a Marcâ, qui se obstrinxit
voto non positurum se antè capillum, quàm Eg-
montii atque Hornani mortem ultus esset. Strada;
de Bello Belgico, libr. VII, pag. 344.

Pretia nascendi. Egregiè dictum. In tot tan-
tasque misérias mortale genus nascitur, ut unicum
nascendi pretium sit virtus. Singulare autem &
atrox fuit apud Canadenses populos illius Iro-
quæi, *Iroquois*, dictum, qui cum patrem suum
diverso in exercitu offendisset, eum jugulaturus.

restitit, & ait: Vitam quam a te semel accepi, tibi hodie reddo. Noli aliàs occurrere. Nihil tibi jam debeo. Vide P. de Charlevoix, loc. cit. *Lettre XXI*, pag. 309.

Ferream insuper anulum. Servitutis, ut videtur, insigne. Institutum illud Cattorum multi postea, sed amatoriè magis, quàm militariter, imitati sunt. Sic anno 1414, Johannes, dux Borbonius, ut dominæ suæ gratificaretur, cum sexdecim equitibus nobilibusque vovit se & equites singulis diebus dominicis per duos annos sinistrâ in tibiâ aureum anulum gestaturos, nobiles argenteum, donec parem equitum nobiliumque, quibuscum concertarent, numerum reperissent. Vide Cl. de Vertot, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. II, pag. 595.

Canent insignes. Multis jam cædibus insignes canent, anulum ferream gestantes, torvoque habitu, ut se novarum semper cædium avidos probent.

Impares faciat. Ii sunt Catti, qui quinquaginta & centum circiter post annis cum Cheruscorum cis Visurgim, *le Wésér*, reliquiis, cum Attuariis, Sicambris, Chamavis, Bructeris, Chaucis, Francicum fœdus iniere, victisque Romanis, Gallias occupavere. Inde nobis nomen. Inde mores. Inde leges.

CAP. XXXII. *Certum jam alveo.* Ita latum profundumque, ut possit esse terminus, nec præfidiis custodiisve indigeat.

Uspii ac Tencteri. Bellorum casuumque societate conjuncti, sedibus suis ad Rhenum paulò infra Moguntiacum, *Mayence*, olim a Cattis pulsi fuerant. Menapiorum sedes trans cisque Rhenum occupavere, ut docet Jul. Cæsar *Bell. Gall. IV*, 1 & seqq. Adversis adhuc casibus con-

fiectati, Sicambrorum ab Augusto, Tiberii ductu; cis Rhenum tranſvectorum, agros obtinere, nunc *les comtés de Berg, Mark, Lipp, Waldek, l'Evêché de Paderborn.*

Equi traduntur. Ut jam vidimus ſuprà cap. 18.

CAP. XXXIII. *Brueteri.* Olim habitavere inter Rhenum, Luppiam, *la Lippe*, Amisiam, *l'Ems*, & Frifios *la Frife*, ubi nunc *la Westphalie & Ower-Iſiel*. Brueteros a *Broeken & Bruchen*, ſeu paludibus, quæ ibi frequentes erant, dictos fuiſſe exiſtimat Cl. Alting, *Notit. German. Infer.* pag. 20. Multis adverſus Romanos præliis & Civilis ſocietate nobilitati, ut ſæpe vidimus ſuprà in Annalium & Historiarum libris, ſuperbiere. Ideo vicinis nationibus exoſi, ſedibus ſuis pulſi ſunt, ac penitus exciſi.

Chamavos & Angrivarios. Antequam Brueterorum ſedes occuparent, Chamavi ad Amisiam, *l'Ems*, poſiti, ubi nunc *Lingen & Osnabrug*; Angrivarii ad *Viſurgim, le Weſer*, ubi nunc *Minden & Schawenburg*. Antiquior fuit Chamavorum migratio ad Rhenum, ſi accurata ſunt quæ habet Tacitus Annal. XIII, 55. Vide quæ ibi notavimus. Angrivarii autem poſtea dicti ſunt Angrarii, parſque fuere Saxonum, & communem cum iis legem habuere. Vide Legem Saxonum, apud Lindenbrogium.

Penitus exciſi. Non ita exciſi ſunt, ut nullæ remanerent reliquiæ. Immo & inſignes fuere in ſœdere Francico, uti diximus ſuprà. Memorantur quoque in Tabulâ Peutingerianâ. Sic & Claudianus, in Panegyric. de IV conſulatu Honorii, verſ. 450.

Venit accola ſilvæ.

Brueterus Hercyniæ.

Nempe post cladem suam, pulsi suis sedibus, inter Coloniam, *Cologne*, & Hassiam, *la Hesse*, habitavere, ut docet eruditus Eccardus, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 304.

Superbiæ odio. Regnabantur Bruçteri. Inde illis superbia & opes. Antequam a Germanis dele- rentur, eos terrore domuerat Vestricius Spurinna, ideo triumphali statuâ donatus. Plinius II, Ep. 7. *Spurinna Bruçterum regem vi & armis induxit in regnum: ostentatoque bello, ferocissimam gentem (quod est pulcherrimum victoriæ genus) terrore perdomuit.*

Invidere. Nam dii ultro obtulere prælii specta- culum, quo super sexaginta millia Germanorum, non armis telisque Romanis, sed quod magnifi- centius est, quasi spectantium oblectationi oculif- que, suis ipsi armis ceciderunt. Ergo excidium illud contigit haud procul Fossâ Drusianâ, de quâ dictum est Annal. II, 8. Ex hoc loco, præ- fidiisque ad Rhenum positis, prælium spectavere Romani. Idque Romæ narratum primo Trajanî Principis anno.

Urgentibus. Laudat Lipsius e *Mf. vergentibus*. Melius Illustr. Huetius e conjecturâ, *vigentibus*. Hæc enim cum scriberet Tacitus, vigeat impe- rium Romanum, Trajano Principe.

CAP. XXXIV. *Dulgibini & Chasuari.* Ha- bitavere prope fontem Luppia, *la Lippe*. Deinde in Chamavorum & Angrivariorum, qui Bruçteros expulerant, sedes transiere. Iidem videntur, qui Velleio Paterculo II, 105, dicti sunt *Attuari*, & postea Attuariorum nomine fœdus Francicum iniere. Straboni VII, pag. 291, dicuntur *Chat- tuarii*.

Aliæque gentes. Nempe Ansibarii, & Tuban- tes, de quibus dictum supra Annal. XIII, 55.

Anfibarios, vel Amfibarios, a viciniâ Amisîæ; l'*Ems*, quem accolebant, nomen duxisse opinatur Cl. Alting, *Notit. German. Infer.* pag. 6. Idem, loc. cit. pag. 125, putat Tubantes a frequentibus locorum mutationibus vocatos fuisse *Tho Benten*, id est, catervas errantes, & incoluisse ubi nunc *Drente*, dans l'*Ower-Iffel*. Inter has gentes, *Ambrones*, *Ambri* fluvii, *Emmeren*, accolas, numerat Illustr. de Furstenberg, *Monumenta Paderbornensia*, pag. 181.

Minoribusque Frisiis. Frisii, la *Frise*. Cis Flevum, nunc le *Zuyder-zée*, habitabant Frisii minores; trans Flevum, Frisii majores.

Immensos insuper lacus. Ibi jam Romanorum temporibus immensi lacus. Quos majores adhuc fecere plurimæ maris inundationes, ac maximè ea quæ contigit anno 1530, quæ duos ac septuaginta pagos tumulavit. Anno 1569, alia fuit & tetrior exundatio, quæ magnam litoralis Hollandiæ partem, totam fere Frisiam contexit, & vel in solâ Frisiâ viginti millia hominum hausit.

Romanis classibus. Vide suprâ *Annal.* I, 70; & II, 8.

Herculis columnas. Ubi terrarum termini, nec plus ultra, ibi maritimæ gentes finxere Herculis columnas. Quas quidem inquirere vanum est. Quæ tamen apud Frisios celebrabantur, fuere sanè in Frisiorum finibus, minimè verò in Sueciâ promontorioque Cimmerico, ut vult eruditus Rudbeckius, *Atlantica*, pag. 251 & seqq.

Druso Germanico. Tiberii Imperatoris fratre; patre Germanici; Frisiis tributum imposuit, ut vidimus supra *Annal.* IV, 72, aliaque egregia in Germaniâ præstitit. Plura vide suprâ in *Stemmate Cæsarum*, Tom. II, pag. 428, num. 79.

CAP. XXXV. *Chaucorum gens.* Chauci ab

Amisîâ, l'Ems, ad Albim, l'Elbe, litori maris prætendebantur: unde omnium, de quibus modò dictum est, gentium lateribus obtendebantur, quas inter & Cheruscas sinuabantur usque in Cattos. Distinguebantur Chauci majores & minores. Majores Chauci, si fides Ptolemæo, inter Visurgim, le Wéser, & Albim; minores, inter Amisiam, l'Ems, & Visurgim. At ex Tacito Annal. XI, 19. Chauci majores videntur potiùs fuisse inter Amisiam & Visurgim. Minores inter Visurgim & Albim. Cl. Alting, *Not. German. Infer.* pag. 41, existimat ita appellatos Chaucos, quia *Kauken* dicuntur viri fide ac virtute insignes: quod cum Taciti verbis consentit. Alii volunt sic nuncupatos fuisse a *Kauk*, ululâ, quæ feles, seu catts, venatur: alii a *Kaiten*, gracculis, quorum magna est in his oris multitudo. Chaucorum, qui mare accolerent, loca moresque egregiè descripsit Plinius XVI, 1, cum gentes, quæ sine arbore ullâ, sine frutice viverent, memoraret. Sunt verò in Septemtrione visæ nobis gentes Chaucorum, qui majores minoresque appellantur. Vasto ibi meatu, bis dierum noctiumque singularum intervallis, effusus in immensum agitur Oceanus, æternam operiens rerum naturæ controversiam, dubiamque terræ sit, an parte in maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis: navigantibus similes, cum integant aquæ circumdata: naufragis verò, cum recesserint: fugientesque cum mari pisces circa tuguria venantur. Non pecudem his habere, non lacte ali, ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contigit, omni procul abactò frutice. Ulvâ & palustri junco funes nebstunt ad prætexenda piscibus retia: captumque manibus lutum ventis magis, quàm sole siccantes: terrâ

cibos & rigentia Septentrione viscera sua urunt: Potus non nisi ex imbre servato scrobibus in vestibulo domûs. Et hæ gentes, si vincantur hodie a populo Romano, servire se dicunt. Ita est profectò: multis fortuna parcit in pœnam.

Omnibus arma. Inde postea posita a Romanis præsidia, ad cohibendos Chaucos, quos Caycos dixit Lucanus I, 463.

*Et vos crinigeros bellis arcere Caycos
Oppositi.*

Vide & Claudianum, de laudibus Stiliconis I, 225.

CAP. XXXVI. Cherusci. Tunc, infrà Chaucos, inter Visurgim, le *Wésér*, & Albim, l'*Elbe*, habitabant Cherusci, ubi nunc *Lunebourg*, *Brunswik*, partie de la Marche de Brandebourg en deçà de l'*Elbe*. Latiùs olim Augusti principatu habitavere, atque etiam cis Visurgim, ut patet ex Drusi expeditionibus apud Dionem LIV, pag. 544, & Velleium II, 105. Ni fortè, ut observat Cl. Dithmarus, quæ de Cheruscis cis Visurgim feruntur, intelligenda sint de Dulgibinis, Cheruscorum clientibus. Nam, teste Strabone VII, pag. 291. Varum cecidere Cherusci iisque subditi populi. De Varianâ clade dictum satis Annal. I, 60. Egregia quoque Arminii, Cheruscorum ducis, facinora vidimus libris Annalium I & II.

Et Fosi. Fosos eosdem esse ac Saxones antiquos volunt Cluverius, Laccary aliique multi. At cum Fosi fuerint Cheruscis contermini, verior est Cl. Leibnitii sententia, Fosos incoluisse ad Fusam amnem, qui apud Cellas Alleram fluvium, l'*Aller*, subit: eosque fuisse velut appendicem Cheruscorum, ut hodie Brunsvicensium Heildesheimenses,

Heildesheim. Saxonum nomen Tacito recentius, nec innotuit ante Antonini Pii principatum, quo tempore Chersoneso Cimbricâ egressi inclaruere, & postea cum Anglis Britanniam occupavere.

CAP. XXXVII. *Eundem Germaniæ situm.*
Versùs Septemtrionem.

Cimbri tenent. Manet adhuc eorum nomen, & quas incoluere terras dicimus *la Chersonese*, *ou la presqu'isle Cimbrique*; ubi *le Jutland*, *Sleswig*, *le Holstein*. Cimbrorum gloriam variofque casus paucis, sed accuratè, descripsit Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, pag. 13 & seqq.

Parva nunc civitas. Parva quidem tunc erat civitas, migrationibus, inundationibus, bellis, cladibusque exhausta, ut videre est apud Florum III, 3. Sed postea revaluit. Et ex hac gentium vaginâ emerfere Franci, Saxones, Normanni, aliique plurimi populi, qui totam ferme Europam juris Germanici fecere.

Gloria ingens. Per Germaniam, Galliam, Hispaniam, Britanniam, Italiam, & ad Mœotin usque, quò progressi, teste Posidonio apud Strabonem libr. VII, pag. 203, Cimmericum, aut Cimbricum, Bosporum de suo nomine appellarunt.

Utraque ripa. Utrâque Chersonesi Cimbricæ ripâ vulgò exponunt, nec malè. Existimant tamen viri eruditi Cluverius & Dithmarus, cum inde constet magni exercitûs fides, hæc castra spatiaque quærenda vel in Italiâ, circa fluvium Athesin, *l'Adige*, vel in Galliâ Narbonensi juxta Aquas Sextias, *Aix en Provence*, ubi Florus III, 3, Teutonos, a Mario cæsos, vallem & medium fluvium tenuisse memorat. De Cimbrorum immensâ multitudine vide Justinum XXXVIII, 5. & Plutarchum in Mario, pag. 411.

Molem manusque gentis. Sic suprâ Annal. I, 61. *Prima Vari castra, lato ambitu, & dimensis principiis, trium legionum manus ostentabant.*

Trajani consulatum. Nerva Augustus IV, Trajanus II consules fuere anno Urbis conditæ DCCCLI. Quo anno aureum hunc de moribus Germanorum librum scripsit Tacitus.

Non Samnis, non Pœni. Hac de re jam dictum suprâ Annal. XI, 24, & XV, 13.

Admonuere. Optimè dictum. Admonuere belli & periculi. Hoc sensu admonere, *donner l'alarme*, dicimus. Nonnullis tamen placet, *admovère*, ut est in Ms. Turic. id est, *admovère exercitum.*

Regno Arfacis. Germanorum libertas acrior opibus regnoque Arfacidarum, seu Parthorum.

Acrior est Germanorum libertas. Egregia dignaque prudentissimo scriptore sententia, nec nobis silenda. In eâ enim reconditum est magnum politicæ artis arcanum, Germanicæque gloriæ, quæ nostra quoque est, fundamentum ac munimentum.

De Germanorum libertate, Romanorum amulâ & victrice.

NON Samnitum artes, non Græcorum ingenia; non Pœnorum commercia, non Hispaniarum fortitudo, non Galliarum impetus, valida fuere adversus Romanam dominandi scientiam præsidia: cessere, & in partem dominationis venere. Diutiùs restitit Parthorum potentia, terrarum longinquitate & immensarum opum multitudine defensa: sed & ipsa paruit, superbasque cervices jugo Romano supposuit.

Acrior fuit Germanorum libertas. Romana vige-
bat respublica, cum victricia Cimbrorum arma,
fuso

Rufo Papirio Carbone consule, primùm audita sunt anno Urbis conditæ DCXLI, ante Christum 113. Inde, per quingentos & ampliùs annos, mutuis victoriis, mutuis cladibus certatum. At Germania, cùm vinceretur, semper interrita; cùm vinceret audacior. Et, dum libertatem suam pervicaciùs propugnat, eò tandem gloriæ venit anno Urbis conditæ MCLXIII, Jesu Christi 410, ut Alaricus, Gothorum rex, Romam captam victor intraret, ejusque opes potiretur, longè dissimilis ignavo illi Domitiano, qui pudendo falsoque triumpho Germaniam captam erat gloriatus.

Manebat adhuc Cæsarum dignitas, olim vèrenda, nunc despiciatissima: magis etiam ac magis in dies libidinibus ac dissensionibus fatiscebat, cùm feralis tandem cœpit annus Urbis conditæ MCCXXIX, Jesu Christi 476, quo Germania non jam armis belloque, sed solo nominis sui terrore victrix, Cæsarum nomen extinxit; eosque Odoacer, Herulorum rex, non tam irâ suâ, quàm miseratione dignos reputans, Augustulum, Cæsarum supremum, in Lucullanum Campaniæ castellum, nunc *le château de l'œuf à Naples*, relegavit. Sic imperio Romano vel suâ in ruinâ defuit illa claritas, quâ vulgò cadunt imperia; ultimusque ejus Princeps vixit suæ dignitati suoque imperio superstes.

In hac fœditate sordebat Italia, cùm tandem melioribus diuturnioribusque auspiciis, anno Jesu Christi 800, imperium restituit Germanorum sanguis Francorumque decus CAROLVS MAGNVS, PIVS FELIX AVGVSTVS. Tantæ gloriæ fundamenta posuerat Clodoveus Magnus victor fortissimus.

Quibus autem virtutibus, quâ consiliorum vi facta sit tanta rerum mutatio juvat ex ipsâ victrice gente discere, quæ sine verborum lenociniis suæ gloriæ causas & instrumenta nobiliter explicavit

in præfatione Legis Salicæ : illam sub omnium oculis subjici tantò grâtius esse debet, quantò rarius est præstantissimum illud antiquitatis monumentum ab ipsis viris historiæ eruditionisve curiosis legi aut inspici. *Gens Francorum inclyta, auctore Deo condita, fortis in armis, firma pacis fœdere, profunda in consilio, corpore nobilis & incolumis, candore & formâ egregia, audax, velox & aspera, nuper ad Catholicam fidem conversa, immunis ab hæresi. Dum adhuc teneretur barbarie, inspirante Deo inquirens scientiæ clavem, juxta morem suarum qualitatum desiderans justitiam, custodiens pietatem, dictaverunt Salicam Legem proceres ipsius gentis, qui tunc temporis apud eandem erant rectores. . . At ubi, Deo favente, Clodoveus comatus & pulcher, & inclytus rex Francorum primus, recepit Catholicum baptismum, quidquid minus in Pacto habebatur idoneum, per præcelsos reges Clodoveum, Childobertum & Hlotarium fuit lucidiùs emendatum, & procuratum Decretum hoc. Vivat, qui Francos diligit Christus, eorum regnum custodiat, & rectores de lumine suæ gratiæ repleat, exercitum protegat, fidei monumenta tribuat, pacis gaudia & felicitatem, tempora dominantium dominus Christus Jesus pietate conducat. Hæc est enim gens, quæ fortis dum esset & robore valida, Romanorum jugum durissimum de suis cervicibus excussit pugnando; atque post agnitionem baptismi, sanctorum Martyrum corpora, quæ Romani igne cremaverunt, vel ferro trucidaverunt, truncaverunt, aut bestiis laceranda projecerunt, sumptuosè auro & lapidibus pretiosis exornavit.*

Tacitus in aureo libello qui fuerint ætate suâ Germani, quàm formidanda esset eorum libertas prodidit. Quales fuerint post ejus ætatem, quantaque præstitierint ex hac præfatione brevissimè

intelligimus. Crescat duretque in omnibus Germanicæ originis gentibus virtutis ac gloriæ perennitas.

Cædem Crassi. De cæde Crassi dictum supra Annal. II, 2. Vide & Canonem Regum Parthorum, Tom. I, pag. 328.

Pacoro. Pacorus, Orodis Parthorum regis filius, a Ventidio, Romanorum legato, interfectus.

Infra Ventidium. Cùm P. Decidius Saxa, Syriæ legatus, a Parthis fuisset victus, Syriamque occupasset Pacorus, missus est P. Ventidius Bassus, qui Parthos debellavit, Pacorum interfecit, remque Romanam penitus restituit. Vide Florum IV, 9. & Tacit. Hist. V, 9. Obscuro quidem loco natus erat Ventidius, ἀνὴρ γενόμενος μὲν ἀφανής. Obscuritatem suam militari gloriâ illustravit & nobilitavit. Primus, solusque ante Trajanum, de Parthis triumphavit. Plutarch. in M. Anton. pag. 931.

At Germani Carbone. Anno Urbis conditæ DCXLI, Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt; ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius in Epitome LXIII. Ad Noreiam, Tauriscorum urbem, prope Aquileiam, Aquilée, victus est Carbo, teste Strabone, libr. V, pag. 214. Annis sequentibus, Cimbri Teutonique Galliam depopulati sunt, magnamque calamitatem intulere; at invictâ Gallorum constantiâ deterriti, alias terras petiere, ut videre est apud Jul. Cæsarem, Bell. Gall. VII, 77. Tum in Italiam venêre, legatosque ad senatum miserunt, qui agros, quibus considerent, postularent. Quod cùm negasset senatus, adversum eos infeliciter pugnavit M. Junius Silanus consul, anno Urbis conditæ DCXLV. Livius in Epitome LXV.

Et Cassio. Is L. Cassius, consul anno Urbis

conditæ DCXLVII, a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, nunc les cantons de Zurich, Appenzell, Schaffhouse, &c. qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum, cum exercitu cæsus est. Milites qui ex eâ clade superaverunt, obsidibus datis, & dimidiâ rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt. Livius in Epitome LXV. Immo Romanum exercitum sub jugum a Tigurinis missum docet Jul. Cæsar, Bell. Gall. I, 12. Hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat,

Scauro Aurelio. M. Aurelius Scaurus, legatus consulis (immo consul anno Urbis conditæ DCXLVI) a Cimbris, fuso exercitu, captus est, & cum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petaturi, eò quòd diceret Romanos vinci non posse, a Boiorige, feroci juvene, occisus est. Livius in Epitome LXVII. Vide & Plutarchum in Mario pag. 419, & Velleium Paterculum II, 12.

Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio. Utramque cladem distinxit quoque Florus III, 3. Nec primum impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio sustinere potuerunt. Utramque conjungit Livius in Epitome LXVII. Ab iisdem hostibus (Cimbris) Cn. Manlius, consul, & Q. Servilius Cæpio, proconsul, vicî prælio, castris quoque binis exuti sunt. Fufius Paulus Orosius V, 16. Manlius consul, & Q. Cæpio, proconsul, adversus Cimbros & Teutones, & Tigurinos & Ambronas, Gallorum & Germanorum gentes, quæ tunc ut imperium Romanum exstinguerent, conspiraverant, missi provincias sibi Rhodano, le Rhône, fluvio medio diviserunt. Ubi dum inter se gravissimè invidiâ & contentione disceptant, cum magnâ ignominiâ & periculo Romani

nominis victi sunt. . . . Octoginta millia Romanorum, sociorumque, eâdem tempestate trucidata, Antias scribit. Cùm Cæpio hujus cladis causa fuisset, secundùm populi Romani jussionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati, bona publicata sunt. Dies, quo hæc clades contigit anno Urbis conditæ DCXLIX, inter nefastos relatus est, teste Plutarcho in Lucullo, pag. 510. Uno antè anno Cæpio consul, direptâ Tolosâ, nunc Toulouse, abstulerat argenti pondo centum decem millia, Gallicæ monetæ libras 7,189,875, auri pondo quindecies decies centum millia. At error est in auri numero. Immanis enim summa. Emendandum puto auri pondo quindecim millia, Gallicæ monetæ libras 14,175,000. Justin. XXXII, 3.

Populo Romano. Vigente republicâ.

Cæsari abstulerunt. Cæsari Augusto: quâ clade adeo consternatum eum fuisse ferunt, ut per continuos menses barbâ capilloque summisso, caput interdum foribus illideret, vociferans: Quinctili Vare, legiones redde: diemque cladis quotannis mæstum habuerit ac lugubrem, Sueton. in Aug. XXIII. De hac Varianâ clade dictum satis Annal. I, 10 & 61.

C. Marius. Tot cladibus acceptis, populus Romanus non alium repellendis tantis hostibus magis idoneum imperatorem, quàm Marium esse ratus. Nec falsa fuit spes publica. Quarto suo consulatu, anno Urbis conditæ DCLII, Marius trans Alpes circa Aquas Sextias, nunc Aix en Provence, cum Teutonibus conflixit; amplius cæ millibus hostium priore ac postero die trucidatis, gensque excisa Teutonum, Velleius Paterculus II, 12. Vide & Livium in Epitome LXVIII, qui ait cæsa hostium ducenta millia, capta nonaginta. Quinto autem suo consulatu anno Urbis conditæ

DCLIII, Cimbroſ in Italiâ, tranſgreſſos Atheſim, l'Adige, in campo Raudio, ubi nunc Rubio, vicit, *cæſa aut capta amplius cæ hominum*, Velleius Paterculus II, 12. At non impunè victor fuit Marius, ut conſtat ex immenſis belli apparatus, quos vide apud Plutarchum in Mario. Nec adverſùs Cimbroſ tantùm, ſed & adverſùs eorum conjuges fuit pugnandum. Unde Florus III, 3. *Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quàm cum ipſis fuit: cùm, obiectis undique plauſtris atque carpentis, altæ deſuper, quaſi e turribus, lanceis contisque pugnarent. Perinde ſpecioſa mors earum fuit, quàm pugna. Nam cùm, miſſâ ad Marium legatione, libertatem ac ſacerdotium Veſtaliùm non impetraſſent, (nec faſ erat) ſuffocatis eliſiſque paſſim infantibus ſuis, aut mutuis concidère vulneribus, aut vinculo e crinibus ſuis faſto ab arboribus jugiſque pependerunt. Boiorix rex in acie dimicans impigre nec inultus occubuit.* Ob tantas victorias anno Urbis conditæ DCLII, juxta Faſtos Capitolinos, C. MARIUS. C. FILIVS. CONSVL. V. DE. TEVTONEIS. AMBRO-NIBVS. ET CIMBREIS triumphavit.

Divus Julius. Julius Cæſar Arioviſtum, Germanorum regem, prope Dampierre dans la Franche Comté vicit, fuſoſque Germanoſ ingenti ſtrage triginta millia quingentos paſſus uſque ad Rhenum inſecutus eſt, totumque hunc campum cadaveribus ac ſpoliis complevit anno U. C. DCXCVI. Jul. Cæſ. Bell. Gall. I, 33 & 52, & Plutarch. in Cæſare, pag. 675. Antè a Julio Cæſare multati fuerant Tigurini, qui olim L. Caſſium, ut ſuprà dictum eſt, interfecerant, Romanumque exercitum ſub jugum miſerant. Vide Jul. Cæſ. Bell. Gall. I, 12.

Druſus ac Nero & Germanicus. Nero Claudius Druſus, qui ob reſ in Germaniâ præclare geſtaſ

sibi suisque Germanici cognomen meruit. Vide Stemma Cæsarum, num. 79. Neronis, id est, Tiberii, ab Augusto in Germaniam missi, & Germanici operosas victorias vidimus in libris Annalium I & II. Vide quoque Stemma Cæsarum, num. 68 & 81.

C. Cæsaris. Caii Caligulæ. Minas ejus in ludibrium versas diximus in Supplemento Annalium VIII, 23.

Legionum hibernis. In bello Civilis, de quo dictum satis suprâ Hist. IV & V.

Triumphati magis. A Domitiano, ut dicetur infrâ in Vitâ Agricolæ cap. XXXIX.

CAP. XXXVIII. *De Suevis.* Suevi immensum terrarum tractum inter Albim, l'Elbe, Vistulam, la Vistule, Oceanum, la mer Baltique, & Danubium, le Danube, obtinebant. Latius adhuc olim habitavere, & usque ad Rhenum tenuere. Inde Strabo, Julius Cæsar, Florus, Ptolemæus aliique ad Suevos referunt, quæ ad Catos pertinent.

Propriis adhuc nationibus. De quibus mox dicetur usque ad caput XLV.

Obliquare crinem. Suevi crinem non spargebant, ut solent barbari, sed obliquabant, & intortum in occipite nodo substringebant.

A ceteris Germanis. Ergo ceteri Germani non obliquabant crinem; eum tamen in nodum pluresque cirros cogeant. Unde Seneca de Irâ III, 26. *Crinis rufus & in nodum coactus apud Germanos.* Et Martialis, in spectaculorum libro, carn. 3, vers. 9.

Crinibus in nodum tortis venêre Sicambri.

A servis separantur. Apud Suevos, ut apud ceteros Germanos, tonsi videntur fuisse servi;

aut faltem ita fuere decurtati, ut obliquare crinem, nodoque substringere non potuerint.

Ornatiorem habent. Capillum, non retro & in occipite, sed in folo vertice, religatum, principes ornatiorem habent.

Ut hostium oculis. Non ornantur ut ament amenturve, sed ut hostium oculis terribiliores videantur, crinibus in hanc altitudinem terroremque comptis.

CAP. XXXIX. *Semnones.* Utramque Viadrinam, Oder ripam, nunc partie de la Poméranie, de la Marche de Brandebourg, & de la Lusace, tenuere Semnones. Vetèrem Semnonum gloriam factis scriptisque illustravit, magisque ac magis in dies illustrat Fredericus III, Prussix rex, quem appellasse, laudasse est. Vide *Mémoires pour servir à l'Histoire de la Maison de Brandebourg*, pag. 292.

Auguriis patrum. Ex imitatione Virgilianâ, aut ex veteri aliquo poetâ, versus:

Auguriis patrum & priscâ formidine sacram.

Regnator omnium Deus. Hæc est prima hominum fides, REGNATOR OMNIUM DEUS, cui cetera subiecta sunt atque parentia. Quò antiquiora sunt & sinceriora gentium monumenta, eò illustrior effulget divinitatis veneratio, maximè apud Scythas, quorum propago erant Germani. At a puro simplicique cultu ita degeneraverant Semnones, ut & secreto silvæ, de quo jam suprâ cap. 9, & cæso homine, barbarè supplicarent.

Centum pagis. Ne existimes fuisse vicos, des Villages, sed pagos, des Cantons. Vide quæ notata sunt suprâ cap. 6.

CAP. XL. *Langobardos.* Augusti principatu

Langobardi cis Albim, inter *Lunebourg & Magdebourg*, habitavere. A Tiberio victi, & trans Albim pulsi, Strabo VII, pag. 290. Velleius Patercul. II, 106. Sueton. in Aug. XXI, loca illa tenuere, ubi nunc *Prignitz, Ruppin & partie de la moyenne Marche*. Postea regnum Langobardicum in Italiâ condiderunt, quod, capto rege Desiderio, subactâque Italiâ, a Carolo Magno excisum est anno Jesu Christi 774. Exstant adhuc leges Langobardorum apud *Lindenbrogium*. Burgundiones hîc omisit Tacitus, quod tunc sanè parva fuerit eorum civitas. Postea cum Langobardis Decumates agros limitemque Romanum infedere. Inde in Galliam erupere, easque terras occupavere, quas de eorum nomine adhuc dicimus *les Duché & Comté de Bourgogne*. Exstant quoque Burgundionum leges, quas vide apud *Lindenbrogium*.

Reudigni. Ex Taciti descriptione Langobardis vicini fuere Reudigni; ergo ibi habitavere, ubi nunc *partie des Duchés de Mecklenbourg & de Lawenbourg*. Antea cis Albim habitavere, ubi est sabuletum Luneburgicum, *les landes de Lunebourg*. Inde fortè nomen traxere, ut vult eruditus Eccardus, *de Rebus Franciæ Orientalis*; Tom. I, pag. 3.

Aviones. Fortè iidem sunt, quos Mamertinus in Panegyrico Maximiani, cap. 5, *Chaibones* appellat: Langobardis & Reudignis quoque proximi, nunc *partie du Duché de Mecklenbourg*. Antè cis Albim ripas amnis Ilmeuaviæ Luneburgici tenuere. Amnis ille ex eorum nomine incolis adhuc dicitur *Ava*, teste erudito Eccardo, loc. cit.

Angli. Nunc *partie du Holstein & de Sleswick*. Ibi adhuc est regio *Angeln*, inter *Flensborg & Sleswick*. Sæculo post Christum natum quinto,

Angli, comitibus Saxonibus, in Britanniam immigravere, nomenque Angliæ dedere; quo uno facto perennitati suæ melius, quàm Suevi Cimbrique consulere.

Varini. Nunc la partie Orientale du Mecklenbourg, circa ripas amnis Varnæ, occupavere. Ibi adhuc oppidulum *Waren*, ad lacum *Muritz* situm. Exstant leges veteres, quæ Anglis & Varinis communes fuere. Eas vide apud *Lindenbrogium* & *Cl. Leibnitium*, *Scriptores rerum Brunsvicensium*, Tom. I, pag. 81.

Eudoses. Ex Taciti descriptione, aliorumque populorum situ, patet Eudoses fuisse, ubi nunc *Wisnar* & *Rostok*: Suardones ubi nunc *Stralsund*, la *Poméranie Suédoise*, & partie de la *Poméranie citérieure*. Nuithones, ubi nunc partie de la *Poméranie citérieure* & de la *Marche Uckerane*. Eos tamen multò latius habitasse existimat eruditus *Eccardus*, loc. cit. Eudoses enim ad *Viadrum*, l'*Oder*, Suardones ad *Wartam*, la *Warte*, Nuithones ad *Netzam*, la *Netze*, diffundit.

Herthum. Manet adhuc Germanis vetus nomen; terraque appellatur *Erde*. Multi pronuntiant *Erdt*. Quod nonnihil affinitatis habet cum Hebraicâ appellatione אֶרֶץ . Invaluit autem apud omnes ferme populos hæc superstitio, ut terram colerent. Apud ipsos Romanos, *Sempronius*, domitis *Picentibus*, *Tellurem deam promissâ æde placavit*. *Florus* I, 19.

In insula. Insula hæc multis videtur esse ea, quæ nunc dicitur *l'isle de Rugen*, dans la mer *Baltique*. At, ut probabilius, alia est insula, *Albis ostio proxima*, quæ dicitur *l'isle de Helgeland*, vel *Heiligeland*, id est, *l'isle Sainte*, près de l'*embouchure de l'Elbe*. Id enim magis convenit cum veteribus *Langobardorum*, *Reudingorum*, *Avionumque* sedibus.

Castum nemus. Nemus sanctum & numquam violatum, Terræ deæ sacrum. *Castum* inficitium esse, & a margine irrepsisse putat Cl. Ernestus. Alii tentant, *sacrum* vel *vastum* nemus. Fortè Tacitus nemus illud castum dixit, quasi Terræ deæ sacrum. Castum enim de Cibeles religionibus propriè dicebatur. Sic Tertullianus, *de Sejuniis*, cap. 16, *Casto Isidis & Cibeles eas* (nostras xerophagias) *adæquas.*

Penetrati. Dicato nempe vehiculo.

Læti tunc dies. Olaus Rudbeckius, vir eruditus, sed opiniosissimus, qui Germaniam omnem in suam Scandinaviam transtulit, contendit festum illud brumâ fuisse celebratum, manereque adhuc, & dici *Julifred*, seu pacem Juliam, Rudbeck. *Atlantica*, I, 24. At festum illud *Juul*, non in Terræ, sed in Solis, quem *Thor*, aut *Taranim*, dicebant, honorem agebatur. Seriùs inenseque Februario colebatur Terra; ut videre est apud Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, pag. 81 & seq.

Templo reddat. Templo, id est, sacro nemori; ut meritò observat Cl. Ernestus.

Numen ipsum. Vehiculum deæ, quam mortaliùm conversatione fœdatam opinantur.

Lacus haurit. In lacum detrusos, ne vana sacra revelarent.

CAP. XLI. *Hermundurorum civitas.* Populos illos a virtute, *Heermanner*, & a Romanis *Hermunduros* dictos volunt. Inter Albim, *l'Elbe*, Salam, *la riviere de Sala*, & Boiemum, *la Bohême*, ubi nunc *Anhalt*, *Woigtland*, *la Saxe*, *partie de la Misnie & de la Franconie*, habitavere. Deinde cum Marcomanni, Boiis a Maroboduo pulsus, Boiemum occupassent, ipsi Marcomannorum sedes sedibus suis addidere, hucque

nomen Suevorum intulere, unde regionem hanc adhuc dicimus *la Suabe*.

Fida Romanis. Tunc fida; postea cum Marcomannis aliisque Germanis adversus Romanos, M. Aurelii, qui eos vicit, principatu, conspirare. Vide Capitolin. in Marc. Aurel. XXII.

Colonia. Augusta Vindelicorum, nunc *Ausbourg*, splendidissima colonia provinciæ Rætiae, cujus tunc pars erat Vindelicia.

Sine custode. Ob pacem & societatem cum Romanis incustoditi erant transitus & sine pretio. Vide suprâ Hist. IV, 65.

Non concupiscentibus. Has opes Romanorum atque delicias non concupiscebant Hermunduri, suis contenti.

Albis oritur. Hic errat graviter Tacitus, si fontem Egræ, *l'Eger*, qui in Hermunduris oritur, cum fonte Albis, *l'Elbe*, qui erat apud Marcomannos in Boiemo, *la Bohême*, confuderit. Inclytum quidem olim ac notum Albis flumen Drusi, Tiberii, Domitii victoriis; at, diu in hoc Germaniæ penentrali silentibus bellis, Romæ tantum famâ audiebatur. Inde in signando Albis fonte Geographicas Romanorum tabulas minimè accuratas fuisse videtur. Fortè tamen Hermunduri, cum in exercitu Marobodui militassent, sedes accepere in eâ parte Boiemi, in quâ Albis oritur. Tunc nullus foret Taciti error, ut videre est apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 7.

Tantum auditur. Olim, victricibus Romanorum armis, notum: nunc, præpotentibus Germanorum rebus, famâ tantum auditur. Vide suprâ Annal. IV, 44.

CAP. XLII. *Narisci.* Inter Hermunduros & Marcomannos fuere Narisci, ubi nunc *partie de*

la Baviere entre la Bohême & le Danube.

Marcomanni. Nunc la Bohême.

Et Quadi. Quadi, nunc la Moravie, & partie de l'Autriche entre le Danube & la Moravie.

De Quadis, Valentiniani & Valentis ætate, Ammianus Marcellinus XXIX, 15. Quadorum natio motu est excita repentino, parum nunc formidanda, sed immensum quantum antehac bellatrix & potens, ut indicant perpetrata.

Boiis. Qui eas regiones olim tenuere, & Boiemo nomen indidere, ut dictum est suprâ cap. 28. Marcomanni, antequam Boios pellerent, haud procul fontibus Danubii habitavere, ubi nunc le Duché de Wirtemberg; & quòd Germaniæ limitem incolerent, dictos fuisse *Marcmanner*, a voce *Marc*, quæ limitem significat, rectè opinatur Cl. Dithmarus. Haud ita probabiliter Cl. Leibnitiuss vult Marcomannos Moraviam, la *Moravie*, nondum pulsos Boiis, incoluisse, & a Marcâ fluvio nomen duxisse.

Degenerant. Inde Marcomannorum, Narischorum, Quadorum aliorumque sociorum gravissimum adversus Romanos exarsit bellum, M. Aurelio Principe. Quantum in discrimen M. Aurelium Romanumque exercitum Quadi adduxerint, docet Dio LXXI, pag. 805 & seq.

Marobodui. De Maroboduo actum suprâ Annal. II, 46 & 62.

Auctoritate Romana. Sic Vannium regem, a Romanis datum, vidimus suprâ Annal. II, 63. & XII, 29. Furtium quoque, regem, Quadis postea dedit Antoninus Pius, ut testatur ejus nummus apud Cl. Spanhemium, de *Præstantiâ & Usu Numismatum*, Tom. II, pag. 582. ANTONINVS PIVS AVGVSTVS, capite laureato. In adversâ parte, duo homines stantes. REX QVADIS DATVS. Furtium cùm ejecissent

Quadi, Ariogæsum regem sibi constituere, quem M. Aurelius, Ariogæso infensus, confirmare noluit. Vide Dionem LXXI, pag. 808. Tanta autem erat hac in re auctoritas Romana, ut Quadi, amisso rege suo, non prius se confirmaturos eum qui erat creatus, dicerent, quam id nostris placuisset Imperatoribus. Capitolinus in M. Antonino cap. 14.

CAP. XLIII. *Marsigni. Nunc Glatz, Jagernsdorf, & partie de la Silésie.*

Gothini. Nunc partie de la Silésie & de la Hongrie, infra Marsignos.

Osi. Infra Gothinos Osi, nunc partie de la Hongrie jusqu'au Danube.

Burii. Ultra Gothinos Burii, ad Carpatem montem & Vistulæ fontes, le mont Krapak & les sources de la Vistule.

Cultuque. Quem vidimus supra cap. 38. Præterea videtur Suevos sermone, aut potius dialecto, a ceteris Germanis fuisse distinctos.

Ferrum effodiunt. In ferri fodinis, quas obtinebant Quadi, teste Ptolemæo II, 11. Ἰπὸ δὲ τὸν Ὀρκύνιον δρυμὸν Κέαδοι ὑφ' ἑς τὰ συδηρωρχεῖα, καὶ ἡ Λένα ὕλη. Sub silvâ Hercyniâ Quadi: sub quibus ferri fodinæ, & Luna silva.

Continuum montium jugum. Nunc les montagnes entre la Moravie, la Hongrie, la Silésie, la Bohême.

Lygiorum. Lygii, nunc partie de la Silésie; de la nouvelle Marche, de la Prusse & de la Pologne en-deçà de la Vistule. Jam memorati sunt supra Annal. XII, 29.

Arios. Arii, Helvecones, Manimi, Elysi; Naharvali habitavere inter Viadrum, l'Oder, & Vistulam, la Vistule, ubi nunc partie de la Silésie, du Brandebourg & de la Pologne. Fortè

ab Ariis genus ducebat, Ariogæsus, Quadorum rex, de quo dictum suprâ pag. 278. Ab Elysiis Silesiæ, *la Silésie*, nomen ortum volunt. Helvecones prorsus diversi sunt ab Hillevionibus, de quibus dicetur infrâ cap. 44, not. 1.

Castorem Pollucemque. Apud Romanos Castor & Pollux in tempestatibus invocabantur. Inde Seneca, Natural. Quæstion. I, 1. *In magnâ tempestate apparent, quasi stellæ velo insidentes. Adjuvari se tunc periclitantes existimant Pollucis & Castoris numine.*

Ea vis numini. In stellis, quas vulgò dicimus *les feux follets*, *le feu Saint-Elme*, Castorem & Pollucem venerabantur Romani; ut videre est apud Plinium II, 37. Numen quoque suum in his fatuis ignibus coluisse videntur Naharvali. Illud *Alcin* dixere, fortè a vocabulis *Alff*, *Alp*, quibus adhuc Genios montium appellant Septentrionales populi, teste erudito Keyssero, in Antiquitatibus Celticis, pag. 500. Verùm cum sine ullis simulacris, sine ullo peregrinæ superstitionis vestigio, deos illos, ut fratres, ut juvenes venerarentur Naharvali, minimè crediderim eos fuisse Castorem & Pollucem, Græca Romanave numina. In iis potiùs agnoverim Canadensium deos *Napinouktheth* & *Pepounouktheth*, quos inter ita divisum orbis imperium, ut hic veris & æstatis, ille hiemis sit præses. Alternis temporum vices regunt, & hominum fata moderantur. Vide Creuxium, *Historia Canadensis*, pag. 81. Huc quoque referenda videntur Sarmatarum numina, *Lebus* & *Polebus*, quorum memoria adhuc manet in conviviis Polonicis. Diodorus Siculus IV, 56, pag. 180. Dioscuros, seu Castorem & Pollucem, a Celtis, Oceani accolis, cultos memorat. Sed isti populi sunt a Naharvalis diversi.

Tincta corpora. Id olim in usu apud gentes

plurimas. Idem adhuc viget apud multos Americæ populos. Quidam etiam corporibus suis notas inscribebant. Unde Plinius XXII, 1. *Formæ gratiâ ritûsque perpetui, in corporibus suis aliquas exterarum gentium uti herbis quibusdam; adverto animum. Illinunt certè aliis aliæ faciem in populis Barbarorum feminæ, maresque etiam apud Dacos & Sarmatas corpora sua inscribunt.* Tales corporum picturas, a Canadensibus, ut truculentiores videantur, usurpatas, exhibet P. Creuxius, *Historia Canadensis*, pag. 70. Si de hoc usu plura volueris, adi eruditum Pelloutier; *Histoire des Celtes*, Tom. I, pag. 290 & seqq.

Gothones. Supra memoratos populos erant Gothones, ubi nunc *la Poméranie ultérieure; la nouvelle Marche, la partie Occidentale de la Pologne entre l'Oder & la Vistule.* Diversi sunt a Gothis, de quibus mox dicemus, sed fortè cum iis arma sociavere.

Rugii. Protinus ab Oceano Baltico; *la mer Baltique*, erant Rugii, ubi nunc *Colberg, la Cassubie, la Poméranie ultérieure*: ibi adhuc oppidum *Rugenwald*. In ipso mari memoriam eorum retinet insula *Rugen*.

Lemovii. Mare Balticum accolebant quoque Lemovii, ubi nunc *Stolpe, Lavenburg, Dantzig.* Lemoviorum sedes postea occupasse videntur Heruli. Nulla enim deinde Lemoviorum memoria, frequens verò Herulorum, & per Europam & Asiam gloria ingens: primi etiam Germanorum sub Odoacro regnum in Italiâ condidere.

Suionum. Suiones, nunc *la Suede, les isles de Dannemarck, Funen, Langland, Zéeland, Laland, &c.* E Suionibus Cimbrisque emerfere Normanni, qui latè terrorem circumtulere, & opimam Galliæ provinciam, de eorum nomine adhuc appellatam *la Normandie*, occupavere.

Majus adhuc & audentius Gothorum, Wisigothorum, Ostrogothorum nomen. Ii sunt, qui imperium Romanum perdidere, & Romam tam diu invictam, & æternitatis spe vanam, cepere. Exstant adhuc Wisigothorum leges, sed a solitâ Germanicarum legum simplicitate alienæ.

CAP. XLIV. *Ipso in Oceano.* Romani, quibus nondum satis comperta erat hæc terrarum pars, hîc finxere *insularum immensa spatia*, ut vidimus suprâ cap. 1. Unde & Plinius IV, 13, ait: *Codanus sinus, nunc la mer Baltique, refertus insulis, quarum clarissima Scandinavia, hodie la Suede, la Norwege, est incomptæ magnitudinis, portionem tantum ejus, quod sit notum, Hillevionum gente quingentis incolente pagis, quæ alterum orbem terrarum eam appellat.* Hillevionum memoria adhuc manet in eâ Sueciæ parte, quæ dicitur *Halland*.

Classibus valent. Atque ita valuere, ut penes eos sit gloria *juris nautici*, cujus leges undecimo post Christum natum sæculo primùm scriptæ sunt in urbe *Wisby*; quæ urbs princeps est insulæ *Gothland*. Unde illa insula meritò appellatur *Oculus maris Baltici*.

Forma navium. Quæ Suionum, eadem adhuc est Canadensium navibus, *les canots*, forma. Utrimque prora paratam appulsui frontem agit. At Canadensium naves sine velis, & cum velis aguntur. Vide P. de Charlevoix, *Lettre XII*, pag. 192.

Velis ministrantur. Meliùs *ministrant*. Notum enim illud Virgilii,

Velisque ministrant.

Nec aliter Lucanus III, 691.

Tela legunt dejecta mari, ratibusque ministrant;

Opibus honos. Opulentissimum Suionum templum memorat Adamus Bremensis, Hist. Eccl. cap. 233. *Nobilissimum illa gens templum habet, quod Ubsola, nunc Upsal, dicitur, non longe a Sictonâ civitate, nunc Sigtuna, & Bircâ, nunc Bioerkoe. In hoc templo, quod totum auro paratum est, statuas trium deorum veneratur populus, ita ut potentissimus eorum Thor in medio solum habeat triclinium: hinc & inde locum possident Wodan & Fricco. E ruderibus urbium Sictonæ & Bircæ exsurrexit urbs regni princeps, Stockolm. Nobile autem exemplum, ibi semper fuisse opes, ubi viguit nautica res.*

Exceptionibus. Ibi suprema regum potestas: nullæ legum, nullæ libertatis exceptiones. Unde Cl. Spener, *Notitia Germaniæ antiquæ*, V, 7, pag. 177, rectè existimat apud Suionas *regnum fuisse jure hereditario, non verò datum populi electione. Nam jus parendi precarium vix non semper regis sequitur electionem.*

Servo. Ibi enim servi supra ingenuos, supra nobiles ascendebant. Vide suprâ cap. 25.

CAP. XLV. *Aliud mare.* Quod vulgò dicimus *la mer Glaciale*. Præter quàm quòd Borealis pars finusque maris Suevici, *la partie Septentrionale de la mer Baltique & les Golfes de Finlande & de Bothnie*, quotannis frigore & glacie ita rigeant, ut sine maximis difficultatibus, teste erudito Rudbeckio, *Atlantica*, pag. 323, navibus adiri non possint; Suionibus, qui classibus valebant, compertum quoque fuit mare glaciale, quod, ultra gradum 81, æstate vel hieme, nullas naves admittit. Vide eundem Rudbeckium, loc. cit. pag. 359.

Hinc fides. Parum appositè ad astronomicas rationes. In his enim terrarum finibus extremus

cadentis Solis fulgor usque in ortus, vel in ortum, edurat, non quòd ibi sit naturæ terminus, sed quòd terræ ibi protendantur ad gradum 72, ac proinde ultra circulum polarem Arcticum, sub quo, vi Solaris cursûs, viginti quatuor horas lucefcit. Hac de re si plura volueris, vide eruditum Varenium, *Geographia generalis*, II, 25.

Emergentis. Meliùs *immergentis*, vel *se mergentis*. Ni fortè *emergentis* redundet: abest enim a Ms. Turic. & editionibus veteribus.

Audiri. Ut ferrum candens, sic Solem stridendo aquas subire opinabantur. Unde Juvenalis, Satyræ XIV, 280.

Audiet Herculeo stridentem gurgite Solem.

Idque vulgare apud poetas, cùm occasum Solis describunt.

Formasque deorum. Meliùs *formasque equorum*: ni fortè *formas deorum* accipias de Neptuno aliisque marinis deis Solem excipientibus.

Tantum natura. Ita de Oceano Indico Quintus Curtius IX, 9, ait *ne naturam quidem longiùs posse procedere*. Nunc verò fama illa non est vera: ultra terras Suionibus habitatas cognitasve, novæ innotuere terræ, *le Spitzberg*, *la Groenlande*, &c. necdum tota patet natura. Utinam auspiciatis tot gentium, nauticâ arte celeberrimarum, navigationibus aliquando pateat! Quì enim naturæ intima scrutabimur, si ne extima quidem cognoverimus?

Suevici maris. Nunc *la mer Baltique*.

Æstiorum gentes. Nunc *le Royaume de Prusse*; *les duchés de Samogitie*, *de Curlande*, *le Palatinat de Livonie* & *l'Estonie*, in cujus nomine exstat veteris nominis memoria. Vide inter Testimonia Veterum epistolam, quam de succino & hoc Taciti loco ad Æstios scripsit Theodoricus rex.

Suevorum. De quibus supra cap. 38.

Britannicæ propior. Quòd Æstii, in extremis Germaniæ finibus positi, linguam Scythico-Celticam, quæ apud Britannos diu viguit, retinerent; ut rectè observat Cl. Dithmarus.

Matrem Deum. Quæ Frea, aut Fricco, dicebatur: numen Scythicæ originis, de quo dictum suprâ cap. 40. Vide & Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Dannemarck*, pag. 56 & seqq.

Formas aprorum. Manent adhuc hujus superstitionis multa vestigia in Sueciâ, *la Suede*. Rustici, illo ipso tempore quo sacrum Freæ mense Februario olim peragebatur, panem formâ verris, in multos supersticiosos usus paratum componunt. Quod vide apud eruditum Eccardum, *de Rebus Franciæ Orientalis*, Tom. I, pag. 409.

Inter hostes præstat. Tanta vanæ religionis fiducia.

Patientius. Quòd non, ut ceteri Germani; ita vagi bellisque dediti, sed loci necessitate in iisdem terris consistenterent.

Soli omnium. Nunc verò & alii aliisque in terris succinum legunt: sed semper vis maxima & optima in Æstiorum litoribus.

Succinum. Quod Gallicè dicimus, *l'Ambre jaune*.

Glesum. Sic adhuc vitrum, quòd pellucidum sit, a Germanis *Glas* appellatur. Plinius autem XXXVIII, 3. *Certum est succinum gigni in insulis Septemtrionalis Oceani, & a Germanis appellari glessum: itaque & a nostris unam insularum ob id Glessariam appellatam, Germanico Cæsare ibi classibus rem gerente, Austraviam a barbaris dictam.* Ibi multa de succino. Quæ inter, memorat Plinius maximum pondus glebæ succini, Nerone Principe allatum, fuisse XIII librarum.

Jacebat. Adeò vile, ut Guttones, qui illud æstuarium olim incolebant, pro ligno ad ignem uterentur succino, proximisque Teutonis venderent, Plin. XXXVII, 2.

Luxuria nostra. Inde enim apud Romanos e succino monilia, anuli, nummi, pocula, auctore Plinio loc. cit. Fuere & columnæ, de quibus Claudianus, de Rapt. Proserpin. I, 154.

Atria cingit ebur, trabibus solidatur ahenis

Culmen, & in celsas surgunt electra columnas.

Transit quoque in theatra succinum, Nerone Principe. Vide Plinium, loc. cit. cap. 3.

Succum tamen arborum. Alii postea succinum inter bituminum saliumque species annumeravere; quorum sententiæ favere videbatur succinum fossile, in agris Prussicis passim obvium: repertum quoque in Saxoniâ prope oppidum *Schmideberg*, aliisque in locis a mari dissitis. Sunt tamen adhuc & plurimi, qui succinum esse succum arborum pinearum ac populearum volunt; quâ de re ingeniosas ac probabiles conjecturas nuper edidit Cl. Formey.

Interlucent. Araneas, formicas, apes, aliaque id genus, succino clausa, ut rectè explicat Tacitus, sæpe vidimus. At circumferuntur quoque lacerti, aliaque majora animalia succino implicita, non naturæ lusu, sed circulatorum fraudibus, qui his monstris pecuniosos & ignaros homines argento emungunt.

Orientis secretis. Bene accuratèque dictum, quia inter secreta habebantur colebanturque thura ac balsama. De thure Arabiæ vide Plinium XII, 14. De Judææ balsamo diximus suprâ Hist. V, 6.

In adversa litora. E proximo Suionum mari in adversa Æstiorum litora vi tempestatum succinum propellebatur.

Olentem. Succinum attritu odorâque flammâ pinum redolet.

Sitonum gentes. Nunc *la Norwege.*

CAP. XLVI. *Germanis an Sarmatis.* Germania quidem Vistulâ, *la Vistule*, finiebatur; & ultra Vistulam erat Sarmatia. Peucini tamen, Venedique & Fenni Germanicæ originis esse videbantur, quòd, licet in Sarmatiâ positi, a Sarmatarum moribus deflecterent.

Peucini. Peucinos quoque Germaniæ adscribit Plinius IV, 14, *Quinta Germaniæ pars Peucini, Basternæ, suprâ dictis contermini Dacis.* Ad Istri, *le Danube*, ostia, & in ipsis etiam Istri ostiis insulam Peucen, nunc *Piczina*, habitabant Peucini, pars Bastarnarum, ut patet ex Strabone VII, pag. 306.

Sede ac Domiciliis. Sedem domiciliaque figebant Peucini. Contrâ Sarmatæ in plauastro equoque vivebant.

Conubiis mixtis. Peucinorum proceres conubia miscebant cum Sarmatis, & in Sarmatarum habitum moresque fœdabantur.

Venedi. Venedi ultra Peucinos & Bastarnas ad Suevicum usque mare, *la mer Baltique*, protendebantur. Venedorum memoriam adhuc retinet Sinus Venedicus, nunc *le Golfe de Danzig.* Manet quoque nomen in *Wenden*, quæ pars est *Livoniæ.* Cùm Germanorum gentes plurimæ in Italiam, Galliam, Hispaniam irrupissent, Venedi, dicti quoque *Winedi*, vacuas sedes occupavere inter Vistulam & Albim. Inde Danubium trajecere, Dalmatiam, Illyricum, Istriam, Carnos, Noricasque Alpes tenuere. De eorum nomine pars Carniolæ adhuc dicitur *Windismarck.* Ob celebritatem nobilitatemque cognominati sunt Slavi, latissimèque viget eorum lingua, *la langue*

Sclavonne, de quâ eruditè differuit Cl. de Peyssonnel, *Observations Historiques & Géographiques sur les peuples barbares*, pag. VII & seqq.

Ex moribus. Ex moribus Sarmatarum.

In plaustro equoque. Sic & hodie vivunt Sarmatarum reliquiæ, les Tartares, les Nogaïs.

Fennis. Eorum regio a Plinio IV, 13, dicitur, Eningia. Fortè meliùs legeretur Feningia. Hodie la Finlande. Fennorum feritatem paupertatemque describit Warnefridus, de Gestis Langobardorum I, 5. Scritobini, potiùs Scritofinni, . . . æstatis tempore nivibus non carent, nec aliis, utpote feris ipsis ratione non dispares, quàm crudis agrestium animantium carnibus vescuntur; de quorum etiam hirtis pellibus sibi indumenta coaptant. Hi a saliendo, juxta linguam barbaram, etymologiam ducunt: saltibus enim utentes, arte quadam ligno incurvo, ad arcûs similitudinem, feras adsequuntur. In his saltibus, in incurvo arcuatoque ligno, agnoscere est Canadenses soleas, quas vulgò dicimus les raquettes. Earum descriptionem vide apud P. de Charlevoix, loc. cit. Lettre XIV, pag. 221.

Securi. Sic Seneca, Ep. XVII, commendat paupertatem, quâ promittitur perpetua libertas, nullius, nec hominis, nec Dei timor. De interritâ Canadensium securitate, cùm suprema vitæ instant, vide P. de Charlevoix, loc. cit. Lettre XXVI, pag. 372.

Ne voto quidem. Illis natura sufficit. Inde ne voto quidem opus, quia natura minimum petit, Senec. loc. cit.

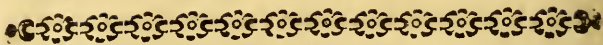
Hellustos & Oxionas. Ultra Fennos Hellusti & Oxiones, nunc la Laponie. Cùm in his frigidissimis regionibus homines horrent hirsutis ferarum pellibus, dicti sunt ora hominum, corpora artusque ferarum gerere; communi errore, &

apud nos etiam in longin quarum peregrinationum narrationibus vulgato. Adde moris esse apud barbaros imitari sonos ferarum, ut terreant & fallant. Vide P. de Charlevoix, *Histoire & Description générale de la nouvelle France*, Libr. I, pag. 16 & seqq.

In medium relinquam. Bene egregiè que factum. Fabulas enim prodidisset Tacitus, quales Mela, Plinius, alii que plurimi, etiam recentiores. Nunc verò aliquid de toto hoc libro summatim observare juvat. Compertum enim mihi videtur, & omnibus perspectum erit, ut opinor, Tacitum nihil de Germanorum moribus scripsisse, quòd cum naturâ & veritate non consentiat. Si enim, ut quibusdam placuit, ingenio suo indulgisset Tacitus, ut Germanorum mores fingeret potiùs, quàm referret, Romanos carpendi cupidus; quomodo mores illi Germanorum cum Canadensium moribus, qui vigent adhuc, nobisque sunt perspectissimi, concordant? Quomodo mores illos Germanorum, in veteribus legibus, Salicâ, Ripuariorum, Burgundionum, Anglorum, Langobardorum, aliorumque, superstites deprehendimus? Quomodo, post tot tantasque sæculorum atque imperiorum vices, mores illos, illos usus tamdiu retinere, hodieque magnâ ex parte retinent immensæ & diversæ Germanorum, Francorum, Anglorum gentes? Quotquot vivimus, & annales nostros, nostras leges; nostros usus novimus, huic libro fidem facimus. Utinam faciamus semper, Germanicasque virtutes, novis & majoribus in dies virtutibus, cumulemus! At in hoc libro mores Romanos, vel silens, passim carpit Tacitus. Verè quidem & bellè. Hoc est enim optimi cujusque scriptoris officium, hæc cura, hæc laus, ad ætatis suæ mores, sine adulatione, sine offensione, animum advertere, eosque pro suis viribus ad meliora

meliora promovere. Nihil ultrà addidero. Si quis autem, quantum Germanici moris retinuerimus, voluerit paucis cognoscere, elegantissimam legat dissertationem, cui Cl. de Vertot titulum fecit: *Dissertation dans laquelle on tâche de démêler la véritable origine des François, par un parallèle de leurs mœurs avec celles des Germains.* Vide *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions, Tom. II, pag. 567 & seqq.*

NOTÆ

IN LIBRUM

C. CORN. TACITI

DE VITA

CN. JULII AGRICOLÆ.

IN hac Cn. Julii Agricolæ vitâ absolutissimum habemus decoræ perfectæque laudationis exemplar. Ad illud quantò magis accesserit, quicumque id scribendi genus suscipit, tantò probator erit & illustrior: quò magis autem ab eo recesserit, tantò pluribus obruetur vitiis.

CAP. I. *Rutilio.* P. Rutilium Rufum, consulem anno Urbis conditæ DCXLIX, Velleius Paterculus II, 13, appellat *virum non sæculi sui, sed omnis ævi optimum*. In Tiberii Gracchi amicos sæviit; sed postea in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit adversarium: & lege repetundarum interrogatus, maximo cum gemitu civitatis damnatus est. Vide eundem Velleium cap. 7.

Et *Scauro.* M. Æmilio Scauro, consuli anno U. C. DCXXXIX, *sapientis hominis & recti gravitas summa, & naturalis quædam inerat auctoritas*, teste Cicerone de Claris Oratoribus, cap. 29. Hujus & orationes sunt, & tres ad Fusidium libri

Scripti de vitâ ipsius actâ , sanè utiles , quos nemo legit. At Cyri vitam & disciplinam legunt , præclaram illam quidem , sed neque tam rebus nostris aptam , nec tamen Scauri laudibus anteponendam. Post consulatum fuit princeps senatûs. At , quod virtutum tædio incertum an ingeniorum inconstantiâ sæpe contigit , vir ille optimus filium habuit luxu perditum , cujus ædilitas maximè prostravit mores civiles , ideoque dicta Plinio XXXIII, 15 , num. 7 , majus malum , quàm proscriptio tot milium a Syllâ , ejus vitrico , facta.

Tempora. Domitiani tempora.

CAP. II. Legimus. Immo viderat Tacitus , ut ipse testatur infrâ cap. 45. Sed edicta quoque , quibus damnati fuerant , scripta , quibus laudati , legerat. Præterea hæc non tam ad scriptorem , quàm ad lectores pertinent.

Aruleno Rustico. Locum hunc egregiè illustrat Dio LXVII , pag. 765. Τὸν γὰρ δὴ Ῥῥῆσιον τὸν Ἀρϋλῖνον ἀπέκτεινεν , ὅτι ἐφιλοσόφει , καὶ ὅτι τὸν Θρασεῖαν ἱερὸν ἀνόμαζε , καὶ Ἐρέννιον Σενεκίωνα , ὅτι τε ἰδεμίαν ἀρχὴν ἐν πολλῶ βίῳ μετὰ τὴν ταμείαν ἤτήκει , καὶ ὅτι τῷ Πρίσκῳ τῷ Ἐλσιδῆι τὸν βίον συνέγραψεν. Domitianus Rusticum Arulenum interfecit propterea , quòd philosopharetur , quòdque Thraseam virum sanctissimum appellasset ; itemque Herennium Senecionem , quòd cùm vixisset diutissimè post quæsturam , nullum magistratum petivisset , quòdque Helvidii Prisci vitam conscripsisset. Haud ita accuratè Suetonius in Domit. X. Junium Rusticum , quòd Pæti Thraseæ & Helvidiï Prisci laudes edidisset , appellassetque eos sanctissimos viros : cujus criminis occasione , philosophos omnes Urbe Italiâque submovit. Stoicus erat Arulenus Rusticus ; ideoque a M. Regulo contumeliosè appellatus Stoicorum simia : Vitellianæ

cicatrice stigmofus. Plin. I, Ep. 5. De Thraseâ ; quem Nero interfecit , dictum est Annal. XVI , 21 & seqq.

Comitio ac foro. Comitium erat in foro Romano , octavâque Urbis regione. Hic olim crematos fuisse Numæ Pompilii libros , in arcâ lapideâ repertos , quod plerique *dissolvendarum religionum* erant , tradit Livius XL , 29.

Sapientiæ professoribus. Philosophis omnibus , quos *Urbe Italiâque submovit* Domitianus , ut dictum est suprâ.

CAP. III. Beatissimi sæculi. Beatissimum quidem exortum est sæculum , cum post Domitiani tempora , ejusque actis rescissis , anno Urbis conditæ DCCCXLIX imperare cœpit Nerva , cujus virtutes Trajanus , Hadrianus , & uterque Antoninus æmulati sunt.

Nerva Cæsar. Cum Nerva mortuus sit anno U. C. DCCCLI , nec DIVVS hic appelletur , patet vitam Agricolæ a Tacito scriptam fuisse anno U. C. DCCCL : immò sub anni finem : jam enim adoptatus fuerat Trajanus ; quod contigit , exeunte Octobri , aut ineunte Novembri. Vide Dionem LXVIII , pag. 770 , & ad hunc locum notam eruditi Reinari.

Felicitatem imperii. Facilitatem imperii emendavit Beroaldus ; non absurdo sensu : probabilior tamen felicitas.

Nerva Trajanus. Ita appellatus est Trajanus , cum a Nervâ fuisset adoptatus. In nummo aureo e Cimelio Regio , NERVA TRAIAN. CAES. GERM. NER. AVG. F. P. TR. P. COS. II. Id est , *Nerva Trajanus , Cæsar , Germanicus , Nervæ Augusti filius , pontifex , tribuniciaë potestatis , consul iterum , caput Trajani laureatum*. Ex adversâ parte ADOPTIO.

Securitas publica. SECVRITAS PVBLICA, quæ & ore hominum ferebatur, & nummis inscribatur, olim spem tantum ac votum exprimebat, nunc verò Nervâ Principe, adoptatoque Trajano, habet ipsius voti fiduciam ac robur.

Per quindecim annos. Quibus imperavit Domitianus.

Composuisse. Tunc enim non modò Historiarum Annaliumque libros, memoriam prioris servitutis, sed & Nervæ Trajanique res, testimonium præsentium bonorum, scribere meditabatur Tacitus.

CAP. IV. *Forojuliensium.* Forojuliensium colonia, nunc Fréjus, in Galliâ Narbonensi, de quâ Plinius III, 4. *Forum Julii Octavianorum colonia, quæ Pacensis appellatur & Classica.*

Procuratorem Cæsarum. Procuratorum alii in provinciis publicas pecunias, alii tum publicas tum familiares Cæsarum pecunias curabant. Publicanorum autem ordine & officiis vulgò detinebantur equites Romani; quos inter habebantur nobiles, qui erant procuratores Cæsarum. Inde equestris illa nobilitas, quam Tacitus memorat. De procuratoribus & publicanis dictum suprâ Annal. XII, 60. In minoribus quibusdam provinciis, ut in Judæâ, procuratores jurisdictionem obtinebant. Quod omnibus compertum.

Julius Græcinus. Julius Græcinus, teste Senecâ Ep. XXIX, *vir egregius.* Idem de Beneficiis II, 21, *Si exemplo magni animi opus est, utamur Græcini Julii, viri egregii, quem Caius Cæsar occidit ob hoc unum, quòd melior vir erat, quàm esse quemquam tyranno expediret.* Ejus volumina de vineis laudant Columella I, 1. & Plin. XIV, 2. XVI, 44. Nummum Buthrotiorum, nunc Bùrinto, in Epiro, protulit Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Peuples & de Villes*, Tom. I.

pag. 82, tabul. XII, num. 5, inscriptum: *E GRAECINVS. QVIN. PER.* id est, *Julius Græcinus, Quinquennalis perpetuus.* Incertum tamen utrùm ad Julium Græcinum, Agricolæ patrem, pertineat.

Caii Cæsaris. Caii Caligulæ. Vide Supplementum Annal. VII, 23.

In hujus sinu indulgentiâque. De hac optimâ institutione vide infrâ Dialog. de Orat. XXVIII.

Massiliam. Nunc *Marseille.* De hac urbe a Phocænsibus conditâ, unde Græca comitas, jam dictum suprâ Annal. IV, 43. De ejus origine & laudibus plura vide apud Strabonem III, p. 124.

CAP. V. Ex sapientiâ modum. Summæ & perfectæ sapientiæ est, vel in ipsâ sapientiâ retinere modum. Quantò meliora sunt, quæ appetimus, tantò difficilior modus.

Suetonio Paullino. Suetonius Paullinus jam laudatus suprâ Annal. XIV, 29 & 33.

Contubernio. Optimæ spei juvenes a ducibus in contubernium adsumpti; sic ferme apud nos *les Aides de Camp.* Julius Cæsar *stipendia prima in Asiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio.* Sueton. in Jul. Cæs. II.

Et commeatus. De his commeatibus, *des congés,* dictum suprâ Hist. I, 46.

Titulum tribunatûs. Tribunatus militum, qui, ob ambientium multitudinem, nonnumquam semestris erat. Unde Plinius IV, Ep. 41. *Hunc, Calvisium, ergo rogo, semestri tribunatu splendidiorem & sibi & avunculo suo facias.*

Incensæ coloniæ. Trucidatos veteranos, incensam coloniam Camulodunum, *Colchester;* vidimus suprâ Annal. XIV, 31 & seqq.

Temporibus. Qualia tunc erant Neronis tempora.

CAP. VI. *Tantò major laus.* Iis maximè sæculis, quibus proffigati sunt mores, & feminis quævis audere licet, in bonâ uxore tantò major laus, quantò in malâ plus culpæ est.

Quæsturæ. Quâ primus ad honores aditus. Vide suprâ Annal. III, 29. Provinciarum præsidibus quæstores & quæstorum scribæ, sorte lecti, ut difficiliùs, timidiùsque peccarent. Vide Plinium IV, Ep. 12.

Salvium Titianum. Fratrem Othonis Imperatoris, de quo sæpe suprâ Hist. I & II.

Sublatum. Antè susceptum, sublatumque e terrâ, in quâ nudâ nudi infantes Romani, recens nati, deponebantur. Vide Plin. VII, in præfat. num. 1, & Suetonium in Aug. V.

Tribunatum plebis. Hujusce magistratûs summa auctoritas, potestas sacrosancta. Ideo tribunatûs annum quiete & otio transit, ne Neronem offenderet. De dignitate tribuni plebis multa habet Plinius I, Ep. 23.

Jurisdictiono obvenerat. Inter prætores eminebant prætor Urbanus & prætor peregrinus. Ille inter cives, hic inter peregrinos, vel peregrinos inter & cives jus dicebat: De eorum jurisdictione vide Livium XXIV, 44. Talis jurisdictiono non obvenerat Agricolæ. Ex iis tantùm prætoribus fuit, qui quæstionibus publicis præerant. Inde facile ei fuit silentium. Ludos tamen, quos edere solebant prætores, aliaque honoris inania modo rationis atque abundantia duxit, quantò a luxuriâ remotior, tantò famæ propior. Septem diebus solemnes ludos celebrabant prætores, tantâ autem luxuriâ, vel ipso vergente imperio, ut immanis pecuniarum vis in hos ludos impenderetur. Vide Photium, Cod. LXXX, ex Olympiodoro. Ceterùm *honoris inania* rectè dixit Tacitus: vim enim magistratûs obtinebant Imperatores, ludos

& honoris inania prætoribus permittebant. Unde Boetius, Consol. Philosoph. III, prof. 4, præturam meritò appellat, *inane nomen & senatorii censûs gravem sarcinam.*

Quam Neronis. Agricola diligentissimâ conquisitione fecit, ut dona, templis adempta, quæ adhuc superessent, templis restituerentur. Ita respublica unius Neronis, qui templa spoliaverat, eamque prædam in voluptatum, libidinum, luxuriæ usus verterat, sacrilegium sensit. Vide suprâ Annal. XV, 45.

CAP. VII. *Sequens annus.* Fuit annus Urbis conditæ DCCCXXII, Jesu Christi 69.

Licenter vaga. Ut dictum est suprâ Hist. II, 12 & 13.

Intemelios. Nunc le comté de Vintimille.

Nuntio affectati. Mense Julio anni suprâ dicti. Vide Hist. II, 79.

Licentiam usurpante. Vide suprâ Hist. IV, 2.

Delectus. Gallicè levée de troupes.

Vicesimæ legioni. Vicesima legio victrix in Britannia inter Cornavios commorabatur Devæ, nunc Chester. In Itinerario Antonini, pag. 469, DEVA LEG. XX. VICTRIX, id est, *legio vicesima victrix.* Ibi adhuc plurima supersunt antiquitatis rudera. Vide eruditum Camden, *Britannia*, pag. 538.

Tardè ad Sacramentum. Cum Vitellianis victa, tardè ad sacramentum partesque Vespasiani transfregit.

Decessor. Roscius Cælius, de quo suprâ Hist. I, 60.

Legatis quoque consularibus. Non modò Trebellio Maximo & Vettio Bolano, legatis consularibus, qui universis in Britannia legionibus præerant, nimia ac formidolosa fuit: sed neq̃

Roscus Cælius, legatus prætorius hujusce vice-
simæ legionis, ad eam cohibendam potens. Itaque
Agricola successor simul & ultor electus est.

Formidolosa erat. Superbiam fanè ei indiderunt
egregia ejus facta. De hac legione dictum supra
Tom. IV, pag. 435. In Britannia plurima manent
ejus monumenta, quæ vide apud eruditos Camden,
Gordon, Horsley, aliosque.

CAP. VIII. *Præerat tunc Britannia.* Ut hæc
Historiæ pars illustretur, seriem Britannia præ-
sidum hîc proponi, & cum rebus, narratis su-
perius, componi haud erit inutile.

PRÆSIDES BRITANNIÆ

ab anno Urbis condita DCCXCVI, Jesu
Christi 43, ad annum Urbis condita
DCCCXXXVIII, Jesu Christi 85.

AVLVS PLAVTIVS, Vit. Agr. XIV. Sup-
plement. Annal. IX, 50 & seqq. XI, 3.

OSTORIVS SCAPULA, Vit. Agr. XIV.
Annal. XII, 31 & seqq. Supplement. Annal.
XI, 3.

AVLVS DIDIVS GALLVS, Vit. Agr. XIV.
Annal. XII, 40. XIV, 29.

Q. VERANIVS, Vit. Agr. XIV. Annal.
XIV, 29.

SVETONIVS PAVLLINVS, Vit. Agr.
XIV & seqq. Annal. XIV, 29 & seqq.

PETRONIVS TVRPILIANVS, Vit. Agr.
XVI. Annal. XIV, 39.

TREBELLIVS MAXIMVS, Vit. Agr. XVI.
Hist. I, 60 & seqq.

VETTIVS BOLANVS, Vit. Agr. XVI.
Hist. II, 65.

PETILIVS CERIALIS, Vit. Agr. XVII.

IVLIVS FRONTINVS, Vit. Agr. XVII.

CNAEVVS IVLIVS AGRICOLA, cujus nomen virtutesque immortalitati scriptis suis tradidit Tacitus.

Ne increfceret. Hæc omiffa vellet Cl. Ernestus. In iis tamen inest quoque acumen. Nam Agricola ardorem compescuit, ne increfceret, & Bolano melior videretur.

Consularem. Consularem legatum. Antea Petilius Cerialis fuerat legatus legionis nonæ, ut vidimus suprâ Annal. XIV, 32.

Spatium exemplorum. Hactenus in brevi tribunatu militum, in tribunatu plebis & præturâ, muneribus annuis quiete & otio transigendis, vix fuerat virtutibus locus, certè non fuit spatium exemplorum. At cum Agricola per quadriennium legatus fuit legionis vicesimæ, habuit spatium depromendi virtutes suas in exemplum præsentis ætatis & post futuræ, ut rectè explicat Illustr. Huetius.

CAP. IX. *Inter Patricios.* Ut suprâ Annal. XI, 25.

Provincia Aquitaniæ. A Pyrenæis montibus ad Ligerim usque, depuis les Pyrénées jusqu'à la Loire, protendebatur Aquitania.

Administratione. Agricola, rector Aquitaniæ, splendidæ fuit dignitatis, ob magnæ provinciæ administrationem, ac spem consulatûs, cui a Vespasiano erat destinatus.

Secura & obtusior. Quia paucis & perspicuis legibus utitur, fori ambagibus minimè intricata.

Quamvis inter togatos. Quamvis Agricola e castris ad togatos, forique astutiarum peritos, venisset, naturali tamen suâ prudentiâ facilè justèque agebat. Frustra tentat eruditus Grotius,

quamvis inter sagatos , vel quamvis non inter togatos. Nec satis appositè Illustr. Huetius interpretabatur , *Agricola naturali prudentiâ , quamvis ex usu etiam & arte , ut pote etiam sæpe diuque inter togatos versatus , facillè justèque agebat.* Frequens toga etiam in provinciis , ut patet ex cap. 21. & ex Hist. II , 20. Causidici autem & patroni dicuntur togati infrà de Oratoribus cap. 6.

Ubi conventus. Conventus juridici , in quibus jus dicebatur. Sic , teste Plinio III , 1 , in Bæticâ erant juridici conventus quatuor , *Gaditanus , Cordubensis , Astigitanus , Hispalensis* , nunc Cadix , Cordoue , Ecija & Séville.

Tristitiam , & arrogantiam. Tristitia , arrogantia , avaritia , quandoque vitia præsidibus iudicibusque solita. Tristitiam affert morositas : arrogantiam potestas : avaritiam cupiditas , vel ipsa corrumpentium ars. Quæ adversus vitia sapientissimè cautum legibus Romanis , ut videre est in Digest. libr. I , Tit. 16 , de officio Proconsulis & legati. Agricolam verò ita commendat Tacitus , ut ne ipsa quidem justitiæ species , quam a pictoribus adumbratam laudat Gellius XIV , 4 , sit pulchrior.

Facilitas auctoritatem. Id maximè cavebant leges Romanæ , ut patet ex Digest. lib. I , Tit. 18 , de officio Præsidis. Leg. 19 , ex Callistrato. *Observandum est jus reddenti , ut in adeundo quidem facilem se præbeat , sed contemni non patiatur : unde mandatis adjicitur , ne præsides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant : nam ex conversatione æquali contemptio dignitatis nascitur. . . . Summatim ita jus reddi debet , ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.*

Atteri sordidum. Vincere collegas , vicinarum nempe provinciarum rectores , inglorium , &

procuratoribus atteri fordidum arbitrabatur.

Consul. Anno Urbis conditæ DCCCXXX, JESU Christi 77, quo consulatum iniere Vespasianus Augustus VIII & Titus Cæsar VI. Iis suffectos fuisse Kalendis Julii Domitianum Cæsarem VI & Cn. Julium Agricola[m] notat Cl. Muratori; *Annali d'Italia.* Tom. I, pag. 291.

Pontificatus sacerdotio. Adlectus est in collegium pontificum, cui præerat pontifex maximus.

CAP. X. *Multis scriptoribus.* Julio Cæsari; Livio, Straboni, Fabio Rustico, Pomponio Melæ, Plinio, &c.

In Occidentem Hispaniæ. Jul. Cæsar. Bell. Gall. V, 13. *Alterum Britanniaë latus vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: quâ ex parte est Hibernia.*

Livius. Hæc tradebat Livius libro CV, quæ periit. Vide Epitomen.

Fabius Rusticus. Jam laudatus supra Annal. XIV, 2.

Oblongæ scutulæ vel bipenni. Has figuras utcumque referet Britannia, si citra Caledoniam; *l'Écosse*, eam inspexeris. At in his figuris haud plus veritatis, quàm in Geographicis tabulis, quæ Belgium sub formâ leonis exhibuere.

In cuneum tenuatur. Bene quidem. Pars altera Britanniaë, Scotia, in cuneum tenuatur, australi Britanniaë parte angustior.

Adfirmavit. Id multò antè cognitum, ut constat ex antiquioribus scriptoribus: sed cum tunc primum Romana classis Britanniam fuisset circumvecta, id adfirmatum. De hac navigatione dicetur fusiùs infra ad cap. 28.

Orcadas. Nunc *les isles Orkney*, vel *les Orcades*. Insulæ quidem illæ tunc certò penitusque cognitæ sunt, Antè famâ saltem celebres fuere:

unde Mela III, 6, *Triginta sunt Orcades angustis inter se diductæ spatiis. Et Plinius IV, 16, sunt autem XL Orcades modicis inter se discretæ spatiis.* Claudii tempore pervulgata hæc fama, & solitâ adulatione statim in victorias cessere. Inde Hieronymus, in Chronico, *Claudius de Britannis triumphavit, & Orcadas insulas Romano adjecit imperio.*

Thule. Nunc les isles de Schetland, ut rectè monuit eruditus Camden, *Britannia*, pag. 814. Tunc tamen Plinio cognita *ultima omnium insularum, quæ memorantur, Thule, nunc l'Islande;* Plin. IV, 16. Procopius, *Bell. Gothic. II, 15,* aliam celebrat Thulen, nunc *la Norvege*, quam inter veteres plurimi insulam esse credidere; & Norwegicæ Thules memoria fortè exstat in Norwegicâ regione, quæ *Tele-mark* dicitur. Vide Cl. d'Anville, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. XXXVII, pag. 436. *Mémoire sur la Navigation de Pythéas à Thulé.*

Mare pigrum. Plinius IV, 16, *A Thule unius diei navigatione mare concretum, a nonnullis Cronium appellatur.* Vide jam dicta suprâ in libro de Moribus Germanorum, cap. 45.

Latius dominari mare. Certè nusquam latius; quàm in Oceano dominatur mare: nec quotidiano tot fluminum accessu crescit, aut resorbetur. Sic terris circumfusum atque etiàm interfusum, jugis ac montibus, velut in suo, inferitur.

CAP. XI. *Indigenæ.* De indigenis dictum suprâ in libro de Moribus Germanorum cap. 2. Britanos interiores, quos *natos in insulâ ipsâ memoriâ proditum* tradit Julius Cæsar *Bell. Gall. V, 12,* esse origine Germanos meritò adseverat Tacitus.

Caledoniam habitantium. Caledonia, *l'Ecosse.* ubi immensæ silvæ: unde Plinius IV, 16, *Tri-*

ginta propè jam annis notitiam ejus Romanis armis non ultra vicinitatem silvæ Caledoniæ propagantibus.

Germanicam originem. Germanorum rutilas comas, magna corpora, vidimus suprâ de Moribus German. cap. 4.

Silurum. Silures, nunc les comtés de Glamorgan, de Monmouth, de Breknock, de Hereford & de Radnor.

Crines. Coloratos Silurum vultus, & tortos plerumque crines, ac nigros memorat Jornandes, qui hunc Taciti locum exscripsit. Vide Testimonia Veterum. Coloratos hos vultus, tortosque crines Gallicè dicimus, *le teint olivâtre, les cheveux crépus.* Quem corporis habitum retinent adhuc Hispanorum plurimi.

Iberos. Nomen gentis Hispanæ, ita dictæ ab Ibero flumine, nunc Ebro, vel l'Ebre.

Proximi Gallis. Quos laudat Cæsar, Bell. Gall. V, 14. *Ex his omnibus longè sunt humanissimi, qui Cantium, nunc Kent, incolunt; quæ regio est maritima omnis, neque multùm a Gallicâ differunt consuetudine.*

Procurrentibus in diversa. Seu, cùm pars illa Britanniæ in Galliam, pars Galliæ in Britanniam procurreret, eadem cæli positio eundem corporibus habitum dedit.

Eorum sacra. Ac maximè Druidas, & fanaticas eorum superstitiones. Vide suprâ Annal. XIV, 30.

Sermo. Sermonem illum adhuc retinent apud Anglos, qui Cornubiam, Cornwall, habitant, apud Gallos, qui Aremoricam, la Basse-Bretagne incolunt. Sed ex Belgio maximè in Britanniam transiere Galli, ut videre est apud Julium Cæsarem Bell. Gall. V, 12.

Ferociæ. In eam ferociam ipsi infantes innutriebantur & adolecebant, teste Solino, cap. 22.

Apud bellicosam Britannorum gentem, puerperæ si quando marem edidit, primos cibos gladio imponit mariti, inque os parvuli summo mucrone auspiciam alimentorum leviter infert, & gentilibus votis optat non aliter, quàm in bello & inter arma mortem oppetat.

Olim victis. A Claudio. Vide Supplementum Annalium IX, 50 & seqq.

CAP. XII. Curru præliantur. Quomodo curru præliarentur, opportuniùs dicitur infra cap. 35.

Honestior auriga. Qui honestior est, currum regit, & ejus clientes e curru propugnant.

Olim regibus. Sic Cunobelinum, Caractacum, & Prasutagum, reges; reginas quoque Cartimandeam & Boudiceam vidimus supra Annal. XII. XIV. & Hist. III.

Asperitas frigorum. Jul. Cæsar, Bell. Gall. V, 12. Loca sunt temperatiora, quàm in Galliâ, remissioribus frigoribus. Idque ex naturâ cæli crebris imbribus ac nebulis fœdi.

Nostri orbis mensuram. Sic quoque Plin. II, 75. Longissimus dies in Italiâ horarum quindecim: in Britanniâ septemdecim, ubi æstate lucidæ noctes.

Brevis. Certè Solstitio in extremâ Britannix parte, ubi polus elevatur gradibus $58\frac{1}{2}$ nox clara est & brevissima, ita ut vel per noctem aspiciatur Solis fulgor, le crépuscule. Unde Solem, non occidere & exurgere, sed transire adfirmabant.

Extrema & plana terrarum. Hæc ex Tacito descripsit Eumenius in Panegyrico Constantini, cap. 6. Vide Testimonia Veterum. Sed errat Tacitus, cum rationem crepusculi in Britanniâ repetit ex eo, quòd Britannia sit extrema terrarum ac plana; quæ proinde humilem umbram, non verò tenebras erigat: unde nox cadit infra cælum & sidera, eorumque lux fulgore Solis he-

betatur. At nec Britannia est terrarum extrema, nec ex ejus planicie, sed ex Solis infra horizontem depreffione, & vaporum naturâ, crepusculi ratio repetenda est, ut ex Astronomicis principiis constat.

Aurum & argentum. Idem testatur Strabo libr. IV, pag. 138. Falsum ergo, quod ait Cicero ad Atticum IV, Ep. 16. *Illud cognitum est neque argenti scripulum esse ullum in illâ insulâ.* Fodinas auri & argenti in provinciâ *Cumberland*; argenti in provinciâ *Flint*, auri in Scotiâ memorat eruditus Camden, *Britannia*, pag. 692, 604 & 741. Quod recentioribus adhuc experimentis comperitum. Vide *British Zoology*. De ceteris metallis ferro, stanno, &c. satis comperitum.

Margarita. Reperiri in provinciis *Caernarvon* & *Cumberland*, & in mari Britannico scribit eruditus Camden, *Britannia*, pag. 597, 690 & 752. De his margaritis accuratissimè Origenes in *Mathæum*, pag. 210 & 211. Primas tribuit margaritis Indicis, quarum optimæ in mari Rubro; *le Golfe Persique*, & *la mer des Indes*, nascuntur: secundas Britannicis: tertias iis, quæ in Bosphoro circa Scythiam reperiuntur. *Britannica quidem*, inquit, *margarita*, colore quo ejus superficies imbuta est, auri speciem refert: *nebulosa autem est*, & margaritis Indicis obtusior, ὁ δὲ κατὰ Βρεταννίαν, φασὶ, χρυσωπὸς μὲν ἐστὶ, τῆν ἐπὶ χροῖαν, ὀμιχλώδης δὲ τῆς, καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς ἀμβλύτερος. De Indicis margaritis vide Plinium IX, 35. Idem, ibid. de Britannicis unionibus ait: *In Britannia parvos atque decolores nasci certum est: quoniam Divus Julius thoracem, quem Veneri Genetrici in templo ejus dicavit, ex Britannicis margaritis factum voluerit intelligi: subjectâ nempe Inscriptione.* Vide & Suet. in Jul. XLVII, *Expulsa sint.* Expulsa nempe fluctibus.

Quam nobis avaritiam. Acute & verè dictum: Quod egregiè illustrat Plinius XII, 18. *Verùm Arabiæ etiamnum felicius mare est: ex illo namque margaritas mittit. Minimâque computatione millies centena millia sestertiûm, Gallicæ monetæ libras 19,455,025, annis omnibus India & Seres, peninsulæque illa Imperio nostro adimunt. Tantò nobis deliciæ & feminæ constant.* Ergo non Romanis avaritia defuit, sed margaritis Britannicis natura ob nebulosum cælum.

CAP. XIII. *Divus Julius.* Julius Cæsar Britanniam bis ingressus est annis Urbis conditæ DCXCIX & DCC. Hac de re plura apud Strabonem libr. IV, pag. 138. Vide & ipsum Cæsarem, Bell. Gall. IV, 22. V, 8. ac Dionem XXXIX, pag. 114. XL, pag. 122.

Consilium. Abstinere a Britannîâ, & imperiî fines coercere, id consilium vocabat Augustus; de quo consilio dictum suprâ Annal. I, 11. Tiberius, qui se Augusti observantissimum simulabat, præceptum appellabat. Vide Annal. I, 77. Cur verò id consilii agitaverit Augustus docet Strabo libr. II, pag. 79. & IV, pag. 138: scilicet plus impensarum fore in domandâ & retinendâ Britannîâ, quàm utilitatis in possidendâ existimabat. Itaque eam tantùm amicam & vectigalem habere voluit. Vide Strabonem loc. cit.

Caium Cæsarem. Caligulam. Vide Supplementum Annal. VIII, 35 & seqq.

Adversus Germaniam conatus. Vide Supplementum Annal. VIII, 22 & seqq.

Auctor operis. Vide Supplementum Annal. IX, 50 & seqq.

Vespasiano. Ibid. cap. 54 & 58.

CAP. XIV. *Aulus Plautius.* Ibid. cap. 58. De

his aliisque Britanniae praesidibus vide supra cap. 8.

Ostorius Scapula. De quo supra Annal. XII, 31. Prope urbem *Hereford*, in *Herefordshire*, parochiaeque *Dinder*, exstat adhuc castrum Romanum appellatum *Oyster-Hill*, ab Ostorio Scapulâ, ut videtur, locatum & nominatum. Vide *Camden's Britannia*, by *Gibson*, pag. 580.

Veteranorum colonia. Supra Annal. XII, 32; *Colonia Camulodunum*, valida veteranorum manu, nunc *Colchester*.

Et Reges. Vide supra Annal. XIV, 26. XV, 1; & Hist. II, 81.

Didius Gallus. Jam laudatus supra Annal. XII, 40.

Veranius. Quem consulem vidimus supra Annal. XII, 5. *Strategicum*, librum utiliore, quam elegantiore, illi inscripsit *Onofander*.

Suetonius hinc Paullinus. De quo multa Annal. XIV, 29 & seqq.

Monam insulam. Nunc *l'isle d'Anglesey*. Monæ quoque a *Julio Casare*, Bell. Gall. V, 13, & a *Plinio IV*, 16; *Monapia* dicitur alia insula, paulò superior, nunc *Man*.

Occasioni patefecit. *Suetonius Paullinus*, dum *Monam insulam* aggrediebatur, victam Britanniae partem, quam a tergo reliquerat, subitis casibus objecit. *Occasionem hanc Gallicè* dicimus *la surprise*.

CAP. XV. *Nunc binos imponi.* Legatum nempe & procuratorem Caesaris imponi.

In sanguinem. Ob gladii potestatem, quâ utebatur legatus. Vide *Digest.* libr. I, Tit. 16, de *Officio proconsulis & legati.* Leg. 6 & 8.

Procurator. Qui cum publicas Caesarisque res curaret, avaritiâ saepe in bona saeviebat. *Cati Deciani*, procuratoris, avaritiâ *Britannos* in

bellum actos fuisse vidimus suprâ Annal. XIV, 32.

Æque discordiam. Julius Classicianus successor Cato Decidiano missus fuit, non melior, & Suetonio discors. Vide suprâ Annal. XIV, 38.

Alterius manus. Manus, seu servos procuratoris, centuriones ac milites legati, vim ac contumelias miscere. Inter manus procuratoris numerari quoque possunt coloni Cæsaris, adversus quos ne quid tumultuosum, vel injuriosum fieret cavebant procuratores. Vide Digest. libr. I, Tit. 19, de *Officio procuratoris Cæsaris*. Leg. 3, ex *Callistrato*.

Delectus. Gallicè *levée de troupes*.

Transfisse militum. Quàm pauci milites Romani in Britanniam transferint, si sese Britanni numerent.

Excussisse jugum. Varianâ clade; de quâ dictum saepe suprâ Annal. I & XIII.

Et flumine. Rheno ac Danubio.

Quod difficillimum fuerit. Cùm apud illos antea neque conventus, neque consensus foret; ut dictum est suprâ cap. 12.

CAP. XVI. *Boudicea.* Icenorum regina, laudata suprâ Annal. XIV, 31 & seqq.

Ipsam coloniam. Camulodunum; ut suprâ cap. 14.

Petronius Turpilianus. Vide suprâ Annal. XIV, 39.

Trebellio Maximo. Vide suprâ Hist. I, 60.

Velut pacti. Pacti sunt. De Trebellii fugâ vide suprâ Hist. II, 65. Ibidem memoratur Vettius Bolanus, Trebellii Maximi successor.

Eadem inertia. Adulationis ergo arguendus videtur Statius, cùm Crispinum, Bolani filium, ita alloquitur, *Silvarum* libro V, carm. II, 53.

Aliis Decii reduceſque Camilli

*Monſtrentur ; tu diſce patrem , quantuſque nigranter
Fluſtibus occiduiſ , feſſoque Hyperione Thulen
Intrarit mandata gerens.*

Et mox ibid. verſ. 142.

*Quanta Caledonios attollet gloria campos !
Cùm tibi longævus referet trucis incola terræ ;
Hic ſuetus dare jura parens : hoc ceſpite turmas
Affari : nitidas ſpeculas , caſtellaque longè
Aſpiciſ ? Ille dedit , cinxitque hæc mœnia foſſâ ;
Belligeriſ hæc dona deis , hæc tela dicavit.
Cerniſ adhuc titulos ; hunc ipſe vacantibus armiſ
Induit , hunc regi rapuit thoraca Britanno.*

CAP. XVII. *Magni duces.* Magni fuere duces ;
egregii exercitus , imminuta hoſtium ſpes.

Petilius Cerialiſ. Memoratus ſæpe ſuprà Annal.
XIV. Hiſt. III & IV.

Brigantum civitatem. Nunc les comtés d'York ;
de Richmond , de Lancaſtre , de Weſtmorland ,
de Cumberland , & l'Evêché de Durham.

Obruiſſet. Magnitudine rerum præclare geſta-
rum , ſucceſſoriſ curam famamque obruerat Ce-
rialiſ.

Quantum licebat. Julius Frontinus , vir magnus ;
hanc belli curæque ac famæ molem , quantum
licebat , ſuſtinuit. Magno enim viro ſuccedere
ſemper difficillimum. Nec eadem tantùm virtus ,
ſed major requiritur , ut quiſ poſt magnum virum
magnus ipſe habeatur. Qui , Gruterum , Berneg-
gerum , Gronovium & Erneſtum ſecuti , hæc
conjungunt , *vir magnus quantum licebat* , & ad
tempora , magnæ virtuti ſub malis Principibus
infeſta , referunt , Frontinum in Britanniam ,
medio Veſpaſiani Principatu miſſum fuiſſe noſſe

attendunt. Durant Frontini scripta ; durat viri , non unâ laude celebris , memoria , quam exstructo monumento propagatam noluit , dictitans : IMPENSA MONIMENTI SUPERVACVA EST ; MEMORIA NOSTRI DVRABIT , SI VITA MERVIMVS. Plin. IX, Ep. 19.

Silurum gentem. De Siluribus jam dictum supra cap. 11.

Locorum. Loca illa montibus aspera.

CAP. XVIII. *Media jam æstate.* Annò Urbis conditæ DCCCXXXI , Jesu Christi 78.

Ordovicum civitas. Nunc les comtés de Flint , de Denbig , de Caernarvon , de Merioneth , & de Montgomery.

Alam. Equites. Sic in veteri Inscriptioe Britannicâ , repertâ in Richmondshire , memoratur Valerius Fronto PRAEF. EQ. ALAE. VETTO. Vide Camden's Britannia , by Gybson , pag. 762.

Volentibus erat. Quippe qui bellum volebant. Sic dictum supra Hist. III , 43 , *volentibus fuit.*

Numeri. Sparsæ per provinciam cohortes. Ita numeri usurpantur apud Plinium X , Ep. 38. Suetonium in Vespasian. VI.

Suspecta potius. Et plerisque potius videbatur loca omnia suspecta , & hostibus obnoxia , præfidiis firmari , ac custodiri.

Legionum vexillis. Vexilla nonæ , secundæ ; ac vicesimæ , Britannicarum legionum vidimus supra Hist. III , 22. Hæc vexilla Gallicè dicimus *les détachements.* In monumentis Britannicis sæpe memorantur illæ vexillationes , ut videre est apud eruditos Camden , Gordon , aliosque. Dictum quoque de vexillariis supra ad Annal. I , 38 , Tom. I , pag. 316.

In æquum degredi. Ordovices , qui montuosa habitabant , in æquum , seu in planum , degredi

non audebant. Itaque Agricola erexit aciem suam, & Ordovicum juga superavit.

Supra memoravi. Cap. 14.

In dubiis consiliis. Deerant naves, ut in subsidiariis dubiisque consiliis contingit; sed ratio & constantia ducis militem transvexit.

Et equos regunt. Unde videtur lectissimos illos auxiliarium fuisse Batavos; quorum talis peritia laudata est supra Hist. IV, 12.

Qui classem. Qui Monam insulam habitabant, opinabantur Romanos classe, navibus, secundo maris æstu usuros; hæcque si deficerent, minimè venturos.

Officiorum ambitum. Legatis enim provinciam ingredientibus publicè privatimque occurrebatur, commendabantur civitates, xenia missitabantur. Vide Digest. libr. I, Tit. 16, de Officio proconsulis & legati. Leg. 4, 6 & 7.

Victos continuisse. Victos a Suetonio Paullino continuisse, expeditionem aut victoriam non vocabat: ne laureatis quidem literis gesta sua prosecutus est. De laureatis literis vide Supplementum Annal. VIII, 26.

CAP. XIX. Publicæ rei. Nihil publicæ rei agebat per libertos servosque, pessimo hac in re præsidium Principumque exemplo.

Milites adscire. Singulariter dictum, si adscire, pro milites legere aut provehere, usurpetur. Sed cum nihil publicæ rei per libertos & servos suos ageret Agricola, stratores aliorumve officiorum ministros sibi adscivit milites optimos ac fidelissimos. Idque conjicere licet ex Ulpiano, Digest. libr. I, Tit. 16, de Officio proconsulis & legati. Leg. 4. *Nemo proconsulum stratores suos habere potest: sed vice eorum milites ministerio in provinciis funguntur.* Talis strator erat Silius Hospes,

CN. JULII AGRICOLÆ NOTÆ. 311
cujus memoria exstat apud Gruterum, pag.
CCCLXXXIX, num. 2.

T. CL. CANDIDO &c.

SILIVS. HOSPES. HASTATVS. LEG. X
GEMINAE. STRATOR. EIVS
OPTIMO. PRAESIDI

Exsequi. Omnia scire, non omnia punire. Sic Julius Cæsar, apud Suetonium in Jul. LXVII, *delicta neque observabat omnia, neque pro modo exsequebatur: sed desertorum ac seditiosorum inquisitor, & punitor acerrimus, connivebat in ceteris.*

Non peccaturos præponere. Præponere a libris editis immeritò fuerat omiffum. Verbum illud habent Mss. Vatic. 3429 & 4498. Sic quoque Ursinus e vetere Codice; unde constat Ursini fides hæctenus suspecta.

Auctionem. Meliùs fortè *exactionem*, sic quoque volebant Muretus, Lipsius aliique multi. In Ms. Vatic. 3429, *auctionem*; & in margine, *exactionem*. Ms. Vatic. 4498, *exactionem*; & in margine, *auctionem*. In hac varietate nihil mutavi; maximè cum, teste Suetonio in Vespas. cap. 16. Vespasianus non contentus omiffa sub Galbâ vectigalia revocasse: nova & gravia addidisse: auxisse tributa provinciis, nonnullis & duplicasse.

Mollire. Frumenti & tributorum *exactionem*, vel etiam *auctionem*, æqualitate munerum molliit Agricola, circumcisit quæ, in quæstum reperta, ipso tributo graviùs tolerabantur. Nam, ante Agricolæ præfecturam, procuratores publicanique non statim frumentum stipendiarium exigere, sed Britannorum horrea claudere: Britanni clausis suis horreis adfidere, & cum frumentis abunda-

rent, ea tamen ultro grandique pretio emere. En-
 ludibrium. Gravior adhuc iniuria, cum, apertis
 horreis, persolutoque stipendio, in militum ac
 praesidis usus exigebatur frumentum, quod Bri-
 tanni certo quodam ac levi pretio, a procura-
 toribus publicanisque aestimato, vendere coge-
 bantur. Quae tandem intoleranda erat saevitia,
 indicebatur civitatibus, ut, non in sibi proxima,
 sed in remota & avia hiberna, per devortia itine-
 rum longaue regionum intervalla frumentum
 deferrent. Sic quod omnibus in promptu erat,
 paucis publicanis lucrosus fiebat. In iis autem
 injuriarum versutiis, non deerant sane, qui fero-
 ciores Britannorum animos variis ludibriis assi-
 duisque laboribus domandos jactitarent. Victa
 plebs semper rea, cum premitur.

Vendere pretio. Non emendandum, ut placet
 Gronovio, *vendere parvo.* Haec frumenta pretio,
 a publicanis aestimato, vendebantur. Unde iis
 nomen, *frumentum aestimatum.*

CAP. XX. Priorum. Priorum praesidium.

Ubi aestas. Anno Urbis conditae DCCCXXXII;
 Jesu Christi 79.

Multus in agmine. Bene Ms. Vatic. 3429. Sic
 quoque conjecerat Cl. de la Bleterie. Perperam
 veteres editiones *multum in agmine.* *Multus* est
 certe & elegantior, & huic loco aptior. Sic supra
 Annal. XIV, 56, *rarus per Urbem.* Et infra Vit.
 Agric. XXXVII, *frequens ubique Agricola.*
 Nempe, *multus in agmine,* laudabat ejus mo-
 destiam, disiectos coercebat.

Castris ipse capere. Multa adhuc manent in
 Britannia illorum castrorum vestigia. Duo pra-
 cipua, sita in provincia *Annandale,* dictaque
Burnswork & *Middleby* fuse describit eruditus
 Gordon, *Itinerarium Septentrionale,* p. 16 & 18.

Aestuaria,

Æstuaria. Æstuaria, ubi Britannorum limites; silvas, ubi eorum arma ac receptacula. Illa vero æstuaria nunc dicimus *Dee*, *Ribble*, *Liverpool* & *Selway-Firth*, aliaque multa, quæ occurrunt usque ad Clotam & Bodotriam, de quibus dicetur infra cap. 23.

Ex æquo egerant. Nec bella cum Romanis de-
tractaverant; seque iis pares esse fuerant gloriati.
Suprà Hist. IV, 64, *Ex æquo agetis.*

Nova pars. Nulla Britannia pars, Julii Clau-
diique Cæsarum, & Romanorum ducum armis
nondum petita, transit illacessita, præside Agri-
colâ. Sunt tamen qui emendent, *nota pars.* Sed
& prior sensus optimus est.

CAP. XXI. *Templa, fora, domus.* Memorant
in Britannia Julii Agricola domum, quam vocant
Julius's Hoff, vel *House*; ibique initialibus literis
inscriptum: I. A. M. P. M. P. T. quod explicant
Julius Agricola magnum pietatis monumentum
posuit templum. Vide eruditum Gordon, *Itine-*
rarium Septentrionale, pag. 29. At in his facilis
est divinatio, proclivis error, rarissima veritas.
Nec scio an ætatem Agricola sapiat *templum*
magnum pietatis monumentum. Ad Agricola
quoque referunt sacellum, quod adhuc existat in
provincia *Sterling*, prope Bodotriam ostiumque
amnis *Carron*. Sacellum nunc dicitur *Arthur's*
Oon, vel *Oven*. Illud Marti signifero, aut ultori,
positum fuisse volunt. Vide Cl. Gordon, *ibid.*
Fora Gallicè dicimus *les places publiques*: domus,
les palais.

Erudire. Eadem certissimâque arte olim usus
est Augustus, ut videre est apud Suetonium in
Aug. XLVIII.

Studiis Gallorum. Duret, vigeat, crescatque
apud utramque gentem hæc æmulatio, ingeniorum
Tom. VI. ○

atque studiorum parens altrixque fecundissima! Mirum autem est Agricola in hac temporum barbarie ingenia Britannorum præfensisse, quæ, tot post sæculis, immortalibus clarissimorum virorum Bacon, Milton, Newton, aliorumque plurimorum operibus inclaruere.

CAP. XXII. *Tertius expeditionum annus.* Urbis conditæ annus DCCCXXXIII, Jesu Christi 80.

Novas gentes. Gentes quæ erant inter *Solway-Firth & Firth of Tay*. Ibi nunc provinciæ *Annan-dale, Eusdale, Clysdale, Tweedale, Berwick, Lothian, Sterling, Menteth, Perth, Fife*.

Ad Taum. Æstuarium illud nunc *Firth of Tay*, vel *l'embouchure du Tay*.

Pashione. Deditioe.

CAP. XXIII. *Quarta æstas.* Anno Urbis conditæ DCCCXXXIV, Jesu Christi 81.

Obtinendis. Ea obtinuit, firmando præfidiis.

Clota & Bodotria. Clota, nunc *la riviere de Clyd*: Bodotria, *la riviere de Forth*. Inter eorum ostia, & urbes *Dunbarton & Edinburgh*, in Scotiâ, tantus est diversi maris, *Caledonii* nempe & *Germanici*, ætus, ut hîc inventus fuisset bellorum ac dominationis terminus, si virtus exercituum & Romani nominis gloria fines pate-
retur.

Angusto terrarum spatio. Triginta circiter millibus passuum distant.

Præfidiis firmabatur. Præfidia illa tenuere a Clotâ, ubi nunc *Old kirck Patrick*, ad Bodotriam, ubi nunc ferme *Abercorn*, per triginta septem millia passuum. Sic omnis propior sinus senebatur.

In aliam insulam. Ultra Clotam & Bodotriam eorumque æstuaria, *Caledonia, la partie septen-*

Arionale de l'Ecosse, erat alia ferme insula, in quam Agricola hostes summovertat.

CAP. XXIV. *Quinto expeditionum anno. Anno Urbis conditæ DCCCXXXV, Jesu Christi 82.*

Nave prima. Nave, omnium primâ, quæ oras illas scrutari ausa sunt, transgressus. Locum hunc malè quidam sollicitant. Aperta mihi videtur Taciti narratio. Agricola, summotis ultra Clotam & Bodotriam, velut in aliam insulam hostibus, transgressus est Clotam æstuarium, *le Golfe de Dunbarton*, nave, Romanarum omnium primâ quæ oras illas scrutata est; eamque Britanniaë partem, quæ Hiberniam aspicit, nempe provincias *Cantire, Carrik, Galloway, Wight, &c.* copiis instruxit.

Hiberniam. Nunc l'Irlande.

In spem magis. In spem futuræ utilitatis.

Valentissimam imperii partem. Hibernia, mediè inter Britanniam atque Hispaniam sita, & Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem, Hispaniam scilicet Galliam & Britanniam, magnis invicem usibus per commercia conjunxit. Hac ætate, quâ rudis adhuc erat ars nautica, iis commerciis opportunissima erat Hibernia. Hodieque Hiberni plurimi in Hispaniâ ac præcipue Gadibus, *Cadiz*, negotiantur.

Nostri maris. Mediterranei maris insulas.

Melius aditus portusque. Adirus portusque Hiberniaë per commercia & negotiatores meliùs sunt cogniti. Interiora verò insulæ fere ignota.

CAP. XXV. *Sextum officii annum. Annum Urbis conditæ DCCCXXXVI, Jesu Christi 83.*

Amplexus civitates. Amplexus Orientales Caledoniorum civitates, ubi nunc provincia *Fife*,

Perth, *Strathern*, *Angus*, *Mernes*, *Marr*, earum portus classe exploravit.

Auctus Oceanus. Gloriabantur se Oceani terminos propagasse. Sic auctus Oceanus.

Oppugnassè ultro. Majore famâ, uti mos est de ignotis, Britannos oppugnassè ultro. Nam cum castella adorti essent, sparsa est fama ipsos ultro bellum intulisse; atque hinc metus Romanis est additus, ut rectè explicat Ill. Huetius.

Castella adorti. Ex his castellis nonnulla adhuc exstant in provinciis *Fife*, *Perth*, & *Strathern*.

Cognoscit. Agricola, cum hæc cognovit, videtur fuisse in Alatis castris, nunc *Edinburgh*; ut jam monuit eruditus Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, pag. 36.

CAP. XXVI. *Nonam legionem*. De quâ jam dictum suprâ Tom. IV, pag. 433. Ea legio tunc videtur fuisse in provinciâ *Fife*, castroque, quod adhuc exstat, & dicitur *Lochore*. Vide eruditum Gordon, loc. cit. Invalida fanè fuit legio, quod multis præliis fuerat imminuta. Ideo postea suppleta, dictaque Gemina.

Portarum angustiis. Portarum castrorum. In castris Romanis quatuor erant portæ, decumana, prætorica, dextra, sinistra.

Paludes & silvæ. Duobus circiter millibus passuum a castro *Lochore* exstat adhuc magna palus, dicta *Loch-Leven*, unde ingentes arborum trunci sæpe eruuntur, quod certissimum est silvarum, quæ ibi fuere, argumentum. Vide eruditum Gordon, loc. cit.

CAP. XXVII. *Cujus constantia*. Constantiâ partâ fuerat hæc victoria. Quâ constantiâ & victoriæ famâ ferox exercitus.

Modo cauti. Qui regrediendum citra Bodo-
triam, specie prudentium, ignavi admonuerant,
ut dictum est cap. sup.

Arte ducis rati. Verius arte se victos rati,
aut arte ducis superati.

Cætibus ac sacrificiis. Ut mos est apud bar-
baros. Vide suprâ Hist. IV, 14.

CAP. XXVIII. *Cohors Usipiorum.* De Usipiis
dictum suprâ de Moribus Germanorum cap. 32.

Immixti manipulis. Peditum erant manipuli,
ut turmæ equitum. Cohors verò sexaginta ma-
nipulis, aut contuberniis, id est 600 hominibus
constabat. Cohorti præerat centurio. Siagulis
manipulis, seu contuberniis Usipiorum, milites
Romani fuere immixti. Manipulos pro contu-
berniis dici patet ex Vegetio II, 13. Alii erant
manipuli, qui duabus centuriis, seu 200 homini-
bus constabant, ut docet Cencius apud Gellium
XVI, 4.

Tres liburnicas. De liburnicis jam egimus
suprâ Annal. XVI, 14.

Uno remigrante. Unus remigravit, scaphâ fortè
elapsus. Hic enim genuinus ejus loci sensus; ut fu-
sius dixi in priore Taciti editione, Tom. IV, p. 211.

Ut miraculum. Ita secundè provehebantur, ut
res admiratione prorsus digna esset.

Circumvecti Britanniam. Unde sint profecti,
quomodo circumvecti Britanniam, eorum de-
nique navigationis cursum erroresque inquirere
curiosum; diligentiusque dicendum.

*De USIPIORUM cohorte Britanniam
circumvectâ.*

COHORTEM illam Usipiorum ex Occidentali
Britanniæ orâ solvisse innuit Tacitus, docet Dio

LXVI, pag. 754. Ἐξαναχθέντες περιέπλευσαν τὰ πρὸς ἰσπεραν αὐτῆς (Βρετανίας). Erat fanè ex iis copiis, quas Agricola instruxerat in eâ Britanniaë parte, quæ Hiberniam respicit, ut dictum est suprâ cap. 24. Tres liburnicas furtim ascendere, nullâ navigandi arte, & eâ ætate, quâ vel inter peritos erat exigua. Hac illac rapti, ut fluctus ventusque eos ferebat, ὡς πῦ τό τε κύμα, ἐ ὁ ἄνεμος αὐτῆς ἔφερε, Dio ibid. versùs Septemtrionalem Britanniaë partem tendunt. Cùm oram legerent, nec sufficerent commeatus, congressi sunt cum plerisque Britannorum, nempe cum incolis provinciarum, quas nunc dicimus *Cumberland, Galloway, Cantire, Argyll, Inverness, Strathnavern*, &c. Cùm extremum insulæ sic attigissent, sinum *Pentland Firth* inter Britanniam & *Orcadas, les isles Orkney*, ingressi sunt, & in Orientalem Britanniaë partem flexere. Nova inde prælia cum incolis provinciarum *Cathness, Souterland, Murray, Buchan*, &c; eaque infeliciora. Imprudentes enim in castra Romanorum, qui ibi tendebant, incidere, καὶ ἔλαθον ἐκ τῆ ἐπὶ θάτερα, πρὸς τὰ στρατόπεδα τὰ ταυτῆ ὄντα προσχόντες, Dio ibid. Novo hoc periculo territi, castrensisque pœnas magis, quàm calamitosam, sed liberam, suam sortem exosi, liburnicas properè repetunt, & in altum provehuntur. Summa brevì fuit rerum omnium inopia: in iis angustiis, primùm infirmissimos suorum, deinde forte ductos vesci cœpere. Tantis conflictati miseriis, tempestate aut ipso Oceani impetu in mare Suevicum, *la mer Baltique*, detruduntur. Ibi naves suas, viarum erroribus & regendi inscitiam quassas, amiserunt. Neminem eorum fortis misertum est, quòd pro prædonibus haberentur. Igitur dùm eluctantur, ut patrias sedes repetant, primùm a Suevis inter *Albim & Vistulam, l'Elbe & la Vistule*, mox a

Frisiis inter Amisiam & Rhenum, *l'Ems & le Rhin*, intercepti sunt. Quosdam eorum per commercia venundatos, & in Romanam, id est, in sinistram Rheni ripam, (nam dextram tenebant Germani), adductos, indicium tanti casûs illustravit.

Agricola autem, post Grampiensem victoriam, in publicas curas utilitatesque intentus, auditâ illâ Usipiorum fugâ, certusque eos ex Occidentali Britannia parte in Orientalem Septentrionali navigatione fuisse pervectos, classem misit, quæ, Tao æstuârio, nunc *Firth of Tay*, profecta, litora illa ab Oriente in Occidentem relegeret, & diligentissimè exploraret, Dio loc. cit. Tunc primùm *hanc oram novissimi maris Romana classis circumvecta est, insulamque esse Britanniam adfirmavit*: tunc *Orcades, les isles d'Orkney*, hæcenus famâ tantùm vulgatæ, fuere, eremigato Septentrione, cognitæ & domitæ: tunc *dispecta est Thule, les isles de Schetland, quas hæcenus nix & hiems abdebat*, ut dictum est suprâ cap. 10. Hinc verò intelligas non ad hanc Thulen, sed ad ipsam Britanniam referenda esse, quæ habet Staius, adulator magis, quàm poeta, in *Silvarum* libr. V. *Protreptic. ad Crispinum, Bolani, Britannia præsidis, filium II, 54,*

*Tu disce patrem, quantusque nigrantem
Fluctibus occiduis, fessoque Hyperione Thulen
Intrarit mandata gerens.*

Verùm, antequam de Septentrionali navigatione dicendi finem faciam, alterum proferam exemplum, quod, utinam fusiùs fuisset narratum, magnum naturæ arcanum refereret. Auctore enim Plinio II, 67, *Cornelius Nepos de Septentrionali circuitu tradit, Quinto Metello Celeri, L. Afranii in consulatu collegæ* (consules fuere

anno Urbis conditæ DCXCIV, ante Christum 60) *sed tum Galliæ proconsuli, Indos a rege Suevorum dono datos, qui ex Indiâ commercii causâ navigantes, tempestatibus essent in Germaniam abrepti. Sic ante viginti annos, cum Elisabetha Augusta, imperium Russicum regeret, Japonenses, commercii causâ navigantes, tempestatibus abrepti, ad oram imperii Russici, le Kamtchatka, appulere, unde Petropolim, Petersbourg, missi, ab Elisabethâ humanitate maximâ excepti & habitati sunt. At Indi, longiore errore, non modo Japonenses insulas, le Japon, oramque imperii Russici, le Kamtchatka, sed & Orientales ac Septentrionales Siberiæ & Laponiæ oras, la Sibérie, le pays des Samoiedes, la Laponie, circumvecti ad Oceanum, mareque Suevicum, la mer Baltique, flexere; unde a rege Suevorum habitati, dono dati sunt Quinto Metello Celeri, Galliæ proconsuli. Sic casus fecit, quod a Batavis Russisque magnâ cum laude tentatum, nondum tamen præstitum est. Tales autem casus nunc rarissimi ob nauticæ rei scientiam, mutatos armorum usus, & politicas imperiorum leges. Olim, audentioribus barbaris, frequentes erant, & eventorum, quæ hodie incredibilia videntur, feraces. Juvat ergo Usipiorum exemplum recentiore felicioraque Francorum exemplo confirmare. Illud habet Eumenius in Panegyrico Constantii, cap. 18. *Recurfabat quippe in animos illa sub divo Probo & paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia, & indigna felicitas, qui a Ponto usque correptis navibus, Græciam, Asiamque populati, nec impune plerisque Libyæ litoribus appulsi, ipsas postremò navalibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas, & immenso itinere pervecti Oceanum, quâ terras irrupit, intraverant: atque ita eventu temeritatis ostenderant nihil esse clausum**

piraticæ desperationi, quò navigiis pateret accessus.
Vide & Zosimum, libr. I, in fin.

Initio æstatis. Initio septimæ æstatis; anno Urbis conditæ DCCCXXXVII, Jesu Christi 84. Fortè scriptum olim *initio VII* vel *septimæ æstatis*, & numerus librariorum errore exciderit. Hæc enim ætas non eadem est, quæ memoratur suprâ cap. 25. Mox enim infrâ cap. 34. *Ii sunt quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, clamore debellastis.*

CAP. XXIX. *Ad montem Grampium.* Nunc *le mont Grantzaine*, in Scotiâ, provinciâque *Strathern*.

Viridis senectus. Sic Virgilius, *Æneid. VI, 304.*

Jam senior: sed cruda deo viridisque senectus.

Sua quisque decora. Bellicæ virtutis insignia ac præmia.

Calgacus. In veteri & fabuloso Triadum libro appellatur *Galac ap Liennauc*. Fortissimi hujus viri oratione nihil præstantius habet tum Græca, tum Romana antiquitas. Omnes dominationis Romanæ artes, vitia omnia, mirâ arte ac brevitate ibi explicat Tacitus.

CAP. XXX. *Ita prælium atque arma.* In hoc rerum statu prælium & arma, non fortibus tantùm honesta, sed ipsis etiam ignavis necessaria & tutissima sunt. Priores Britannorum pugnæ, quibus adversùs Romanos variâ fortunâ certatum est, spem alteram ac subsidium præsens habebant in nostris civitatibus, ad quas confugere, in nostris manibus, quæ hostem vincere poterant. Nos enim, totius Britannia nobilissimi, eoque in ipsis penetralibus, nempe in Caledoniâ, *l'Ecoffe*, siti, nec servientium Gallorum litora aspicientes, oculos

quoque a contactu Romanæ dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ (audacter & egregiè dictum, ut terrarum ac famæ finis exprimitur) in hunc diem defendit.

Nunc terminus. Ita libri omnes scripti & editi. At alium verborum ordinem postulat ipse sensus; & legendum: *Nos terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit: atque omne ignotum pro magnifico est: sed nunc terminus Britanniae patet: nulla jam ultra gens, nihil nisi fluctus & saxa: & infestiores Romani; id est, fluctibus saxisque feriores.* Quâ de re plura vide in priore Taciti editione, Tom. IV, pag. 214.

Et mare. Id est etiam mare scrutantur. Certè Romani mare scrutabantur, cùm Britanniam, ac maximè Caledoniam, peterent.

Soli omnium. Ex omnibus hominibus soli. *Omnium ad opes ne referas.*

Pacem appellant. Inde in scriptoribus tam sæpe occurrit *pax Romana*: & in nummis PAX. PAX ORBIS TERRARUM.

CAP. XXXI. *Alibi servituri.* Id Romanis cautum, ne in patriâ turbarent.

Polluuntur. Horum flagitiorum exempla vidimus suprâ Annal. XIV, 31.

Paludibus emuniendis. Viæ per silvas ac paludes, ob com meatuum facilitatem, emuniendæ. Vide infrâ cap. 33. Tales viæ Romanæ exstant adhuc plurimæ in Scotiâ, quas accuratissimè descripsit eruditus Gordon, *Itinerarium Septentrionale*, in tabulâ Geographicâ.

Quotidie emit. Quotidie emit, tributa solvendo; quotidie pascit, in annonam frumentum suppetitando. Postea cùm Romani, versâ fortunâ,

barbaris tributa, quæ dona vocabantur, penderent pariter querebantur, uti videre est apud Salvi-
 anum, *de Gubernatione Dei*, Libr. VI. *Dicimus*
donum esse, quod pretium est, & quidem pretium
conditionis durissimæ ac miserrimæ. Omnes quippe
captivi cum semel redempti fuerint, libertate pò-
riuntur: nos semper redimimur, & numquam
liberi sumus.

Arva nobis. Pars magna Scotiæ montibus hor-
rida.

Trinobantes. De quibus dictum supra Annal.
XIV, 31.

Femina duce. Boudicæ. Vide Annal. XIV, 31.

Coloniam. Camulodunum, nunc Colchester.
Vide ibid.

Et libertatem non in præsentia laturo . . . non
ostendamus . . . seposuerit? Ita quidem recentiores
editiones: aliter autem veteres libri scripti & editi.
Fortè scripserat Tacitus: Et in libertatem, non
in prædam certaturi, primo statim congressu vi-
vidè ostendamus quos sibi Caledonia viros sepo-
suerit. Vide priorem Taciti editionem Tom. IV,
pag. 215.

CAP. XXXII. Pudet dictu. Singulariter dictum
 pro pudet dicere. Plautus tamen Bacch. Act. III,
 Sc. I, dixit:

Neque mei, neque tui intus pudicum est factis, quæ facis.

Et Valer. Maximus IX, 13, num. 2. *Nec rela-*
tione familiaria, quia dictu fastidienda sunt.

Sanguinem commodent. Romanorum domina-
 tioni vitam sanguinemque commodabant auxiliares
 Galli, Germani, & Britannorum plerique: diutiùs
 tamen hostes, quàm servi; ac proinde modico
 affectu, fide incertâ.

Nullæ Romanos conjuges. Calibes vulgò erant

milites Romani. Vide jam dicta suprâ Tom. III; pag. 455. Præterea in castris Romanis nullus feminis locus.

Nulli parentes fugam. Contrâ verò, ut apud Germanos, sic apud Britannos, matres, conjuges hortamina pugnantibus gestabant, & inclinatas labentesque acies nonnumquam restituebant. Vide suprâ de Moribus Germanorum cap. 7 & 8.

Nulla plerisque patria. Aut nulla plerisque patria est, aut alia, quàm Britannia. Nulla plerisque patria erat, quòd, ut rectè explicat Ill. Huetius, obscuro, vulgò concepti ex scortis militaribus, in expeditionibus, in viis nati.

Paucos numero. Frustra vulgò emendatur *paucos numeros*. Rectè & eleganter dictum, *paucos numero*.

Circum trepidos. Crediderim circùm redundare; & petitum esse ex sequenti lineâ *circumspectantes*.

Neque tegit, neque vulnerat. Bene, & barbaro dignum. Ornatiùs, sed non meliùs, Livius X, 39. *Non cristas vulnera facere, & per picla atque aurata scuta transire Romanum pilum, & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari.*

Ufipii reliquerunt. Ut dictum est suprâ cap. 28.

Senum coloniæ. Veteranis, quos irridens *senes* appellat, maximè constabant coloniæ.

Et metalla. Quibus fodiendis victæ a Romanis gentes insudabant.

CAP. XXXIII. *Procurfu.* Fulgebant arma, cùm audentissimus quisque in pugnam procureret.

Priorum exercituum terminos. Veteres legati & priores exercitus in Britannia bellaverant. At Agricola ejusque exercitus, hos terminos egressi, Caledoniam tenebant.

In frontem. In speciem : Gallicè *en apparence.*
Sic Seneca , Consol. ad Helviam , cap. 5. Itaque
ego in illis , quæ omnes optant , existimavi sem-
per , nihil veri boni inesse : quin inania & specioso
ac decepturo fuco circumlita inveni , intra nihil
habentia fronti suæ simile.

Hodie prosperrima sunt. Silvas enim evasisse ,
transisse æstuaria , tantum itineris superasse hodie
prosperrimum est : sed si fugiebant Romani , pe-
riculosissimum erat.

Sed manus , & arma. Sic ferme Livius V, 42.
*Arma tantum ferrumque in dextris , velut solas
reliquias spei suæ , intuentes.*

CAP. XXXIV. *Unam legionem.* Nonam legio-
nem ; ut vidimus suprâ cap. 26.

Agminis sono. Hæc de hominum , equorum ,
canum agmine intellige.

Non restiterunt. Ut Romanos oppugnarent.

Res & extremo metu. Ita Ms. Vatic. 3429 ,
& quidem aptè. Veteres editiones pro *res* habent
id. Inde Pichena emendavit , *ideo extremo metu
corpora.* Sic *res & corpora* memoravit Livius ,
cùm Romanorum , captâ a Gallis Urbe , angus-
tias describeret : nec ullius rerum suarum relictæ ,
præter quàm corporum , vindices. Livius V, 42.

Quinquaginta annis. Aulus Plautius , mox
Claudius ipse , Imperator , Britannicam expedi-
tionem suscipere anno Urbis conditæ DCCXCVI ;
ac proinde ad hunc annum U. C. DCCCXXXVIII
numerantur tantum anni 42. Hic ergo *quingua-
ginta annis* idem est , ac *ferme quinquaginta
annis.*

Aut causas rebellandi. Probate moras belli ex
locorum difficultate , causas rebellandi ex inco-
larum indole fuisse profectas.

Ita disposuit. Hic videtur fuisse utriusque exer-

citûs ordo. Per acclive montis Grampii jugum insurgebat maxima Britannorum pars : primum eorum agmen infra montem : eorum covinarii & equites media campi complebant. Exercitûs autem Romani média acies constabat peditum auxiliis , numero octo millibus : equitum tria millia cornibus affusa : post auxilia Agricola stabat pedes ante vexilla : retro legiones Romanæ , ante vallum dispositæ : in legionum vallique lateribus , equitum quatuor alæ ad subita belli retentæ. Exercitûs sui ordines diduxit Agricola , ne frons foret angustior. Locus autem pugnæ fuit in provinciâ *Strathern* , prope locum , qui nunc dicitur *Kirk of Comerie* , Gallicè *l'Eglise de Comerie*. Ibi exstant adhuc duo castra Romana , quæ exhibet eruditus Gordon , *Itinerarium Septentrionale* , Tabulâ V. Neque est quòd objiciant castra illa minora esse , quàm ut exercitui Romano sufficere potuerint. Alia retro & vicina erant castra , quæ ante pugnam obtinebat Romanus exercitus. Exstant quoque , & ea exhibet Cl. Gordon in suâ tabulâ *Geographicâ*. Insigne autem victoriæ monumentum fuit ipsa urbs *Victoria* , nunc *Abernethy*. Non in ipso prælii campo , sed quod commodius & tutius , condita est ad *Taum æstuarium* , nunc *Firth of Tay* , in eâdem provinciâ *Strathern*.

CAP. XXXV. *Citra Romanum sanguinem.* Maxima enim Romanorum ducum laus & cura erat hostium audaciam externo sanguine ulcisci. Vide suprâ *Annal. XIV, 23.*

Covinarius. *Covinarius* , auriga erat currûs , cujus axis in modum falcis erat recurvus. Inde *Mela III, 6* , *Britanni dimicant non equitatu modò , aut pedite , verùm & bigis & curribus ; Gallicè armati , covinos vocant , quorum falcatis axibus utuntur.* Quomodo autem e covinis , aut

essedis, pugnarent, docet Julius Cæsar Bell. Gall. IV, 33. *Genus hoc est ex essedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & cùm se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus præliantur. Aurigæ interim paululum e prælio excedunt, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ità mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant; ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo insistere, & inde se in currus citissimè recipere consueverint.*

CAP. XXXVI. *Brevibus cetris.* Cetræ, scuta erant, sed minora, ac lorea. Vetus Scholiastes ad Juvenalis Satyr. XI, 140. *Oryx animal minus, quàm bubalus, quem Mauri Uncem vocant: cujus pellis ad citonas, corrige cetras, proficit, scuta Maurorum minõra.*

Tungrorum. Plurima manent in Britannia harum cohortium monumenta, in quibus COH. TVNGRO. vel COH. I TVNGROR. MIL. Vide eruditum Gordon, loc. cit. Tabulâ XXXV & seqq.

Ad mucrones ac manus. Sic olim Germanicus Romanos, cum Germanis præliaturos, monuerat, ut densarent ictus, & ora mucronibus quærerent, Annal. II, 14.

Sine mucrone. Cæsim nempe pugnabant Britannii; punctim verò Romani, quâ pugnandi ratione citior certiorque mors venit. Hac de re plura habet Vegetius I, 12. *Complexum autem armorum Gallicè dicimus la mêlée: cùm cominus & collato gradu hostis petitur.*

In arcto. Vulgò, sed malè, *in aperto.* Franciscus Medicis, vir egregius, & in multis de Tacito bene meritus, optimè emendavit *in arcto*, ut postulat ipsa orationis series. Sic quoque de Hispanis, Livius XXVIII, 33, *in arcto pugna Romano aptior, quàm Hispano militi futura videbatur.*

Et tractis. Meliùs, & *fraclis*, ut volebat Muretus: vel potiùs, & *prostratis*, ut conjicere licet ex Mss. Vatic. in quibus legitur tantùm & *tratis*. Puteolanus conjecturâ edidit, & *tractis*. Ad rem & veteris scripturæ vestigia aptius ac propius, & *prostratis*. Hoc verbo sæpe utitur Tacitus in Annalium & Historiarum libris. Victum prostratumque est primum agmen Britannorum, quod in æquo constiterat, ut modò dictum est cap. sup.

Equitum turmæ fugere. Hic nihil esse vitii; sed plurimum Cornelianæ brevitatis observat Ill. Huetius. Scilicet, utrimque pugnam cœpere perditos: fracto Britannorum primo agmine, quod in æquo constiterat, auxilia Romanorum aciem in colles erexere. Interim Romanorum equitum turmæ, cum Britannorum covinariis congressæ, eos sustinere non voluerunt, ideoque fugère. Tunc covinarii, & eos secuti equites Britanni, superbi quòd, fugato Romanorum equitatu, terrorem intulissent, peditum se prælio miscuere. At Romani, qui primùm, diductis ordinibus, incesserant, ne circumvenirentur, tunc, densatis agminibus, pugnant, ut acriùs resisterent. Itaque neque covinarii, neque equites Britanni eos penetrare potuerunt: præterea inæqualibus locis hærebant. Unde minimè equestris ea pugnae facies fuit, cum covinarii & equites Britanni, ægre clivostantes, simul cum equorum corporibus impellerentur; ac sæpe vagi currus, exterriti sine recto-

ribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos, aut obvios incurfabant.

Hostium agminibus. Certè emendandum *cohortium agminibus.* Romanos Tacitus minimè dixit *hostes.* Vel ergo ut volebat Muretus, emendandum *nostrorum*: vel, quod ob veterem scripturam commodius, *cohortium*, ut monet Ernestus.

Aut obvios. Transversos, aut obvios equites covinariosque Britannos.

CAP. XXXVII. *Vacui.* Quia pugnae expertes.

Pugnantium alæ. A fronte ad terga transvectæ equitum Romanorum alæ averfam Britannorum aciem invasere.

Catervæ armatorum. Jam hostium, id est, armatorum Britannorum catervæ paucioribus Romanis terga præstare.

Præfectus cohortis. Sic apud eruditum Gordon, loc. cit. Tabulâ XXXV, num. 2, memoratur Q. Florius Maternus, præfectus Cohortis primæ Tungrorum.

DEO

MARTI QVIN

FLORIVS MA

TERNVS PRAEF

COH. I. TVNG

V. S. L. M.

CAP. XXXVIII. *Sæpius concitari.* Verè observatum a Tacito Hist. II, 44, homines *extremâ desperatione ad iram sæpius, quàm in formidinem* stimulantur.

Sævissè quosdam. Talem ferociam notavimus supra, de Moribus Germanorum, cap. 37, p. 270.

Horestorum. Horelli, nunc *Angus*, Scotiæ provincia, inter provincias *Strathern* & *Mernes*, Orientem versus.

Circumvehi Britanniam. De hac classe Britanniam circumvectâ dictum est satis suprâ ad cap. 28. Profecta est autem classis ab æstuario *Tao*, nunc *Firth of Tay*, aut e paulo superiore portu, qui nunc dicitur *Montross*.

Trutulensem portum. Portus ille passim appellatur *Rutupensis*, aut *Rutupinus*, nunc *Sandwich*; & apud Ptolemæum II, 3, Ῥατέπια. Ad hunc portum B. Augustinus, Britannia Apóstolus, appulit. Vide Bedam, *Hist. Ecclesiastic.* I, 25. Fueritne quandoque a Romanis dictus *Trutulensis*, quòd magnâ truttarum, Gallicè *des Truites*, copiâ abundet, ut ab erudito Britanno audivi, dubito: maximè, cùm truttarum nomen neque apud Plinium, neque apud alios hujus ævi scriptores occurrat; & *Rutupinum* nomen jam innotuerat, ut patet ex *Juvenalis Satyr.* IV, 141,

Rutupinove edita fundo

Ostrea.

Omnis redierat. Nempe classis a *Tao* æstuario, *Firth of Tay*, maximam Britannia partem circumvectâ, *Trutulensem portum*, *Sandwich*, tenuit; inde, proximo hoc Britannia latere lecto, omnis, ne unâ quidem amisâ navi, *Taum* æstuarium, aut *Bodotriam*, *Firth of Forth*, incolum rediit, ut tum exercitu, tum classe, novarum gentium animi terrerentur.

CAP. XXXIX. *Nuper falsum.* Hoc anno, Urbis conditæ DCCCXXXVII, *Domitianus*, in Germaniam profectus, ne viso quidem hoste, Romam reverterat, & triumphaverat. Vide *Dion.*

LXVII, pag. 760. Nos quoque in Appendice Chronologicâ ad hunc annum.

Habitus & crines. Sic in Supplemento Annal. VIII, 38, vidimus Caium Caligulam proceris corporibus, & rutilatis crinibus Germanicam victoriam e mentum.

Alius occuparet. Domitianus, alienæ laudis osor, studia fori, civiles artes, ipsamque philosophiam in silentium egerat, viris, hac laude claris, neglectis, aut ex Urbe pulsis. Quæ tamen omnia frustra recidebant, si Agricola militarem gloriam nunc occuparet. Cetera facilius dissimulari; boni autem ducis decus, virtutem esse propriam Principis, qui Imperatoris nomine exercitibus præcisset.

Secreto suo. Inde Plinius in Panegy. XLVIII, Domitianum exhibet, *tenebras semper secretumque captantem, nec umquam ex solitudine suâ prodeuntem, nisi ut solitudinem faceret.*

Reponere odium. Differre odium.

CAP. XL. *Triumphalia ornamenta.* Non ipsum triumphum, qui ab anno Urbis conditæ DCCXL privatis hominibus tribui desiit, ut solis Principibus Cæsaribusve reservaretur. Novum illud adulationis genus invenit Agrippa, ut Augusto gratificaretur. Hæc pluribus explicat Dio LIV, pag. 538. Ornamenta autem triumphalia fuere vestis triumphalis, aliaque triumphantium insignia.

Illustris statuæ. Triumphalis ac laureatæ statuæ in foro. Vide suprâ Annal. IV, 23. XV, 72. Hist. I, 79.

Majoribus reservatam. Illustrioribus consularibus reservatam.

Freto Oceani. Fretum illud nunc dicimus *le Pas de Calais.*

Compositum est. Sive istud verum est, sive apud ac convenienter ad Principis ingenium a populo confictum & compositum.

Successori suo. Successor Agricolaë videtur fuisse Sallustius Lucullus, de quo Sueton. in Domit. X. Domitianus interemit Sallustium Lucullum, Britanniaë legatum, quod lanceas novæ formæ appellari Luculleas passus esset.

Per ambitionem. Ex vitæ splendore & numero comitatu.

Pauci interpretarentur. Tantam in tantâ modestiâ famam quærebant. Pauci modestiæ causas interpretabantur.

CAP. XLI. *Laudantes.* De hoc pessimo inimicorum genere Julianus, Imperator, Epist. 12, ad Basilium. Σύνεσμεν γὰρ ἀλλήλοις ἔ μετὰ τῆς αὐλικῆς ὑποκρίσεως μόνης ἥς, οἶμαι, σε μέχρι τῆ δέῦρο πεπειράσθαι· καθ' ἣν ἐπαινῶντες, μισῶσι τηλικῆτον μῖσος, ἢ λίγον ἔσθ' ἔ τῆς πολεμιοτάτης. Ita adhuc vivimus, ut aulicæ simulationis nihil fere retineamus; quam quidem tu fortasse adhuc expertus fuisti, quâ qui laudant majore odio prosequuntur, quàm inimicissimos. Aulicam hanc simulationem expertus fuerat Julianus. Unde Mamerlinus, in Gratiarum actione Juliano, cap. 5 & 6. Cùm sancti Principis mores atque instituta falsa opinionum, vituperationum licentiam submoverent, callido nocendi artificio accusatoriam diritatem laudum titulis peragebant, in omnibus conventiculis quasi per benevolentiam illa jactantes, Julianus Alamanniam domuit, Julianus urbes Galliaë ex favillis & cineribus excitavit. Illæ provinciæ obsessæ, expugnataë, ferro ignique vastatæ beatiore sunt his oppidis, quæ habet sine hoste Constantius. Æstates omnes in castris, hyemes in tribunalibus degit. Ita illi anni spatia divisa

sunt, ut aut barbaros domitet, aut civibus jura restituat, perpetuum professus aut contra hostem, aut contra vitia certamen. Hæ voces fuerunt ad inflammanda odia probris omnibus potentiores. Si enim comminisci aliqua flagitia tentassent, facile ipso splendore laudis & gloriæ refutarentur. Eadem Agricolæ virtus, idem periculum.

Amisisti. De his plura Suetonius in Domitiano VI. Nos quoque in Appendice Chronologicâ ad annum Urbis conditæ DCCCXLI & seqq. Vide suprâ Tom. V, pag. 405 & seqq.

Expugnati. Ita quoque verbo *expugnare* usus est Lucretius IV, 1007.

Reges expugnant, capiuntur, prælia miscent.

Et ripa. Ripâ Danubii & Rheni, qui erant imperii limites.

Præceps agebatur. Præceps ac periturus.

CAP. XLII. *Sortiretur.* Duo consulares antiquissimi Asiam & Africam sorte ducebant; utram scilicet earum regerent.

Occiso Civicâ. De quo Suetonius in Domit. X. *Civicam Cerealem in ipso Asiæ proconsulatu interemit,* quasi molitorem novarum rerum.

Domitiano exemplum. Occiso Civicâ, nec Agricolæ deerat consilium, ut invidiam Principis timeret, nec Domitiano exemplum, ut virtutem innocentis opprimeret.

Agi sibi gratias. Caio Caligulæ agebant gratias & quorum liberi occisi, & quorum bona ablata erant, Senec. de Tranquillit. animi, XIV. Et apud Senecam, de Irâ, II, 33. *Notissima vox est ejus, qui in cultu regum consenuerat: cum illum quidam interrogaret, Quomodo rarissimam rem in aulâ consecutus esset, senectutem? Injurias, inquit, accipiendo & gratias agendo.*

Salarium. Salarium illud fuisse decies festerium, Gallicæ monetæ libras 194,531, videtur ex Dione LXXVIII, pag. 899. Hanc enim summam, τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας, Aufidio Frontoni, cùm ei Asiæ Africæque proconsulatus negaretur, a Macrino, Imperatore, oblatam memorat.

Videretur emisse. Noluit Domitianus videri emisse salario, quod vetuerat: nam a Principe vetitum, ne Agricola provinciam adiret.

Odisse, quem læseris. Id maximè viget in potentiorum injuriis. Unde Seneca, de Irâ, II, 33. Hoc habent pessimum animi magnâ fortunâ insolentes, quos læserunt, & oderunt.

Famam fatumque. Id peccavere multi, qui sub Nerone & Domitiano famam mortemque provocare.

Quibus moris est. Quibus moris est illicita, contumaciam nempe & inanem libertatis jactationem, mirari.

CAP. XLIII. *Extraneis etiam ignotisque.* Viri eruditi ad Agricolam referunt Græcum Antiphili, Byzantini, epigramma, fortè olim in Agricolæ villâ inscriptum, quod nunc exstat in Anthologiâ, lib. I, Tit. 37.

Κρηναῖαι λιβάδες, τι πεφεύγατε; πᾶ ὅσον ὕδωρ;
 Τίς φλόξ ἀνάξτε ἔσβεσεν ἀελίς;
 Δάκρυσιν Ἀγρικόλα τετρίμμεθα· πᾶν δ' ὅσον ἡμεῖν
 Ἦν ποτὲ, ἢ κείντε διψᾶς ἔχει σποδιή.

Eleganter vertit eruditus Grotius in Ms. latinâ suâ Anthologiâ:

Quò fontis latices, quò copia vestra recessit?
 Perpetuas Solis quis calor hausit aquas?
 Agricolæ luctu consumitur: illius, antè
 Humida, nunc fiunt pulverulenta, sicc.

Aliud agens populus. Hic populus, rebus suis intentus, quique aliud agit, quàm virorum illustrium mortes curare.

Adfirmare ausim. Affirmat Dio LXVI, pag. 755. Tacito non diligentior, sed præceptus magis, & deterioribus pronus.

CAP. XLIV. *Sexto & quinquagesimo anno.* Proclivi librariorum errore scriptum videtur LVI pro LIV; & emendandum *quarto & quinquagesimo.* Natus est enim Agricola Idibus Junii, seu die 13 Junii, Caio Caligulâ, tertium consule, & solo, anno Urbis conditæ DCCXCIII, J. C. 40. Excessit decimo Kalendas Septembres, id est, die 23 Augusti, Pompeio Collegâ & Cornelio Prisco, consulibus, anno U. C. DCCCXLVI, J. C. 93. Caium autem, tertium consulem, fuisse solum ac sine collegâ testantur Fasti Vindobonenses, C. CAESARE III SOLO. Cur solus tertium consulatum inierit, vide in Supplemento Annal. VIII, 29. Fieri tamen potest, ut Agricola mortem obierit sexto & quinquagesimo anno. Tunc Agricola non erit natus, Caio Cæsare, tertium consule: sed biennio antè, cum Caius, mortuo Tiberio, factus est consul primùm.

Speciosæ contigerant. Honestæ ac satis amplæ. Errat ergo Dio LXVI, pag. 754, qui Agricolam in ignominia & paupertate reliquum vitæ tempus, Principe Domitiano, transegisse scripsit. Ὁ δὲ Ἀγρικόλας ἐν τῇ ἀτιμίᾳ τὸ λοιπὸν τῆ βίης καὶ ἐν ἐνδείᾳ . . . ἔζησε.

Durare in hac . . . luce. Melius *in hanc lucem.* Sensus autem est: nam sicut in iis iniquissimis Domitiani temporibus grande solatium ferebat durare in hanc beatissimi sæculi lucem, ac Principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur; ita quoque festi-

natae mortis grande solatium tulit evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo, & velut uno ictu, rempublicam exhaustit.

Augurio votisque. Augurio votisque dignum se praestabat Trajanus, qui patrem habebat patricium, consularem, ac triumphalem, & ipse militari laude clarescebat, *innutritus bellicis laudibus.* Vide Plinium in Panegyric. cap. 9 & 16. Jam autem supra dictum de Vespasiano, Hist. I, 50. *Erant, qui Vespasianum & arma Orientis augurarentur.*

Rempublicam exhaustit. Hanc Domitiani saevitiam notat indignabundus Juvenalis Satyr. IV, 150.

*Atque utinam his potius nugis tota illa dedisset
Tempora saevitiae: claras quibus abstulit Urbi
Illustresque animas impune, & vindice nullo.
Sed perit, postquam cerdonibus esse timendus
Caepert: hoc nocuit Lamiarum caede madenti.*

CAP. XLV. *Obsessam curiam.* Hac contigere anno Urbis conditae DCCCXLVIII. Vide Appendicem Chronologicam, Tom. V, pag. 118.

Tot consularium. De his consularibus viris nobilissimisque feminis vide Appendicem Chronologicam, in qua Domitiani res sumus profecuti.

Carus Metius. Carus & Massa, nequissimi delatores, hominem nequiores se, Heliodorum formidavere. Unde Juvenalis Satyr. I, 35.

*Quem Massa timet, quem munere palpat
Carus.*

Quem ad locum notat vetus Scholiastes Juvenalis: *Massa morio fuisse dicitur, & Carus mimus. . . Hi Neronis fuerunt liberti & deliciae Augustis: sed*

sed nequissimi delatores.... Masſa autem & Carus, Heliodoro deferente, occiſi ſunt: cujus futuram delationem ita metuebant, ut ei munera darent. De Caro Metio nonnulla habet Plinius I, Ep. 5. & VII, Ep. 27. Vide & Martialem XII, 25. Unâ adhuc cenſebatur victoriâ, multis poſtea innotuit.

Albanam arcem. Albani, nunc *Allano*, ad duodecimum ab Urbe lapidem, viâ Appiâ, arx erat, ſeu egregia Domitiani villa. Manent adhuc ampliffima ejus rudera, quæ ſummitatem montis, ubi Alba erat, pertingunt; egregiaque exſtant veſtigia in Principum Barberinorum hortis. Vide eruditum Corradinum, *Vetus Latium*, Tom. II, pag. 190. De hac arce Juvenalis, Satyr. IV, 145.

Quos Albanam dux magnus in arcem

Traxerat attonitos, & feſtinare coactos.

Sententia Meſſalini. Nondum in Urbe, ſed tantùm intra Albanam arcem ſtrepebant ſanguinariæ Meſſalini ſententiæ. Catullus Meſſalinus cæcus erat, eoque ad omnem Domitiani libidinem projectior, ad ſcelera audacior: de quo Plinius IV, Ep. 22. *Incidit ſermo de Catullo Meſſalino, qui luminibus orbatus, ingenio ſævo mala cæcitatatis addiderat. Non verebatur, non erubeſcebat, non miſerebatur. Sæpius a Domitiano non ſecus ac tela, quæ & ipſa cæca & improvida feruntur, in optimum quemque contorquebatur.* Adverſus mortiferum hunc hominem intonat Juvenalis, Satyr. IV, 113.

*Et cum mortifero prudens Vejento Catullo,
Qui numquam viſæ flagrabat amore puellæ,
Grande, & conſpicuum noſtro quoque tempore monſtrum,
Cæcus adulator, diruſque a ponte ſatelles,
Dignus Aricinos qui mendicaret ad axes,
Blandaque devexæ jaſtareſ baſia rhedæ.*

Massa Bebius Pessimus quoque delator, de quo jam dictum suprâ. Tunc sceleribus suis infamis, ipse reus erat, accusantibus Bætici; quâ de re vide, inter Testimonia Veterum, Plinium VII, Ep. 33.

Helvidium. Helvidii Prisci, laudati suprâ Hist. IV, 5, filium, amicum Plinii Junioris, qui inultum eum non passus est. Vide Plin. IX, Ep. 13. Porro senator erat Tacitus, & cum Publicius Certus Helvidio manus intulisset, eumque in carcerem duxisset, id sibi senatoribusque omnibus crimini ducit: quod etiam queritur Plinius loc. cit. *Inter multa scelera multorum, nullum atrocius videbatur, quàm quòd in senatu senator senatori, prætorius consulari, reo iudex manus intulisset.*

Rusticique visus. Supplebat Illustr. Huetius. *Nos Maurici & Rustici visus miseratione, nos Senecio innocenti sanguine perfudit.* Bene quidem. At melius, ut puto, e Ms. emendaretur, *nos Mauricum Rusticumque divisimus*. Fratres enim duos, sanguine, virtute, causâ conjunctissimos, diviserant, cum Mauricum exilio, Rusticum morte multassent. Suffragatur quoque Ursinus, qui ait ita fuisse scriptum in vetere suo codice. Et certè in margine Ms. Vatic. 3429 scriptum est, *alius habet, nos Mauricum Rusticumque divisimus*. Arulenus autem Rusticus, quòd Pæti Thraseæ vitam scripsisset, eumque virum appellasset sanctissimum: Herennius Senecio, quòd Helvidium Priscum laudasset: Helvidius, filius, quasi scenico exodio, sub personâ Paridis & Ænones, divortium Domitiani cum uxore tractasset, morte damnati sunt. In exilium pulsus est Junius Mauricus, Rustici frater. Vide Suetonium in Domit. X. Tacitum suprâ, Vit. Agric. cap. 2. Plinium III, Ep. 11. Dionem libr. LXVII, pag. 765.

Subscriberentur. Et in crimen vocarentur.

Sævus ille vultus. Unde Plinius in Panegyric. XLVIII. *Ipse Domitianus occurſu quoque viſuque terribilis, ſuperbia in fronte, ira in oculis, femineus pallor in corpore, in ore impudentia multo rubore ſuffuſa.* Verè Seneca Ep. XI. *Quidam numquam magis, quàm cùm erubuerint, timendi ſunt, quaſi omnem verecundiam effuderint.* Sulla tunc erat violentiſſimus, cùm faciem ejus ſanguis invaſerat.

Innocentiam Principi donares. Tamquam pro virili portione Domitianum abſolveres, teque conſtantiâ & alacritate tuâ non interceptum veneno probares.

Ante quadriennium. Quartum jam annum Româ aberant Tacitus ejuſque uxor. Ob hujus abſentiæ caſum iis ante quadriennium periſſe Agricola ſcribit.

Paucioribus tamen lacrimis. Egregiè dictum; ut cetera Agricolæ ſuprema maximo ſenſu narrata.

CAP. XLVI. *Ut ſapientibus placet.* Epicurei animas cum corpore exſtingui docuere. Socratici & Platonici eas immortales eſſe pronuntiarunt. Inter utroſque mediam viam ingreſſi Stoici, magnas quidem animas felices futuras, & æterna ſortituras ſcripſere: quæ tamen, cùm Deo viſum erit iterum iſta moliri, labentibus cunâis, & ipſæ, parva ruinæ ingentis acceſſio, in antiqua elementa vertendæ ſunt. Vide Senecam, *Conſol. ad Marciam*, cap. ult. Meliùs veriùſque Macrobius, in *Somnium Scipionis* I, 14. *Obtinuit non minùs de incorporalitate animæ, quàm de immortalitate ſententia*; eamque nationum omnium conſenſu adſtruit Tullius libr. I. *Tuſculan. quaëſtionum.*

Temporalibus laudibus. In hac Agricolæ vitâ; nihil ad poeticam pompam compoſitum, omnia ad lugentium modèſtiam exacta. Inde non immor-

tales, sed temporales tantum & perituras laudes promittit Tacitus. Nec aliter egregius virtutis laudator & auctor Fredericus III, cum Henricum, Prussiae Principem, laudaret, scripsit: *O Prince, qui savez combien vous m'étiez cher, combien votre personne m'étoit précieuse; si la voix des vivants peut se faire entendre des morts, prêtez attention à une voix qui ne vous fut pas inconnue: souffrez que ce fragile monument, le seul, hélas! que je puis ériger à votre mémoire, vous soit élevé.* *Eloge du Prince Henri, par S. M. le Roi de Prusse.* Observaverim in hujus laudationis conclusione egregiam inesse Taciti imitationem, aut potius eundem naturæ sensum atque impetum.

Similitudine decoremus. Ita optimè emendavit eruditus Grotius. Perperam in libris editis, *militum decoramus.* Placebat Ursino e veteri suo codice, in quo scriptum, *admiratione potius, quàm æmulatione decoremus*, ut corrigeretur: *admiratione te potius, quàm æmulatione, & si natura sup-peditet, imitatione virtutum decoremus.* Sed nec satis certa codicis ab Ursino laudati fides; & potior est emendatio a Grotio proposita.

Famamque. Mallet Muretus *formam.* Quod quoque nobis plurimum placet. Quis enim ferat *famam animi . . . complectantur?* maximè cum mox sequatur, *forma mentis æterna:* & infra in Dialog. de Oratoribus, cap. 1, *dum formam sui quisque & animi & ingenii redderet.* *Famam* tamen retinere interpretes plurimi.

Superstes erit. Non modò superstes erit Agricola; sed ejus vita absolutissimum laudationis exemplar semper habebitur. Id unum, ad amplificandam & apud nos æternandam Agricolaë famam, optaverim, ut vita hæc, quam Illustrissimus Nivernensium Dux Gallico sermone

reddidit, publici juris fiat: miro tum virtutum
& literarum certamine quis eorum sit maximus,
isne qui ita vixerit, an qui ita scripserit, an qui
ita fuerit interpretatus.

NOTÆ

IN DIALOGUM

C. CORN. TACITI

DE ORATORIBUS;

ET

IN SUPPLEMENTUM.

C. CORNELII TACITI DIALOGUS DE ORATORIBUS. Ita Mss. Vatic. 1518, 1862 & 4498. In editione princeps, *Cornelii Taciti equitis Romani dialogus de Oratoribus claris*. Puteolanus & Beroaldus, CORNELII TACITI EQUITIS ROMANI DIALOGUS AN SUI SÆCULI ORATORES ANTIQUIORIBUS ET QUARE CONCEDANT. Deinde plurimi vel Quintiliano, vel M. Apro, vel Curiatio Materno dialogum hunc vindicare voluere: at nullâ nixi auctoritate, ne probabilibus quidem argumentis. Dialogus hic habitus est, Principe Vespasiano, ejusque imperii anno sexto. Tunc scriptor dialogi erat *juvenis admodum*, ut constat ex primo capite. Quod Quintiliano, Aprove, aut Materno, tum grandævus, minimè convenit. At, inquit Lipsius, nec Tacitus tunc fuit admodum juvenis, siquidem honores cœpit sub Vespasiano. Miror id objici a viro eruditissimo, qui honores illos fuisse juventutis proprios ipse

noverit, sæpeque in suis ad Tacitum Notis monuerit. Præterea biennio post habitum hunc dialogum, cum Tacitus uxorem duceret filiam Cn. Julii Agricolæ, ipse testatur se adhuc esse juvenem, ut patet ex Virâ Agric. cap. 9. *Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit.* Nec melius objiciunt styli diversitatem: diversus esse debet pro diversâ scriptoris ætate: diversus quoque ob argumentorum diversitatem. Nemo sanè eundem in dialogo, quem in Historiarum Annaliumque libris stylum requiret. Insuper, quæ dialogi laus est, studuisse videtur Tacitus, ut cujusque ingenium redderet, nec rationes modò, sed & numeros referret. Inde ipse, cap. 1. *Ita non ingenio, sed memoriâ ac recordatione opus est, ut quæ a præstantissimis viris & excogitata subtiliter & dicta graviter accepi . . . dum formam sui quisque & animi, & ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis.* Verùm licèt aliorum ingenio Tacitus indulserit, non ita tamen sui est oblitus. Nonnumquam emicat ejus vis & eloquentia. Multa quoque occurrunt, quæ ejus stylum redolent, ut in Notis sæpe suprâ fuit observatum. Ergo donec validiora argumenta proferantur, ob auctoritatem veterum librorum, quæ maxima esse debet, dialogum hunc Tacito minimè abjudicaverim. Suffragatur & Pomponius Sabinus, mediæ ætatis grammaticus, qui unum hujus dialogi locum, Tacitumque auctorem laudat. Vide Testimonia Veterum.

CAP. I. *Juste Fabi.* L. Justus Fabius consul fuit susceptus anno Urbis conditæ DCCCLXIV, Jesu Christi III. Duas epistolas ad illum scripsit Plinius I, Ep. II. & VII, Ep. 2.

Deserta & laude. Emendandum videtur, *diserta, at laude eloquentiæ orbata.* Sic emendandum patet tum ex hoc capite, *horum autem temporum disertis*; tum ex dialogi fine, cap. 41. *Credite, optimi, &, in quantum opus est, disertissimi viri.* Et sic alibi passim.

Vel easdem. Hæc redundare Mureto Lipsioque videntur. Fortè tamen non ita peccant, maximè cum Messala & Maternus in multis easdem corruptæ eloquentiæ causas afferant.

CAP. II. *Curiatius Maternus.* Maternum, sophisten, quòd exercendi suû causâ in Tyrannos diceret, a Domitiano occisum memorat Dio LXVII, pag. 765. Idemne sit ac Curiatius Maternus, de quo hîc agitur, non dixerim.

Catonem. Tragœdiam, cujus Cato erat argumentum.

M. Aper. Qui fortè pater fuit M. Flavii Apri, consulis anno U. C. DCCCLXXXIII.

Julius Secundus. *Elegantiam Secundi* laudat Quintilianus, *Instit. Orat.* XII, 10. De ejus laudibus plura dicentur infra cap. 23.

In quantum. Id est, quantum satis erat. Sic *intantum* usurpavit Tacitus de Moribus German. cap. 45.

CAP. III. *Leges tu quidem si volueris.* In editione principe, *leges tu quidem sibi debueris.* Inde Puteolanus, quem omnes sunt secuti, emendavit, *si volueris.* Aliter tamen, ac fortè melius Mss. Vatic. 1862 & 4498, *leges tu quid Maternus sibi debuerit, & agnosces &c.* Ita quoque Ms. Vatic. 2518, sed pro *quid Maternus* habet *quod Maternus.*

Thyestes. Alterum, & notum, tragœdiæ argumentum.

Clientelæ. Clientelæ coloniarum & municipiorum, quæ Maternum elegerant patronum. Sic apud Cl. Gori *Inscriptiones Antiq.* Tom. I, pag. 65, videre est egregiam Ferentinorum tabulam, quâ censent legatos mitti AD. T. POMPONIVM. BASSVM. CLARISSIMVM. VIRVM. QVI. AB. EO. IMPETRENT. IN. CLIENTELAM. AMPLISSIMAE. DOMVS. SVAE. MVNICIPIVM. NOSTRVM. RECIPERE. DIGNETVR. PATRONVMQVE. SE. COOPTARI. TABVLA. HOSPITALI. INCISA. HOC. DECRETO. IN. DOMO, SVA. POSITA. PERMITTAT.

Domitium. Romanum tragœdiæ argumentum. Domitius ille fuisse mihi videtur, qui, Julio Cæsari infensissimus, Pharsalicâ acie occubuit. De eo plura vide apud Suetonium in Ner. II.

CAP. V. *Saleium Bassum.* De quo Quintilianus, X, 1, *Vehemens ac poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum.*

Quatenus arbitrum. Quando te, Secunde, arbitrum litis hujus inveni. *Quatenus pro quando usurpatum jam vidinius supra Annal. III, 16.*

Amittit studium. Id est, omittit. *Amittere pro omittere dictum quoque supra Annal. II, 71. & XIV, 26.*

Vel in judicio. Apud centumviros; de quibus mox dicetur infra cap. 7.

Nuper Eprius Marcellus. Id narratum supra Hist. IV, 6.

Qui accinctus. Melius, quâ accinctus: ut Urfinus & Acidalius jam voluere.

CAP. VI. *Orbitati.* Cujus magna erant in Urbe pretia. Vide supra Annal. III, 25. & XIII, 52. Quantò Roma fuit corruptior, tantò magis accrevit orbitatis favor. Inde Ammianus Marcellinus XIV, 5. *Vile esse quidquid extra Urbis pomærium*

nascitur æstimant, præter orbos & cælibes; nec credi potest quâ obsequiorum diversitate coluntur homines sine liberis Romæ.

Novam & recentem curam. Curam eodem sensu usurpavit Tacitus Annal. III, 24. Aliorum exitus, simul cetera illius ætatis memorabo, si effectis in quæ tendi, plures ad curas vitam produxero.

CAP. VII. Latus clavus. Jus senatoriæ dignitatis, cujus insigne erat latus clavus, seu vestis latis ex purpurâ plagis distincta. De hac dignitate, ejusque auctore Principe, Plinius II, Ep. 9. *Ego Sexto latum clavum a Cæsare nostro, ego quæsturam impetravi: meo suffragio pervenit ad jus tribunatus petendi, quem nisi obtinet in senatu, vereor ne decepisse Cæsarem videar.*

Homo novus. Cujus majores nondum inclauerant.

Minime favorabili. Julium Secundum, Curiatium Maternum, & M. Aprum, Gallos fuisse manifestum est ex cap. 10. Minimè autem favorabilis civitas, quòd tum penes Romanos erat omnis favor. Vide suprâ Ammianum Marcellinum, modò laudatum cap. 6.

Tribunatum. Tribunatum plebis; ut suprâ in Vitâ Agric. cap. 6.

Centumviros. Fuere Romæ triginta quinque tribus: e singulis tribubus, tres viri deligebantur; qui licèt forent centum & quinque, rotundè tamen centumviri dicebantur. Erant divisi in quatuor tribunalia, & in basilicâ Juliâ cogebantur: non de facto, sed de æquitate, & jure pronuntiabant. Præcipuas centumvirales causas recenset Cicero, de Orat. I, 38, *Jaçtare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum,*

luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura versantur. Judicii centumviralis illustre exemplum habet Plinius VI, Ep. 33.

Ascendere. Nèc aliter de libertis dictum suprâ in libro de Moribus Germanorum, cap. 25. *Ibî enim & super ingenuos & super nobiles ascendunt.*

Tum habere. Hunc locum feliciter restituit Ill. Huetius, & quidem aptissimè ad mores hujus sæculi, quo Stoica vigeant placita. Eorum enim summa est, hæc tantùm habere bona, quæ in se, non in alio, oriuntur. Malè libri editi, *tum abire quod si non in alio oritur.*

Codicillis. Codicilli, literæ erant quibus Princeps dignitates largiebatur. Hos codicillos memorat Suetonius in Tiber. XLII.

Negotiosos. Hic negotiosi sunt homines. Suprà Annal. XIII, 41, *negotiosos dies*, quibus negotia peraguntur, vidimus.

Tunicatus. Tunicatus hic populus, seu misella plebs, non togâ, sed tunicâ induebatur.

Et digito demonstrat. Inde Persius I, 28.

At pulchrum est digito monstrari & dici hic est.

CAP. VIII. *Modo locutus sum.* Suprà cap. 5.

Crispum Vibium. Jam memoratum suprâ, Annal. XIV, 28. De quo & Quintilianus, *Instit. Orat.* X, 1, *Vibius Crispus, compositus, & jucundus, & delectationi natus: privatis tamen causis, quàm publicis, melior.*

Non minus esse. Supplendum videtur, *notos.*

Capuæ aut Vercellis. De Capuâ dictum suprâ Annal. IV, 57. Vercellæ, nunc Verceil, dans le Piémont.

Ter millies sestertium præstat. Gallicæ monetæ libræ sunt 58,365,075.

Supra dixi. Cap. 6.

Cæsaris amicitia. Vespasiani.

Patientissimus veri. Quàm facilem literatis viris se præberet Vespasianus videre est apud Plinium III, Ep. 5. Ut eos audiret, noctibus utebatur. Inde fortè *patientissimus veri* dicitur.

CAP. IX. *Agamennon & Jason.* Tragœdias scribebat Maternus; ut jam vidimus supra. Hæc autem sunt tragœdiarum argumenta.

Rogare ultro. Iis temporibus, quàm rogandi ambiendique auditores, quæ foret eorum desidia & superbia docet elegantissima Plinii I, 13, epistola.

Quingenta sestertia. Gallicæ monetæ libras 97,265.

Se ipsum colere. Quantò tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum ingenium, aut ut emendavit & edidit Lipsius, suum genium, propitiare, suam experiri liberalitatem, quàm Principis numen colere, propitiare, beneficumque experiri. Fortè tamen redundat, *suum ingenium propitiare.* Certè hæc absunt a veteribus editionibus; & in Ms. Vatic. 4498, legitur, *se ipsum colere, sive ingenium propitiare.* Quod apertè glossema recentemque interpretationem indicat.

Recedendum est. Meliùs secedendum est; ut infra cap. 12. *Secedit animus in loca pura.*

CAP. X. *Mediocrates poetas.* Verè enim Horatius, in Arte poeticâ, vers. 372.

Mediocribus esse poetis

Non homines, non dî, non concessere columnæ.

Omnesque ejus partes. Ego verò omnem eloquentiam, sive oratoria sit, sive poetica, omnesque ejus partes sacras & venerabiles puto.

Cothurnum vestrum. Tragœdias.

Nicostrati robur. De Nicostrato Quintilianus, *Instit. Orat.* II, 9. *At si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus: omnibus in eo docendi partibus similiter utetur, efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quo utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum.* Nicostratum quoque laudat Pausanias V, 21, & eum fuisse origine Cilicem docet.

Ab auditoriis. In quibus tragœdias suas Martenus recitabat.

Obnoxium sit offendere. Tam poetarum, quàm oratorum, studium obnoxium est offensæ.

Pro Catone. De quâ tragœdiâ jam dictum suprâ cap. 2 & seq. Vigente imperio, novâque Vespasiani domo, Cato, libertatis adsertor, invidiosum erat tragœdiæ argumentum, & offensæ obnoxium.

Hinc ingentes. Hic aliquid deest. Supplendum puto. *Sentio quid responderi possit: placere hæc argumenta: hinc ingentes ex his assensus; hinc in ipsis auditoriis præcipuè laudari, & mox omnium sermonibus ferri. Fateor. At quantò plus celebritatis, tantò plus offensæ; tantò ruina certior. Tolle igitur quietis & securitatis excusationem, &c.*

Adversarium superiorem. Tolle igitur hanc quietis, & securitatis excusationem, offensæ scilicet minùs obnoxium esse poetarum, quàm oratorum studium, cum ipse tibi sumas adversarium superiorem, ac Principes offendas.

CAP. XI. *Laudat. Meliùs laudare.*

In Nerone improbam. Improba hæc in Nerone carminum studia, quæ Lucano aliisque multis in exitium cessere, narravit Tacitus *Annal.* XIV, 16. Improbos quoque Neronis versus recitat & irridet Persius I, 99.

*Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis ,
Et raptum vitulo caput ablatura superbo
Bassaris , & lyncem Mænas flexura corymbis
Evion ingeminat : reparabilis adsonat Echo.*

Hi enim versus Neronis sunt , teste vetere Persii Scholiaste. Vesanum illum furorem , Neronis potentiâ subnixum , fregit Maternus. Ergo recitatione tragœdiarum famam ingressus est post annum Urbis conditæ DCCCXII.

Vatini potentiam. Is sanè fuit Vatinius , qui inter sœdissima Neronianæ aulæ ostenta fuit. De quo plura suprâ Annal. XV , 34. Scurrilibus jocos ludisque studiorum sacra profanabat. Malè libri omnes editi , *vaticinii*. Emendandum , *Vatini* , rectè monuere eruditi viri J. Fr. Gronovius & de la Monnoye.

Quam æra. Eruditus Cujacius emendabat , *quam cera*. At potiùs intellexerim tum de æreis statuis , tum maximè de tabulis æneis , quæ in patronorum domibus a coloniis municipiisque ponebantur. Talem tabulam memoravimus suprâ cap. 3.

Nam statum hucusque. Sic emendavit Lipsius. Et bene quidem. Malè veteres editiones , *cujusque*. Hic autem refutat Maternus , quæ Aper attulit cap. 5. *Si proprium periculum increpuit , reo & periclitanti firmissimum esse eloquentiæ præsidium simul & telum.*

Pro alterius discrimine. Optimè. Contrà verò vulgus oratorum , delationibus infame , cum auctoritate famæque , Nerone Principe , vigiissent , tunc sub æquissimo Vespasiani principatu , in jus vocabantur , & pro suo ipsi discrimine verba in senatu faciebant ; ut contigit Eprio Marcello , quem Aper laudaverat suprâ cap. 5.

CAP. XII. *Commoda mortalibus*. Bene verèque Muretus ac Schelius , *commendata mortalibus*.

Et sanguinantis eloquentiæ. Lucrosa hæc & sanguinaria eloquentia ter millies sestertium Eprio Marcello præstiterat; ut vidimus suprâ cap. 8.

Tu dicebas. Suprà cap. 5.

Aut gloria major. Fortè scriptum olim, *aut gloria major umquam contigit.* Nam in Mss. Vatic. est hic duorum triumve verborum lacuna.

Lysia, aut Hyperidis. Græcorum oratorum, quorum certè nunc multò minor est fama, quàm Euripidis, aut Sophoclis; quorum nomina, dum literarum studia vigeant, in dies magis ac magis inclarescent.

Afinii. Afinii Pollionis ac Corvini Messalæ: eorum laudes vide suprâ Annal. XI, 6. Quintilianus, *Instit. Orat.* XII, 10, commendat *diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ.*

Varii Thyestes. De utrâque tragœdiâ Quintilianus, *Instit. Orat.* X, 1, *Jam Varii Thyestes cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere, quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare, quàm indulgere maluisset.* Ambæ illæ tragœdiæ periire, magno Romanarum literarum detrimento: cum vix supersit, unde æstimemus quid Romani in tragœdiâ valuerint.

CAP. XIII. *Felix contubernium.* In privatâ domesticâque vitâ felix illud vatum Musarumque contubernium.

Quasi Augustum. Apud Romanos moris fuit in theatro præsentem Principem venerari.

Secundus Pomponius. Scriptor tragœdiarum; de quo diximus suprâ ad Annal. XI, 13, Tom. III, pag. 384.

Afro Domitio. Cujus laudes vitiaque vide suprâ Annal. IV, 52. & XIV, 19. Quintilianus, *Instit. Orat.* XII, 10, *maturitatem Afri prædicat.*

Crispus & Marcellus. Vibius Crispus & Marcellus Epius, quorum exempla allata sunt supra cap. 8.

Indignantur. Indignantur, quòd caufidicis tantum debere cogantur. Quanta enim tunc caufarum pretia, cum caufidici ad eas opes, quas vidimus supra cap. 8, eveherentur.

Ut Virgilius ait. Virgilius, *Georgic. II*, 475.

*Me verò primum dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,
Accipiant.*

Illosque fontes. Sic & Virgilius *Georgic. II*, 485.

*Rura mihi & rigui placeant in vallibus amnes;
Flumina amem silvasque inglorius. O, ubi campi
Spercheos, & virginibus bacchata Lacænis
Taygeta: ô, qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, & ingenti ramorum protegat umbrâ.*

Pro pignore. Pro pignore securitatis; ut scribere cogebantur, qui delationibus fœdâque eloquentiâ immensas opes paraverant. Sic & ipse Agricola, vir optimus, sed sub Domitiano pessimo Principe, testamentum pro pignore scripsit, ut vidimus supra in vitâ Agricolæ cap. 43.

Cui velim. Contrâ verò oratores, ut opum suarum, iniquè comparatarum, partem liberis, iisque quibus vellent, relinquerent, Principem, Principisque libertos heredes, scribere tenebantur.

Non mæstus & atrox. Quod sæpe contingebat oratoribus, qui & sub malis, & sub bonis Principibus, nonnumquam puiebantur.

Coronatus. Ex usu apud Romanos antiquissimo, quem lex ipsa duodecim tabularum sanciverat, corona virtute parta & ei qui peperisset, & ejus parenti, post mortem imponebatur. Inde Cicero, de Legibus II, 24. *Illa jam significatio est, laudis*

ornamenta ad mortuos pertinere, coronam virtute partam, & ei qui peperisset, & ejus parenti sine fraude esse lex impositam jubet. Expressius autem Plinius XXI, 3. Semper tamen auctoritas coronarum, vel ludicro quæsitaram, fuit. Namque ad certamina in Circum per ludos & ipsi descende-
bant, & servos suos quique mittebant. Inde illa XII tabularum lex: Qui coronam parit ipse, pecuniave ejus, virtutis ergo ditor ei (id est, dator ei, vel ei detur). Quam servi equive meruissent, pecuniâ partam lege dici, nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo, parentibusque ejus, dum intus positus esset, forisve ferretur, sine fraude esset imposita. Aliàs in usu promiscuo ne ludicræ quidem erant.

Nec consulat. Cùm ipsa reorum memoria sæpe damnaretur, tituli, imagines, ceteraque honorum monumenta abolerentur, consulebantur vates, ut, quid esset timendum audiretur: rogabantur Principes, ne tantùm sævirent.

CAP. XIV. *Instinctus*. Poetarum est esse instinctos, & quasi divino spiritu afflatos.

Vipstanius Messala. Jam memoratus suprâ Hist. III, 10. & IV, 42.

Julii Asiatici. Is mihi videtur esse Asiaticus; Galliarum dux, qui pro Vindice bellaverat; ut vidimus suprâ Hist. II, 94.

Quam in Apro. Cl. Morabin, Gallicus hujusce dialogi interpres, voculam supplet, *quam in Apro parum, quòd, &c.* Vulgatam scripturam retinet Cl. de la Monnoye, sed hæc ironicè dicta fuisse contendit: quod verius puto.

Scholasticis controversiis. Harum controversiarum exempla habemus in Senecæ & Quintiliani declamationibus.

Veterum oratorum. E quorum libris manent

aurea Ciceronis Philosophica opera atque oratoria.

CAP. XV. *Fratris tui*. Aquilii Reguli ; de quo suprâ Hist. IV, 42. Ei insanum potius ingenium, quàm eloquentia, teste Plinio I, Ep. 5. & IV, Ep. 7.

Sacerdos iste Nicetes. Sacerdos Nicetes, Smyrnæus fuit, rhetor nobilis, a vetere dicendi genere alienus, & quasi numine Bacchi actus, dithyrambos canebat, teste Philostrato, *Vit. Sophist.* cap. 19. Ὑπόβαρχος γὰρ καὶ διθυραμβώδης • τὰς δ' ἐννοίας ἰδίας τε καὶ παραδόξας ἐκδίδωσιν. Licet a discipulis non audiri desideraret, ut scribit Seneca, *Controvers.* IV, 25, frequentabatur tamen, & auditorem Plinium habuit, *Plin.* VI, Ep. 6.

Ephesum aut Mitylenas. De Epheso dictum suprâ *Annal.* III, 61. de Mitylenis, *Annal.* VI, 18.

Contentis scholasticorum clamoribus. Quod, corruptâ apud Græcos eloquentiâ, ut Sacerdos Nicetes, sic Ephesi & Mitylenarum rhetores, abstrusas sententias & altè sonantia verba aucupabantur. De scholasticis, seu rhetoribus, vide infrâ cap. 29.

Afer aut Africanus. Quintilianus *Instit. Orat.* XII, 10, vires Africani, maturitatem Afri commendat. Pluribus eos laudaverat suprâ libr. X, 1. Eorum, quos viderim, Domitius Afer, & Julius Africanus, longè præstantissimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, quem in numero veterum locare non timeas : hic concitator, sed in curâ verborum nimius, & compositione nonnumquam longior, & translationibus parum modicus.

Asinio. Asinio Pollione, de quo dictum suprâ cap. 12.

CAP. XVI. *Mille fere & trecentis annis.* Rectè Mss. Vatic. nam inter belli Trojani initia & sextum Vespasiani annum, quo hic dialogus habitus est, intercessere anni 1268. Malè libri omnes editi, *mille fere & cc annis.*

Quam cccc annos. Perperam in veteribus editionibus *ccc annos.* Mortuus est enim Demosthenes anno Urbis conditæ ccccxxxii: annus verò Vespasiani sextus fuit ab Urbe conditâ dcccxxviii. De Demosthene, & de Hyperide, Demostheni proximo, multa habet Cicero, de Claris Orat. cap. 35 & 36.

Annorum XII M DCCCLIV. Malè in libris hætenus editis *annorum XII M DCCCLIV.* Magnus enim annus, auctore Cicerone in Hortensio, complectebatur annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor. Rem illustrabit definitque Servius.

De magno anno.

MAGNI anni originem explicat Servius ad hunc Virgilii versum, *Æneid. III, 284.*

Interea magnum sol circumvolvitur annum.

« Magnum », ne putaremus lunarem esse, propterea dixit. Antiqui enim tempora sideribus computabant, & dixerunt primò lunarem annum triginta dierum: unde invenitur in aliquibus vita nongentorum annorum, scilicet lunarium. Postea solstitialis annus repertus est, qui duodecim continet menses. Mox majore curâ magnum annum esse voluerunt, omnibus planetis in eundem recurrentibus locum, & hoc fit, ut diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor, solstitiales scilicet. Bene ergo nunc « magnum » addidit, ne

Lunarem intelligeremus. Bene «Solis» nomen, ne quia dixerat «magnum», illum VII planetarum acciperemus & Platonicum; de quo varia & a Metone, & ab Eudoxo, & a Ptolemæo, & ab ipso Tullio. Nam in libris de deorum naturâ tria millia annorum dicit magnum annum tenere. In numero duodecim millium nongentorum quinquaginta quatuor annorum concordat vetustissimus Servii Ms. codex, qui fuit olim in Bibliothecâ Collegii Ludovici Magni. Inde erroris arguas, & faciliè emendes alterum Servii locum, in numeris omnino corruptum. Sic enim ibi Servius ad Æneid. I, 273. *Secundùm Tullium magnum annus, qui tenet XII DLIV annos: ut in Hortensio, «Et» horum annorum, quos in fastis habemus, magnum XII DLIV annos amplectitur.* Certissimè emendandum XII DCCCCLIV, ut patet tum e Tacito, tum ex ipsis, priore loco allatis, Servii verbis, hoc fit, ut diximus, secundùm Ciceronis Hortensium, post annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor. Idem suadet Solinus, cap. 33. Sic enim ibi de phœnice. *Cum hujus vitâ magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores: licèt plurimi eorum magnum annum non quingentis & quadraginta, sed duodecim millibus nongentis quinquaginta quatuor annis constare dicant.*

Rudi autem adhuc Astronomiâ, varia fuere juxta varios scriptores magni anni spatia, quæ vide apud Riccioli, *Almagest.* III, 13, Tom. I, pag. 130, & apud Marshamum, *Canon Ægypt.* pag. 9. In hac majore Astronomiæ luce nondum consentiunt Astronomi. Magnum enim annum Riccioli definit annis 25920. Tycho Brahe annis 25816. Cassini annis 24800.

Huic magnæ annorum conversioni, Platoniorum commentis celebratissimæ, famam addidit

inquis mortalium animus, dum præterita laudat tempora, præsentia fastidit, futura optat speratque semper meliora. De magno anno plura non addiderim, maximè cum hanc materiam eruditè tractaverit Cl. de la Nauze, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. XXII, pag. 82 & seqq. Id unum memoraverim, quod non ita compertum. Magnum quoque annum habent Sinenses, cum conjunguntur planetæ. Recens inventum, nec usurpatum ante Dynastiam Principum *Han*, quæ imperare cœpit anno 205 ante Jesum Christum. Nec constantem apud eos esse magni illius anni durationem, hoc sæculo certissimè compertum habuimus. Nempe, uti accepimus ex literis Mss. Patris Gaubil Soc. Jesu ab urbe *Peking*, die 25 Octobris, anno 1725, ad Patrem Souciet scriptis, cum Jupiter, Mars, Venus, Mercurius mense Martio, anno 1725, proximassent, Sinenses Mathematici statim confinxere quamdam Saturni appropinquationem, eorumque cum Sole Lunâque conjunctionem. Mox Imperatori *Yong-tching* libellos obtulere, & hanc renovationem sæculorum ei gratulati sunt. Hac de re publicas quoque magnatum gratulationes excepit Imperator. Ipse illam conjunctionem suis in edictis sæpissimè publicavit; & tribunal Mathematicum in memorialibus suis historiarum libris scripsit: «Anno tertio Imperatoris *Yong-tching*, secundâ Lunâ, fuit septem planetarum conjunctio». Pater Kegler, Societatis Jesu Mathematicus, pro virili parte enixus est, ut id commentitium & falsum esse Imperatori persuaderet. Prævaluit Sinensis adulatio. Inde manifestum est, quàm levissimè adversus sacros Hebraicæ Scripturæ libros a nonnullis objiciatur similis conjunctio, quæ fertur contigisse sub Principe *Tchouen-Hiu*. Hujus Imperatoris initia ad

annum 2510, mortem ad annum 2433, ante Jesum Christum referunt. Mense autem Martio Lunam secundam numerant Sinenses, quòd ab ingressu Solis in Pisces, non verò, ut nos, ab ingressu in Arietem, annum incipiunt. Inde quoque, cum Judæi Sinenses Scenopegiam, seu festum Tabernaculorum, septimâ Lunâ celebrarent, ut diximus in priore Taciti editione, Tom. III, pag. 575, eadem more Sinico Luna octava numerabatur, ut habet epistola Patris Domenge.

Fere eodem mense. Redundare videtur fere, & additum a sciolo aliquo, qui non attenderet in magno anno, si 12954 per 12 divideris, singulos menses esse ferme 1080 annorum. Unde in magno anno, non fere, sed revera eodem mense Demosthenes & Aper extitere. Hi sunt menses, de quibus Virgilius, Eclog. IV, 12.

Incipient magni procedere menses.

CAP. XVII. Agrippam. Menenius Agrippa Lanatus consul fuit anno Urbis conditæ CCLI, ante Christum 503.

Et Cæsarem. Julium Cæsarem, dictatorem.

Cœlium. M. Cœlium Rufum, cujus exstant epistolæ inter Ciceronianas, libr. VIII, ad Familiares.

Calvum. C. Licinius Macer Calvus diu cum Cicerone iniquissimam litem de principatu eloquentiæ habuit, ut testatur Seneca, Controvers. III, 19. Illum laudat Cicero, de claris Orat. cap. 82. Sanctitatem Calvi celebrat Quintilianus, Instit. Orat. XII, 10.

Brutum. M. Junium Brutum, Cæsaris interfectorem, cui Tullius librum de Oratoribus, & Oratorem inscripsit.

Afinium & Messalam. Jam laudatos supra cap. 12.

Hirtio & Pansa consulibus. Anno Urbis conditæ DCCXI, quo occisus est Cicero die septimâ Decembris. De ejus cade vide Velleium Paterculum II, 66.

Suffecit. Interfectis consulibus Pansâ & Hirtio, suffecti sunt consules Cæsar Octavius, dictus postea Augustus, & Q. Pedius.

Sex & quinquaginta annos. Totidem numerantur ab hoc Augusti consulatu ad ejus mortem, quæ contigit anno U. C. DCCCLXVII.

Caii. Caii Caligulæ.

Bis quaternos denos annos. Ferme quatuordecim annos imperavit Claudius: totidem Nero.

Unum annum. In Mss. Vatic. & editionibus veteribus, *longum & unum annum.*

Principatus stationem. Sextum Vespasiani annum, qui cœpit Julio mense, anno Urbis conditæ DCCCXXVII.

Centum & viginti anni. Rotundè dictum. Nam inter Ciceronis mortem & Vespasiani annum sextum sunt tantum anni 117.

Ei pugnae. Fuit hæc pugna anno Urbis conditæ DCXCIX. Illum verò senem in Britannîâ videre non potuit, nisi post annum Urbis conditæ DCCC.

Proximo quidem congiario. Biennio antè: anno Vespasiani quarto, Urbis conditæ DCCCXXVI, datum est illud congiarium, cujus memoria existat in nummo Domitiani, CONG. II. COS. II. id est, *Congiarium alterum*, Domitiano consule secundum. In nummo quoque Titi, T. CAESAR VESPASIANUS TR. P. COS. II. & ex adversâ parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. id est, *congiarium tertium populo Romano impensis maximis datum.* Nemo autem miretur priscam rerum memoriâ ad congiaria referri, cum vix quidquam in imperio Romano iis fuerit illustrius. Hic ergo, ubi se dat occasio & oppor-

tunitas, argumentum, in historiâ præcipuum; ferme tamen intentatum, tractare operæ pretium est.

De Congiariis Romanis.

CUM adhuc tenuissima foret res Romana; congiis frumenti, vini, olei, aliarumque id genus rerum, quæ populo dividebantur, publicam gratiam reges quæsiere, nomenque fecere congiariis. Ancus Marcius rex instituto saluberrimo usus est, ut tributis auctoritatem conciliaret: atque, cum salinas institueret, *salis modios sex mille in congiario dedit populo*, Plin. XXXI, 7.

Publicæ lætitiæ pars maxima semper fuere congiaria. L. Lucullus, cum rediit ex Asiâ millia cadum vini Græci, in congiarium divisit amplius centum, Plin. XIV, 14. Veterem morem secutus Julius Cæsar, dictator, triumphi sui cenâ singulas Falerni amphoras, singulos Chii cados, in singula convivia distribuit. Chium adhuc & Falernum in Hispaniensi triumpho dedit, Plin. ibid. Quanta tunc lætitia, cum populus Romanus, per convivia divisus, inter patriæ triumphantiumque laudes, suam ipse fortunam felicitatemque celebrabat: At plerumque perfida donorum natura. Et Julius Cæsar, qui vitia virtutesque in dominandi artes verterat, congiariis quoque usus est. Nec jam gulæ deliciis, sed, quibus vis acrior, auro argentoque publicam libertatem fregit. Eandem viam iniit felicior Augustus. Ne eam quidem aspernatus est Tiberius, parcior tamen, quia aliis regnandi artibus validior. Ceteri deinde Principes hac viâ iere; alii liberalitate, alii consuetudine & prodigentiâ; alii avaritiâ, cum darent, ut audaciùs auferrent; alii necessitate: plebs enim largitionibus inescata, insolescebat, avida semper, semper egens.

Quanta.

Quanta autem impendia in congiariis Romani Imperatores fecerint explicaturus, præmonuerim congiaria data fuisse plebi Romanæ, ejusque pueris ab undecimo ætatis anno, sæpe etiam minoribus: Augusto Principe, congiaria pervenisse ad civium millia numquam minus quinquaginta & ducenta. Immo ipse anno tribunitiæ suæ potestatis duodevicesimo, consul XII, trecentis & viginti millibus plebei Urbanæ dedit. Porro cum, ab Augusti principatu, novi cives in tribus semper adlegerentur, semper ampliatus sit civium numerus, nullum erit amplificationis periculum, si a Julio Cæsare ad Trajanum congiaria ducentis & quinquaginta hominum millibus, a Trajano ad M. Aurelium Antoninum, cum Roma fuit frequentissima & magna Principum liberalitas, trecentis millibus pervenisse computaveris. Postea vel imminuta Urbis frequentia, vel adstricta Principum liberalitas, ut mox in Septimio Severo videbimus. At certè tum etiam congiaria centum quinquaginta millibus hominum pervenere. Immo his rationibus plurimum minuentur congiariorum impensæ. Verùm minuere potius, quam augere expedit. Immensa adhuc exsurgit pecuniarum summa in congiariis expensa. Adde, ut Imperatoriarum largitionum vim intelligas, quemadmodum populo congiaria, sic militibus donativa fuisse proposita, ac majores plerumque in donativis, quam in congiariis impensas fuisse. His præmonitis, scriptores veteres, nummos, Inscriptiones, ac maximè M. Codicem Cæsareæ Bibliothecæ Vindobonensis, quem in priore Taciti editione Tom. IV, pag. 234 & seqq. publicavi, secutus, Imperatorum congiaria exponam.

C. JULIUS CÆSAR *congiarium dedit denarios centenos*, Gallicæ monetæ libras 77. M.
Tom. VI. Q

Vindobon. De pecuniæ summâ consentit Suetonius : at frumentum oleumque data insuper docet. *Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, tricenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit : Et hoc amplius, centenos pro morâ.* Suet. in Jul. XXXVIII.

AUGUSTUS *congiarium ter A CCCLXII s.* At hîc latet librariorum erratum. Fortè scriptum fuit olim *x CCCLXII s*, id est, *denarios trecenos sexagenos binos cum semisse*, Gallicæ monetæ libras 282. Ut ut est, aliunde comperta nobis Augusti congiaria. Nam, præterquàm quòd Augustus, post mortem Julii Cæsaris, ex ejus testamento plebi Romanæ viritim numeravit sestertios trecenos, *Gallicæ monetæ libras 58*, ipse consul V, anno U. C. DCCXXV, nomine suo congiarium dedit sestertios quadringenos, *Gallicæ monetæ libras 77*. Deinde consul X, altero congiario itidem sestertios quadringenos ex patrimonio suo pernumeravit. Tertium congiarium quadringenos adhuc nummos dedit anno tribunitiæ suæ potestatis duodecimo. Singula hæc congiaria pervenerunt ad civium millia numquam minus quinquaginta & ducenta. Singula ergo fuere millies sestertium, seu *Gallicæ monetæ libræ 19,455,025*. Hisce congiariis alias largitiones addidit Augustus. Consul XII, anno tribunitiæ suæ potestatis duodevicesimo, sexagenos denarios, *Gallicæ monetæ libras 46*, trecentis viginti millibus plebei Urbanæ dedit. Tantus autem fuit, ut opinor, plebis Urbanæ numerus, quòd *ne minores quidem pueros præteriit, quamvis nonnisi ab undecimo ætatis anno accipere consuessent*, Sueton. in Aug. XLI. Consul XIII sexagenos adhuc denarios dedit plebi, quæ frumentum publicum accipiebat. Ea tunc erant millia hominum paulo plura, quàm du-

centa. Hactenus Marmor Ancyranum, quod vide in priore Taciti editione, Tom. I, pag. 345. Præterea Augustus testamento legavit populo & plebi nummos quadringentis tricis quinquies, Gallicæ monetæ libras 8,463,059, ut dictum est suprâ Annal. I, 8.

TIBERIUS, Augusto Principe, cum Germanicum triumphum ageret anno Urbis conditæ DCCLXV, *prandium populo mille mensis, & congiarium trecenos nummos*, Gallicæ monetæ lib. 58, *viritim dedit*, Sueton. in Tiber. XX. Deinde ipse Princeps congiarium dedit, cum Neronem & Drusum patribus commendaret, Sueton. in Tiber. LIV, & Tacit. Annal. III, 29. Idem sanè est de quo Ms. Vindobon. *congiarium dedit denarios LXXII*, Gallicæ monetæ libras 56. Moriens Tiberius legavit populo *quadringentis quinquagies sestertium*, Gallicæ monetæ lib. 8,754,856. Dio LIX, pag. 640.

CAIUS CALIGULA *congiarium populo bis dedit trecenos sestertios*, Gallicæ monetæ libras 58, Sueton. in Caio XVII. Legendum in Ms. Vindobonensi *congiaria dedit denarios septuagenos binos cum semisse*, Gallicæ monetæ libras 56. Præterea de basilicâ Juliâ sparsit Caligula aureos & argenteos; in quâ rapinâ perierunt homines XXXII CCXLVII. At, ut puto, numeros turbarunt librarii. Emendandum mihi videtur: sparsit aureos & argenteos XXXII, id est, aureorum & argenteorum triginta duo millia; in quâ rapinâ perierunt homines CCXLVII.

CLAUDIUS, anno Urbis conditæ DCCXCVIII, *congiarium dedit denarios quinos & septuagenos*, Gallicæ monetæ libras 58, Ms. Vindobon. Ita

quoque Dio LX, pag. 682, qui addit in hac largitione fuisse, qui plus acciperent, nonnullis etiam datos mille ducentos quinquaginta nummos, *Gallicæ monetæ libras 243*. Postea anno Urbis conditæ DCCCIV, cum Nero princeps Juventutis appellaretur, additum est nomine ejus congiarium, Tacit. Annal. XII, 41.

NERO, Augusti magnificentiam æmulatus; *congiarium dedit quadringenos nummos*, Gallicæ monetæ libras 77, Ms. Vindobon. & Tacit. Annal. XIII, 31. Hæc Principis liberalitas nummis celebrari cœpit. NERO CLAUD. CAES. AVG. GERM. P. M. TR. P. IMP. P. P. capite laureato. Ex adversâ nummi parte, CONGIAR. DAT. POP. id est, *congiarium datum populo*, Nero togatus dat congiarium. In aliis duobus ejus nummis CONGIAR. II. & CONGIAR. III. id est, *congiarium secundum, congiarium tertium*. Unde manifestum est plura fuisse ejus congiaria. Utrum iis annumeretur congiarium ejus nomine a Claudio datum haud dixerim. Nummos vide apud Harduinum, *Selecta opera*, pag. 721 & 722. Vide & Cl. Vaillant, *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions*, Tom. I, pag. 245.

GALBA, senili avaritiâ, congiarium promisit; non dedit.

OTHO VITELLIUSque nec spatium, nec facultatem dandi congiarium habuere, præcipitibus fatis, bellisque civilibus publicas fortunas haurientibus.

VESPASIANUS, pacato terrarum orbe, *congiarium dedit denarios quinos & septuagenos*, Gallicæ monetæ libras 58, Ms. Vindobon. Et

cùm filios suos sibi in omnibus æquaret, ut populus Romanus regnatrici domui assuefceret, a Tito Domitianoque congiaria dari curavit. Ex nummis, Titus, consul secundùm, anno Urbis conditæ DCCCXXV, congiarium primum dedit: T. CAES. VESPASIAN. IMP. PONT. TR. POT. COS. II. capite laureato. In adversâ parte CONGIAR. PRIMVM. P. R. DAT. Secundum congiarium dedit anno sequenti Domitianus consul quoque secundùm. Sic enim in ejus nummo, CONG. II. COS. II. Tertium eodem anno dedit Titus, atque quidem impensis maximis, quòd natu major, triumphator, & imperii heres. Ejus nummi pars prior, ut suprâ. In alterâ parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. SC. id est, *congiarium tertium populo Romano impensis maximis datum; senatusconsulto.* Hoc memorat Tacitus, Dialog. de Orat. cap. 17. Nummos verò vide apud Mediobarbum, pag. 121. Harduinum, loc. cit. pag. 733. Vide & Cl. Vailant, loc. cit.

TITUS, deliciae generis humani, principatum adeptus, at præproperâ morte raptus, *congiarium promisit, & non dedit.* Ms. Vindobon. Habetur quidem inter Arschoctanos nummos, Tab. XXIX, num. 20, nummus unus Titi, jam Principis, & consulis octavum, IMP. T. CAESAR. VESP. AVG. P. M. TR. P. P. P. COS. VIII. In adversâ parte CONGIAR. TER. P. R. IMP. DAT. Verùm nummus iste suspectæ est fidei, &, ut videtur, ad exemplum nummi suprâ laudati expressus.

DOMITIANUS *congiarium ter dedit denarios quinos & septuagenos*, Gallicæ monetæ libras 58, Ms. Vindobon. Idem habet Sueton. in Domit. IV.

In ejus nummis memorantur congiaria data sub ejus consulatu II, de quo modò dictum est, & sub ejus consulatu XI. Tertium congiarium in ejus nummis nondum repertum. Nec congiariorum numerus in his nummis signatur. Vide Cl. Vaillant, loc. cit.

NERVA congiarium quoque dedit denarios quinos & septuagenos, Ms. Vindobon. Alia daturus, si diutiùs vixisset. Fidem facit ejus nummus, IMP. NERVA CAES. AVG. P. M. TR. P. COS. II. P. P. In adversâ parte, CONGIARIVM PR. SC. id est, congiarium primum, *senatusconsulto*. Vel moriens, egregiam voluntatem testatus est; & *funeraticum plebi Urbanæ instituit denarios sexagenos binos cum semisse*, Gallicæ monetæ libras 48, cum assibus aliquot. Hæc autem in ejus funere fuisse data, non verò singulis annis emortuali dié solvenda, crediderim.

TRAJANUS, ex Hispaniâ oriundus, primus exterorum, imperio Romano potitus est. Ne Romanorum Principum maneret desiderium, priores dominos vicit donorum magnitudine; congiariaque dedit denarios sexagenos quinquagenos, Gallicæ monetæ libras 505; Ms. Vindobon. Noli tamen existimare hæc data fuisse unico congiario. Nimia foret summa. Præterea in ejus nummis tria memorantur congiaria. Primum, primo ejus imperii anno, Urbis conditæ DCCCLI, datum: IMP. CAES. NERVA TRAIAN. AVG. GERM. P. M. TR. P. capite laureato. In posticâ parte, COS. II. P. P. CONG. PR. id est, *consul secundum, pater patriæ, congiarium primum*. Infrâ SC. id est, *senatusconsulto*. Istud est congiarium, quod maximis laudibus extulit Plinius in Panegyri. cap. 25, 26, 27 & 28; hac de re omnino

legendus, ut & congiariorum ratio cognoscatur, & intelligatur quantum caverit Princeps optimus, ne quis liberalitatis suæ expers fieret. Postea, cùm consul fuisset quintum, duo alia dedit congiaria. In ejus nummis, COS. V. CONGIARIVM SECVND. & COS. V. CONGIARIVM TERTIVM. Ne tamen existimes eodem anno data. Nam inter quintum & sextum Trajani consulatum novem anni intercessere. Nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 747 & seqq. Ad primum Trajani congiarium pertinere mihi videtur elegantissima Inscriptio, quæ adservatur Romæ in Museo Collegii Romani, quamque Philippus Bonanni exhibet in *Museo Kircheriano*, pag. 103.

D. M.

EVTYCHETI FILIO

QVI VIXIT ANN. VI

DIEBUS VI. INCISVS

INGENVVSQVE ACCEPIT

CONGIARIVM XC.

FECIT PATER BE

NE MERENTI.

Nempe Eutyches, ingenuus quidem, sed infans parvulus, in liberalitatis tesseris incisus est, & Congiarium accepit denarios centum Gallicæ monetæ libras 77.

HADRIANUS, in quo magis fuere virtutum imagines, quàm ipsæ virtutes, Trajani liberalitatem æmulatus est. Nondum in Urbem venerat, jam ternos aureos, *Gallicæ monetæ libras 63*, populo viritim dari absens curaverat. Deinde in Urbe duplex congiarium præsens dedit: &, ut

maximam liberalitatis famam pararet, *infinitam pecuniam, quæ fisco debebatur, privatis debitoribus in Urbe atque in Italiâ, in provinciis verò etiam ex reliquis ingentes summas remisit, syngraphis in foro divi Trajani, quò magis securitas omnibus roboraretur, incensis, Spart. in Hadrian. cap. 7.* Quæ debebantur a sedecim annis, nempe ab anno U. C. DCCCLV ad annum DCCCLXXI, fuisse remissa docet Dio LXIX, pag. 791. Summa autem reliquorum, quæ remissa sunt, fuit novies millies sestertium, *Gallicæ monetæ libræ 175,095,225*, ut jam memoravimus suprâ Tom. V, pag. 398. Ob tantas autem largitiones dictus est Hadrianus **LOCVPLETATOR ORBIS TERRARVM.** Toto principatu septem congiaria dedit. Tunc primùm obsolescere cœpit congiarii nomen, liberalitatis usurpatum. Inde in Hadriani nummis **LIBERALITAS AVG. LIBERALITAS AVG. III. LIBERALITAS AVG. IIII.** id est, *liberalitas Augusti, tertia, quarta.* Nummos vide apud Harduinum loc. cit. pag. 756 & seqq. Vide & Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 246. Congiarii secundi, **CONG. II.** nummum habet Occo pag. 224. His autem congiariis, liberalitatibusve, ab Hadriano datos fuisse denarios mille, *Gallicæ monetæ libras 778*, docet Ms. Vindobon.

ANTONINUS PIUS, quo Principe prosperissima fuit res Romana, benevolentiam populi Romani fovit continuis liberalitatibus. Novem numerantur in ejus nummis, quarum ultima æquè inscribitur **LIBERALITAS AVG. VIII. COS. III. & CONG. AVG. VIII. COS. III.** id est, *congiarium Augusti nonum, consulis quarum.* In his congiariis dati denarii octingeni, *Gallicæ monetæ libræ 622*, Ms. Vindobon.

LUCIUS VERUS, quem M. Aurelius Antoninus, egregio magis, quàm laudabili exemplo, imperii socium fecerat, congiaria dedit denarios quadringenos, *Gallicæ monetæ libras 311*, Ms. Vindobon. In nummis quatuor congiaria a Lucio Vero data memorantur. Lucium verò ea dedisse cum M. Aurelio Antonino testantur utriusque Imperatoris nummi. In nummo enim Lucii Veri, cuso Urbis conditæ anno DCCCCXIV, LIB. AVGVSTORVM. id est, *liberalitas Augustorum*. Nummus quoque M. Aurelii Antonini cusus est anno Urbis conditæ DCCCCXXI, CONG. AVG. III. in cujus posticâ parte duo Imperatores e suggesto congiarium dant populo. Vide Cl. Vailant, loc. cit. pag. 246. & Harduinum, ibid. pag. 777 & 781.

M. AURELIUS ANTONINUS, ut omnes Principes sapientiâ, sic liberalitate vicit. Hanc egregio dono testatus est anno U. C. DCCCCXVII, tribunitiæ suæ potestatis octavodecimo; sic enim explicandus mihi videtur Eusebius in Chronic. ad annum XVIII. *Imperatores multis multa largiti sunt, & pecuniam, quæ fisco debebatur, provinciis concedentes, tabulas debitorum in medio Romanæ urbis foro incendi fecerunt.* Tunc M. Antoninus omnia, quæ ab annis quadraginta sex, nempe ab anno Urbis conditæ DCCCLXXI, fisco & ærario debebantur, remisit, L. Vero imperii & liberalitatis socio. Quod perperam Dio LXXI, pag. 814, ad annum DCCCCXXIX retulit, cum solus imperaret Antoninus. Quanta autem pecuniæ vis tunc remissa fuerit, æstimari potest ex iis, quæ suprâ in Hadriano retulimus. Præterea Antoninus congiaria dedit denarios octingenos quinquagenos, *Gallicæ monetæ libras 651*, Ms. Vindobon. Hæc data septem liberalitatibus, in

quarum ultimâ largitus est octonos aureos, *Gallicæ monetæ libras* 168. Numquam antea tantâ liberalitate donatus fuerat populus Romanus, teste Dione, loc. cit. Quâ ejus observatione demonstratur, quod antè monuimus, numeros codicis Ms. Vindobonensis de multis congiariis, non de unico, esse accipiendos. Septimæ autem hujus liberalitatis memoria exstat in nummo Mediceo apud Eminentiſſimum Noris, *Epist. Consular.* pag. 119. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIX. capite laureato. In adversâ parte LIBERALITAS AVG. VII. Postea cùm M. Antoninus filium suum L. Aurelium Commodum imperii confortem fecisset, novam addidit liberalitatem, sed filii sui nomine, ut ejus favor cresceret. Inde in nummo Commodi COS. II. TR. P. V. LIB. AVG. id est, *liberalitas Augusti*.

M. AURELIUS COMMODUS *congiaria dedit populo denarios octingenos quinquagenos, Gallicæ monetæ libras* 651, Ms. Vindobon. Octo ejus liberalitates in nummis memorantur; quarum multæ fuere *denariorum centenorum quadragenorum*, Gallicæ monetæ librarum 108, Dio LXXII, pag. 825. Inde explices emendesque Lampridium in Commodò, cap. 16. *Congiarium dedit populo, singulis denarios septingenos videnos quinos, Gallicæ monetæ libras* 564. Congiarium generatim universimque dicitur, nec unicum est intelligendum, quod non advertit eruditus Reimarus in Notis ad Dionem. Præterea cùm octo liberalitates dederit Commodus, earumque multas denariorum CXL, numeros codicis Ms. Vindobonensis; quàm Lampridii, probabiliores crediderim. Illarum autem octo liberalitatum nummos vide apud Harduinum, ibid. pag. 793. Septem tantum liberalitates numerabat Cl. Vaillant, loc. cit. pag. 246.

P. HELVIUS PERTINAX *congiaria dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 116, Ms. Vindobon. Aliter quidem Dio LXXIII, pag. 832, & Capitolinus in Pertinace, cap. 15, *congiarium dedit populo denarios centenos*. Non ita tamen a Ms. Vindobonensi dissentiunt, si attenderis Capitolinum priùs dixisse, cap. 7, *donativa & congiaria, quæ Commodus promiserat, solvit*. Nempe Pertinax congiarium dedit denarios centenos. Exstat hæc liberalitas in nummo Pertinacis, LIB. AVG. TR. P. COS. II. Quinquageni autem ceteri denarii in solvendis congiariorum a Commodo promissorum reliquiis expensi.

SALVIUS JULIANUS brevitæ imperii congiarium non dedit: ne promissum quidem militibus donativum repræsentavit; ideoque interfectus.

SEPTIMIUS SEVERUS *congiaria dedit denarios mille centenos*, Gallicæ monetæ libras 855, Ms. Vindobon. Octo Septimii Severi liberalitates in nummis memorantur, teste Cl. Vailant, loc. cit. pag. 246. Insignis maximè tertia, cùm imperii decennalia celebraret anno Urbis conditæ DCCCCLV. Plebi enim, quæ frumentum publicum accipiebat, & prætorianis, denos aureos, Gallicæ monetæ libras 210, divisit. Sic datum bis millies sestertium, Gallicæ monetæ libræ 38,910,050. Numquam antea tantum populus viritim acceperat. Dio LXXVI, pag. 859. Inde autem patet, quod observatu dignum, numerum plebis, quæ frumentum publicum accipiebat, imminutum esse ab Augusti temporibus. Tunc enim fuere, ut suprâ diximus ex marmore Ancyrano, paulo plura, quàm hominum ducenta millia. Nunc fuere tantùm paulo plura, quàm centum nonaginta millia.

SEPTIMIUS GETA , cùm Princeps fuit , congiarium non dedit , a fratre suo Antonino Caracallâ brevè interemptus. Dederat antè , vivo patre Septimio Severo , a quo cum fratre suo in imperii societatem adsumptus fuerat. Testes sunt nummi tum Getæ , tum Caracallæ , inscripti **LIBERALITAS AVGG. VI ET V.** id est , *liberalitas Augustorum sexta & quinta* : sexta Caracallæ , ut ex alio ejus nummo constat , quinta Getæ. Nummos vide apud Harduinum , ibid. pag. 807 & seqq. & Cl. de Boze , qui supplevit *Dissertationem* Cl. Vaillant , loc. cit. pag. 247.

ANTONINVS CARACALLA *congiaria dedit denarios quadrigenos* , Gallicæ monetæ libras 311 , Ms. Vindobon. In nummis nona Caracallæ liberalitas memoratur , teste Cl. de Boze , loc. cit. pag. 247. Non quòd novem liberalitates dederit Princeps Caracalla , sed quòd nona sit a primâ , quam dederat pater ejus Septimius Severus anno Urbis conditæ DCCCXLVIII. Sic enim explicandi mihi videntur nummi tum Severi , tum filiorum ejus Caracallæ & Getæ , quos vide apud Harduinum loc. cit.

MACRINUS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos* , Gallicæ monetæ libras 116 , Ms. Vindobon. & Dio LXXVIII , pag. 902. Congiarium illud habent quoque nummi , teste Cl. de Boze , loc. cit. pag. 247.

ANTONINUS ELAGABALUS *congiaria dedit denarios duceños quinquagenos* , Gallicæ monetæ libras 194 , Ms. Vindobon. In nummis tres celebrantur ejus liberalitates. Vide nummos apud Harduinum , ibid. pag. 814. & Cl. de Boze , loc. cit. pag. 247.

SEVERUS ALEXANDER *congiaria dedit denarios sexcenos*, Gallicæ monetæ libras 466, Ms. Vindobon. Quinque ejus liberalitates numerantur in nummis, quos vide apud Harduinum, ibid. pag. 819 & seqq. & Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247.

MAXIMINUS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 116, Ms. Vindobon. Exstat quoque in nummis illud congiarium, teste Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247.

GORDIANI duo, nempe Gordianus senior ejusque filius, in quâdam principatûs imagine extincti sunt, Herodian. VII, 9.

PUPIENUS & BALBINUS *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 194, Ms. Vindobon. Inde in nummis tum Pupieni, tum Balbini, LIBERALITAS AVGVSTORVM. Vide & Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247. Immo cum Gordianus, de quo mox dicetur, fuisset quoque appellatus Augustus, in uno e Pupieni nummis non modò legitur LIBERALITAS AVGVSTORVM SC. sed ibi quoque tres sedent Augusti, Pupienus scilicet, Balbinus & Gordianus.

GORDIANUS, Gordiani nepos, *congiaria dedit denarios trecenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 272, Ms. Vindobon. In ejus nummis liberalitates quinque reperit Cl. de Boze, loc. cit. pag. 247. Prima sanè fuit, de quâ suprâ dictum est sub Pupieno. Patet ex Ms. Vindobonensi has Gordiani largitiones historicis non fuisse ignotas, ut existimavit Harduinus, loc. cit. pag. 829.

PHILIPPI duo , Philippus pater & filius ; *congiaria dederunt denarios trecenos quinquagenos* , Gallicæ monetæ libras 272 , Ms. Vindobon. Tres sunt in eorum nummis liberalitates.

TRAJANUS DECIUS *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos* , Gallicæ monetæ libras 194 , Ms. Vindobon. Cujus liberalitatis exstat nummus.

TREBONIANUS GALLUS & VOLUSIANUS *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos* , Ms. Vindobon. In utriusque nummis habetur hæc liberalitas AVGG , id est , *Augustorum*.

ÆMILIANUS *obscurissimè natus , obscuriùs imperavit : ac tertio mense exstinctus est* , Eutrop.

VALERIANUS & GALLIENUS. Gallienus *congiaria dedit denarios mille ducenos & quinquagenos* , Gallicæ monetæ lib. 972 , & *binionem aureum* , id est & viritim divisit nummum duos aureos valentem , seu Gallicæ monetæ libras 42. Ms. Vindobon. Ex his verò congiariis tria dedit Gallienus cum Valeriano , ut constat ex multis tum Gallienum tum Valeriani nummis, in quibus CONCORDIA AVGVSTOR. Capita adversa Valeriani & Gallieni. Ex adversâ parte, LIBERALITAS AVGG. In aliis LIBERALITAS AVGG. III. id est , *liberalitas Augustorum tertia*. Quartam addidit solus Gallienus , cujus nummus exstat apud Cl. Banduri , *Numismata Imperatorum Roman.* Tom. I , pag. 133 , LIBERALITAS AVG. III.

POSTUMUS , qui purpuram ceteraque Imperatorum Romanorum sumpsit , *congiarium*

quoque dedit, ut patet ex ejus nummis POS-
TUMVS PIVS AVG. In adversâ parte, LI-
BERALITAS AVG.

CLAUDIUS GOTHICUS *congiarium dedit*
denarios ducenos quinquagenos, Gallicæ monetæ
libras 194, Ms. Vindobon. In ejus nummis IMP.
C. CLAVDIVS AVG. Ex adversâ parte, LI-
BERALITAS AVG.

QUINTILLUS *congiarium promisit, sed non*
dedit, Ms. Vindobon. Inde fortè suspectus vi-
debitur nummus, cujus meminit Cl. Banduri,
ibid. Tom. II, pag. 361, IMP. C. M. AVR.
CL. QVINTILLVS AVG. In adversâ parte
LIBERALITAS AVG. Adde nummum illum
esse incerti moduli, & in cujus cimelio reperiatur
ignorari. Illum tamen nummum memorat quoque
Cl. de Boze, loc. cit. pag. 248. At erravit vir in
re nummariâ peritissimus, cum existimavit aut
nulla ab Imperatoribus Romanis postea data fuisse
congiaria, aut eorum nummos non exstare.

AURELIANUS *congiarium dedit denarios*
quingenos, Gallicæ monetæ libras 389, Ms.
Vindobon. Nulla exstat in nummis memoria.

TACITUS, FLORIANUS, PROBUS,
CARUS congiaria non dedere, Ms. Vindobon.
Multi tamen exstant nummi Imperatoris Cari cum
inscriptione ABVNDANTIA AVG. Sed fortè
nec viritim, nec plebi has largitiones divisit.

CARINUS & NUMERIANUS *congiaria de-*
perunt nummos quingenos, Gallicæ monetæ libras
389. Ms. Vindobon. Tunc congiaria dici cœpere
abundantia. Inde in nummis tum Carini, tum

Numeriani, **ABVNDANTIA AVGG.** Abundantia e cornu copiarum effundit nummos.

DIOCLETIANUS & MAXIMIANUS HERCULIUS *congiarium dederunt nummos mille quingenos quinquagenos*, Gallicæ monetæ libras 1206; præterea *sparserunt in Circo aureos & argenteos*, Ms. Vindobon. Apud Cl. Banduri, *ibid.* Tom. II, pag. 25 & 67, exhibentur eorum nummi inscripti **ABVNDANTIA AVGG. A. B. Γ.** id est, ut videtur, *abundantia Augustorum prima, secunda, tertia.*

CONSTANTIUS & GALERIUS MAXIMIANUS Diocletiani & Maximiani Herculi liberalitatem æmulati sunt. Datum bis *congiarium nummos mille quingenos*, Gallicæ monetæ libras 1167, testatur Ms. Vindobon. Ad has liberalitates fortè pertinet rarissimus Maximiani Herculi nummus, quem memorat Harduinus, *Selecta Opera*, pag. 450. **MAXIMIANVS P. F. AVG.** capite radiato. In posticâ parte, **ABVNDANTIA AVGG. ET CAESS. NN.** Dea effundit pecuniam, excipiente eam ante pedes homine supplice. Post Constantium & Maximianum nulla memorantur congiaria. Nusquam in nummis apparent nomina, **CONGIARIVM, LIBERALITAS, ABVNDANTIA.** Divisum enim imperium nihil ferme veteris magnificentiarum retinuit.

Corvinum. Corvinum Messalam, & Asinium Pollionem, sæpe suprâ laudatos.

CAP. XVIII. Ser. Galbæ. Servius Sulpicius Galba, consul anno U. C. DCX, eloquentiâ præstitit. At ejus orationes *exiliores sunt & redo-*

lentes magis antiquitatem, quàm aut Lælii, aut Scipionis, aut etiam ipsius Catonis. Itaque exaruerunt; vix jam ut appareant, teste Cicerone de claris Oratoribus, cap. 21. Vide & Suetonium in Galbâ III. De eo jam dictum suprâ Annal. III, 66.

C. Carboni. C. Papirius Carbo, consul fuit anno U. C. DCXXXIV. Eum Tullius, de claris Orat. cap. 27, appellat canorum oratorem, & volubilem, & satis acrem, atque eundem & vehementem, & valde dulcem, & perfacetum. Orationes ejus nondum satis splendidas verbis, sed acutas, prudentiæque plenissimas antè dixerat.

Calvus vester. Calvus Cœliusque jam memorati suprâ cap. 17.

Catoni seni. Quem egregiè commendat Quintilianus, Institut. Orat. XII, 11. Marcus Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi sæculo literas Græcas ætate jam declinatâ didicit, ut esset hominibus documento; ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent.

C. Gracchus. C. Gracchus, tribunus plebis, cùm biennio eloquentiâ & seditionibus populum agitasset, interemptus est, L. Opimio consule, anno Urbis conditæ DCXXXIII. Vide Plinium XIV, 4. & XXXIII, 3. Sect. 14. Plutarchum quoque in Gracchis, pag. 824.

Crassus. L. Crassus vir fuit eloquentissimus & clarissimus, teste Cicerone in Verrem III, 1. Plura adhuc de eo in libro de Oratore III, 1. Illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi, morte extincta subitâ est. Multa manent ejus dicacitatis argumenta; quorum præcipuum est ejus dictum in Cn. Domitium Ahenobarbum: Non esse mirandum, quòd æneam

barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum esset. Sueton. in Nerone II. De eo adhuc infra cap. 25.

Corvinus. Messala Corvinus, jam sæpe supra laudatus.

In fastidio esse. Velleius Paterculus II, 95. *Præsentia invidiâ, præterita veneratione prosequimur.*

Appium Cæcum. Qui censor fuit anno Urbis conditæ ccccxlvi, cum nondum vigeret eloquentia Romana. Appii laudes paucis habet vetus marmor, cujus Inscriptionem retulit eruditus Antonius Augustinus, *Dialogos de Medallas*, Dialogo X, pag. 412.

APPIVS CLAVDIVS

C. F. CAECVS

CENSOR. COS. BIS. DICT. INTERREX. III
PR. II. AED. CVR. II. Q. TR. MIL. III. COM
PLVRA. OPPIDA. DE. SAMNITIBVS. CEPIT
SABINORVM. ET. TVSCORVM. EXERCI
TVM. FVDIT. PACEM. FIERI. CVM. PYRRHO
REGE. PROHIBVIT. IN. CENSURA. VIAM
APPIAM. STRAVIT. ET. AQVAM. IN
VRBEM. ADDVXIT. AEDEM. BELLONAE
FECIT.

Vide & eruditum Gori, *Inscriptiones Antiq.* Tom. II, pag. 237. Ob hanc ædem Bellonæ de Appio dixit Ovidius, *Fast.* VI, 201.

Hac sacrata die Tusco Bellona duello

Dicitur, & Latio prospera semper adest.

Appius est auclor, Pyrrho qui pace negatâ

Multum animo vidit, lumine cæcus erat.

De egregio illo sene vide Ciceronem in libro de Senectute VI.

Obtrectatores. De his obtrectatoribus Quintilianus, *Instit. Orat.* XII, 10. Ciceronem & suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidiorem & Asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exsultantem, ac pene (quod procul absit) viro molliorem.

Parum Atticus. Nempe antiqua oratorum divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cum hi pressi & integri: contra inflati illi & inanes haberentur. . . Attici limati quidem & emuncti nihil inane ac redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioquin atque jactantior, vaniore etiam dicendi gloriam inflata est. Ciceronem præcipuè premebant, qui videri Atticorum imitatores concupiscebant. Vide Quintilianum, loc. cit.

Calvi & Bruti. Ea fuit semper inter summos viros æmulatio, de quâ Quintilianus, *Institut. Orat.* XII, 1. Neque ipsi Ciceroni Demosthenes videtur satis esse perfectus, quem dormire interim dicit: nec Cicero Bruto Calvoque, qui certè compositionem illius, etiam apud ipsum reprehendunt: nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimicè pluribus in locis insequuntur.

Otiosum. Mallet Lipsius, odiosum: id est, adfectatione quâdam & asperitate dictionis molestum. At Brutus, utpote sententiosus & animosâ philosophiâ plenus potuit otiosus esse circa sententias & philosophicos locos; ita Cicero fuit otiosus circa excessus, ut mox dicetur infra cap. 22. *Disjunctum* autem intellige, quo sensu Senecam appellabat C. Caligula, *Arenam sine calce.* Suet. in Caio Caligul. LIII. Talis autem eloquentia decebat Brutum, de quo Julius Cæsar solitus erat dicere: MAGNI REFERT, HIC QUID VELIT: SED QUIDQVID VOLT, VALDE VOLT. Cicero Ep. ad

Atticum XIV, 1. Infrà cap. 21, memoratur Bruti philosophia, lentitudo, tepor. Inde otiosus hic dicitur.

CAP. XIX. *Ad Cassium Severum.* Puto emendandum, *constituere solent usque ad Cassium Severum, quem reum faciunt, quemque primum adfirmant, &c.* De Cassio Severo, orandi valido, sed sordidæ originis & maleficæ vitæ, dictum est suprâ Annal. IV, 21. Extremis Augusti temporibus & Tiberii principatu floruit. Formam ejus ingenii describit Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus: qui, si ceteris virtutibus colorem & gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenii plurimum est in eo, & acerbitas mira & urbanitas & vis summa: sed plus stomacho, quàm consilio dedit: præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.*

Hermagoræ & Apollodori. Duo illi rhetores sub Augusto florere. Immo Apollodorus Augusti præceptor fuit & familiaris. Vide Quintilianum, *Institut. Orat. III, 1.* & Strabonem XIII, pag. 625. Præceptore Apollodoro, cœpit eloquentia in sectas dividi, & evanuit. Adeo infensa infausta-que sectarum studia.

Atque ex ea. Atque omittendum videtur.

In cortina. De hoc loco eruditus Jos. Scaliger, *Conjectan. in Varronem de Ling. Lat. pag. 127, edit. an. 1581. Cortina ea est propriè, in quâ lana suffecta succos ebibit. Ab eo usus est metaphorâ Corn. Tacitus in Dialogo, cum ait in cortinâ esse . . . quæ enim in corinâ sunt, nondum penitus imbiberunt succum. Fortè simplicius intelligendum de assistentium auditorumque coronâ. Sic Severus in Ætnâ, vers. 294.*

Longas emugit buccina voces ,

Carminaque irriguo magni cortina theatri :

Imparibus numerosa modis canit arte regentis.

Qui elementis. Fortè scriptum olim , quin.

CAP. XX. *In Verrem libros. A Cicerone scriptos , & notissimos.*

De exceptione & formula. Erant actiones de exceptione, nempe ob exceptiones, seu exclusiones, quæ opponebantur, vel adversus personas, vel adversus res ipsas, vel adversus actiones, vel adversus ipsa judicia. Vide Digest. lib. XLIV, Tit. I, *de Exceptionibus, præscriptionibus, & præjudiciis.* Formula verò dicebatur, quòd in instituendâ actione certis ac præscriptis verbis esset utendum. Vide Cujacium, observat. XXIII, 21.

Pro M. Tullio. Perit oratio Ciceronis pro M. Tullio : eam laudat Macrobius, de Differ. & Soc. Græci Latinique verbi, cap. de Tempore perfecto. *Sed Cicero pro Tullio explicavit ait.* Exstat adhuc oratio pro A. Cæcinâ.

Roscii. Roscius, histrio, Syllæ ac Ciceronis gratiâ celeberrimus : adèò acceptus fuit populo Romano, *ut mercedem diurnam de publico mille denarios, Gallicæ monetæ libras 778, sine gregalibus solus acceperit,* Macrobius, Saturnal. III, 7.

Turpionis Ambivii. Cujus meminere Cicero de Senectute, cap. 14. & Symmachus I, Ep. 25. & X, Ep. 2.

Et in ipsa. Fortè omittendum, &.

Scribunt. Ad populares suos.

Sive in suis. Hic aliquid excidit. Lipsius tentat *in sensibus suis : Meliùs Muretus, sive sensus aliquis.* Sic ferme infrà cap. 23, *pauci sensus aptè & cum quodam lumine terminantur.*

Accii aut Pacuvii. Veterum poetarum, quorum

adhuc exstant fragmenta. Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* *Tragœdiæ scriptores Accius atque Pacuvius, clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, & auctoritate personarum.*

Et Lucani sacrario. Inde frequentes illæ Horatianæ & Virgilianæ imitationes, quas in libris superioribus adnotavimus. Lucani verò laudes vidimus suprâ *Annal. XV, 49. & XVI, 17.*

Radiantur. Sic quoque Ovidius III, de Ponto IV, 103.

*Scuta sed & galeæ gemmis radiantur & auro,
Stentque super vinctos trunca trophæa viros.*

CAP. XXI. *Nec unum de populo Canuti.* Locus omnino corruptus, quem, dum quis meliora suadeat, ita supplendum puto, *nec unum de populo, sed rusticum videri, qui Canutio, aut Arrio delectatur, Furniove aut Toranio, quique alios in eodem valetudinario, hæc ossa, & hanc maciem, probant.* Porro C. Canutius memoratur a Suetonio, de claris Rhetoribus, cap. 4. Q. Arrius a Cicerone, de claris Orator. cap. 69. C. Furnius fortè ille ipse ad quem scripsit Tullius, *Epist. ad Familiares X, 25 & 26.* Toranius illene puerorum mango, qui Antonio, triumviro, eximiâ formâ pueros duos ducentis sestertiis, Gallicæ monetæ libris 38,906, vendidit, ut refert Plinius VII, 12, an potius L. Turius, homo parvi ingenii, sed multi laboris, de quo Tullius, de clar. *Orat. cap. 67?*

Nec dissentire ceteros. Non ita suffragatur Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* *Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumniâ verum sanguinem perdidisse: sed est & sancta & gravis oratio & castigata, & frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum, fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non*

si quid detracturus fuit. Locum Ciceronis de Calvo vide in Bruto cap. 82.

Ex Cælianis orationibus. Quintilianus, *Instit. Orat. X, 1.* Multum ingenii in Cælio, & præcipuè in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui & mens melior, & vita longior contigisset.

Si non universæ, at partes earum. Locum hunc in veteribus editionibus corruptum restituit Acidalius.

C. Cæsari. Dictatori. Pariter Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* C. Cæsar, si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia.

Magnitudinem cogitationum. Sic Velleius Paterculus II, 41. Caius Cæsar animo super humanam & naturam & fidem evehctus, magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientiâ periculorum, Magno illi Alexandro, sed sobrio, neque iracundo, simillimus.

Tam hercule. Tam hercule Caium Cæsarem suis occupationibus, quàm Brutum Philosophiæ suæ relinquamus. Stoicam philosophiam sectatus est Brutus, multosque de eâ libros scripsit. Inde & Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* In philosophiâ egregius, multoque, quàm in orationibus, præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum: scias eum sentire, quæ dicit.

Nisi forte quisquam. Emendandum videtur, nec fere quisquam, ut Gronovio placuit.

Pro Decio Samnite. Oratio hæc, ut & alia multa Cæsaris scripta, periit.

Pro Dejotaro rege. Causam tamen Dejotari

fidelissimi atque *optimi regis*, ornatissimè & copiosissimè a Bruto defensam ait Cicero, de claris Oratoribus, cap. 5. Immo in Epistolis ad Atticum XIV, 1, tradit Julium Cæsarem animadvertisse, cum Brutus pro Dejotaro Nicææ dixerit, valde vehementer eum visum & libere dicere. Sed cum haberetur hic dialogus, aliæ erant Romanorum aures, & ingeniosiores, ac proinde difficiliore.

Bibliothecas. Memorantur adhuc infrà cap. 37.

Menenios & Appios. Menenium Agrippam & Appium Cæcum; de quibus dictum suprà cap. 17, & 18.

Studiisse. Sic & Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* *Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia: adeò ut quibusdam etiam nimia videatur, & consilii & animi satis: a nitore & jucunditate Ciceronis ita longè abest, ut videri possit sæculo prior.*

Exsurgit toris. Sic Plinius V, Ep. 8, de oratione & historiâ: *hanc sæpiùs ossa, musculi, nervi; illam tori quidam & quasi jubæ decent.*

Corvinum. M. Corvinum Messalam; de quo Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* *At Messala nitidus & candidus, & quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam, viribus minor.* Vide & Plinium V, Ep. 3.

Viderimus, inquam. Pro inquam, vel emendandum in quantum: eo sensu, licèt Corvinum non insequar, viderimus tamen in quantum judicio ejus vis aut animi, aut ingenii, suffecerit: vel fortè legendum, *utinam judicio ejus vis aut animi, aut ingenii sufficeret.*

CAP. XXII. *Sententias.* Sententiarum sensuumque discrimen docet Quintilianus, *Institut. Orat. VIII, 5.* *Consuetudo jam tenuit, ut mente concepta*

concepta sensus vocaremus : lumina autem, præcipuè que in clausulis posita, sententiàs.

Aurum & gemmæ. Insignis locus, quo privatam horum temporum elegantiam & opulentiam docemur.

Sæpius liceat. Fortè libeat, ut Rodolpho Agricola & Lipsio placebat.

Morem Annalium. Hæc cum essent veterum Annalium vitia, ab iis ita se vindicavit Tacitus, ut ejus Annalibus nihil sit acrius, vividius, & splendidius.

Terminet. Id quoque sapienter monet Quintilianus, *Institut. Orat. IX, 4. Verbo sensum cludere, multò, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissimè.*

CAP. XXIII. *Rotam fortunæ.* Hæc aliaque frigidiora habet Cicero in Pisonem, cap. 10. *Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid, quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegæ tui domus cantu & cymbalis personaret, cum ipse nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cum illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat.*

Jus Verrinum. Ea quoque, a Verris nomine ad jus e verrinâ, seu porcinâ, carne expressum alludens, crepat Cicero in Verrem I, 46. *Hinc illi homines erant, qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore: quorum alii, ut audistis, negabant mirandum esse, jus tam nequam esse Verrinum.*

Tertio quoque sensu. Sensum hîc & apud Quintilianum, *Institut. Orat. IX, 4,* Gallicè dicimus *une phrase.*

Lucilium pro Horatio. Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* Lucilius quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modo operis, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium fluere lutulentum, & esse aliquid, quod tollere possis, putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abundè salis. Multò est tersior ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus.

Lucretium pro Virgilio. Neque adhuc Lucretianus ille favor penitus intercidit. In plurimis quidem eminet Lucretius, at in omnibus ferme Virgilius.

Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani. De his duobus historiæ scriptoribus Quintilianus, *Instit. Orat. X, 1.* Servilius Nonianus . . . ipse a nobis auditus est, clari vir ingenii, & sententiis creber, sed minùs pressus, quàm historiæ auctoritas postulat. Quam, paullum ætate præcedens eum Bassus Aufidius, egregiè, utique in libris belli Germanici; præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor. De Servilio Noniano plura vide suprà *Annal. VI, 31. & XIV, 19.*

Sisennæ aut Varronis. Varronem, Romanorum eruditissimum, nemo non novit. Sisenna, idem est, de quo Quintilianus, *Instit. Orat. I, 5.* Sisenna dixit, assentio. & *VIII, 3.* Cæcilius ac Sisenna primi dixere, albenti cælo. Paucis verò Sisennæ indolem expressit Cicero, de claris Oratoribus, cap. 64. L. Sisenna, doctus vir, & studii optimis deditus, bene latinè loquens, gnarus reipublicæ, non sine facetiis: sed neque laboris multi, nec satis versatus in causis.

Fabulantes. Bene. Nam non orabant, sed fabulabantur.

Non firmitate. Bene Schelius. Male alii, *infirmitate.*

Secunde. Quem valde laudat Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.* Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat ceteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multò magis pugnax, & sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret, Ceterùm interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia: tam candidum, & lene, & speciosum dicendi genus: tanta verborum, etiam quæ assumpta sunt, proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.

Dicturi sint. Rectè enim Quintilianus, *Instit. Orat. III, 1.* Ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.

CAP. XXIV. *A vestris Philosophis.* Academicis scilicet.

Ratio temporum. Quam vide suprà cap. 17.

CAP. XXV. *Parti sermonis ejus.* Suprà cap. 18.

Si quominus fatetur. Ita veteres editiones. Bene emendabat Illustr. Huetius, immo nos fatemur, vel quominus fateamur; ut postulat orationis series.

Lycurgus. Lysiæ, Lycurgi, Demosthenis & Hyperidis, celeberrimorum Græciæ oratorum, vitas scripsit Plutarchus, Tom. II, pag. 835 & seqq.

Ferunt. Præ se ferunt, vel libris suis ferunt. Sic ferme suprà Hist. II, 65, lætitiâ & gratulationem vultu ferens.

An invideret Ciceroni. Observat tamen Illustr. Huetius: Brutus potuit Ciceroni eloquentiam

invidere, etsi Cæsari tyrannidem non invideret; quam oderat & damnabat.

C. Lælium. De Servio Galbâ dictum suprâ cap. 18. Eloquentiâ quoque præstitit C. Lælius, consul anno Urbis conditæ DCXIV. Sed & ipse antiquior atque horridior: & cum sint in dicendo variæ voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur, & lubenter verbis etiam uti paullo magis priscis. Cicero de claris Oratoribus, cap. 21.

Non exigit. Illustr. Huetius corrigebat, non exigit id, vel non exigunt.

CAP. XXVI. C. Gracchi. Jam laudati suprâ cap. 18. Eum præstantissimo ingenio & flagranti studio fuisse, nec quemquam pleniorum & uberiorum ad dicendum testatur Cicero de claris Oratoribus cap. 33.

L. Crassi. In Crasso erat, teste Cicerone; loc. cit. cap. 38, summa gravitas, erat cum gravitate junctus facetiarum & urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos. Latine loquendi accurata & sine molestiâ diligens elegantia: in differendo mira explicatio.

Calamistros Mæcenatis. Locum hunc Taciti laudavit Pomponius Sabinus, mediæ ætatis grammaticus. Vide Testimonia Veterum. Mæcenatis autem calamistros notos pariter ac ridiculos facit Seneca, Ep. 114. Videbis itaque eloquentiam ebriz hominis involutam, & errantem, & licentiæ plenam. Mæcenas in cultu suo. Quid turpius, « Amne silvisque ripâ comantibus »? Vide ut « Alveum lentibus arent, versoque vado remittant hortos ». Quid? « Si quis feminæ cirro crispatæ & labris columbatur ». Incipitque suspirans, ut « cervice laxâ feratur » . . . « Nemo tyranni ». « Irremediabilis factio ». « Rimantur epulis, lagenâque tentant morbos, & sæpe

» mortem exigunt » . . . « Genium festo vix suo »
 » testem ». « Tenuis cerei fila , & crepacem mo- »
 » lam » . . . « Focum mater aut uxor investiunt ». *Non statim, cùm hæc legeris, occurrit, hunc esse, qui, solutis tunicis, in Urbe semper incesserit. Sed tota hæc epistola omnino legenda. Plena est rerum, & in artis scribendi præceptis eximia.*

Tinnitus Gallionis. Gravitatem tamen Gallionis laudat Sidonius Apollinaris V, Ep. 10. Sed, corruptâ Sidonii ævo eloquentiâ, gravitas nominabatur oratio antithetis tinniens. Oratoria Gallionis, patris, scripta memorat Quintilianus, *Institut. Orat.* III, 1. Utrum idem sit, ac Junius Gallio, Senecæ frater, de quo suprâ *Annal.* XV, 73, non satis compertum. Verè autem dixit Quintilianus, *Institut. Orat.* II, 3. *Tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocumque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur.*

Tenere dicere. Id quoque queritur Plinius II, Ep. 14. *Pudet referre, quæ, quàm fractâ pronuntiatione dicantur; quibus quàm teneris clamoribus excipiantur. Plausus tantùm, ac sola cymbala & tympana illis canticis desunt.*

Cassium Severum. De cujus ingenio vide notata suprâ cap. 19.

Quam sanguinis. Bene quidem. Multum enim dabat stomacho, at color & gravitas orationis deerant. Inde plus ei vis, aut roboris, quàm sanguinis, aut coloris.

Scholasticorum. Rhetorum, seu rhetorices præceptorum; ut infrâ cap. 29.

Post Gabinianum. Tunc oratoriâ famâ insignem. Eusebius in *Chronic.* ad VIII Vespasiani annum: *Gabinianus, celeberrimi nominis rhetor, in Galliâ docuit.*

CAP. XXVII. *Solitum tractare.* Vide supra cap. 15 ; & mox infra cap. 28 & seqq.

Miratus. Fortè emendandum *mirati sumus.* Intelligi tamen potest , *miratus sum.* Ni fortè con-
jiciendum , *causas exquirimus , quas te solitum tractare , paullo antè dixisti , planè mitiore elo-*
quentiâ , & temporum nostrorum , iratus ante-
quam te Aper , &c. Quâ de re plura dixi in priore Taciti editione , Tom. IV , pag. 252.

CAP. XXVIII. *Corneliam Gracchorum.* Cicero de clar. Orat. cap. 27. *Fuit Gracchus diligentia Cornelie matris a puero doctus , & Græcis literis eruditus :* deinde cap. 58. *Legimus epistolas Cornelie , matris Gracchorum ; apparet filios non tam in matris gremio educatos , quàm in sermone matris.* De laudibus Cornelie plura habet Plutarchus in Gracch. pag. 836. *Ei statua Romæ posita , de quâ Plin. XXXIV , 6. Exstant Catonis in censurâ vociferationes , mulieribus Romanis in provinciis statuas poni. Nec tamen potuit inhibere , quò minùs Romæ quoque ponerentur , sicuti Cornelie Gracchorum matri , quæ fuit Africani (Scipionis majoris) prioris filia. Sedens huic posita , soleisque sine amento (id est , sine loro) insignis , in Metelli publicâ porticu : quæ statua nunc est in Octavie operibus.*

Aureliam Cæsaris. Aurelia C. Julii Cæsaris , dictatoris , mater. Vide Stemma Cæsarum , num. 2 , supra Tom. II , pag. 403.

Atiam. De Atiâ , Augusti matre , dictum quoque in Stemmate Cæsarum , num. 14.

CAP. XXIX. *Et erroribus.* Hac de re , sicut de ceteris omnibus , quæ ad optimam liberorum educationem pertinent , vide Plutarchum , Tom. II , pag. 1. Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς.

Infante Domino. Egregiè Juvenalis, Satyr. XIV, 44.

*Nil dictu fœdum visuque hæc limina tangat ,
Intra quæ puer est : procul hinc , procul inde puellæ
Lenonum , & cantus pernoctantis parasiti.
Maxima debetur puero reverentia. Si quid
Turpe paras , nec tu pueri contempseris annos :
Sed peccaturo obsistat tibi filius infans.*

Alia plurima & egregia de hoc argumento ibidem vide.

Libertati. Libertatem pro licentiâ effrenique libidine usurpavit quoque Tullius.

Histrionalis favor. Qui Romæ vigeat maximè. Inde Petronius in Satyrico , cap. 5 , studiosum juvenem monet ,

*Neve plausor in scenâ
Sedeat redemptus histrionice addictus.*

Ambitione salutantium. Malè , *salutantium* : Optimè emendant Acidalius , Schelius & Schultingius , *salutationum*. Præceptores enim salutabant parentes , liberis adulabantur , sicque discipulos colligebant.

Statim docuero. Vide infra cap. 35.

CAP. XXX. *Brutus inscribitur.* Exstat adhuc liber optimus , nec umquam satis laudandus legendusque , qui *Brutus* , seu *de claris Oratoribus* , inscribitur.

Q. Mucium. Quintum Mucium Scævola ; de quo Cicero , *de claris Orat.* cap. 89 , *Ego autem , juris civilis studio , multùm operæ dabam Q. Scævolæ , P. F.* Memoratur quoque in Digest. libr. I , Tit. 2 , *de Origine Juris* , Leg. 2 , ex Pomponio , num. 45.

Philonem Academicum. Cicero loc. cit. *Eodem-*
R iv

que tempore , cùm princeps Academiæ Philo . . . Romam venisset , totum ei me tradidi.

Diodotum Stoicum. Quem laudat Cicero , *ibid.* cap. 90 , Eram cum Stoico Diodoto . . . a quo cùm in aliis rebus , tum studiosissimè in dialecticâ exercebar.

Contentum. Cicero *ibid.* cap. 91. Itaque cùm essem biennium versatus in causis , & jam in foro celebratum meum nomen esset , Româ sum profectus. Cùm venissem Athenas , sex menses cum Antiocho , veteris Academiæ nobilissimo & prudentissimo philosopho , fui . . . Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem & non ignobilem dicendi magistrum , studiosè exercere solebam. Post a me Asia tota peragrata est , cum summis quidem oratoribus , quibuscum exercebar ipsis lubentibus.

Dialecticæ. De quâ Quintilianus , *Institut. Orat.* XII , 2 , Hæc pars dialectica , sive illam dicere malimus disputatricem , est utilis sæpe & finitionibus , & comprehensionibus , & separandis , quæ sunt differentia , & resolvenda ambiguitate , & distinguendo , dividendo , illiciendo , implicando . . . Jam quidem pars illa moralis , quæ dicitur Ethice , certè tota oratori est accommodata.

Moralis partis. Cicero , de Fato , cap. 1. Nos eam partem philosophiæ , de moribus appellare solemus : sed decet augentem linguam Latinam nominare moralem.

CAP. XXXI. *Controversiis.* Quales adhuc existant Senecæ controversiæ , & Quintiliani declamationes.

His artibus. Nec aliter Petronius , in Satyrico , cap. 5.

Mox & Socratico plenus grege , mittat habenas

Liber , & ingentis quatiat Demosthenis arma.

Mutuabimur a Peripateticis. Locum hunc restitimus ex Mss. Vatic. Vide priorem Taciti editionem, Tom. IV, pag. 253.

Paratos jam locos. His de locis libros octo Topicorum edidit Aristoteles, Peripateticorum princeps. Vide & Ciceronem, Topic. cap. 1 & 2.

Academici pugnacitatem. Academicis enim mos est in utramque partem differendi; quod ad exercitationem forensium causarum proximè accedit. Quintilianus, *Institut. Orat.* XII, 2. Quænam philosophiæ secta magis ad eloquentiam conferat ibi expendit. Peripateticam & Academicam anteponebat Cicero libr. III, de Oratore.

Honestas quasdam exclamationes. Exclamatio-nes illas ἀνακραυγὰς ματα ἱερὰ appellabat Epicurus, iisque sapissimè utebatur. Exempla suppeditat vita Epicuri apud Diogenem Laertium, libr. 10. Vide quoque notas Casauboni, cap. 5. Metrodorus autem discipulus fuit Epicuri. Utriusque herma, conjunctis capitibus, repertus est anno 1743 Romæ in Liberianæ Basilicæ fundamentis, ut docet P. Galeotti, *Ficoroni Gemmæ illustratæ*, pag. 136.

Artes audire. Veriùs, adire.

CAP. XXXII. *Simplex quiddam.* Sufficere ut, cum tempus resque postulant, simplicia quædam & uniformia artium principia a peritis doceamur.

Sine ingenuitate. Ingenuitas servituti opponitur. *Ingenui sunt, qui ex matre liberâ nati sunt,* Digest. libr. I, de Statu hominum, Leg. 5, ex Marciano.

Memoriæ proditum est. Idem prodit Quintilianus, *Instit. Orat.* XII, 2. Constat *Demosthenem*, principem omnium Græciæ oratorum, dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius, non tantum se debere scholis rhetorum, quantum Academiæ

spatiis, frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo umquam fudisset ubertas, si ingenium suum conseperto fori, non ipsius naturæ finibus terminasset.

Hoc audirent. Mallem, fortè hæc audierint.

CAP. XXXIII. *Facultate.* Facultate dicendi. Sic ab Asinio Pollione egregiè dictum: *Commodè agendo factum est, ut sæpe agerem: sæpe agendo, ut minus commodè: quia scilicet assiduitate nimia facilitas magis quàm facultas, nec fiducia, sed temeritas paratur.* Facultatem quoque pro temporali dicendi facilitate usurpavit Quintilianus, *Institut. Orat. II, 4.*

Nisi ut. Mallet Illustr. Huetius, *nisi &.*

Propriæ circa oratoriam. Emendandum videtur, *propriæ oratorum.*

CAP. XXXIV. *Nec adversarii.* Nec deerant adversarii & æmuli, qui ferro, non rudibus dimicabant.

Non rudibus. Rudis, erat virga, quâ gladiatorum tirones exercebantur, antequam ferro mucronibusque dimicarent.

Nec bene dicta. Emendabat Rodolphus Agricola, *Nec bene nec malè dicta.* Ad sensum appositè.

Solus statim & unus. Bene Illustr. Huetius: *Non hoc sibi vult nullum alium præter ipsum cui-cumque causæ parem fuisse, sed quamcumque causam ad eum detulisset, solum ipsum, nullo in subsidium assumpto, nullius advocato auxilio, sustinere ipsam potuisse.*

Nonodecimo. Error aliquis in numeris irrepfit. Natus est enim L. Crassus, teste Cicerone de clar. Orat. cap. 43, Q. Cæpione & C. Lælio consulibus, anno Urbis conditæ DCXIV. Consul fuit C. Papirius Carbo anno U. C. DCXXXIV. Anno

sequenti Carbonem accusavit Crassus annos natus unum & viginti, ut ipse testatur apud Ciceronem libr. III, *de Oratore*, cap. 74, ipse *omnium maturimè ad publicas causas accessi, annosque natus unum & viginti nobilissimum hominem & eloquentissimum in iudicium vocavi*. Postea maturiùs oratum fuisse testis est Plinius V, Ep. 8, qui *undevicesimo ætatis anno dicere in foro cœpit*. Nobis quoque non defuere præmaturæ eloquentiæ exempla. Visus est superiore sæculo Jacobus Corbin, quem Senatus Parisiensis in album advocatorum retulit annos tantùm tredecim natum: primam causam publicè egit die primâ mensis Aprilis, anno 1632, ætatis suæ quartodecimo.

Uno & vicesimo. Julius Cæsar natus est anno U. C. DCLIV, Cornelium Dolabellam, consularem & triumphalem virum, repetundarum postulavit anno U. C. DCLXXVII, ut videtur ex Suetonio in Jul. IV, & ex Plutarcho in Jul. pag. 708. Ergo tunc viginti tres, aut viginti quatuor annos natus erat Cæsar.

Calvus Vatinius. De Calvo dictum suprâ cap. 17. Is Vatinium de ambitu accusavit. Paucis Quintilianus, *Institut. Orat. XII, 6, Calvus, Cæsar, Pollio, multùm ante quæstoriam omnes ætatem gravissima iudicia susceperunt*.

CAP. XXXV. *Scenas scholasticorum*. Bene Lipsius: *Appositè scenas appellat, loca in quibus fucata illa & personata eloquentia exercetur velut per lusum*.

Ciceronis tempora. Rhetores Româ pulsi sunt Valerio Messalâ & Fannio Strabone, consulibus, anno U. C. DXCIII, Gellius XV, 11. Natus est verò Tullius, Q. Cæpione & Q. Serrano, consulibus, anno U. C. DCXLVIII, teste eodem Gellio XV, 28.

L. Crasso & Domitio. Anno U. C. DCLXII censores fuere Lucius Licinius Crassus & Cneius Domitius Ahenobarbus : quorum memoria extat in nummis familiæ Domitiæ , L. LIC. CN. DOMIT. Eorum decretum de rhetoribus refert Suetonius , de clar. Rhet. cap. I. *Renuntiatum est nobis esse homines , qui novum genus disciplinæ instituerunt : ad quos juvenus in ludos conveniat : eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras : ibi homines adulescentulos totos dies desiderare. Majores nostri , quæ liberos suos discere , & quos in ludos itare vellent , instituerunt. Hæc nova , quæ præter consuetudinem ac morem majorum fiunt , neque placent , neque recta videntur. Quapropter & iis qui eos ludos habent , & iis qui eò venire consueverunt , videtur faciendum , ut ostendamus nostram sententiam , Nobis non placere. Vide & Gellium XV, II.*

Ludum impudentiæ. Cicero libr. III, de Oratore, cap. 94 , L. Crassum hac de re ita loquentem inducit : Hos verò novos magistros nihil intelligebam posse docere , nisi ut auderent : quod , etiam cum bonis rebus conjunctum , per seipsum est magno-pere fugiendum. Hoc cum unum traderetur , & cum impudentiæ ludus esset , putavi esse censoris , ne longiùs id serperet , providere.

Suasoriæ & controversiæ. Exstant adhuc M. Annæi Senecæ , rhetoris , suasoriarum liber unus , controversiarum libri decem.

Per fidem. Exclamatio , ut proh fidem ? Dii !

Tyrannicidarum præmia. Præmia , quæ , occiso tyranno , tyrannicidæ petebant. Hujus argumenti , eorumque quæ sequuntur , quæque adolescentibus proponi numquam debuissent , exempla manent plurima in Senecæ , Quintiliani & Calpurnii Flacci declamationibus.

Vitiatarum electiones. Frequens enim in his scholis declamationum materia, raptæ, quæ raptoris mortem, vel nuptias optabant. Inde vitiatarum electiones.

Pestilentiae remedia. Absurda hæc argumenta jam exhibilaverat Petronius in Satyrico, cap. 1. *Ideo ego adulescentulos existimo in scholis stultissimos fieri, quia nihil ex iis, quæ in usu habemus, aut audiunt, aut vident, sed piratas cum catenis in litore stantes, & tyrannos edicta scribentes, quibus imperent filiis ut patrum suorum capita præcidant; sed responsa in pestilentiam data, ut virgines tres aut plures immolentur, sed mellitos verborum globulos, & omnia dicta factaque quasi papavere & sesamo sparsa. Qui inter hæc nutriuntur, non magis sapere possunt, quam bene olere qui in culinâ habitant.* Talia quoque & absurda argumenta repudiavit Quintilianus, *Instit. Orat. II, 10, Sint ergo & ipsæ materiæ, quæ fingentur, quàm simillimæ veritati.* Nam magos, & pestilentiam, & responsa, & sæviores tragicis novercas, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsiones & interdicta quæremus. Fingebant enim isti rhetores pestilentiae tempore adiri oracula, vates consuli, responderi immolandam virginem, aliave similia, quæ mirum in modum exaggerabant.

Ventum est. Hic multa periere: extrema scilicet sermonis Messalæ, integra Julii Secundi oratio: initia quoque periere in sermone Materni, ad quem hæc referas, *rem cogitare, nihil humile, &c.* Ne hiulca maneret pars illa dialogi utilissima, & oratoriam artem ex usu Romanorum hujusque sæculi moribus explicarem, opus fuit defectum hunc locum supplere. Idque tantò libentiùs præstiti, quòd in priore Taciti editione curas huc non extenderam.

CAP. 1. *Juvenes puerilibus institutis.* Hæc prima sunt Supplementi nostri verba, quæ satis indicat ipsa dialogi series.

Umbratici doctores. Umbraticos illos doctores eorumque vitia irrident Petronius initio Satyrici & Plinius Ep. II, 14.

CAP. 2. *Longâ ac severâ.* Hæc vitia arguit Petronius, loc. cit. *Parentes objurgatione digni sunt, qui nolunt liberos suos severâ lege proficere. Primùm enim sicut omnia, spes quoque suas ambitione donant: deinde cùm ad vota properant, cruda adhuc studia in forum propellunt, & eloquentiam, quâ nihil esse majus consistunt, pueris induunt adhuc nascentibus. Quod si paterentur laborum gradus fieri, ut studiosi juvenes lectione severâ mitigarentur, ut sapientiæ præceptis animos componerent, ut verba atroci stylo effoderent, ut quod vellent imitari diu audirent, sibi nihil esset magnificum quod pueris placeret.*

CAP. 3. *Ad Maternum & Secundum conversus.* Id postulat superior dialogi pars.

CAP. 4. *In scholis rhetorum.* Inde Petronius loc. cit. *Pace vestrâ liceat dixisse, primi omnem eloquentiam perdidistis. Levibus enim atque inani-bus sonis ludibria quædam excitando effecistis, ut corpus orationis enervaretur & caderet... Grandis; & ut ita dicam, pudica oratio non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulchritudine exsurgit. Nuper ventosa ista & enormis loquacitas Athenas ex Asiâ commigravit &c.*

CAP. 5. *L. Annæi Senecæ.* Ejus virtutes vitiaque diligenter notavit Quintilianus, *Institut. Orat. X, 1.*

CAP. 6. *Nova hæc orationis species.* Ita placuit Senecæ ingenium, ut postea ii ipsi, qui Ciceronem laudabant, & eloquentiæ laudem affectabant, in Senecæ imitationem semper reciderent, ejusque flosculos sectarentur. Nec umquam, dum adhuc stetit Romanum imperium, revixit eloquentia.

CAP. 7. *Ejus filiorum.* Titi & Domitiani. Uterque literarum studiis inclaruit.

Aliquo consulari producente. Hæc quidem fuse explicat Plinius Ep. II, 14. Eundem eâ de re adhuc vide Ep. VIII, 14.

CAP. 8. *Largius Licinius.* Plinius, Ep. II, 14. *Primus hunc audiendi morem induxit Largius Licinius: hætenus tamen, ut auditores corrogaret. Ita certè ex Quintiliano, præceptore meo, audisse memini.*

Domitius Afer. Jam sæpe laudatus. Vide & suprâ Annal. IV, 52. & XIV, 19.

Conducti & redempti. Nomenclatores suorum ternis denariis, Gallicæ monetæ libris 2 cum assibus ferme 7, ad laudandum tractos memorat Plinius, Ep. II, 14. Tam exiguâ mercede parabatur apud imperitos disertissimi fama. Penes autem peritos tantò major erat contemptus. Unde Plinius, ibid. *Scito eum pessimè dicere, qui laudabitur maximè.*

Laudicenos. Plinius, ibid. *Inde jam non inurbanè σοφοκλεῖς vocantur: iisdem Latinum nomen impositum est laudiceni: & tamen crescit in dies sæditas utràque linguâ notata.* Inter acclamationes præcipua erat σοφῶς. Inde Martialis, Epigramm. I, 50.

Mercetur alius grande & insanum sophos, Ideoque dicebantur σοφοκλεῖς.

CAP. 9. *Haud miror, Materne.* Maternam dialogo finem imposuisse videre est ex iis quæ sequuntur.

CAP. 10. *Ut modò dixi.* Vide suprà cap. XI & XII.

CAP. 11. *Unus eminere cœpit.* Quintilianus tum Romæ profitebatur rhetoricam artem. Exstant adhuc ejus Institutiones oratoriæ, optimum præstantissimumque artis monumentum.

CAP. 12. *Patitur exemplar.* Ea lex apud Græcos, apud Romanos viguit. Viget & apud nos. Utinam non vigeat semper; deturque nobis vincere egregia, quæ tulimus, exemplaria.

CAP. 13. *Eloquentiâ suâ.* In acerrimis tantum ingeniis, & ex acerrimis causis, nascitur eloquentia. Nihil autem libertate acrius.

CAP. 14. *Ob patriam tantum & publicam.* Hæc sunt suprema Supplementi nostri verba ab iis ipsis, quæ mox sequuntur, satis indicata.

Rem cogitare, nihil humile. Hactenus Dialogum supplevi. Ea autem verba Taciti sunt.

CAP. XXXVI. *Consecuti sunt.* Vide quæ hac de re dicta sunt suprà Annal. XI, 7.

Beata republica. Hæc ad Principum, ac maximè ad Vespasiani Imperatoris laudes referas.

Domibus inimiciæ. Quia invisæ præpotentes domus.

Apud principes. Sic infrà cap. 40, P. Scipio, Sylla, Pompeius, principes viri appellantur.

Exterarum nationum. Urbes, provinciæ, nationes exteræ, patronos suos Romæ habebant. Exemplum vidimus suprà pag. 345, not. 1.

Nisi qui. Emendandum, *nisi quis*; ut rectè annotavit Lipsius.

Testimonia. Tunc ergo in publicis judiciis non absentes nec per tabellam testimonia dare, sed coram & præsentibus dicere cogebantur. Quo in usu plurimum valebat eloquentia. De his testimoniis Quintilianus, V, 7. *Maximus tamen patronis circa testimonia sudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut a præsentibus. Simplicior contra tabulas pugna. Minor enim pudor, & pro diffidentia premitur absentia. . . . Cum præsentibus verò ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque his acie configitur, actionum, & interrogationum.*

In publicis. Rodolphus Agricola supplet, *in publicis judiciis.* Ernestus emendat, *in judiciis.*

Et commoda. Hæc redundare videntur. Ni fortè sit emendandum, *nec modò disertum haberi, &c.*

CAP. XXXVII. *A Muciano.* Cujus frequens fuit mentio in Historiarum libris. Ejus mores vide Hist. II, 5.

Actorum libris. Ergo collecta veterum oratorum acta libris undecim, eorumque epistolæ tribus libris.

M. Crassum. M. Crassi ingenium eloquentiamque exprimit Cicero, *de claris Oratoribus*, cap. 66. Ibidem & in libris *de Oratore*, videre est laudes Lentulorum, Metellorum, Lucullorum & Curionum.

Aut formula. De formulâ dictum suprâ cap. 1. Quæstiones autem de interdictis & furtis vide in Digest. libr. XLIII, Tit. 1. & libr. XLVII, Tit. 2.

Nihil tale patimur. Hæc ad Vespasiani laudem adhuc pertinent. Vide jam dicta cap. sup.

Adversus tutores suos. Demosthenes, annos septem natus, patrem amisit: tutores habuit Aphobum, Therippidem, & Demophontem; quos, cum rem pupillarem suos in usus vertissent, malè administratæ tutelæ accusavit, reosque peregit anno ætatis suæ septimodecimo. Exstant adhuc tres ejus orationes adversus Aphobum. Demosthen. pag. 895 & seqq.

Circumdederunt. Sic suprâ in Vit. Agric. XX. *Egregiam famam paci circumdedit.*

Exstitit. Placebat Lipsio, *exsistit.*

Eo acrior. Eò acrior est orator, qui pugnas illas asperas sibi desumpserit, tantò altior est & excelsior; & illis nobilitatus criminibus, meliùs discriminibus, in ore hominum agit, quorum ea est natura, ut tuta spernant, secùra velint. Tuta dicuntur, quæ sunt sine discrimine, secùra, quæ cum discrimine. Legendum *discriminibus* jam monuere Lipsius & Latinus Latinius.

CAP. XXXVIII. *Aptior est veritati, eloquentiam tamen.* Locum hunc optimè restituit Rodolphus Agricola; faventque Mss. Vatic.

Intra paucissimas horas. Sic, cum Julium Bassum, repetundarum reum, defenderet Plinius, *e lege accusator sex horas, novem reus accepit*, Plin. IV, Ep. 9. Adeò jam circumscripta erant dicendi tempora; quæ postea magis adhuc coarctata. Id queritur Plinius VI, Ep. 2. *Increbuit passim & invaluit consuetudo, binas vel singulas clepsydras interdum & dimidias, & dandi, & petendi. Nam & qui dicunt, egisse malunt, quàm agere; & qui audiunt, finire, quàm judicare. Tanta negligentia, tanta desidia, tanta denique irreverentia studiorum periculorumque est. An nos sapientiores majoribus nostris? nos legibus ipsis justiores, quæ tot horas, tot dies, tot comperen-*

divinationes largiuntur! hebetes illi & supra modum tardi! Nos apertiùs dicimus, celeriùs intelligimus, religiosiùs judicamus, qui paucioribus clepsydri præcipitamus causas, quàm diebus explicari solebant! Temerarium existimo, divinare quàm spatiofa sit causa inaudita, tempusque negotio finire, cujus modum ignores: præsertim cum primam religioni suæ judex patientiam debeat, quæ pars magna justitiæ est.

Comperendinationes. Comperendinatio est ab utrisque litigatoribus invicem sibi denunciatio in perendinum, seu tertium, diem, Asconius Pedianus in Accusat. Verris, pag. 75.

Tertio consulatu. Tertium consulatum iniit Cneius Pompeius anno Urbis conditæ DCCII, ante Christum 52; primò sine collegâ: deinde collegam adsumpsit Q. Metellum Scipionem.

Causæ centumvirales. Quæ coram centumviris agebantur. De his dictum suprâ cap. 7.

Pro heredibus Urbiniæ. Quintilianus, *Institut. Orat.* IV, 1. *Asinius pro Urbiniæ heredibus Labienam, adversarii patronum, inter argumenta malæ causæ posuit.* De totâ lite vide eundem Quintilianum, *ibid.* VII, 2.

CAP. XXXIX. *Penulas istas.* Penulæ istæ oratorum penulis viatorum, Gallicè *des manteaux*, non absimiles fuisse videntur. De his Cicero, pro Milone, cap. 20. *Quid minùs promptum pugnæ? cum penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore pæne constrictus esset.* Non inelegantem de penulâ dissertationem scripsit Joannes Baptista Donius.

Auditoria & tabularia. De auditoriis jam actum suprâ cap. 9 & 34. Tabularia verò, loca erant, ubi tabulæ æraque publica adservabantur, quibus leges, forma agrorum, aliaque id genus continebantur, quæque in controversiis inspiciebantur,

ut videre est in Digest. libr. XLVIII, Tit. 13: Ad legem Juliam Peculatûs, Leg. 8, de Tabulis. Porro in his auditoriis & tabulariis causæ explicabantur, non verò orabantur. Ac proinde nullus eloquentiæ impetus, nullus calor, vigor nullus: quâ de re vide elegantissimam Plinii epistolam II, 19.

Patronus indicit. Cl. Morabin, emendat, *patrono*: Cl. de la Monnoye, *patronis*. Fortè tamen, ob verborum compagem, quæ vix mutationem patitur, nihil hîc peccat. Sed patronus, qui causam præcipitare volebat, probationibus & testibus, quasi causâ satis cognitâ, nec refragantibus iudicibus, silentium indicebat.

Ac alter. Mallem, *aut alter*. Sic enim loquebantur antiqui; & particulâ *ac* ante vocalem abstinebant.

Adfistit. Contrâ verò olim auditorium semper plenum, semper novum, ut vidimus suprâ cap. 34.

L. Bestiam. Oratio Ciceronis pro L. Bestia periit: ceteræ, quæ hîc memorantur, vel mutilæ, vel resectæ. Una in Vatinius exstat integra. De oratione pro Bestiâ vide Ciceronem ad Quintum Fratrem III, Ep. 2.

CAP. XL. *Histriones auribus.* Meliùs fanè; *auribus histriones.*

Pateretur & leges. Non tanti fuit reipublicæ Tiberii & Caii Gracchorum eloquentia, ut seditiosas eorum leges pateretur.

Nec bonæ. Meliùs, *nec bene.* Favet Ms. Vatic. 1862, in quo quidem scriptum, *bonæ*, sed suprâ scriptum, *bene.*

Tali exitu. Scelere Antonii peremptus. Vide Velleium Paterculum II, 66.

CAP. XLI. *Quod superest ex antiquis oratoribus,*

Forum ipsum, quod superest ex antiquis oratoribus, non est argumentum emendatæ & ad votum compositæ civitatis. Malè libri editi, *quod superest antiquis oratoribus*. Emendabat Gronovius, *antiqui*. Multò probabilius est excidisse præpositionem *ex*.

Sapientissimus & unus. Laus est Vespasiani, qui in nummis appellatur, **ADSSERTOR LIBERTATIS PVBLICAE. FELICITAS PVBLICA. FIDES FELICITATIS**. Inde cùm Plinius II, 7, innumerabilia deorum agmina a mortalibus reperta memorasset, addit: *Deus est mortali juvare mortalem, & hæc ad æternam gloriam via. Hac proceres iere Romani: hac nunc cælesti passu cum liberis suis vadit maximus omnis ævi rector Vespasianus Augustus fessis rebus subveniens*.

CAP. XLII. Plura dici vellem. Inde quidam opinantur alterum habitum fuisse dialogum, qui periit. At in his disputationibus cùm & modestiæ sit, ut nemo se victorem arrogantius prædicet, & humanitatis, ut nemo se victum fateatur, sic sæpe concluduntur, quasi adhuc anceps sit quæstio, & enucleatiùs explicanda. Nec aliter apud Ciceronem de Naturâ deorum, III, 40, Balbus, Cotta & Velleius discedunt. Integer ergo est ex hac parte dialogus. Utinam alia multa, quæ notavimus suprâ cap. 35, non periissent! Ut in Annalium Historiarumque libris absolutissimum habemus politicæ artis monumentum, in libro de Moribus Germanorum egregium humanitatis rudimentum, nostrarumque legum fundamentum, in Vitâ Cn. Julii Agricolæ splendidum cultissimæ virtutis exemplum, ita quoque in Dialogo de Oratoribus haberemus optimum literarum documentum, validissimumque

ingeniorum incitamentum. Ut ut est, manet adhuc in hoc Dialogo uberrima præceptorum seges, quibus literæ ad meliora promoveantur. Sic in uno Tacito reperimus quomodo regantur imperia, formentur homines, instituantur leges, alantur virtutes, vigeant literæ. Quæ, cum sint in vitæ utilitates voluptatesque fecundissima, si hæc nostrâ opellâ inclaruere, magisque invalescunt, nec nos, nec posteros laboris nostri pœnitebit. Supremum id nobis votum.

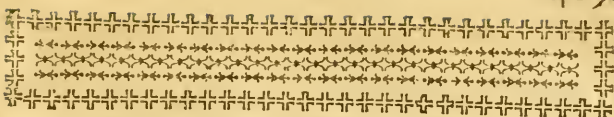
A P P E N D I X

C H R O N O L O G I C A.

*A*PPENDIX hæc Chronologica summam, quâ Cornelius Tacitus in scribendâ historiâ usus est, artem reteget. Tristia enim & sæva tempora cursaturus, ita totius ævi Romani molem complexus est, ut assiduâ temporum, rerum, hominum, eventuumque comparatione, & ab historiâ tædium amoverit, & legentium animos ad scelerum odia, studia virtutis, atque eximiam in adversis ac secundis rebus prudentiam erexerit. Multos quoque juvabit nosse, quomodo Tacitus præcipuas variasque populi Romani res spectaverit. Potuissem equidem altiùs veterem memoriam repetere, & quæ de Mose, Bocchori, Rhamse, Cyro, aliisque populorum antiquitatibus memorat, colligere. At hæc disjecta nimis, jamque innotescunt, nec in tantas patent utilitates. Sit ergo satis Romana tantùm

tempora relegere, eaque in brevi quasi tabellâ representare, usque ad Augusti finem, quo plenior fuit Annalium & Historiarum narratio.

APPENDIX

CHRONOLOGICA.

ANNUS URBIS CONDITÆ I.

Ante Christum 753.

ROMULUS Urbis Romæ conditor. Tacit. Annal. IV, 9.

Pomerium Urbis a Romulo positum. Annal. XII, 24.

Urbem Romam a principio reges habuere. Annal. I, 1.

Romulus, ut libitum, imperitat. Annal. III, 26.

ANNUS U. C. II. *Ante Christum 752.*

Romulus patres legit. Eæ patriciorum familiæ, dictæ postea *majorum gentium*. Annal. XI, 25.

ANNUS U. C. VI. *Ante Christum 748.*

Ædem Statoris Jovis vovet Romulus. Annal. XV, 41.

ANNUS U. C. VII. *Ante Christum 747.*

Capitolium a T. Tatius Urbi additum. Annal. XII, 24.

Tatius, retinendis Sabinorum sacris, sodales Tatios instituit. Annal. I, 54. Hist. II, 95.

ANNUS U. C. XVI. *Ante Christum* 738.

Romulus tantùm sapientiâ valet, ut plerosque populos eodem die hostes, dein cives habeat. Annal. XI, 24.

ANNUS U. C. XXXIX. *Ante Christum* 715.

Quirinus deûm numero additus. Annal. IV, 38.

ANNUS U. C. XL. *Ante Christum* 714.

Numa religionibus & divino jure populum devincit. Annal. III, 26.

Numæ regia. Annal. XV, 41.

ANNUS U. C. LXXXV. *Ante Christum* 669.

Sacra piaculæque ex legibus Tulli regis instituta. Annal. XII, 8. III, 26.

ANNUS U. C. CXV. *Ante Christum* 639.

Reperta quædam ab Anco divini juris. Annal. III, 26.

ANNUS U. C. CXL. *Ante Christum* 614.

Equorum certamina a Thuriis accita. Annal. XIV, 21.

ANNUS U. C. CXLI. *Ante Christum* 613.

Capitolium vovet Tarquinius Priscus rex, bello Sabino; jacitque fundamenta, spe magis futuræ magnitudinis, quàm quò modicæ adhuc populi Romani res sufficerent. Hist. III, 72.

ANNUS U. C. CLXXVII. *Ante Christum* 577.

Servius Tullius sanctor præcipuus legum fuit, quîs etiam reges obtemperarent. Annal. III, 26.

Templum Lunæ a Servio Tullio sacratum. Annal. XV, 41.

ANNUS U. C. CLXXXIII. *Ante Christ.* 571.

Servius Tullius, sociorum studio, Capitolium exstruere adgreditur. *Hist.* III, 72.

ANNUS U. C. CCXXV. *Ante Christum* 529.

Tarquinius Superbus, captâ Suefsâ Pometiâ, Capitolium exstruit: haud perfecit. Sed gloria operis libertati reservata. *Hist.* III, 72.

ANNUS U. C. CCXLIV. *Ante Christum* 510.

Tarquini exacti. *Annal.* XI, 22.

ANNUS U. C. CCXLV. *Ante Christum* 509.

Libertatem & consulatum L. Brutus instituit. *Annal.* I, 1.

Brutus patrum numerum supplet. Ex familiæ minorum gentium appellatæ. *Annal.* XI, 25.

ANNUS U. C. CCXLVII. *Ante Christum* 507.

Horatius Pulvillus, iterum consul, Capitolium dedicat, eâ magnificentiâ, quam immensæ postea populi Romani opes ornarent potiùs, quàm auferent. *Hist.* III, 72.

Urbs Porfenæ dedita, Tuscisque dati obsides. *Hist.* III, 72. *Annal.* XI, 24.

ANNUS U. C. CCL. *Ante Christum* 504.

Attus Clausus, origine Sabinâ, gentis Claudiæ auctor. *Annal.* IV, 9. XI, 24.

Patricii Claudii ab Atto Clauso continui durare sine ullâ adoptione, usque ad Domitium a Claudio, Principe, adoptatum. *Annal.* XII, 25.

ANNUS U. C. CCLVI. *Ante Christum* 498.

Dictaturæ ad tempus sumptæ. *Annal.* I, 1.

ANNUS U. C. CCLVIII. *Ante Christum* 496.

A. Postunius, dictator, Libero Liberæque & Cereri ædem juxta Circum maximum vovet. *Annal.* II, 49.

ANNUS U. C. CCLXXVII. *Ante Christum* 477.

Cremerensis clades. *Hist.* II, 91.

ANNUS U. C. CCC. *Ante Christum* 454.

Adversus patrum factiones multa populus parat, tuendæ libertatis & firmandæ concordiæ causâ. Accita quæ usquam legum egregia. *Annal.* III, 27.

ANNUS U. C. CCCIII. *Ante Christum* 451.

Creati decemviri, & compositæ duodecim tabulæ, finis æqui juris. *Annal.* III, 27.

Vetus Urbi fenebre malum, & seditionum discordiarumque creberrima causa. Duodecim tabulis sanctum, ne quis unciario fenore amplius exerceret; cum antea ex libidine locupletium ageretur. *Annal.* VI, 16.

Decemviralis potestas haud ultra biennium. *Annal.* I, 1.

ANNUS U. C. CCCVII. *Ante Christum* 447.

Quæstores creati Valerius Potitus & Æmilius Mamercus, ut rem militarem comitarentur. *Annal.* XI, 22.

ANNUS U. C. CCCX. *Ante Christum* 444.

Tribunorum militum consulare jus non diu valuit. *Annal.* I, 1.

ANNUS U. C. CCCLXIV. *Ante Christum* 390.

Alliensis clades. *Hist.* II, 91.

Capta a Gallis Roma. *Annal.* XI, 24.

XIV. Kalendas Sextiles captam Urbem Senones inflammant. Annal. XV, 41.

Post Gallica incendia, Urbs nullâ distinctione passim erecta. Annal. XV, 43.

ANNUS U. C. CCCXC. *Ante Christum* 364.

Histriones a Tuscis acciti. Annal. XIV, 21.

ANNUS U. C. CDVII. *Ante Christum* 347.

Unciarium fenus, rogatione tribuniciâ, ad semuncias redactum. Annal. VI, 16.

ANNUS U. C. CDXII. *Ante Christum* 342.

Vetita versura. Annal. VI, 16.

Pòst multis plebis scitis obviàm itum feneratorum fraudibus. Sed toties repressæ, miras per artes rursus oriebantur. Annal. VI, 16.

ANNUS U. C. CDXXIII. *Ante Christum* 331.

Arbela, castellum insigne famâ; quòd postremo inter Darium atque Alexandrum prælio Persarum illic opes concidère. Annal. XII, 13.

ANNUS U. C. CDXXX. *Ante Christum* 324.

Mors Alexandri Magni. *Ejus virtutum factorumque cum Germanici virtutibus fatisque comparatio.* Annal. II, 73.

ANNUS U. C. CDXXXIII. *Ante Christum* 321.

Caudina clades. Annal. XV, 13.

Samnitium jugum subeunt Romani. Annal. XI, 24.

ANNUS U. C. CDLXXVI. *Ante Christum* 278.

Fabricius consul senatusque Romanus venenum in Pyrrhum regem vetant produntque. Annal. II, 88.

ANNUS U. C. CDLXXXV. *Ante Christum* 269.

Duplicatus quæstorum numerus, stipendiariâ jam Italiâ, & accedentibus provinciarum vectigalibus. *Annal.* XI, 22.

ANNUS U. C. CDXC. *Ante Christum* 264.

Primum bellum Punicum. Spei ædem hoc bello vovet Atilius. *Annal.* II, 49.

ANNUS U. C. CDXCIV. *Ante Christum* 260.

Jani templum apud forum olitorium a C. Duillio structum, qui primus rem Romanam prospere mari gessit, triumphumque navalem de Pœnis meruit. *Annal.* II, 49.

ANNUS U. C. DXII. *Ante Christum* 242.

Aulum Postumium, consullem, sed flaminem Dialem, in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinet L. Metellus pontifex maximus. *Annal.* III, 71.

ANNUS U. C. DXXXVI. *Ante Christum* 218.

Secundum bellum Punicum. Hannibal in Italiam ingruit. *Annal.* III, 34.

Cremona condita. *Hist.* III, 34.

ANNUS U. C. DXLI. *Ante Christum* 213.

Oppiæ leges, quâs constricta feminarum licentia. *Annal.* III, 33.

Bellum Macedonum. Icta cum Romanis Lydorum fœdera. *Annal.* IV, 55.

ANNUS U. C. DL. *Ante Christum* 204.

Lex Cincia, quâ cavetur ne quis ob causam orandam pecuniam donumve accipiat. *Annal.* XI, 5. & XV, 20.

Marcus Lepidus Ptolemæi liberis tutor in Ægyptum missus. *Annal.* II, 67.

ANNUS U. C. DLIII. *Ante Christum* 201.

Syphacem P. Scipio triumphans populo Romano ostendit. *Annal.* XII, 38.

ANNUS U. C. DLIX. *Ante Christum* 195.

Smyrnæi, primi omnium, templum urbis Romæ statuunt: magnis quidem jam Romani imperii rebus, nondum tamen ad summum elatis, stante adhuc Punicâ urbe, & validis per Asiam regibus. *Annal.* IV, 56.

ANNUS U. C. DLXII. *Ante Christum* 192.

Bellum Syriacum. Byzantii copias mittunt in Antiochum. *Annal.* XII, 62.

ANNUS U. C. DLXIV. *Ante Christum* 190.

L. Scipio, pulso Antiocho, fidem atque virtutem Magnetum decorat. *Annal.* III, 62.

ANNUS U. C. DLXXXIII. *Ante Christum* 171.

Bellum Persei, Macedonum regis. Quo in bello studia urbium Asiæ in populum Romanum. *Annal.* IV, 55.

Byzantii copias mittunt in regem Persen. *Annal.* XII, 62.

ANNUS U. C. DLXXXVII. *Ante Christum* 167.

L. Paulus Æmilius triumphat, ducto ante currum Perse Macedonum rege. *Annal.* XII, 38.

ANNUS U. C. DCIV. *Ante Christum* 150.

Servius Galba a Catone censorio accusatus. *Annal.* III, 66.

ANNUS U. C. DCV. *Ante Christum* 149.

Magistratum avaritia parit Calpurnia scita de repetundis. *Annal.* XV, 20.

Tertium bellum Punicum. P. Scipio, quamvis flagrante adhuc Pœnorum bello, apud Siciliam Romanum militaremque cultum exiit, ut externorum morum æmulatione animos devinciat. *Annal.* II, 59.

ANNUS U. C. DCVI. *Ante Christum* 148.

Byzantium ictum cum Romanis fœdus, quâ tempestate bellatum adversus regem Macedonum, cui, ut degeneri, Pseudophilippi vocabulum impositum *Annal.* XII, 62.

ANNUS U. C. DCVIII. *Ante Christum* 146.

Possessâ Achaiâ Asiâque, ludi curatius Romæ editi. *Annal.* XIV, 21.

L. Mummius primus Græci certaminis spectaculum in Urbe præbet. *Annal.* XIV, 21.

ANNUS U. C. DCX. *Ante Christum* 144.

Aqua Marcia ad Urbem deducta. *Annal.* XIV, 22.

ANNUS U. C. DCXVII. *Ante Christum* 137.

Numantina clades. *Annal.* XV, 13.

ANNUS U. C. DCXXII. *Ante Christum* 133.

Diffensione ordinum, & apiscendi illicitos honores, aut pellendi claros viros, aliaque ob prava latæ leges. *Annal.* III, 27.

Tiberius Gracchus turbator plebis. *Ann.* III, 27.

Discordiæ consulum apud tribunos, agrariæ frumentariæque leges, plebis & optimatum certamina, *Annal.* IV, 32.

L. Cotta a Scipione Africano accusatus. Annal. III, 66.

ANNUS U. C. DCXXIII. *Ante Christum* 131.

Bellum Aristonici. Byzantii copias mittunt in Aristonicum. Annal. IV, 55. & XII, 62.

Ubi subacto orbe, & æmulis urbibus regibusve excisis, securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter patres plebemque certamina exarsere. Modò turbulenti tribuni, modò consules prævalidi, & in Urbe ac foro tentamenta civilium bellorum. Hist. II, 38.

ANNUS U. C. DCXXXII. *Ante Christum* 122.

Sempronii rogationibus equester ordo in possessione judiciorum locatur. Annal. XII, 60.

C. Gracchus turbator plebis. Annal. III, 27.

ANNUS U. C. DCXLI. *Ante Christum* 113.

Cimbrorum arma primùm audita sunt, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. De Mor. German. cap. 37.

Papirius Carbo consul a Germanis fusus. *ibid.*

ANNUS U. C. DCXLV. *Ante Christum* 109.

P. Rutilius a M. Scauro accusatus. Annal. III, 66.

Rutilius & Scaurus suam ipsi vitam postea narrare, fiduciam potiùs morum, quàm arrogantiam arbitrati. Vit. Agric. cap. 1.

ANNUS U. C. DCXLVI. *Ante Christum* 108.

Aurelius Scaurus a Germanis captus. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCXLVII. *Ante Christum* 107.

Cassius a Germanis victus cæsusque. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCXLVIII. *Ante Christum* 106.

Serviliæ leges senatui judicia reddunt. *Annal.* XII, 60.

ANNUS U. C. DCXLIX. *Ante Christum* 105.

Servilius Cæpio & Cn Manlius a Germanis fusi. *De Mor. German.* cap. 37.

ANNUS U. C. DCLII. *Ante Christum* 102.

Piraticum bellum. *Annal.* XII, 62.

Hoc bello a Byzantiis adjutus Antonius. *Annal.* XII, 62.

ANNUS U. C. DCLIII. *Ante Christum* 101.

Germani a C. Mario in Italiâ victi: at non impunè. *De Mor. German.* cap. 37.

ANNUS U. C. DCLIV. *Ante Christum* 100.

Saturninus turbator plebis. *Annal.* III, 27.

ANNUS U. C. DCLVIII. *Ante Christum* 96.

Ptolemæus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, agros populo Romano cum regno relinquit. *Annal.* XIV, 18.

ANNUS U. C. DCLX. *Ante Christum* 94.

P. Rutilium, legibus pulsum, civem sibi Smyrnæi addidere. *Annal.* IV, 43.

ANNUS U. C. DCLXII. *Ante Christum* 92.

L. Craffo & Domitio censoribus, rhetores cludere ludum impudentiæ jussi sunt. *Dialog. de Orat.* cap. 35.

ANNUS U. C. DCLXIII. *Ante Christum* 91.

Turbator plebis, nec minor largitor, nomine

fenatûs, Drusus: corrupti spe, aut illusi per intercessionem socii. Inde bellum Italicum. Annal. III, 27.

ANNUS U. C. DCLXVI. *Ante Christum* 88.

Mithridaticum bellum. Athenienses socii sunt Mithridatis adversus Sullam. Annal. II, 55.

Jussu regis Mithridatis apud cunctas Asiae insulas & urbes trucidantur Romani. Annal. IV, 14.

Coi, fidem suam tum testati, cives Romanos templo Æsculapii induxere. Annal. IV, 14.

Multa eorundem in populum Romanum merita, sociæque victoriæ. Annal. XII, 61.

Gravissimo in discrimine exercitûs, ob asperitatem hiemis & penuriam vestis, cum id Smyrnam in concionem nuntiatum foret, omnes, qui adstabant, detraxere corpori tegmina, Romanisque legionibus miserunt. Annal. IV, 56.

Bellum civile. Multæ & diversæ leges. Annal. III, 27.

Marius & Sulla de judiciorum jure præcipuè bellant. Annal. XII, 60.

E plebe infimâ C. Marius, & nobilium sævissimus L. Sulla, victam armis libertatem in dominationem vertunt. Hist. II, 38.

Cn. Pompeius octavodecimo ætatis anno civilia bella sustinet. Annal. XIII, 6.

Cn. Pompeius Mario Sullâque occultior, non melior. Et numquam postea nisi de principatu quæsitum. Hist. II, 38.

ANNUS U. C. DCLXVII. *Ante Christum* 87.

Haud longa Cinnæ dominatio. Annal. I, 1.

Prælio, quo apud Janiculam adversus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein, cognito facinore, seipsum interficit. Tantò acrior apud majores, sicut virtutibus gloria, ita

flagitiis pœnitentia fuit. Hist. III, 51.

Cornelii Merulæ, flaminis Dialis, cædes. Sex & septuaginta annis nemo post eum suffectus. Annal. III, 58.

ANNUS U. C. DCLXX. *Ante Christum* 84.

L. Sulla, pulso Mithridate, fidem atque virtutem Magnetum decorat. Annal. III, 62.

ANNUS U. C. DCLXXI. *Ante Christum* 83.

Ardet Capitolium civili bello, sed fraude privatâ. Annal. VI, 12. & Hist. III, 72.

Arfere & Sibyllini libri. Quæsitâ Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam, & Italicas colonias carmina Sibyllæ, una seu plures fuere; datumque sacerdotibus negotium, quantum humanâ ope potuissent, vera discernere. Annal. VI, 12.

Capitolium iisdem rursus vestigijs situm extruendi curam victor Sulla suscipit. Hist. III, 72.

ANNUS U. C. DCLXXII. *Ante Christum* 82.

L. Sulla dictator, abolitis vel conversis prioribus legibus, plura addit, & tribunorum plebis licentiam tollit. Annal. III, 27.

Lege Sullæ viginti quæstores creati supplendo Senatui, cui judicia tradiderat. Annal. XI, 22.

ANNUS U. C. DCLXXIII. *Ante Christum* 81.

Pomerium Urbis a L. Sullâ auctum. Annal. XII, 23.

ANNUS U. C. DCLXXV. *Ante Christum* 79.

Haud longa Sullæ dominatio. Annal. I, 1.

ANNUS U. C. DCLXXVI. *Ante Christum* 78.

Sulla moritur. Hoc solum felicitati ejus nega-

tum, quod Capitolium non dedicaverit. Hist. III, 72.

Lutatius Catulus, consul, Capitolium dedicat; ejusque nomen, inter tanta Cæsarum opera, usque ad Vitellium mansit. Hist. III, 72.

Turbidæ Lepidi rogationes, ut acta mortuæ Sullæ rescinderentur. Annal. III, 27.

ANNUS U. C. DCLXXX. *Ante Christum 74.*

Sertorii atque Mithridatis ingentibus bellis labat respublica. Annal. III, 73.

ANNUS U. C. DCLXXXI. *Ante Christum 73.*

Cyziceni circumfessi haud minùs suâ constantiâ, quàm præsidio Luculli, Mithridaten regem pelunt; ideoque libertatem adepti. Annal. IV, 36.

Servile bellum. Spartaco tamen, post multas consularium exercituum clades inultam Italiam urenti, haud datum ut pacto in fidem acciperetur. Annal. III, 83. & XV, 46.

ANNUS U. C. DCLXXXIV. *Ante Christ. 70.*

Tribunis plebis reddita licentia. Annal. III, 27.

Tum non modò in commune, sed in singulos homines latæ quæstiones; & corruptissimâ republicâ, multæ leges. Annal. III, 27.

ANNUS U. C. DCLXXXV. *Ante Christum 69.*

L. Lucullus Armeniam penetrat, & itinera aperit. Annal. XV, 27.

Lex Roscia de equitum Romanorum loco apud theatrum. Annal. XV, 32.

ANNUS U. C. DCLXXXVII. *Ante Ch. 67.*

Cn. Pompeio, Piraticum bellum gesturo, multum a populo Romano potestatis datum. Annal. XV, 25.

ANNUS U. C. DCXCI. *Ante Christum* 63.

Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos domuit; templumque jure victoriæ ingressus est. Muri Hierosolymorum diruti; delubrum mansit. Hist. V, 9.

ANNUS U. C. DCXCVI. *Ante Christum* 58.

Germani a Julio Cæsare in Galliâ victi. De Mor. German. cap. 37.

ANNUS U. C. DCXCIX. *Ante Christum* 55.

Primus omnium Romanorum Julius Cæsar, cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prosperâ pugnâ terruerit incolas, ac litore potitus sit: potest videri eam ostendisse posteris, non tradidisse. Vit. Agric. cap. 13.

Cn. Pompeius mansuram theatri sedem ponit; ideoque incusatus a senioribus. Annal. XIV, 20.

Antea subitariis gradibus, & scenâ in tempus structâ, ludos edi solitum. Vetusioribus adhuc temporibus, stans populus ludos spectabat, ne, si consideret, theatro dies totos ignaviâ continuaret. Annal. XIV, 20.

Pompeii Crassique potentia citò in Cæsarem cessura. Annal. I, 1.

ANNUS U. C. DCCII. *Ante Christum* 53.

Crassus a Parthis trucidatus. Annal. II, 2. & de Mor. German. cap. 37.

Cassius debellati exercitûs Romani reliquias servat; ipse postea Parthorum victor. Inde familia Cassia per illas gentes celebrata. Annal. XII, 11.

ANNUS U. C. DCCII. *Ante Christum* 52.

Galli Julium Cæsarem apud Alesiam obsident. Annal. XI, 23.

Victore Cæsare, nullum breviorè spatio, quàm adversùs Gallos confectum est bellum. *Annal.* XI, 24.

Cn. Pompeius, tertium consul, corrigendis moribus delectus. At gravior remediis, quàm delicta erant, suarumque legum auctor idem ac subversor. *Annal.* III, 28.

ANNUS U. C. DCCVI. *Ante Christum* 48.

Pharsalica pugna. Quæ armis tuebatur, armis amittit Cn. Pompeius. *Annal.* III, 28.

Pompeii potentia in Cæsarem cedit. *Annal.* I, 1.

Exin continua per viginti annos discordia: non mos, non jus: deterrima quæque impune; ac multa honesta exitio sunt. *Annal.* III, 28.

ANNUS U. C. DCCVII. *Ante Christum* 47.

Lex dictatoris Cæsaris de modo credendi possidendique intra Italiam. *Annal.* VI, 16.

Cæsar seditionem exercitûs verbo uno compefcit, *Quirites* vocando, qui sacramentum ejus detrectabant. *Annal.* I, 42.

ANNUS U. C. DCCVIII. *Ante Christum* 46.

Dictator Cæsar lege Cassiâ patricos sublegit. *Annal.* XI, 25.

ANNUS U. C. DCCIX. *Ante Christum* 45.

Consul uno die fuit Caninius Rebilus, C. Cæsare dictatore, cum belli civilis præmia festinarentur. *Hist.* III, 37.

ANNUS U. C. DCCX. *Ante Christum* 44.

Repentina vis dictatorem Cæsarem opprimit. *Hist.* III, 68.

Cæsar Octavianus nonodecimo ætatis anno civilia bella sustinet. *Annal.* XIII, 6.

Is, adolescens privatus, veteranos cupidine dominandi concitos per largitiones inflammat, exercitum parat, corrumpit consulis legiones, simulat Pompeianarum gratiam partium. *Annal. I, 10.*

ANNUS U. C. DCCXI. *Ante Christum 45.*

Cæsis Hirtio & Pansâ consulibus, utriusque copias Octavius occupat; extorquet invito senatu consulatum, armaque, quæ in Antonium acceperat, contra rempublicam vertit. *Annal. I, 10.*

Triumviratus: proscriptio civium: divisiones agrorum. *Annal. I, 10.*

Cicero interficitur. Ab ejus interitu mutata eloquentia. *Dialog. de Orat. cap. 24.*

ANNUS U. C. DCCXII. *Ante Christum 42.*

Philippensis acies. Bruto & Cassio cæsis, nulla jam publica arma. *Annal. I, 2. & III, 76.*

ANNUS U. C. DCCXIV. *Ante Christum 40.*

Perusinum bellum. *Annal. V, 1.*

Brundisinum fœdus. *Annal. I, 10.*

Stratonicensis Parthorum irruptionem, nihil mutatâ in populum Romanum constantiâ, perferunt. *Annal. III, 62.*

Regnum Judææ ab Antonio Herodî datum. *Hist. V, 9.*

ANNUS U. C. DCCXV. *Ante Christum 39.*

Pax inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta. *Annal. V, 1.*

Pacorus, Judæâ potitus, a P. Ventidio interficitur; & Parthi trans Euphraten redacti. *Hist. V, 9.*

Amisso Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens. *De Mor. German. cap. 37.*

ANNUS U. C. DCCXVI. *Ante Christum* 38.

Cæsar, cupidine formæ, aufert Tiberio Neroni uxorem Liviam, incertum an invitam: adeò pro- perus, ut ne spatio quidem ad enitendum dato, penatibus suis gravidam induxerit. *Annal.* V, 1.

Consulti per ludibrium pontifices, an concepto, necdum edito partu, rite nuberet. *Annal.* I, 10.

ANNUS U. C. DCCXVII. *Ante Christum* 37.

Tarentinum fœdus. *Annal.* I, 10.

Agrippa Ubiorum gentem, Rheno transgres- sam, in fidem accipit. *Annal.* XII, 27.

Experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocantur, ut arceant, non ut custodiantur. *De Mor. German.* cap. 28.

Judæos C. Sosius subigit. *Hist.* V, 9.

ANNUS U. C. DCCXVIII. *Ante Christum* 36.

Lepidus, postquam fœcundiâ senuit, specie quoque amicitia, legionibus exiit. *Annal.* I, 2, 9 & 10.

Cæsar bellis civilibus Cilnium Mæcenatem, equestris ordinis, cunctis apud Romam atque Italiam præponit. *Annal.* VI, 11.

ANNUS U. C. DCCXIX. *Ante Christum* 35.

Sextus Pompeius, pacis imagine deceptus, apud Siciliam opprimitur. *Annal.* I, 2 & 10.

ANNUS U. C. DCCXXIII. *Ante Christum* 31.

Actiaca victoria. *Annal.* I, 3.

Cæsar vultu & aspectu Actiacas legiones Brun- disii turbantes exterret. *Annal.* I, 42.

ANNUS U. C. DCCXXIV. *Ante Christum* 30.

Antonio per libidines pessum dato, eoque in-

perfecto, Cæsar, posito triumviri nomine, cuncta discordiis civilibus fessa, nomine *Principis*, sub imperium accipit. *Annal. I, 2 & 9.*

Luxus mensæ, a fine Actiæ belli, ad ea arma quibus Ser. Galba rerum adeptus est, per annos centum profusis sumptibus exerciti. *Annal. III, 55.*

Princeps Augustus lege Sæniâ patricios sublegit. *Annal. XI, 25.*

Mauros Juba rex accipit, donum populi Romani. *Annal. IV, 5.*

Phraates, Parthorum rex, cuncta venerantium officia ad Augustum vertit; partemque prolis firmandæ amicitie mittit: haud perinde Romanorum metu, quàm fidei popularium diffusus. *Annal. II, 1.*

ANNUS U. C. DCCXXV. *Ante Christum 29.*

Augustus, inter alia dominationis arcana, seponit Ægyptum, vetitis, nisi permissu, ingredi senatoribus aut equitibus Romanis illustribus: ne fame urgeret Italiam, quisquis eam provinciam, claustraque terræ ac maris, quamvis levi præsidio, adversum ingentes exercitus infedisset. *Ann. II, 59.*

C. Oppius, Cornelius Balbus, Matus, Vedius, aliaque equitum Romanorum, sub Augusto Principe, prævalida nomina. Oppius & Balbus primi Cæsaris opibus potuere conditiones pacis & arbitria belli tractare. *Annal. XII, 60.*

Statilius Taurus, Marcius Philippus, Corn. Balbus hostiles exuvias, aut exundantes opes, ornatum ad Urbis & posterum gloriam, conferunt. *Annal. III, 72.*

Augustus sibi atque urbi Romæ templum apud Pergamum sisti non prohibet. *Annal. IV, 5.*

ANNUS U. C. DCCXXVI. *Ante Christum 28.*

Sexto suo consulatu Cæsar Augustus, potentie

securus, quæ triumviratu jufferat, abolet; datque jura, quîs pace & Principe uteremur. Ann. III, 28.

ANNUS U. C. DCCXXXI. *Ante Christum 23.*

Piso, qui civili bello resurgentes in Africâ partes acerrimo ministerio adversus Cæsarem juverat; mox Brutum & Cassium secutus, concessio reditu, petitione honorum abstinebat, delatum ab Augusto consulatum accipit. Annal. II, 43.

Marcellus, flagrantibus plebis studiis, intra juventam, morte ereptus. Annal. II, 41.

M. Agrippæ Mitylenense secretum. Annal. XIV, 53.

ANNUS U. C. DCCXXXIII. *Ante Christum 21.*

Augustus M. Agrippam generum sumit. Annal. I, 3. & Hist. I, 15.

Ejus filii Caius ac Lucius in familiam Cæsarum postea inducti. Ibid.

ANNUS U. C. DCCXXXIV. *Ante Christum 20.*

Datus rex Armeniis a Cæsare Tigranes, deductusque in regnum a Tiberio Nerone. Annal. II, 3.

ANNUS U. C. DCCXXXVI. *Ante Christum 18.*

M. Agrippa socius tribuniciaë potestatis deligitur. Annal. III, 56.

ANNUS U. C. DCCXXXVII. *Ante Christum 17.*

Ludi sæculares ab Augusto editi. Annal. XI, 11.

ANNUS U. C. DCCXXXVIII. *Ante Christum 16.*

Lolliana clades. Annal. I, 10.

ANNUS U. C. DCCXLII. *Ante Christum 12.*

M. Agrippa vitâ concessit. Annal. I, 3.

Sulpicius Quirinius, impiger militiaë, & acribus

ministeriis, consulatum, mox expugnatis per Ciliciam Homonadensium castellis, insignia triumphi adeptus. *Annal. III, 48.*

ANNUS U. C. DCCXLIII. *Ante Christum 11.*

Germani a Druso in suis sedibus perculsi. *De Mor. Germ. cap. 37.*

ANNUS U. C. DCCXLV. *Ante Christum 9.*

Drusus exstinctus magnam suâ apud populum Romanum memoriam relinquit: credebatur enim, si rerum potitus foret, libertatem redditurus. *Annal. I, 3 & 33.*

Is aggerem coercendo Rheno inchoaverat. *Annal. XIII, 53.*

ANNUS U. C. DCCXLVI. *Ante Christum 8.*

Pomerium Urbis ab Augusto auctum. *Annal. XII, 23.*

Germani a Tiberio in suis sedibus perculsi, ac sæpe postea fusi. *De Mor. Germ. cap. 37.*

Mæcenas, Augusti amicitiam præcipuus, moritur. Profectâ tamen ætate speciem magis in amicitiam Principis, quam vim tenuit, fato potentiam rarè sempiternæ. *Annal. III, 30.*

Sugambri a Tiberio in deditionem accepti, & in Gallias trajecti. *Annal. II, 26 & 39.*

ANNUS U. C. DCCXLVII. *Ante Christum 7.*

Tiberii de Germanis triumphus. *Annal. I, 4 & 34. II, 26.*

Cum Germanis Tiberius, Germanicus, alique duces rursus bellavere: multaque invicem damna. Non Samnis, non Pœni, non Hispaniæ, Galliæve, ne Parthi quidem sapius admonuere: quippe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. *De Mor. Germ. cap. 37.*

ANNUS U. C. DCCXLVIII. *Ante Christum 6.*

Jussu Augusti Armeniis impositus rex Artavafdes; post non sine clade Romanâ dejectus. Annal. II, 3.

Defuncto Agrippâ, Augustus Tiberium Neronem potestatis tribuniciæ socium delegit, ne successor in incerto foret. Annal. III, 56.

ANNUS U. C. DCCXLIX. *Ante Christum 5.*

Tiberius, ab uxore suâ Juliâ spretus, Rhodum abscedit; ibique iram, & simulationem, & secretas libidines meditatur. Annal. I, 4 & 53.

ANNUS U. C. DCCL. *Ante Christum 4.*

Post mortem Herodis, Simon quidam in Judæâ regium nomen invadit. Is a Quinctilio Varo, obtinente Syriam, punitus: & gentem coercitam liberi Herodis tripartitò rexere. Hist. V, 9.

ANNUS U. C. DCCLII. *Ante Christum 2.*

Caius Cæsar componendæ Armeniæ deligitur. Is Ariobarzanem, origine Medum, ob insignem corporis formam, & præclarum animum, volentibus Armeniis præfecit. Annal. II, 4.

Caio Cæsari obtinenti Armeniam datus rector Sulpicius Quirinius. Annal. III, 48.

Ut valida Augusto in rempublicam fortuna; ita domi improspira fuit. Julia, ejus filia Tiberii-que uxor, ob impudicitiam Pandatariâ insulâ, mox oppido Rheginorum, qui Siculum fretum accolunt, clausa. Annal. I, 53. & III, 24.

Julus Antonius, ob adulterium Juliæ, morte punitus. Annal. IV, 44.

Sempronius Graccus, Juliæ pervicax adulter; amotus Cercinam Africi maris insulam. Annal. I, 53.

ANNUS U. C. DCCLV. *Jesu Christi* 2.

Lucium Cæsarem euntem ad Hispanienses exercitus mors, vel Liviæ dolus, opprimit. Ann. I, 3.

ANNUS U. C. DCCLVII. *J. C.* 4.

Caium Cæsarem remeantem Armeniâ, & vulnere invalidum mors fato propera, vel novercæ Liviæ dolus, abstulit. Annal. I, 3.

Tum in Tiberium cuncta vergere: filius, collega imperii, consors tribuniciæ potestatis adsumitur. Annal. I, 3. Hist. I, 15.

A Tiberio quoque, super propriam stirpem, Germanicus adsumptus. Annal. XII, 25.

ANNUS U. C. DCCLIX. *J. C.* 6.

Maroboduus duodecim legionibus petitus, duce Tiberio: mox conditionibus æquis discessum. Annal. II, 46.

Suevi, rexque Maroboduus pace obstrictus. Annal. II, 26.

Capito Ateius principem in civitate locum studiis civilibus obtinet. Consulatum ei adceleravit Augustus, ut Labeonem Antistium iisdem artibus præcellentem anteiret. Annal. III, 75.

ANNUS U. C. DCCLX. *J. C.* 7.

Livia senem Augustum devinxerat adeò, uti nepotem unicum Agrippam Postumum in insulam Planasiam projiceret. Annal. I, 3.

ANNUS U. C. DCCLXI. *J. C.* 8.

Julia, Augusti neptis, convicta adulterii projicitur in insulam Trimetum, haud procul Apulis litoribus. Annal. IV, 71.

D. Silanus, ejus adulter, amicitia Augusti pro-

hibetur ; exsiliumque sibi demonstrari intelligens, fugit. *Annal.* III, 24.

Augustus, commotus Cassii Severi libidine, quâ viros feminasque illustres procacibus scriptis diffamaverat, primus cognitionem de famosis libellis, specie legis majestatis, tractat. *Annal.* I, 72.

Apud veteres fuit quoque lex majestatis ; sed alia in judicium veniebant. Si quis proditione exercitum, aut plebem seditionibus, denique malè gestâ republicâ majestatem populi Romani minuisset, facta arguebantur, dicta impunè erant. *Annal.* I, 72.

ANNUS U. C. DCCLXII. J. C. 9.

Augustus legem Papiam Poppæam incitandis cælibum pœnis & augendo ærario sancit. *Annal.* III, 25.

Bellum Dalmaticum a Tiberio confectum. Ornospades haud inglorius auxiliator, eoque civitate Romanâ donatus. *Annal.* VI, 37.

Variana clades. Tres cum Varo legiones periere. Victor Arminius. *Annal.* I, 10, 59 & 62. de *Mor. German.* cap. 37.

ANNUS U. C. DCCLXV. J. C. 12.

Tiberii de Pannoniis ac Dalmatis triumphus. *Annal.* I, 4 & 34.

Caius, Germanici & Agrippinæ filius, in castris nascitur : eum, in contubernio legionum eductum, militari vocabulo *Caligulam* appellant, quia plerumque ad concilianda vulgi studia eo tegmine pedum induebatur. *Annal.* I, 41.

ANNUS U. C. DCCLXVI. J. C. 13.

Augustus, cum Tiberio tribuniciam potestatem a patribus rursus postularet, quamquam honorâ oratione, quædam de habitu vultuque & institutis

ejus jecerat, quæ velut excusando exprobarer. Inde fama ne Tiberium quidem caritate, aut reipublicæ curâ adscitum : sed quoniam arrogantiam sævitiamque ejus intropexerit, comparatione deterrimâ sibi gloriam quæsiuisse. *Annal. I, 10.*

ANNUS U. C. DCCLXVII. J. C. 14.

Gravescere cœpit valetudo Augusti : & quidam scelus uxoris suspectabant. Tiberius properis matris literis accitur : neque satis compertum, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam, an exanimem reperit. Excessisse Augustum & rerum potiri Tiberium fama eadem fert. *Annal. I, 5.*

FINIS TOMI SEXTI.

